LUND UNIVERSITY

Kritiska gemenskaper: att skriva feministisk och postkolonial vetenskap

Sandell, Kerstin; Sager, Maja; Räthzel, Nora

2014

Link to publication

Citation for published version (APA):
Sandell, K., Sager, M., & Räthzel, N. (Red.) (2014). *Kritiska gemenskaper: att skriva feministisk och postkolonial vetenskap*. Genusvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.

Total number of authors:
3

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 14. Oct. 2026

Kritiska gemenskaper:

att skriva feministisk och postkolonial vetenskap

KERSTIN SANDELL, MAJA SAGER OCH NORA RÄTHZEL (REDAKTÖRER)

Kritiska gemenskaper:
att skriva feministisk och postkolonial vetenskap

En vänbok till Diana Mulinari

Kerstin Sandell, Maja Sager och Nora Räthzel (redaktörer)

Genusvetenskapliga institutionen
Lunds universitet

Omslagsbild: Runo Lagomarsino

ISBN: 978-91-7473-900-8 (pdf)

Sättning: Ilgot Liljedahl

Tryck: Media-Tryck, Lunds universitet, Sverige 2014

Tabula gratulatoria

Stine Adrian
Gunnar Andersson
Malinda Andersson
Ulrika Andersson
Terese Anving
Elisabet Apelmo
Margot Bengtsson
Mats Benner
Anne-Jorunn Berg
Emma Berg
Linda Berg
Boel Berner
Eva Borgström
Kristina Boréus,
Lovise Haj Brade
Dimosthenis Chatzoglakis och Despina Tzimoula
Carin Björngren Cuadra
Mårten Dunér och Ylva Stubbergaard
Sara Edenheim
Monika och Lars Edgren
Maud Eduards
Hedvig Ekerwald
Sara Eldén
Pirjo Elovaara
Torun Elsrud
Johanna Esseveld
Siv Fahlgren
Gunlög Fur
Matthias Gardell
Lena Gemzöe
Sara Goodman
Sabine Gruber
Malena Gustavson
Ulla M Holm

Tobias Hübinette
Anders Johansson
Britt-Marie Johansson
Monica Johansson
Roger Johansson
Ericka Johnson
Katarina Jungar
Anna Kaijser
Lena Karlsson
Suvi Keskinen
Ina Knobblock
Ingela Kolfjord
Marta Kolankiewicz
Berit Larsson
Pia Laskar
Mia Liinason
Kristin Linderoth
Margareta Lindholm
Carina Listerborn
Anna Lundberg
Susanne Lundberg
Britta Lundgren
Catrin Lundström
Louise Löfqvist
Inger Lövkrona
Ulla Manns
Lena Martinsson
Tina Mattsson
Irene Molina
Paula Mulinari
Paula Mählck
Anders Neergaard
Eva Nikell
Arne Nilsson
Kjell Nilsson
Ann och Julio Numhauser
Katarina Giritli Nygren
Elisabet Näsman
Enrique Perez
Keith Pringle
Eva Robertson
Tiina Rosenberg

Helle Rydström
Jens Rydström
Annica Ryngbeck
Nora Räthzel
Malin Rönnblom
Maja Sager
Ingrid Sahlin
Kerstin Sandell
Rose-Marie och Eje Sandell
Lena Sawyer
Irina Schmitt
Eva Schömer
Katrine Scott
Rebecca och Niklas Selberg
Birte Siim
Harriet Silius
Catharina Stenqvist och Eva Österberg
Pauline Stoltz
Ylva Stubbergaard
Håkan Thörn
Eva Tiby
Salla Tuori
Cecilia Åsberg

Centrum för feministiska samhällsstudier, Örebro universitet
Genusvetenskapliga institutionen, Lunds universitet
Kvinnofolkhögskolan, Göteborg

Innehållsförteckning

Tabula gratulatoria 3

Kerstin Sandell, Nora Räthzel och Maja Sager
Inledning 9

Nödvändigheten

Signe Arnfred
Moderskap och Modernitet 27

Maud Eduards
Jämställdhetspolitikens militarisering 37

Wuokko Knocke
Att göra skillnad… 49

Anders Neergaard
Tankar om rasism: den nya extremhögern, etnopluralism och könad omsorgsrasism 57

Maja Sager
Motherwork i papperslöshet: Om nation, familj och ”kvinnovänlighet” 71

Rebecca Selberg
Erfarenhet som feministiskt begrepp: kön, medvetande och handling i institutionell etnografi 83

Aina Tollefsen
Konkreta rum och abstrakta platser: arbete, makt, företag i centrum och periferi 95

Aleksandra Ålund
Motberättelser: förortsaktivism i det samtida Sverige 103

Janus-ansiktet

Malinda Andersson
Mellan inkludering och underordning: konstruktioner av adoptivfamiljen som kategori i svensk socialpolitik 115

Anna Bredström
Sex på kartan? Om tonårssexualitet, rasism och sexualupplysning i Sverige 125

Paulina de los Reyes
Post-intersektionella utmaningar 135

Suvi Keskinen
Vit västerländskhet, maskulinitet och krisdiskursen 143

Carina Listerborn
Den osynliga våldsgeografin: med en intersektionell blick på våldshandlingar i offentliga rum 153

Åsa Lundqvist
Jämställdhetsideologins blinda fläckar 163

Catrin Lundström
Den vita kvinnans olika positioner 173

Ulrika Schmauch
Att sälja den progressiva staden: fallet Umeå 183

Det politiska, teoretiska och personliga

Cynthia Cockburn
Vilken slags feminism framkallas av krig? 195

Gail Lewis
I sanningens frånvaro, åtminstone inte lögnen: resor mot själv, annan och relaterande 199

Mia Liinason
Vad är feminism? 211

Chandra Talpade Mohanty
Passionerade ställningstaganden: vänner, kamrater, systrar 223

Irene Molina
Flexibel rasism och de nödvändiga feministiska strategierna 229

Tiina Rosenberg
Don't be quiet, start a riot! Tankar kring feministisk konstaktivism, Pussy Riot och Femen 237

Kerstin Sandell
Att veta som den jag är: reflektioner över ett misslyckat fältarbete 247

Chia-Ling Yang
Från att möta skillnad till andragörandeprocesser: forskarens position och forskningsprocessen 257

Publikationer Diana Mulinari 267

Kerstin Sandell, Nora Räthzel och Maja Sager

Inledning

Detta är en vänbok till Diana Mulinari, professor vid genusvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet, kollega och vän. Som inledning har vi tre redaktörer valt att göra en personlig reflektion kring några av Dianas bidrag som intellektuell, inom akademin och offentligt, som är viktiga för oss. Dessa berör nödvändigheten av en feministisk politisk sociologi från Kerstin, den svenska nationen och statens janusansikte från Nora, samt frågor om länkar mellan det teoretiska, politiska och personliga från Maja. Efter detta följer en presentation av antologins texter tematiserade utifrån våra tre reflektioner. Sist i boken återfinns en lista över Dianas publikationer.

Vi vill tacka alla som medverkat för att göra denna antologi möjlig. Det har varit ett generöst och stimulerande samarbete med antologins författare. Vi uppskattar mycket det arbete som Hanna Bornäs, Åsa Lundqvist, Shai Mulinari, Dodo Parikas, Ulrika Schmauch, Rebecca Selberg och Aina Tollefsen gjort som översättare, språkgranskare och korrekturläsare. Vi vill även rikta ett speciellt tack till Runo Lagomarsino som bidragit med bilden till omslaget.

Kerstin Sandell

Nödvändigheten av en feministisk politisk sociologi

Jag börjar skriva detta när jag just kommit hem från tre månaders vistelse i Buenos Aires, Argentina, den stad där Diana växte upp och där hon som ung vuxen blev politiskt medveten. Där satt jag varje dag vid Dianas köksbord, i hennes centralt belägna lägenhet på tionde våningen med utsikt över hustaken, och försökte skriva feministiska, sociologiska texter. På avstånd blev de samtidiga politiska förändringarna i Sverige, mestadels förmedlade via mina vänner på Facebook, mer påtagliga och skrämmande: polisen som registrerar romer, Sverigedemokraterna som Sveriges tredje största parti, stora delar av vänsterns respektabla avståndstagande från tårtningen av Jimmie Åkesson[1].

1 www.aftonbladet.se/nyheter/article17789652.ab (140315)

Det är nog den fjärde gången jag läser Dianas avhandling, denna gång läser jag den parallellt med en text under publicering om ”caring racism” bland kvinnor som är aktiva i Sverigedemokraterna, en text som jag läst tidigare utkast av (Mulinari & Neergaard 2014 (under publicering)). Jag försöker sätta ord på mina tankar bakom titeln jag satt på denna del av inledningen: nödvändigheten av en feministisk politisk sociologi. Det är en nödvändighet som för mig genomsyrar Dianas intellektuella engagemang och akademiska arbete. Hon gör världen begriplig för att förändra den. Detta känns mer nödvändigt än någonsin, samtidigt försöker jag förstå varför denna nödvändighet slinker mellan mina fingrar.

I sin avhandling skriver Diana om det postrevolutionära Nicaragua, under press från högergerillan Contras som var finansierade och organiserade av USA. Hon skriver om narrativen, som sätt att berätta världen:

> Stories are not about how it really was. They are about how the past is going to be thought of and how the present is going to be explained (Mulinari 1995 s. 165)

Hon skriver om de personliga och kollektiva berättelserna som en av de mest centrala och konstitutiva delarna av motståndets politik (Mulinari 1995 s. 166). Jag minns att jag kände smärtan i att inte vara berättad eller att vara felberättad i de svenska hegemoniska berättelserna när jag läste avhandlingen som fick titeln *Motherwork and Politics in Revolutionary Nicaragua.* Det är en bok som jag läste i sin helhet i mitten av 1990-talet, i en tid av politiskt nederlag och en tid allt mer fattig på berättelser om hur vi kunde tänka kring dåtid och nutid för en förändring mot ett mer levbart (från Haraway ”livable”) samhälle. Min dåtid och nutid blev allt mer obegriplig i takt med att de neoliberala berättelserna om en kvävande och ineffektiv socialdemokratisk hegemoni och en ny frihet utifrån marknadens logik vann insteg.

Att berättelserna inte handlar om hur det verkligen var, eller är, framstår tydligt i Dianas och Anders forskning om Sverigedemokraterna. Citatet från Dianas avhandling berör berättelser om världen som en del av en motståndspolitik som jag identifierar mig med. Citatet gör skrämmande klart att de narrativ som berättas idag inte är en del av en motståndspolitik där jag har en möjlighet till en positiv existens, knappast ens ett existensberättigande. Det verkar också fåfängt, off the point verkligen, att försöka bemöta Sverigedemokraterna med berättelser om hur det verkligen är/var. Fakta i all ära, men det verkar inte som om de gör stor nytta i kampen över hegemonin, kampen om orden och dess innebörd, om vem som kan tala för vem. I ett av citaten från SD:s principprogram från 2005 som Diana och Anders använder i sin text står det ”vi är beroende av solidaritet” (Mulinari & Neergaard 2014 (under publicering)). Under hösten 2013 skrev Lawen Mohtadi: ”Vänstern sitter på en enastående uppfinning som är svår att överträffa. Det är solidaritet” och förundras över varför socialdemokratin inte längre vill använda detta begrepp. När jag läste det kändes det som länge sedan solidaritet var del av den svenska hegemonin. Det verkar som om vi – förhoppningsvis tillfälligt – har förlorat ordet solidaritet i våra försök till motståndsberättelser mot det neoliberala och postpolitiska.

Vad är då poängen med kunskapsskapande inom ramen för en feministisk politisk sociologi? I en text av Diana som hon skrev för antologin ”Mer än bara kvinnor och män” (Mulinari 2003) citerar hon ett flertal socialistiska feminister för att visa vad de var överens om. Citaten visar på att teoriutveckling är en politisk nödvändighet, som del av att praktisera det politiska. Judith Butler, Nancy Fraser, Mary McIntoch och Michelle Barrett, Kum-Kum Bhavnani och Margret Coulson, som Diana tar upp i sitt kapitel, skapar alla länkar mellan ”sökande efter emancipatorisk kunskap och vetenskaplig feministisk praktik” (Mulinari 2003 s. 48). Det är inte för *dem* vi skapar kunskap, för att överbevisa dem om att vi har rätt, utan för *oss* – det är *vår* önskan att förstå samhället vi lever i för att kunna förändra det som är drivkraften. Och kanske också att skriva och praktisera oss in i en inte bara möjlig utan också positiv existens. Här är det politiska centralt. Kanske är det här jag har förlorat riktningen, förlorat kopplingen mellan en social förändring som jag önskar och meningsfull kunskapsproduktion.

Hur kommer då det feministiska in? Resan som Diana gör i *Motherwork* börjar synbart i riktningen från det politiska. Här beskriver Diana sin upplevelse i början av fältarbetet:

> I myself as a woman begin to move from the space of the news to the space of the telenovelas (soap-opera). At first I felt, and so I wrote in my diary, that my husband got all the political answers and that I got all the personal stories and that I was, as the women, excluded from Politics. (Mulinari 1995 s. 52)

Teoretiskt och analytiskt arbetar hon sig sedan tillbaka in i den politiska sociologin och övertygar läsaren om att det är mycket vi inte förstår om politiskt motstånd om vi inte väver in kvinnors erfarenheter och arbete. Hon pekar mot vidgade förståelser av det politiska som är centrala för social förändring. Här sätter Diana fingret på behovet av rättvisande kunskap som en del i arbetet att förändra. En drivkraft i att skapa politisk sociologi är att det är viktigt med tillräckligt bra (från Winnicott ”good enough”) berättelser om världen. I detta finns drivkraften att få veta tillräcklig mycket om hur något är/var. Samtidigt, igen, för att återkomma till nödvändigheten av en politisk sociologi, så skriver Diana ”we cannot really know the world without participating in efforts to change it”.

Texten från ”Mer än bara kvinnor och män” är en genomgång av en feministisk debatt om familjen där Diana i en parentes skriver ”jag tillhör dem som aldrig vet vem som har ’rätt’” (Mulinari 2003 s. 23). Istället står allvaret och respekten i debatterna, och hur dessa öppnar upp för frågor kring hur rasismen och sexismen kan förstås, som det centrala för Diana. Grundläggande i Dianas argument är att dessa debatter förs inom ramen för en marxistisk tradition som erbjuder verktyg att artikulera och förstå konflikt och ojämlikhet. Utifrån de feministiska debatterna som hon presenterar om förståelser av begreppet familj ger hon ett analytiskt narrativ kring latinamerikanska invandrade kvinnors liv i Sverige. Att inte veta vilken teori som är rätt hjälper henne

att göra en mothegemonisk berättelse som vägrar homogenisera gruppen invandrarkvinnor och insisterar på att inte berätta dem i dikotomi mot det svenska.

Ytterligare något jag slås av när jag igen läser några av de texter av Diana som följt mig genom åren är både det allvar som präglar engagemanget i teoretiska debatter om centrala begrepp och i den empiriska verkligheten i materialet, *samtidigt* som det finns en lekfullhet och lätthet i det analytiska arbetet med dessa begrepp, i dialog med det empiriska. Det är en kombination som träffar mig, varje gång, och förändrar mitt sätt att förstå världen. Hennes sätt att skriva öppnar upp för att tänka *tillsammans*, att tänka *med*, att tänka *vidare*. Inte därför att det är särskilt njutbart att försöka förstå den postpolitiska och neoliberala värld vi lever i, utan för att det är feministiskt och politiskt nödvändigt.

Nora Rätzhel

Det svenska Janusansiktet

Jag skulle vilja lyfta fram Diana som en vän som genom sin kritiska blick hjälpt mig leva i ett land som jag fortfarande brottas med hur jag ska förstå.

När jag först kom från Tyskland till Sverige för mer än 15 år sedan förväntade jag mig ett land mer eller mindre likt Tyskland, fast bättre. Sen jag väl bosatt mig i landet har den svenska samhällsformationen och dess vardagliga kultur och sociala relationsmönster ändå aldrig upphört att förvåna och förbrylla mig. Varför accepterar alla, även de som tillhör vänstern, att ha ett personnummer som man måste uppge vid nästan varje form av transaktion? Varför vill feministerna så gärna få kvinnor på högre positioner i det privata näringslivet eller i den offentliga sektorn (inkluderat militären) utan att ifrågasätta om dessa positioner är meningsfulla att besitta i motsats till att avveckla dem? Varför uppfattar de flesta detta med att behandla människor jämlikt innebär att alla ska vara lika, oberoende av deras resurser, förmågor, position i samhället? Varför är det inte möjligt att ha en debatt om kontroversiella frågor, utbyta argument som är i konflikt med varandra, utan att någon känner sig kränkt? Och varför känner sig folk kränkta som individer överhuvudtaget, när frågan egentligen handlar om politiska maktrelationer och svaret borde vara att göra kollektivt motstånd? Varför denna enorma tillit till en stat som uppfattas som välvillig, något jag även i det här fallet ser bland mina vänner till vänster på den politiska skalan?

Naturligtvis kan man diskutera dessa och många andra frågor med andra migranter från vilket land som helst i världen i det oändliga (vi har alla mer eller mindre samma frågor) – och man gör det också för att förbli vid sina sinnens fulla bruk. Men det är Diana som förhindrar mig att bara klaga genom att sätta ett sociologiskt perspektiv på alla dessa frågor. Hon analyserar den svenska välfärdsstatens janusansikte, hur den skapar trygghet samtidigt som den tvingar svensk normalitet på dem som den vill beskydda, och följaktligen marginaliserar och förtrycker livsformer som uppfattas som

annorlunda. Därav den föreställda ekvivalensen mellan jämlikhet och likhet: eftersom alla *får* samma ska alla *vara* samma. Denna analys gör det möjligt att förstå en grundläggande motsägelse som karaktäriserar det svenska samhället: å ena sidan en djup känsla för rättvisa, å den andra sidan en lika djup övertygelse om att det svenska sättet är det bästa i världen, vilket gör frågan ”varför skulle man vilja vara annorlunda?” retorisk.

Denna normativitet är också utmärkande för den svenska feminismen. Varför skulle inte feminister vara del av det samhälle i vilket de vuxit upp? Alla feminismer är del av den kultur som de växer fram i, det är också därför feminismen är så mångfacetterad. Diana har insisterat på att ifrågasatta denna normativitet, hon har tvingat (jag använder medvetet detta ord för det är ett tufft arbete) in ett annat perspektiv i feministisk teori och praktik. Hon har öppnat upp ett rum där olikhet kan erkännas samtidigt som solidariteten vidmakthålls. Här syftar jag inte bara på introduktionen av begreppet och metodologin intersektionalitet i den svenska feministiska debatten (tillsammans med Paulina de los Reyes och Irene Molina, som också skriver i denna antologi), inte heller menar jag att bara att sätta den rasifierade andra på den feministiska agendan (som ligger nära men inte är identisk med introduktionen av intersektionalitet). Jag skriver här om hennes sätt att finna glädje i motståndet, om hennes ifrågasättande och utmanande av varje förgivettagen uppfattning och praktik inom feministiskt tänkande och handlande, i den svenska akademin, men också mer brett i många av våra omhuldade sociologiska och vardagliga tankar och praktiker. Jag ska ge några exempel. När feministerna helhjärtat omfamnar queerbegreppet frågar hon om inte *sättet* som detta lanseras på är lika exkluderande som de exkluderingar som det försöker överskrida. När alla är rörande överens om att inga seminarier kan hållas efter klockan 16, eftersom föräldrar måste hämta barnen på dagis, insisterar hon på att barn har rätt till fler signifikanta andra än sina föräldrar och den närmaste familjen. Efter att ha fostrat fem fantastiska barn (som är fantastiska i och genom sig själva, inte bara som ett resultat av sin uppfostran, som hon skulle vara den första att påpeka) har hon en väl grundad auktoritet att ifrågasätta det som ses som en av Sveriges stora bedrifter – att ha skapat ett samhälle där att ta hand om barnen är lika viktigt som att arbeta.

Medan jag, Aina Tollefsen och Diana Mulinari skrev vår bok om Volvoarbetare i Sverige, Mexiko, Sydafrika och Indien, insåg vi att dagens feministiska teori ägnar alltför lite uppmärksamhet åt arbete, särskilt industriarbete. Vi var överens om att det var en brist att feministisk, likväl som postkolonial, teori avfärdar fackföreningar. En tid efter vår diskussion skickar Diana utan förvarning ett kapitel till vår bok som utgör en grundläggande kritik av de svenska fackföreningarnas brist på respekt för och solidaritet med fackföreningar i det globala syd. Och Diana har rätt – igen. Men till skillnad från liknande kritik finns här ett grundläggande erkännande av fackföreningarnas insatser och deras nödvändighet. Som om inte detta skulle räcka: kapitlet är dessutom baserat på en djup kunskap om dessa fackföreningars arbete och historia, vilket gör hennes kritik analytisk – den förklarar deras misslyckande i motsats till att beklaga det.

Också i vardagens små detaljer finner Diana sin egen väg. När alla älskar en film kommer du att upptäcka att Diana inte gillar den, att hon kritiserar den och redan håller på att utveckla en teori om varför alla andra tycker den är så bra.

Denna lovsång riskerar nu att vändas till sin motsats, som om jag ville säga att Diana alltid går emot strömmen för sakens egen skull. Men inget kunde vara mer felaktigt. Det som är så extraordinärt med Diana, och som gör det till ett sant nöje att vara hennes vän och kollega, är hennes förmåga att skarpt och lustfyllt tänka efter eget huvud. Hon förkroppsligar i detta en av mina favoritdikter av Brecht:

> Var inte rädd för att fråga, kamrat
> Låt ingen lura dig,
> se efter själv!
> Vad du inte själv vet
> vet du ej!
>
> Granska din räkning,
> du ska ju betala.
> Sätt ditt finger på varje siffra,
> fråga: Hur kom den hit?
> Du skall ta ledningen och makten
>
> Ur dikten Lärandets lov

Maja Sager

Det politiska (och det teoretiska) är personligt

Jag hade just avslutat kandidatkursen i statsvetenskap utan att ha lyckats få någon information om vad det innebar att doktorera på den institutionen. Det enda jag fått veta var att ”det är svårt, närmast omöjligt, att komma in”. Nu satt jag på andra terminens genusvetenskap och lyssnade på Dianas uppmanande tal om vad vi behövde ta ansvar för som forskare. Det var överväldigande, ansvaret hon bad oss ta var stort, men jag var såld. På tanken om att forska. På att få ta saker på riktigt djupt allvar. På att försöka förstå och att ta ansvar för att kalla våld för våld, rasism för rasism.

Mina minnen av Dianas föreläsningar på grundutbildningen i genusvetenskap är fragmentariska men centrala i min egen ”politiseringsbiografi” (se Mulinari & Räthzel 2007). De utgör guldkorn av öppnade fönsterluckor och förskjutna perspektiv. För mig markerar dessa min rörelse från att se på både sexism och rasism med en kritisk och socialistisk, men ganska oreflekterat vit blick, till att se på dessa med en blick mer medveten om sin egen situering. Mer medveten om hur sexism och rasism går in i varandra. Denna rörelse har så klart skett med hjälp av ett större feministiskt och antirasistiskt sammanhang av forskning, aktivism, texter, föreläsningar, samtal

och erfarenheter. Men Diana är en central person i den antirasistiska feminismen som rörelse och teoretisk inriktning i den svenska kontexten. Hennes sätt att förena rollerna som forskare, som lärare och som aktivist och offentlig intellektuell – och hennes ofta krasst humoristiska sätt att leverera kritiska insikter om skeenden, debatter och historieskrivningar – är en stor inspirationskälla och har varit oumbärliga för mig och många andra i den akademiska världen.

Diana bidrar – utöver sina forskningstexter och sin närvaro i den offentliga debatten – som kollega och lärare till att rent praktiskt hålla kvar personer med anti-rasistiska, socialistiska, feministiska och queera kritiska röster i det akademiska samtalet genom att skapa rum, stötta och uppmuntra. Hon har hjälpt många att lyfta sig ur den omedelbara sorgen och smärtan över att ha en kropp, en röst, en historia som inte passar in i det akademiska rummet. Hon ger verktyg för att få syn på att det obehag man kan känna i akademin inte nödvändigtvis måste handla om personlig osäkerhet eller tillkortakommanden, utan snarare handlar om ett obehag som uppstår när ens erfarenheter och kunskapsanspråk skär sig mot omgivningens normer.

Diana brukar säga att hon under sin tid som doktorand ibland fantiserade om att hoppa av och skola om sig till förskollärare. För mig var motsvarande fantasi att starta tvätteri eller kopieringsställe. Här, i mötet mellan Diana som bemöter studenter på grundutbildningen som forskare och Diana som delar avhoppsfantasier med kollegor, finns något viktigt i hennes rent praktiska bidrag i att bereda vägen för nya generationer studenter och forskare. Att ta forskningen på största allvar men samtidigt avdramatisera akademin som institution genom att bemöta den med ett visst mått av nonchalans. Att verka inom denna institution men inte väja för att peka på hur den bidrar till och reproducerar klassamhälle, nyliberalism, rasism och sexism. Att komma ihåg att man allt som oftast måste stänga datorn och gå ner på gatan – demonstrera, gå på möten, mobilisera.

Vem ryms i mina sånger?

Jag minns en gång när Diana pratade om bell hooks *Talking Back,* Svart feminism och Tredje världen-feminism. Som ett exempel på hur en vit heterosexuell medelklasskvinna placeras i centrum som feminismens subjekt och mål nämnde hon frågan om hur kvinnors tystnad ofta lyfts fram i mainstreamfeminism som ett centralt problem för kvinnor i patriarkatet. Det där med tystnaden hade alltid slagit an något i mig och i de feministiska sammanhangens (för mig) trygga famn sjöng jag och vännerna ”Vi måste höja våra röster för att höras”. Kanske för att jag hållit just denna fråga så nära, att jag så gärna velat göra min egen smärta till en gemensam medsysterlig smärta, stannade Dianas enkla kommentarer i mig: I bell hooks USA är inte svarta kvinnors problem att de har svaga röster, inte heller i Latinamerikas storstäder lade Diana till. Tvärtom är ofta rösten och talet – mot-talet – centralt i många kvinnors gemenskap och i motstånd och protest mot strukturell rasism och kapitalistisk exploatering. I sin

enkelhet gav den här kommentaren kött och blod till kritiken av den vita medelklassfeminismens sätt att oredovisat sätta vissa erfarenheter i centrum. Den blev en greppbar ingång till att förstå att det inte är en lyxfråga att ständigt fråga sig vilka ”kvinnor” det talas om, både i feministiska och i mainstream-sammanhang. Den frågan kan inte ställas eller svaras på endast ibland. Den måste *alltid* ställas. Det blir *alltid* skevt om jag utgår från att min erfarenhet som kvinna är ”kvinnors” erfarenhet. Därför blir det också nästan alltid skevt om kön är den enda kategori som lyfts fram. I förhållande till mitt eget arbete kring asylrätt, papperslöshet och motstånd har mina och Dianas samtal gått flera varv kring frågan om betydelsen av kön. Hur kön samspelar med andra strukturer och hur betydelsen av kön för kvinnliga migranter kan lyftas fram och tolkas utan att missa eller osynliggöra annan och liknande dynamik som manliga migranter stöter på i sin position i intersektionerna av nationalitet, legal status, ras/etnicitet, klass, funktion och sexualitet.

Diana har ett speciellt sätt att stanna till och ställa nya kritiska frågor, inte minst när den feministiska sammanhållningen i någon fråga blir alltför stor och enig, när feminismens röst blir för homogen. En viktig anledning till att hon kan göra detta tror jag är att hon inte förförs till att utgå från att de underordnade är goda per definition. I sin avhandling skriver hon om vikten av att inte “conceptualize women’s politics outside the formal political domain as a priori ’good’, non-hierarchical, democratic etc.” (1995 s. 158). Jag läser det som att det handlar om att inte teoretisera politik utifrån föreställningar om en uppdelning i godhet/ondska. Och att det handlar om att inte beskriva kvinnor eller andra i marginaliserade positioner – eller den politik som formuleras i dessa positioner – som bärare av inneboende godhet. Denna utgångspunkt för med sig befriande möjligheter. Den gör det möjligt att sätta fokus på en analys av de strukturer i vilka individer agerar. Den ger utrymme att kritisera individuella aktörer, inklusive sig själv, utan att fastna i idéer om ondska. I sällskap med Diana gör det mindre ont att titta kritiskt på sin egen position och sina egna politiska sammanhang. Med henne hittar jag en plats där det går att lägga energin på att försöka förstå makt och motstånd men samtidigt försöka ta ansvar för de former av priviligerad okunskap som den egna positionen bär med sig.

Om bidragen i antologin

Nedan följer en presentation av innehållet i antologins bidrag.

Nödvändigheten av feministiska interventioner

Signe Arnfreds bidrag diskuterar perspektiv på moderskap som ifrågasätter och utmanar föreställningar om födande och modrande som naturgivna fakta (i motsats

till formade av kulturen). I den första delen av kapitlet – ”Moderskap/modersarbete, Nicaragua/Moçambique” – diskuteras likheterna mellan Diana Mulinaris och Arnfreds fältarbeten i Nicaragua respektive Moçambique. På båda platserna förstås moderskap som tätt kopplat till arbete, och att vara en mor uppfattas som en viktig och kraftfull position för en kvinna. Den andra delen av kapitlet – ”Barnafödande som kvinnokultur” – följer ett annat spår. Etnografiskt material som samlats in i norra Moçambique i början av 2000-talet läses parallellt med feministisk forskning kring kvinnors historia i Danmark. I båda dessa fall identifieras krockar mellan barnafödande förstått som ”kvinnokultur” å ena sidan och barnfödande som en fråga för vetenskapen och medicinen å den andra.

I kapitlet om ”Jämställdhetspolitikens militarisering” spinner **Maud Eduards** vidare på en upprörd mediedebatt senhösten 2012 om huruvida kvinnor ska delta eller inte i försvaret, apropå pamfletten *Det heter feminism. 20 anspråksfulla förslag för att förändra världen.* Hennes tanke är att lika könsrepresentation blivit en så dominerande jämställdhetsprincip, ytterst ett tecken på svenskhet, att den döljer helt centrala feministiska frågor kring kön-våld-militarism. Jämställdhet görs till en bricka i spelet om militär, (trans)nationell, legitimitet – och fråntas därmed sin komplexa, motsägelsefyllda och politiska karaktär. Resultatet blir, enligt Eduards, både att förändringspotentialen i jämställdhetspolitiken undergrävs och att det militära våldet rättfärdigas.

Trots mer än sextio år av efterkrigsinvandring tycks det fortfarande komma i skymundan att invandrare inte bara är invandrare utan att de faktiskt också är kvinnor och män. Visst har både kvinnor och män som invandrat till Sverige, antingen när deras arbetskraft behövdes eller för att undkomma krig och förföljelse, drabbats av underordning och maktlöshet. Men när det gäller kön i kombination med etnicitet kan vi bara konstatera att kvinnor med invandrarbakgrund i alla tider har drabbats och fortsätter att drabbas av osynlighet i samhället och arbetslivet. I sitt kapitel vill författaren **Wuokko Knocke** lyfta fram hur dessa kvinnor genom sitt arbete bidragit till utvecklingen av den svenska ekonomin och välfärden och hur de trots tunga, enformiga och lågbetalda arbeten behållit sin värdighet och stolthet.

Kapitlet författat av **Anders Neergaard** tar sin utgångspunkt i diskussioner om rasism, med fokus på Sverigedemokraterna. Sedan 80-talet har en mängd västeuropeiska länders partipolitiska landskap förändrats i och med framväxten av partier som mobiliserar väljare genom att framställa migranter som ett hot. Sverigedemokraterna är ett av dessa framväxande partier. Inspirerad av postkolonial, marxistisk och feministisk teori är idén med kapitlet att kritiskt granska frånvaron av ordet rasism i forskningen om dessa partier och att specifikt analysera hur kvinnliga aktivister inom Sverigedemokraterna talar om partiet och sin politiska praktik.

Med utgångspunkt i etnografiskt material samt ett urval av Dianas texter reflekterar **Maja Sager** kring migranters situerade *motherwork* i papperslöshet. I kapitlet utforskas vilka uttryck *motherwork* kan ta sig i papperslösa asylsökandes position och hur modrande och föräldraskap villkoras och begränsas av papperslösheten. Kapitlet berör också hur det politiska artikuleras genom själva föräldraskapet och hur politiskt arbete i olika former är sammankopplat med *motherwork*. De empiriska exempel som analyseras kommer från ett större etnografiskt material bestående av djupintervjuer, fältanteckningar, media- och informationsmaterial samt egna erfarenheter från deltagande i möten och aktiviteter med olika grupper inom asylrättsrörelser i Sverige och Storbritannien.

Utifrån frågan om sjukvårdspersonal har tid att kissa på betald arbetstid, illustrerad av intervjuer och statistik från LO, argumenterar **Rebecca Selberg** i sitt kapitel för erfarenhetsbegreppets centrala betydelse för feministisk forskning. Med stöd i Diana Mulinaris blick för de konkreta sätt som ojämlikhet manifesteras på tar Selberg hjälp av den institutionella etnografin formulerad av Dorothy Smith för att visa att vardagens erfarenheter förbinder grupper och intressen. Detta sker eftersom erfarenheter organiseras genom maktstrukturer som sträcker sig bortom den enskildas position, minnen och kunskaper. Selbergs syfte är att återknyta till de stora debatterna inom feministisk forskning: om erfarenhet, kropp, handling och ståndpunkt.

Texten ”Konkreta rum och abstrakta platser: arbete, makt, företag i centrum och periferi” av **Aina Tollefsen** diskuterar teorier om rum och plats mot bakgrund av ett förnyat intresse för rumslighet inom human- och samhällsvetenskaperna. Med utgångspunkt i den debatt om rumslighet som pågått inom kulturgeografin sedan 1980-talet argumenteras för en syn på rummet som relationellt, som en social maktgeometri, där både globala och lokala relationer ingår. En utmaning ligger i att beakta både rummets mångsidighet och djup och dess radikala samtidighet, exempelvis i relationer mellan centrum och periferier. Korta nedslag görs i ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om den globala fordonsindustrin från de anställdas perspektiv, med genus som en av ingångarna till att analysera ett transnationellt företags strategier.

Att vara aktivist mot rasism och boende i en förort är särskilt viktigt i dagens hårt prövade ”multikulturella” värld. Med utgångspunkt i en ung aktivists återgivning av egna erfarenheter av rasism skildrar **Alexandra Ålund** framväxten av aktivism för social rättvisa. Unga människors berättelser kan förstås som motberättelser till den dominerande diskursen om förorten som problem. Ungdomar manar till dialog; en sorts transversal dialog med respekt för olika röster som artikulerar specifika erfarenheter av skilda livsvillkor bland dagens unga svenskar. I kapitlet illustrerar unga aktivisters berättelser hur samverkan och intersektioner mellan strukturella processer, välfärdstatens förändringar, underordning i termer av etnicitet och klass, boendesegregation

och kulturell marginalisering utgör en social kontext som genererar formering av politiska och subjektiva identiteter.

Janusansiktet

Malinda Anderssons bidrag utforskar kategoriseringens praktiker inom ramen för den svenska välfärden. Genom en postkolonialt inspirerad läsning av texter publicerade i syfte att vara till nytta, stöd eller hjälp i ett svenskt adoptionssammanhang analyseras frågor om nations- och familjetillhörighet. Analysen pekar på hur synliggöranden av adoptivfamiljers villkor på en socialpolitisk nivå går hand i hand med befästande av dess särskildhet, inte minst genom upprätthållanden av en biologisk familjenorm och en vit svenskhetsnorm. Andersson visar att analyser av socialpolitikens kategoriseringspraktiker och dess konsekvenser kan bidra till en denaturalisering av förgivettagen kunskap.

Anna Bredströms bidrag ”Sex på kartan? Om tonårssexualitet, rasism och sexualupplysning i Sverige” är en kritisk tolkning av RFSU:s sexualupplysningsfilm *Sex på kartan*. Med utgångspunkt i feministisk intersektionalitetsteori diskuterar Bredström hur filmen representerar olika identiteter och sexuella praktiker. Hon identifierar en queerfeministisk ansats där normer kring genus och sexuell identitet problematiseras, med betoning på likhet och valfrihet. Hon visar också hur filmen genomsyras av sexpositiva budskap där sexuella praktiker snarare än relationer står i fokus. Bredström synliggör att etnicitet och rasism utgör blinda fläckar i det queerfeministiska landskapet och drar slutsatsen att en normkritisk ansats som frikopplar sex från kultur och religion riskerar att reproducera en sekulär logik om individuell autonomi och rationalitet.

Paulina de los Reyes presenterar en reflektion över intersektionalitetens tillkomsthistoria i ljuset av pågående diskussioner om kopplingen mellan sociala kategoriseringar och rådande former för exploatering, underordning och förtryck i Sverige. Kapitlet anknyter till den antirasistiska feministiska traditionen och diskuterar hur särskiljande på basis av kön, klass, ras, sexualitet och etnicitet görs till centrala komponenter i subjektiveringsprocesser som producerar billig arbetskraft och underordnade medborgare inom ramen för rådande ackumulationsmodeller. Analysen visar på nödvändigheten av att teoretisera maktutövandets materiella villkor och exploateringsformer på ett sätt som knyter uppfattningar om olika sorters människor till kapitalets expansionsbehov. En utmaning för framtida intersektionella studier är att utveckla analyser som bortom gängse kategoriseringar förmår att problematisera hur o(jäm)lika subjektspositioner artikuleras till rådande exploateringsprocesser.

Suvi Keskinen ställer frågor om hur nation, ras, genus och heterosexualitet karaktäriserar den finska invandringsfientliga och antifeministiska rörelsens ideologiska budskap utifrån ett antal centrala texter. Tre centrala teman identifieras i de studerade texterna: (1) hotet från islamisering, (2) en feminism som uppfattats ha gått för långt och (3) de negativa följdverkningarna av (vita) kvinnors makt, för nationen och heterosexuella relationer. Dessa tre teman sätts ofta inom en krisdiskurs som handlar mindre om ekonomi än om kultur, civilisation och reproduktion av nationen. Artikeln introducerar begreppet *vita gränsbevakarmaskuliniteter* som karakteriseras av en fixering på gränser, gränskontroll och exkludering, kombinerat med en maskulint kodad vilja att försvara och beskydda det som betraktas som tillhörande det egna landet: kvinnor, barn, hem, nation.

I **Carina Listerborns** kapitel synliggörs våldet mot muslimska kvinnor i det offentliga rummet. Syftet med kapitlet är, förutom att samla dessa berättelser för att synliggöra en dold sida av de offentliga rummen, även att vända på perspektiven på vem som i vardagen uppfattas som offer och förövare. Genom detta vill författaren bidra till att sätta sökarljuset på de osynliggjorda förövarna och konsekvenserna av deras våldsamma handlande. Analysen av dessa berättelser visar tydligt hur viktigt ett intersektionellt perspektiv på våld är. Berättelserna befinner sig mellan genusordningar inramade i en specifik nationalism och i globala geopolitiska relationer färgade av rasism och stigmatisering, utspelade i en lokal kontext.

Diana Mulinari ställde tidigt frågor om hur den feministiska sociologin kunde bidra till politisk förändring för marginaliserade grupper i Sverige och annorstädes. I ett försök att återge och återanvända Mulinaris sociologiska intervention och fantasi, analyserar **Åsa Lundqvist** i sitt kapitel hur den feministiska politiska sociologin har kommit att involvera villkoren för en särskilt utsatt grupp i dagens Sverige, nämligen ensamstående mödrar med låga inkomster. Ambitionen är att lyfta fram vilken betydelse den kritiska forskningen har för vår förståelse av vem som tillhör och vem som marginaliseras i diskurser om den inkluderande välfärdsstaten och den dominerande jämställdhetsideologin.

Med hjälp av Diana Mulinaris kritiska tänkande kring kön, rasism, jämställdhet och politik analyserar **Catrin Lundström** i sin text den vita kvinnans olika positioner i en samtida nordisk politisk och populärkulturell kontext. Syftet är att identifiera några av de processer som gör det möjligt att binda vithet till en hegemonisk kvinnlighet. Kapitlet gör nedslag i texter och bilder som rör sig från det extrema, från Anders Behring Breiviks manifest *2083: A European Declaration of Independence,* till samhällets och populärkulturens mittfåra, genom filmen *Play*. I dessa, men även i andra beskrivningar, tycks den vita kvinnan få en allt mer avgörande position som symbol för framtidens faror och dilemman.

Ulrika Schmauch analyserar i sitt kapitel Umeå kommuns webportal. I sin marknadsföring använder sig Umeå av nyliberala diskurser kring kreativitet och kultur för att dra till sig nya invånare och nytt kapital. Analysen visar att det i webbportalen görs en tydlig skiljelinje mellan de sidor som riktar sig till utomstående och de som riktar sig till de boende i staden. För utomstående framställs staden som en kosmopolitisk storstad kännetecknad av exotisk ruralitet för den som har kapital. På de sidor som riktar sig till dem som redan är bosatta i staden visar man istället upp kommunal social inkludering och mångfald. Berättelsen om det progressiva Umeå blir på detta sätt en berättelse om enskilda konsumenters möjligheter att välja progressivitet och hållbarhet snarare än om att skapa en stad för alla.

Det politiska, teoretiska och personliga

Med avstamp i många års forskning om kvinnors skiftande former av deltagande i antikrigsrörelser i en mängd länder och regioner argumenterar **Cynthia Cockburn** för att man kan tala om en ”feministisk fredsaktivism”, ”feministisk antimilitarism” eller ”en feministisk analys av krig”. I kapitlet reflekterar hon kring hur denna slags feminism skulle kunna beskrivas. Cockburn konstaterar att antikrigsfeminismen befinner sig långt från essentialistiska föreställningar om kvinnors fredliga natur och istället skulle kunna beskrivas som en uppsättning idéer som kombinerar radikal- och socialistisk feminism med liberalfeminism. Hon argumenterar för att feminismen som skapas i kampen mot krig och militarism till sin natur är antirasistisk, socialistisk och holistisk.

I sitt kapitel tar **Gail Lewis** sin utgångspunkt i de analytiska vinningar som poststrukturalismen medfört för feministisk och antirasistisk forskning, samtidigt som hon försöker utmana några av de begränsningar som dessa teorier har. Hon pekar främst på att legitimiteten för psykisk sanning, grundad i individuella och kollektiva erfarenheter av rasism och sexism, undermineras. Med hjälp av begrepp från post-Kleiniansk psykoanalytisk teori erbjuder hon ett sätt att skapa utrymme för kunskap grundad i erfarenhet. Detta genom att ge epistemologisk vikt till den relationalitet som gör det möjligt för oss att i någon mening bli integrerade jag som interagerar med andra.

Mia Liinason undersöker i sin text vad feminism innebär mot bakgrund av samtida feministiska förståelser av vad som är den viktigaste feministiska frågan just nu. Baserat på analyser av texter och fältanteckningar från deltagande observationer vid två feministiska evenemang diskuterar hon förståelser av feminism, kön och makt utifrån olika feministiska gruppers svar på hur vi enligt dem ska komma tillrätta med kvinnors ojämlikhet. Mot bakgrund av dessa resonemang undersöker hon också vad feminism är i en ambition att förstå kopplingen mellan feministisk politik och

feministiska subjekt. Analyserna rör sig runt ekonomi som konfliktpunkt utifrån diskussioner om liberalism, socialism, kapitalism och nyliberalism.

Med utgångspunkt i sin egen historia visar **Chandra Talpade Mohanty** på den intellektuella, känslomässiga och politiska betydelse Diana Mulinaris arbete har haft för hur hon själv idag ser på sitt arbete och sin historia. Hon lyfter fram de likheter som finns mellan deras respektive genealogier som antirasister, antikolonialister, feminister och antikapitalister från det globala syd, och hur de båda har tagit med sitt politiska engagemang in i sin akademiska praktik. Mulinaris tro på möjligheten till solidaritetskulturer som bryter mot begränsande gränsdragningar baserade på klass, kön och ”ras” och tron på den politiska kampens möjligheter är något författaren menar ger kraft i kampen för en bättre värld.

På samma sätt som det finns många feminismer finns det även flera tolkningar av vad postkolonial feminism ska syssla med. **Irene Molina** söker i sitt kapitel att synliggöra vikten av att ta in det politiskt ideologiska i de feministiska projekten. I texten argumenterar hon med hjälp av aktuella exempel från Sverige att rasismen är funktionell för kapitalismen och därför kan den antirasistiska kampen inte föras isolerat från klasskampen eller från kampen mot patriarkatet. En medvetenhet om denna ömsesidiga funktionalitet är nödvändig. Texten är en uppmaning till feminister att inta en politiskt medveten position mot rasismen baserad på principen om social rättvisa.

Tiina Rosenberg diskuterar i sin text två feministiska aktivistgrupper, Pussy Riot och Femen, och deras koppling till den feministiska konstaktivismen, klassisk avantgardism och anarkism. Det är ingen slump att Pussy Riots och Femens aktioner är teatralt utformade och ageras ut som performativa händelser. I en högteknologisk medievärld där saker kan spridas med en enorm hastighet knyter båda grupperna an till klassiska avantgardistiska och aktivistiska metoder. Det som för ett par decennier sedan hade varit enstaka happenings kan idag på ett helt annat sätt bli närvarande i våra liv på grund av (eller tack vare) sociala medier.

Kerstin Sandells kapitel är en reflektion över hur forskarens kropp kodas i fältarbetet i samspel med de kategoriseringar och förståelser som finns i fältet. Genom att tydligt försöka dra in den egna kroppen och den förkroppsligade erfarenheten exponerar Sandell sina egna, både privilegierade och minoritiserade positioner, samtidigt som utsagorna genom sin subjektiva karaktär kan läsas som spekulationer, snarare än kunskap. Utgångspunkten är ett fältarbete som blev misslyckat i betydelsen att access under processen nekades och i att författaren inte lyckades skriva något utifrån det material som samlades in. Fältarbetet handlade om förlossningsrädsla och genomfördes tillsammans med Diana Mulinari.

Med inspiration från feministiska metodologiska diskussioner om kunskapsproduktionens politik och om relationen mellan forskare och de beforskade, syftar detta kapitel av **Chia-Ling Yang** till att diskutera hur forskarens positionering påverkar forskningsprocessen och forskningsresultaten. Kapitlet baseras på empiriskt material som samlats in på en feministisk institution för vuxenutbildning i Sverige. Precis som Mulinari gjort i sina reflektioner över forskarens biografi och position i forskningsprocessen, reflekterar Yang över hur den förändring hon genomgick i sin syn på skillnad kom att speglas i hennes studie i form av förändrade forskningsfrågor och förändrade teoretiska perspektiv. Hon betonar vikten av att som forskare synliggöra denna ständiga dialog mellan forskningsfokus, teoretiskt ramverk, kritisk läsning och relationer på fältet.

Referenser

Mulinari, Diana (1995) *Motherwork and Politics in Revolutionary Nicaragua*, Lund: Bokbox förlag.

Mulinari, Diana (2003) Teorier för en antirasistisk feminism – dialoger. I Diana Mulinari, Kerstin Sandell & Eva Schömer (red.) *Mer än bara kvinnor och män: Feministiska perspektiv på genus* (s. 21-60), Lund: Studentlitteratur.

Mulinari, Diana & Anders Neergaard (under publicering) We are Sweden Democrats because we care for others: Exploring racisms in the Swedish extreme right. *European Journal of Women's Studies*.

Mulinari, Diana & Nora Räthzel (2007) Politicizing biographies: the forming of transnational subjectivities as insiders outside, *Feminist Review* Vol. 86, s. 89-112, 2007.

Nora Räthzel arbetar på Sociologiska institutionen, Umeå universitet. Hennes forskningsområden är: arbetare i transnationella företag, arbete och miljö, individers roll i organisationsförändring. Räthzels forskning inom dessa områden berör frågan om hur genus, klass och etniska relationer reproduceras och utmanas i vardagen. Hennes senaste publikationer är: *Trade Unions in the Green Economy. Working for the Environment* (Routledge/Earthscan, 2013), redigerad tillsammans med David Uzzell, och *Transnational Corporations from the standpoint of workers* med Diana Mulinari och Aina Tollefsen (under publicering, Palgrave/Macmillan).

Nödvändigheten

Signe Arnfred

Moderskap och Modernitet

Diana Mulinaris beskrivningar i sin doktorsavhandling Motherwork and Politics in Revolutionary Nicaragua (Mulinari 1995), av kvinnors liv och sociala relationer i ett barrio i Managua i slutet av 1980-talet, strax efter Sandinistarevolutionen (1979), har slående likheter med min egen erfarenhet från forskning i Moçambique under början av 1980-talet, strax efter det att Frelimo tagit över efter den portugisiska kolonialismen (1975).

Anledningarna till att vi valde att arbeta i dessa länder var mycket lika. Som Diana uttrycker det: "Many socialists around the world saw the events taking place in Nicaragua as a symbol of hope for processes of social and economic re-distribution, within a different kind of socialism which was based on the principle of political pluralism. The fact that the revolution occurred in the late seventies with a strong feminist movement in Europe and a rising women's struggle in Latin America, as well as the high rates of women's involvement in the Nicaraguan experience, encouraged the belief that the space for women's participation would be wider than within other revolutions" (Mulinari s. 14). I Moçambique grundade sig feministernas hopp på det stora antalet kvinnor som involverade sig i kampen för frigörelse, och på att Frelimo verkade inse betydelsen av kvinnors bidrag, som Samora Machel, då Frelimoledare och senare den första presidenten för självständiga Moçambique, uttryckte det i ett tal 1973: "The liberation of women is a necessity for the revolution, a guarantee of its continuity and a condition for its success" (Arnfred 2011 s. 24).

Diana och jag bedriver våra studier på olika sätt och med olika fokus, men samtidigt utifrån gemensamma uppfattningar rörande kvinnor, genus och feminism. Vi delar också en kritisk inställning till modernitetsdiskurser, särskilt sett från kvinnors synvinkel. Som Diana uttrycker det: "The biologization of women's bodies that is central to the construction of Rational Man and the control of Nature, the distance from the body and particularly from women's bodies, is at the core of the discourse of Modernity" (Mulinari 1995 s. 174). Biologiseringen av kvinnors kroppar medför bland annat att moderskap naturaliseras; i uppdelningen mellan kultur och natur, så karaktäristisk för upplysningstänkande och modernitetsdiskurser, uppfattas moderskap som natur.

Likheterna i våra forskningserfarenheter, som jag vill fokusera på i detta kapitel, handlar dock mindre om de politiska vändningarna i de respektive länderna och

mer om de samhällstyper som dessa vändningar utspelade sig i. På olika sätt redogör Dianas forskning och min egen för sociala relationer inklusive förståelser av moderskap som överskrider eller inte kan fångas av modernitetsdiskursens begrepp. I fallet med Moçambique innehöll Frelimos tankegångar – starkt influerade av kommunistpartiets socialism och av protestantisk kristendom – trots Samora Machels fina ord om kvinnor och Frelimos tal om jämlikhet mellan könen, föga förståelse för idéer om moderskap och/eller genusrelationer bortom moderniteten.

Att läsa om (delar av) Dianas avhandling fick mig att inse – återigen – till vilken grad västerländskt feministiskt tänkande är förankrat i just detta komplex av upplysnings- och modernitetstänkande, inklusive förgivettagna föreställningar om uppdelningen mellan manlig dominans och kvinnlig underkastelse, mellan kultur och natur samt mellan medvetande och kropp.

I den första delen av kapitlet – om ”Moderskap/modersarbete, Nicaragua/Moçambique” – utvecklar jag likheterna mellan Nicaragua och Moçambique närmare, med fokus på moderskap/modersarbete, och visar hur de utmanar västerländskt feministiskt tänkande. För att göra detta utgår jag från afrikansk postkolonial feministisk forskning – forskning som särskilt har växt fram från 1990-talet och framåt, och som har varit avgörande för min egen tolkning av insamlat material från Moçambique (Arnfred 2011).

Den andra delen av kapitlet – ”Barnafödande som kvinnokultur” – följer ett lite annat spår. Jämförelsen här är inte mellan Nicaragua och Moçambique, utan mellan Moçambique och Danmark – Danmark förr i tiden, det vill säga under 1800-talet – och fokus är på en annan aspekt av moderskap: en särskild kvinnokultur i ceremonier och tillställningar knutna till barnafödande. Denna del baseras på material som jag samlade in i norra Moçambique i början av 2000-talet och på skrifter av danska feministiska historiker. Båda delarna syftar till att visa begränsningar i modernitetsdiskursen och i vilken utsträckning aspekter av västerländskt feministiskt tänkande också är en del av denna diskurs.

Moderskap/modersarbete, Nicaragua/Moçambique

Tanken med begreppet modersarbete (motherwork) är att överskrida den dikotomi mellan kultur och natur som är grundläggande för västerländskt tänkande och för modernitetsdiskurser. Biologiseringen av kvinnors kroppar innebär att graviditet, födsel och amning görs till något naturligt, se till exempel beskrivningen i Det andra könet av Simone de Beauvoir (de Beauvoir 1949/1997), som – trots sina feministiska ställningstaganden – inte lyckades överskrida modernitetsdiskursen i sitt tänkande. De Beauvoirs beskrivningar av moderskapets slaveri, smärta och börda återspeglar en gängse intellektuell ståndpunkt vid den tiden (1949, när Le Deuxieme Sexe först publicerades); hon reproducerar den könade uppdelningen mellan transcendens

(manlig) och immanens (kvinnlig) från Jean Paul Sartre, och hon är helt överens med Claude Lévi-Strauss och hans förståelse av mäns utbyte av kvinnor som ett grundläggande villkor för mänskligt liv (Lévi-Strauss 1949/1969).

Mot den manliga hjältens kreativa aktivitet (transcendens) uppfattas kvinnlig immanens som passivitet och upprepning, i förlängingen av trivialiteten i det dagliga hushållsarbetet, i vilket födande, amning och moderskap inkluderas: "The woman who gave birth ... did not know the pride of creation; she felt herself a plaything of obscure forces, and the painful ordeal of childbirth seemed a useless and even troublesome accident. But in any case, giving birth and suckling are not activities, they are natural functions; no project is involved; and that is why woman found in them no reason for a lofty affirmation of her existence – she submitted passively to her biological fate" (de Beauvoir 1949/1997 s. 94). Kvinnors arbete reduceras till upprepning och stagnation, moderskap naturliggörs och trivialiseras som passiv underkastelse under naturen och biologin.

Idén om modersarbete motsätter sig tankar som dessa, och motsätter sig även de likaledes utbredda föreställningarna om mannen som familjeförsörjare och kvinnan som hemmafru. Maria Mies med flera (1988) visar hur denna förening av kvinnor med hemmets sfär – hemmafrugörandet (housewifization) av kvinnor som de kallar det – har lite att göra med mänsklig natur i sig; snarare är det en produkt av specifika ekonomiska, sociokulturella och religiös-ideologiska utvecklingar i vissa delar av världen.

Föreningen av ”moderskap” och ”arbete”, hos Diana (1995) och Patricia Hill Collins (1994) överskrider dikotomierna offentligt (familjeförsörjare, arbete) och privat (hemmafru, kropp, natur, biologi) och insisterar på ett nytt sätt att tänka kring hela detta område. Som Hill Collins uttrycker det: "I use the term motherwork to soften the existing dichotomies in feminist theorizing about motherhood that posit rigid distinctions between private and public, family and work, the individual and the collective, identity as individual autonomy and identity growing from the collective self-determination of one's group" (Collins 1994 s. 47). Och som Diana säger: "The concept of motherwork ... aims to include women's experience of pregnancy, birth and nurturance, often defined in the realm of biology, as conscious social practices" (Mulinari 1995 s. 176).

Kvinnornas dagliga liv i barriot i Managua, som Diana studerade, föranledde henne att förena moderskap med arbete. "Most sociological explanations" säger hon, "describe and analyze women within their double position as women and mothers. However, for the women of my Managuan neighborhood, workinghood and motherhood were not two parallel activities related to each other. The women I met included workinghood within their mothering. To provide for their children was one central aspect of their mothering. They do not perceive themselves as mothers and workers. They perceive their mothering practice as weaved into workinghood" (Mulinari 1995 s. 178). På ett liknande sätt inkluderar moderskap i Moçambique att sörja för barnen; idén om en manlig familjeförsörjare är en kolonial konstruktion.

I de flesta afrikanska landsbygdsmiljöer är kvinnorna familjeförsörjare, det vill säga mödrarna, eftersom de flesta kvinnor är mödrar. Dikotomin mellan familjeförsörjarmannen och hemmafrukvinnan överensstämmer inte med verkligheten på landsbygden i Afrika.

Oyèrónké Oyewùmí ser kvinnors förhållanden i sitt hemland Yourubaland (sydvästra Nigeria) på ett sätt som till stor del liknar det som Diana utvecklade utifrån sitt nicaraguanska material. Enligt Oyewùmí utmanar "the socioeconomic realities of Yorubaland … the theory of motherhood as a domesticating role – part of the Yoruba definition of motherhood was that mothers must provide for their children materially. ... Motherhood was an impetus rather than an obstacle to economic activity. ... The living arrangements in large compounds, offering a multiplicity of mothers and fathers, meant that child-rearing was not an individualized experience that devolved only to mothers. ... children were often supervised by older children; old people participated in care-giving; and babies were transported on their mothers backs and other backs to the market. ... motherhood was compatible even with long-distance trade" (Oyèwumí 1997 s. 73).

Diana beskriver starka kvinnliga nätverk – nätverkande är en del av modersarbetet, säger hon – och moderskap är centralt: "Managuan households are extended webs of kin relationships whose axis is a mother, her daughters and sons, her sisters and brothers and all their children ... No woman in my Managuan barrio link comfort and companionship to men, but to children and to their own kin" (Mulinari 1995 s. 116). Detta påminner mycket om mina erfarenheter från Moçambique, där erukulu – barn från samma livmoder – är den närmaste släktskapsrelationen. Makar kommer och går; kärnan i sociala relationer är banden mellan mödrar och barn, och mellan syskon. Släktskap i norra Moçambique är matriliniärt och matrilokalt. Unga män från andra släkter införlivas i familjen, då de gifter sig med unga flickor; det unga paret slår sig ner på hustruns mark – "jord följer moderns blod" som de säger i norra Moçambique – och barnen tillhör sina mödrars släkt. "Vi män stödjer kvinnornas familjer", sa männen. Christian Geffray (fransk antropolog som arbetat i Moçambique under 1980-talet) har en berättelse om ett bananträd: "It is told that one of the mothers-in-law would plant in her courtyard a banana tree, indicating to the young man to make sure that his wife became pregnant before the tree would start giving fruit. If this failed to happen, he would be returned to his people" (Geffray 1990 s. 43).

Betydelsen av moderskap är odiskutabel, och att vara moder uppfattas som en central identitet för en kvinna. I stor kontrast till situationen de Beauvoir beskrev, är moderskapet här en maktposition, inte en underordnad ställning. Att vara en äldre kvinna – en moder till mödrar – är en viktig social position.

Även i patriliniära samhällen i Afrika innehar mödrar nyckelroller. Ifi Amadiume visar hur stor betydelse enheten moder och barn har i det patriliniära Igbo-samhället (sydöstra Nigeria), och hur relationen till ens moder och syskon på mödernet är de närmaste släktbanden även här. Enligt Amadiume (1987) är den patriarkala blicken

hos (västerländska) observatörer, både män och kvinnor, antropologer såväl som feminister, en avgörande anledning till att moderskapets centrala roll inte har erkänts. "As social practice motherhood has been made invisible by being conceptualized as 'natural'", säger Diana (Mulinari 1995 s. 177).

En annan fråga är det faktum att moderskap i patriarkala västerländska samhällen ensidigt har förknippats med ställningen som hustru, motsvarande föreställningen om oäkta barn om modern inte är gift. I de flesta afrikanska samhällen är moderskap och hustruskap inte förknippat på detta sätt. Hustruskap och moderskap är åtskilda identiteter; ställningen som hustru innebär underordning, medan ställningen som moder innebär makt. När västerländska kvinnor ser underordning även i moderskap, beror detta på sammankopplingen i vårt samhälle mellan hustruskap och moderskap, en sammankoppling som är tydligt patriarkal. Fördömandet av moderskap utanför äktenskapet – moderskap oberoende av att vara hustru – har varit mycket hårt i våra västerländska samhällen; det är faktiskt bara de senaste femtio åren, även i upplysta och förmodat jämställda skandinaviska samhällen, som ogifta mödrar har slutat stigmatiseras.

Moderskap är fortfarande ett område som är för lite beforskat och undersökt i västerländsk feministisk forskning. Postkolonial och afroamerikansk forskning har kommit längre i analysen av moderskap från kvinnors perspektiv. Det finns spännande utmaningar och möjlighet för teoretiskt nytänkande inom detta fält.

Barnafödande som kvinnokultur

I sin definition av modersarbete inkluderar Diana explicit kvinnors erfarenhet av graviditet och förlossning, och ser dem som "conscious social practices" (Mulinari 1995 s. 176) till skillnad från de sätt på vilka modernitetsdiskursen konceptualiserar graviditet/förlossning i biologiska termer och i frågor om hälsa. När jag i början av 2000-talet var på fältarbete i ett landsbygdsområde i norra Moçambique visste jag, att så kallade traditionella barnmorskor existerade. Jag visste också att några av dessa traditionella barnmorskor nu för tiden blir inkallade till en veckas kurs på det lokala sjukhuset, efter vilken de förväntas arbeta i enlighet med modern standard för hygien och hälsa. Den grundläggande policyn var att de 'utbildade' traditionella barnmorskorna skulle övertala gravida kvinnor att föda på det lokala sjukhuset – men detta var inte alltid lätt; stora avstånd och brist på transport var den förmodade anledningen.

Jag hade en känsla av att svårigheterna med att övertala kvinnor att föda på sjukhus även kunde bero på något annat, bortom transportproblemen. Därför försökte jag förstå hur barnafödande i byn/hemma gick till, och hur kvinnorna upplevde det.

Vad jag upptäckte var en kvinnokultur som var slående lik fenomen jag hade läst om när det gällde barnafödande i bondesamhället på Danmarks landsbygd

under 1800-talet. Följande beskrivning av barnafödande på landsbygden i norra Mocambique kommer från samtal med en kvinna, Mama Rosita, som jag också hade anlitat som tolk från emakhuwa till portugisiska. Mama Rosita var en äldre kvinna, över 60 år gammal; hon hade utbildats till sjuksköterska och arbetade som en 'barfotasjuksköterska' i ett landsbygdssamhälle i Ribáuè-distriktet i Nampulaprovinsen i norra Mocambique, där jag bedrev fältarbete. Mama Rosita var en ivrig förespråkare för hygien och modernitet i alla avseenden – men hon var även väldigt förtrogen med livet för kvinnorna i hennes samhälle och mycket bevandrad i deras sedvanor och ritualer, som när allt kom omkring inte var så olika dem hon själv kände till från sin egen uppväxt i en närbelägen provins i norra Moçambique, där man också talade emakhuwa.

"När en kvinna ska till att föda," förklarade Mama Rosita, "placeras hon på en speciell plats, kanske i den traditionella barnmorskans hus, eller kanske i en liten särskild hydda nära hennes eget hem. Kvinnor i grannskapet samlas i hyddan, till vilken ingen man har tillträde, inte heller fadern till barnet. De kvinnor som är med vid födseln är kvinnor som tillhör familjen, grannar och vänner; de måste vara mödrar själva, och de måste se till att de inte har haft sexuellt umgänge med sina makar (eller några andra män) ett dygn innan de går in i moderskapshyddan, och inte under en vecka efter barnets födsel. Kvinnan som föder sitter på golvet och lutar sig mot en pilão som ligger ner." En pilão är en stor mortel för att slå säd; att slå säd är kvinnors jobb, och en pilão är en kvinnas föremål. Den traditionella barnmorskan sitter mitt emot kvinnan, beredd att ta emot spädbarnet när det kommer. Navelsträngen skärs av först efter att moderkakan förlösts. Moderkakan begravs på en särskild plats nära huset – en plats som senare får ta emot den torkade navelsträngen och hår klippt från moderns och barnets huvuden en vecka efter födseln.

De närvarande kvinnorna hjälper och stöttar den födande kvinnan. När barnet fötts kan en kvinna gå till dörren och visa dess ansikte för fadern som står utanför. Fadern kan inte gå in, inte heller tillåts han hålla barnet under den första veckan i livet. Kvinnorna kommer och går, har med sig mat och dryck till modern, som är kvar i hyddan en hel vecka, eller tills cair o umbico, det vill säga tills naveln har läkt. Under denna tid är moderskapshyddan en mötesplats uteslutande för kvinnor. De äter och dricker gott, de berättar historier och leker; de masserar varandra, modern och barnet; de har det trevligt.

När naveln läkt och navelsträngen torkat, uppförs en ceremoni i vilken alla kvinnor som närvarade i moderskapshyddan deltar. Var och en lägger droppar av en särskild 'medicin' på barnets navel. Än en gång ordnas mat och dryck, kvinnorna har en fest, och barnets och moderns hår rakas av och begravs på samma plats som moderkakan. Efter denna ceremoni kan kvinnan/modern gå tillbaka till sitt riktiga hus och förena sig med maken, men hon måste sova i en egen säng; sexuellt umgänge tillåts ännu inte. Kvinnan kan fortfarande inte laga mat till sin familj (bara till andra kvinnor) och hon måste dricka vatten från en särskild kalebass som bara hon själv använder.

Den avslutande ceremonin äger rum när spädbarnets 'andra hår' har växt ut, det vill säga det nya hår som växer ut efter den första rakningen. "Det är barnets far som bestämmer den exakta tidpunkten för denna ceremoni," säger Mama Rosita. Vanligtvis är det när barnet är omkring två månader gammalt, ibland senare. Det kan inte vara mycket tidigare – det 'andra håret' behöver en viss tid för att växa ut. Denna ceremoni är enbart för paret (och barnet); den initieras av sexuellt umgänge mellan make och hustru, som följs av att barnet badas i speciellt vatten med tillsatt 'medicin'. Sedan har maken och hustrun sex igen – och kommande dag stannar båda inomhus; de går inte ut för att arbeta på fälten och grannarna är noggranna med att inte komma på besök; paret måste lämnas ensamma. Från och med nu återupptar föräldrarna till barnet sitt normala sexliv. I andra delar av Moçambique är det förbjudet med sexuellt umgänge under en period på upp till två års tid: så länge som modern fortfarande ammar sitt barn. Sexuellt umgänge under denna tid får mjölken att surna och kan skada barnet, sägs det. Mama Rosita förespråkar att sexuellt umgänge återupptas så snart som möjligt, i annat fall "går kanske maken någon annanstans för att bli omhändertagen" säger hon.

Mama Rosita är mycket positivt inställd till modernitet, vilket i detta fall betyder utbildade barnmorskor, som efter sin veckolånga kurs erhåller en uppsättning med handskar och en stor bit plast på vilken kvinnan som föder ska placeras. I den moderna varianten ligger den födande kvinnan ner, hon sitter inte som i det traditionella utförandet. De utbildade barnmorskorna är även instruerade att begränsa antalet kvinnor som är närvarande under händelseförloppet, och Mama Rosita avfärdar – i linje med officiell, modern hälsopolicy – hela idén med att sexuellt umgänge skulle vara förbjudet för kvinnorna i moderskapshyddan: "Menar du att en barnmorska inte skulle tillfredsställa makens behov bara på grund av sitt jobb?" frågar hon. Jag lägger märke till att äktenskapligt sex i denna version har blivit = 'att tillfredsställa makens behov', och förlossningshjälp har blivit = 'ett jobb'. Mama Rosita talar även genomgående om den födande kvinnan som 'patienten'. Att föda har förflyttats från att vara en del av de lokala kvinnornas kultur till att bli en del av ett statligt hälsosystem. Hygienförhållandena har tveklöst förbättrats, och att föda som i den tidigare beskrivna kvinnokulturen kan mycket väl vara ett farligt företag. Men varför är det så att hygien bara kan introduceras i form av en mansdominerad modernitet? Hur kommer det sig att om du vill ha modernitet, så kan du inte få en kvinnocentrerad kultur på samma gång? Kanske endast för att den första, ursprungliga moderniteten råkade uppstå i ett europeiskt, mansdominerat sammanhang?

När jag lyssnade på Mama Rosita, kom jag att tänka på berättelser om barnafödande som kvinnokultur i Danmark för 150-200 år sedan – berättelser som grävdes fram ur historiska arkiv av feministiska historiker på 1970- och 1980-talen (Lützen 1984; Burmeister m.fl. 1987). Även i Danmark på 1800-talet var (enligt dessa källor) en majoritet av barnmorskorna 'traditionella', det vill säga utan formell utbildning, och kvinnor i grannskapet – alla själva mödrar, och gifta – var med vid barnafödandet. Inga män hade tillträde till moderskapsrummet. Kvinnorna som deltog kom

med mat och dryck till den födande kvinnans hus, och några dagar efter födseln hölls en särskild kvinnofest under och efter vilken kvinnorna kunde bete sig väldigt olikt sina normala roller som respektabla mödrar i samhället. Berättelser om hur ett gäng kvinnor på väg hem från en sådan fest kunde bete sig är häpnadsväckande. Män som gick förbi konfronterades, och om de inte hälsade på kvinnorna på ett respektfullt sätt kunde kvinnorna attackera dem och dra ner deras byxor (Lützen 1984). Eller så kunde kvinnorna lyfta upp sina kjolar och visa sina kön. Under 1800-talet bar danska kvinnor på landsbygden sällan trosor under sina tunga kjolar (Burmeister m.fl. 1987). I norra Moçambique var det på samma sätt, insåg jag när jag vandrade på landet med kvinnorna från trakten. De gick bara lite vid sidan av vägen, satte sig på huk och kissade utan vidare. Information om kvinnor som återvänder från en moderskapsfest och skrämmer män genom att visa sina könsdelar, påminner om data från Afrika, inte från Moçambique denna gång, men från Kamerun, där kvinnor har skrämt män på exakt samma sätt (Ardener 1975).

Även i Danmark krockade denna traditionella kvinnokultur med modernitet. 1810 delades Danmark i barnmorskedistrikt, var och ett med en auktoriserad utbildad barnmorska; det blev förbjudet att föda med outbildade/traditionella barnmorskor. Trots kriminaliseringen av traditionella barnmorskor var den traditionella förlossningskulturen svår att ändra. Många kvinnor föredrog att föda i bekanta omgivningar och med personer de kände väl. Burmester beskriver detta på följande sätt: ”Over for hjælpekonernes og den selvlærte jordemoders erfaringsbaserede og praksisorienterede viden stod nu lægerne og de statsautoriserede jordemødre med deres boglige uddannelser som eksponenter for en fremmed kultur med andre værdinormer. Her var ikke alene tale om et sammenstød mellem forskellig grad af viden, men om en konfrontation mellem kvalitativ forskellig viden og bevidsthed med rod i henholdsvis feudal almuekultur og moderne borgerlig ’videnskab’.” (Burmeister m.fl. 1987 s. 116).

En liknande krock mellan kulturer sker varje dag på landsbygden i Moçambique. Ett globalt språk om hälsa och utveckling konfronterar och ersätter tidigare sätt att handskas med kvinnors kroppar och med barnafödande och moderskap – på medikaliserade, biologiserade sätt, i motsats till att se barnafödande/moderskap som gemensamma och lokalt förankrade sociala praktiker.

Sammanfattningsvis

I båda delarna av detta kapitel drar jag paralleller mellan mina egna fynd från norra Moçambique och data från andra platser. I den första delen, om moderskap/modersarbete, är jämförelsen mellan Nicaragua och Moçambique, understött av studier från Nigeria – allt sett genom ett raster av feministisk forskning. I den andra delen, om barnafödande och kvinnokultur, är jämförelsen mellan landsbygden i norra

Moçambique idag och landsbygden i Danmark för 150-200 år sedan, fortfarande betraktat genom den feministiska forskningens linser. Poängen har varit att visa begränsningarna i så kallat upplysningstänkande, som ofta baseras på hierarkiserade dikotomier (kultur/natur; medvetande/kropp; modernitet/tradition; man/kvinna etc.) och med ett fokus på framsteg, modernitet och utveckling. Utifrån dessa tankebanor kategoriseras moderskap som natur, och i likhet med kropp, tradition, kvinna etc. uppfattas det som i sig självt passivt och underordnat.

Att den nutida utvecklingsdiskursen baseras på sådana tankebanor kommer inte som någon överraskning; vad som kanske är mer överraskande är att proklamerade oppositionella diskurser, såsom diskurser kring (varianter av) socialism (fall: Nicaragua och Moçambique) och tongivande feministiska diskurser (fall: Simone de Beauvoir) följer liknande linjer. Hur som helst, för att tänka på moderskap på andra sätt är det nödvändigt att förflytta sig bortom dessa tankebanor – och för en sådan rörelse kan de citerade studierna från Nicaragua, Nigeria, Moçambique och dåtidens Danmark tjäna som inspiration.

Feministiskt tänkande har kommit långt sedan Simone de Beauvoirs tid, och även sedan de första decennierna av den nya kvinnorörelsen på 1970- och 1980-talen. Trots det känner jag, när jag konfronteras med upplevelser och analyser av kvinnors liv och vikten av moderskap i andra delar av världen – eller i förmoderna tider, i vår egen del av världen – ett behov av att föra kritiken av modernitetsdiskursen och upplysningstänkandet (som Foucault så briljant gick i spetsen för) ännu längre än både Michel Foucault och Judith Butler gör. Det behövs, när det handlar om moderskap än mer kritisk analys av fastlåsta föreställningar om kroppar och genus, natur och kultur etc. Föreställningar som är invävda i allmänt accepterade hälso- och sjukvårdsdiskurser och som påverkar vår syn – också som feminister – på moderskap. Nytänkande efterlyses, och här kan postkolonial feministisk forskning såväl som historisk feministisk forskning utgöra källor till inspiration.

Översättning Hanna Bornäs

Referenser

Amadiume, Ifi (1987) *Male Daughters, Female Husbands*, London: Zed Books.

Ardener, Shirley (1975) *Perceiving Women*, London: Malaby Press.

Arnfred, Signe (2011) *Sexuality and Gender Politics in Moçambique*, Oxford: James Currey.

Burmeister, Tereza et al (1987) *Heks, hore, ærbar kone. Kvindeliv på landet i 1800-tallet*, København: Chr Erichsens Forlag.

Collins, Patricia Hill (1994) Shifting the Center: Race, Class and Feminist Theorizing about Motherhood, i Glenn, Evelyn Nakago m.fl. (red.) *Mothering: Ideology, Experience and Agency*, New York: Routledge.

de Beauvoir, Simone (1949/1997) *The Second Sex*, London: Vintage Classics.

Geffray, Christian (1990) *Ni père, ni mère. Critique de la parenté: le cas Makhuwa*, Paris: Seuil.

Lévi-Strauss, Claude (1949/1969) *The Elementary Structures of Kinship*, London: Social Science Paperbacks.

Lützen, Karin (1984) Barselhusfester i Sydslesvig, i Berg, Anne Margrete m.fl. (red.): *Kvindfolk 2*, København: Gyldendal.

Mies, Maria m.fl. (red.) (1988) *Women: The Last Colony*, London: Zed Books.

Mulinari, Diana (1995) *Motherwork and Politics in Revolutionary Nicaragua*, Lund: Bokbox Publications.

Oyewùmí, Oyèrónké (1997) *The Invention of Women. Making an African Sense of Western Gender Discourses*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Signe Arnfred är biträdande professor på Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet. Hennes fältarbete i Moçambique startade redan under tidigt åttiotal och resulterade 2011 i boken *Sexuality and Gender Politics in Moçambique – Rethinking Gender in Africa* (James Currey, 2011). Under perioden 2000-2006 arbetade Arnfred som koordinator för Nordiska Afrikainstitutets forskningsprogram kring sexualitet och genus i Afrika. I samband med det uppdraget publicerade hon bland annat boken *Re-thinking Sexualities in Africa* (Nordiska Afrikainstitutet, 2004). Hon ser bidragen från postkoloniala feministiska tänkare som en central inspiration för sitt arbete.

Maud Eduards

Jämställdhetspolitikens militarisering

”Stäng försvaret för kvinnor!”. Det var mitt medvetet provokativa budskap i en liten pamflett om hur militären lägger beslag på kvinnor och feministiska idéer (Eduards 2012). Texten ingår i en antologi med titeln *Det heter feminism! 20 anspråksfulla förslag för att förändra världen* (Eduards, Jansson, Wendt & Åse 2012), där aktivister, forskare och kulturarbetare fick chansen att fantisera, leka och bråka kring möjliga och omöjliga politiska förslag. Den könspolitiska debatten skulle tillföras bränsle inför valet 2014 i form av uppslag bortom det etablerade tänkandet.

Av antologins olika förslag visade sig det om att utesluta kvinnor ur försvaret vara särskilt eldfängt. Jag trodde väl inte att tanken skulle omfamnas av en bred allmänhet, men väl att den kunde fungera som ett sätt att problematisera kön, jämställdhet och säkerhetspolitik. Men nej, kritiken blev skarp. Antifeminism, kvinnodiskriminering, särartstänkande, segregering, en ödesdiger kritik av jämställdhetspolitiken och förakt för enskilda kvinnors val av yrke, var några omdömen.

Även om ingen i debatten hävdade att vi lever i den bästa av världar (fast nästan), var uppbackningen av svensk jämställdhetspolitik otvetydig. Det gick inte att ta miste på budskapet i motståndet: jämställdhetspolitikens mål om lika könsrepresentation fick inte ifrågasättas. Den gamla feministiska frågan, om i vilka institutioner och på vems villkor kvinnor ska inkluderas, verkade avförd från dagordningen. Men denna slagsida i debatten har snarast stärkt min tanke att nya könspolitiska perspektiv behövs. I vilken utsträckning används jämställdhetspolitiken för militaristiska syften? Har feminismen en egen röst vad gäller kön-våld-militarism – och i så fall, hur kan en sådan formuleras?

Debatten blev polemisk och personfixerad, men den har hjälpt mig att förstå hur stängt, förenklat och avpolitiserat jämställdhetsfältet blivit. Så nu i efterhand är jag tacksam för det uppskruvade tonläget och för att mitt vanartiga förslag togs på blodigt allvar, då det givit mig möjlighet att fördjupa analysen kring vad som tas för givet i svensk jämställdhets- och säkerhetspolitik. Först när motståndet mot ett alternativt tänkande – som att stänga försvaret för kvinnor – görs explicit, kan vi se vilka diskurser som är hegemoniska och naturaliserade och förhoppningsvis förmå

re-politisera diskussionen. Jag vill därför både utveckla min ursprungliga idé och sätta in den – och kritiken – i en bredare ram av hur jämställdhet, militarism och nation vävs ihop.

Tre argument

Min pamflett om att stänga försvaret för kvinnor bygger på tre tankar. För det första menar jag att kvinnliga soldater och officerare måste skyddas mot sexuellt våld och andra trakasserier, som att bli utpekade som problem och avvikare. Omfattningen av det sexualiserade våldet är hög i militären. Jag anser inte att kvinnor ska inkluderas i en organisation där diskriminering och manlig maktutövning är vardag. Det är skadligt att vistas i en miljö som rymmer så mycket dolt och öppet kvinnoförakt. Den enskilda kvinnan ska inte behöva stå *individuellt* ansvarig för sin kroppsliga integritet, vilket naturligtvis gäller även män som utsätts för trakasserier.

Mitt andra argument är att kvinnliga soldater och officerare används för att militarisera globala och lokala konflikter. Den svenska militären har, i och med utvecklingen från ett invasions- till ett insatsförsvar, fått vidgade uppgifter (jfr Brück 2013), där kvinnor behövs för nya (kvinno)uppgifter, som att kroppsvisitera (Andra) kvinnor och inhämta information på lokal nivå. Uppgifterna är främst av icke-stridande karaktär. Å andra sidan sägs rent ut att kvinnor behövs för att öka militärens stridskraft, eller dess operativa effekt (ref. i Eduards 2011). Jag ifrågasätter det rimliga i att försvarsmakten utvidgar sitt motstridiga säkerhetsuppdrag med hjälp av kvinnor. ”The white woman’s burden”, med retorikforskaren Berit von der Lippes beteckning (Lippe 2012, jfr Lippe & Stuvøj 2013). Sammantaget kan man tolka det som att kvinnliga (svenska) soldater, som *kollektiv*, tillskrivs ett särskilt ansvar för att både minska och öka det militära våldet.

För det tredje används kvinnliga soldater/officerare och jämställdhet för att legitimera svenska insatser internationellt. Sverige lyfts fram som ett jämställt och fredligt land, en god kraft i det globala kriget mot terrorismen. Som genusforskaren Alma Persson visar lyfts den bristande jämställdheten i insatsområdet upp på bekostnad av egna, interna problem med jämställdhetsarbetet (Persson 2011 s.161). Alltjämt gäller att väpnade konflikter (och våld) presenteras som medel för att nå målet: fred och säkerhet. Det rättfärdiga kriget lanseras i ny *nationalistisk* tappning, underbyggt av symbolladdade begrepp som jämställdhet, svensk alliansfrihet och fredsbyggande.

Tillsammans utgör dessa tre tankeled *en tolkning* av vad som utspelas i skärningspunkten mellan svensk jämställdhets- och säkerhetspolitik, både rent konkret i organisationen och på ideologisk samt symbolisk nivå. Om jämställdhetsprincipen länge behövde väja för andra principer (Eduards, Halsaa & Skjeie 1983; Skjeie 2011), inte minst tydligt i försvars- och säkerhetspolitiken, har den plikten idag ersatts av *gender*

mainstreaming. Från att ha behövt vika ner sig är jämställdhet numera hårdvaluta i militärens strävan efter legitimitet.

Den uppfattning som försvaret förmedlar är att kvinnor utgör en tillgång. Kvinnor ska vara till nytta, öka trivseln, effektivisera verksamheten och bidra till Sveriges goda, internationella rykte (jfr Eduards 2007). Kvinnor ska göra skillnad. Statsvetaren Annica Kronsell betecknar hållningen som ”diversity as a resource” (2012 s. 66). Kvinnor ska bidra med särskilda kvaliteter och värderingar. Och detta i en institution som så uppenbart bygger på manliga kroppar och praktiker (Hearn 2013; Higate & Hopton 2005). Kronsells slutsats är att kvinnor är välkomna i försvaret så länge de tillför sådan kompetens som ”they are assumed to have as women”, en, som hon menar, i grund essentialistisk förståelse av kön (Kronsell 2012 s. 68). Kvinnor ska inte bli – eller uppträda – som män.

Att vara en resurs av verksamhetsfrämmande karaktär innebär emellertid problem. Den militära könslogiken är utan nåd: om kvinnor inte klarar att göra vad män gör är de inga riktiga soldater, och om de orkar vad män orkar är de inga riktiga kvinnor. Kvinnliga soldater och officerare uppmuntras att bidra med femininitet(er) samtidigt som praktiserandet av denna tillgång kan undergräva deras auktoritet.

Kritiska röster[1]

Jämställdhetspolitiken, inte bara den som gäller kvinnors deltagande i försvaret, bygger på skilda, mer eller mindre utsagda antaganden. Men en gemensam nämnare i den offentliga debatten om svensk jämställdhet är strävan efter att tona ner skillnader i intressen och politiska utgångspunkter, att lyfta det som är *samma-lika* för kvinnor och män.

En central kritik av min pamflett är att kvinnor och män ska vara lika representerade i alla betalda arbeten. Att vara anställd av Försvarsmakten är som vilket arbete som helst, som att jobba med reklam, köra buss eller undervisa barn. I det perspektivet blir (min) uteslutning av kvinnor diskriminering, ett grundskott mot jämställhetspolitiken. Samtidigt talar försvaret om sin verksamhet som speciell, ett ställe där ungdomar verkligen kan göra skillnad. Vilket annat arbete har som mål att ”försvara demokratiska värderingar och mänskliga rättigheter” (www.forsvarsmakten.se)? Att verka som soldat och officer är ett uppdrag av (trans)nationell karaktär. Då blir det också protester när statsminister Fredrik Reinfeldt betecknar militären som ett ”särintresse” (Reinfeldt 2013). Uniformen med den blå-gula markeringen på axeln är inte bara ett tecken på anställning utan även en individuell, patriotiskt

1 Kritiska röster mot idén att stänga försvaret för kvinnor har framförts i medierna av forskare och journalister, även av jämställdhetsminister Nyamko Sabuni (Fp), i mailkorrespondens samt i samtal med forskare och officerare. Några återfinns i form av referenser, andra får förbli anonyma. Jag är främst intresserad av motargumenten, inte av personerna. En del inlägg var till stöd för en anti-militaristisk hållning (se bland annat Karlsson 2012, Molina 2012).

kodad identitet: ”vi är beredda att dö för Sverige”. Här finns en motsättning mellan jämställdhetspolitikens hållning om *arbete som arbete* och försvarets betoning av sin nationella och existentiella egenart.

En annan kritik går ut på att om man förespråkar exkludering av kvinnor är det med nödvändighet samma bevisföring som män använt, och att jag därmed spelar manssamhället i händerna. Kritiken bygger på att grundbulten i argumenten *mot* kvinnor i försvaret varit att de inte har där att göra, att de helt enkelt inte håller måttet och att deras närvaro skulle försvaga organisationen. Men jag lägger ingen skuld på kvinnorna. Det är klart att de duger. Min feministiska tanke är att vi måste kunna tänka att exkludering (liksom inkludering) kan vila på olika grunder. Och att exkludering, eller frånvaro, också kan ha en positiv sida, som innebär att slippa orättfärdiga och könsdisciplinerande villkor. Den jämställdhetspolitiska logiken däremot är att all exkludering/frånvaro bygger på samma patriarkala maktlogik, således ett *farligt* kort att spela ut. I förlängningen innebär en sådan hållning att möjligheten till ett mer maktkritiskt perspektiv på samhället undergrävs. Politiken avgränsas till att verka för jämn(are) könsfördelning inom ramen för nuvarande samhällsstruktur.

Ytterligare ett närbesläktat samma-argument är att det inte är någon skillnad på kvinnor och män. *Kön som kön.* Och att mitt förslag luktar essentialism, att kvinnor skulle vara en bättre och annorlunda sort och därför besparas militära uppdrag. Vad jag kritiserar är att kvinnor som kvinnor används som en hävstång i arbetet på att ta fram en ”ny” soldat. När jag hävdar att kvinnor bör utestängas från försvaret är det bara motsatsen till den förda jämställdhetspolitiken: inneslutning i egenskap av kvinnor. Mitt förslag knyter an till en förenkling som är helt dominerande i den jämställdhetspolitiska diskursen, nämligen att män och kvinnor är ensartade (köns-) grupper (jfr Holst 2007). I praktiken florerar en tankefigur som säger att inkludering är legitim, ett tecken på modernitet och utveckling, oavsett om den bygger på likhets- eller olikhetsargument. Men hävdar man exkludering tycks det definitionsmässigt ses som ett olikhetsargument – och bakåtsträveri. Segregering skrivs fram som *särart*, inte en maktförståelse.

Ett fjärde samma-resonemang går ut på att om kvinnor ska uteslutas från det militära måste även annan uteslutning i samhället vara ok, som att stänga ute kvinnor från universiteten (Wikander 2012) eller hindra män att ta hand om sina barn. *Uteslutning som uteslutning*. Att militärens syn på och användning av våld skadar samhället och traumatiserar många som tjänstgör inom världens försvarsorganisationer är belagt sedan länge (Whitworth 2008). Att antyda att liknande skador skulle produceras inom akademin eller med pappor som vårdnadshavare uppfattar jag mer som debattknep, ett sätt att förlöjliga utestängningstanken. Men visst, det förekommer trakasserier på universiteten och manligt våld mot kvinnor och barn, vilket naturligtvis inte är acceptabelt.

Ett femte och sista motargument är av lite annat slag, men kan även det diskuteras i samma-termer. Det handlar om att mitt förslag skulle ha uppvisat förakt för enskilda kvinnors val av bana i livet. Vill någon bli soldat har ingen rätt att sätta sig till

doms över det. *Val som val.* Det är som om alla individuella val (av betalt arbete) är av samma dignitet. Vad jag hävdar, däremot, är att kvinnor som väljer att bli soldater/officerare åläggs ett ansvar för sin egen kropp, andra kvinnor och Sveriges internationella rykte. I den meningen görs de till verktyg för ett sexistiskt och nationalistiskt projekt. Debatten bortser ifrån att det finns en motsättning mellan rätten att inte behöva bli klandrad för sitt val och att valet innebär speciella villkor för kvinnor.

Dessa fem tankegångar, menar jag, kan utläsas ur debatten senhösten 2012 om kvinnors vara eller inte vara i försvaret. Uteslutning betyder diskriminering och är därmed av ondo. Omvänt är inneslutning av godo. Könsbalans är rätt väg. Exkludering betraktas som segregering och särartstänkande och som en felaktig och farlig strategi. Individen har rätt att välja fritt utan att riskera kritik. Sammantaget får hörnpelaren i svenskt jämställdhetsarbete – att det är bättre med fler kvinnor – starkt stöd. Ett reservationslöst stöd. Vi står inför en hållning där *principen* om lika könsrepresentation, tycks ha manövrerat ut alla diskussioner om *vad* en jämställd medborgare bör ägna sig åt. Det kan också uttryckas som att könsbalans utvecklats från att ses som ett medel i en politisk process till att utgöra Målet.

Man kan tolka det som att tanken om lika representation har ett fast pris. Villkoren för kvinnors närvaro vägs inte in i kalkylen. Den militära kontexten reduceras till att Försvarsmakten i stort sett är samma-lika som andra verksamheter i samhället, och alltså inget särskilt problem. Nyanser och skillnader i etiska överväganden, värderingar och institutionell uppbyggnad tonas ner. Jämställdhetspolitiken konstrueras som makt-, vålds- och strukturneutral, en politik bortom konflikter, bortom det politiska (jfr Rönnblom 2011). Det gör att den passar perfekt att militarisera, då den inte har någon egen försvars- och säkerhetspolitisk agenda. Det betyder öppet mål för andra krafter och intressen att fylla jämställdhetspolitiken med innehåll. Ett så centralt begrepp i den politiska debatten kan inte få förbli tomt (jfr Ekström 2012).

Även säkerhetspolitiken bygger på en serie avpolitiserade antaganden, som kan sammanfattas i att Sverige är en förgiven tagen nationalstat, som kräver ett militärt försvar, och därmed öppnar för krig som ett sätt att lösa konflikter. Nationen och kriget är intimt sammanvävda föreställningar i svensk historia. För att denna symbiotiska tankefigur ska framstå som naturlig krävs ständig legitimering, varierande i tid och rum. Den svenska försvarsmaktens önskan om att spegla det mångdimensionella samhället, att få en bred folklig förankring till stånd, kan tolkas i det ljuset (jfr Ware 2012 om Storbritannien). I den processen blir kvinnor och jämställdhetspolitik nyttiga – och uppenbarligen brett accepterade – verktyg.

”Många av de säkerhetspolitiska utmaningar som världen just nu står inför kräver militärt deltagande”, hävdar Kristina Hultman (2012). Så kan det kanske vara. Men att konflikter skulle kräva vapen och våld är knappast något vi medborgare gör självständiga bedömningar av, utan är snarare en trossats som genomsyrar samhället. Till denna officiella övertygelse, om militära insatser för att lösa världens konflikter och säkra freden, läggs nu det självklara i kvinnors medverkan, inte bara i Sverige. Även FN:s säkerhetsråd, med resolution 1325 om Kvinnor, fred och säkerhet, NATO och

många länder, som Norge, USA och Storbritannien, understryker vikten av kvinnors deltagande, om än med olika inskränkningar. Säkerhetspolitiken och jämställdhetspolitiken har bildat en – för många aktörer – helig allians.

En feministisk röst

Mitt ursprungliga debattinlägg avslutades med att jag pläderade för feministiska aktioner i syfte att få slut på ”denna perverterade sammanblandning av säkerhets- och jämställdhetspolitik” (Eduards 2012 s. 97). Nu vill jag utveckla den tanken och sätta in den illustrativa debatten om kvinnor i försvaret i ett bredare jämställdhetspolitiskt sammanhang. Det kommer bli fler frågor än svar.

I ett första steg vill jag peka på några grundläggande motsättningar i dessa båda till synes givna och naturaliserade politikfält. Såväl jämställdhets- som säkerhetspolitiken vacklar mellan uppfattningen om kvinnor och män som lika eller olika, två gamla, befästa positioner. Mary K. Burguieres, som skrivit om feministiska ansatser till fred, skiljer mellan a) att acceptera diskursen om könsskillnader, att det skulle finnas kvinnliga värden, och använda dessa för feministiska syften, och b) att förkasta den kvinnliga stereotypen och arbeta för att kvinnor formar om sig, blir mer som män (ref. i Wibben 2011 s. 24). Slående i den svenska jämställdhetsdebatten, både mer allmänt och apropå mitt förslag, är att såväl skillnads- som likhetsdiskursen tömts på sin politiska potential. Burguieres menar också att en tredje väg behöver sökas, som går ut på att avvisa båda könsstereotyperna – att kvinnor skulle vara mer fredliga och män givna försvarare av våld, makt och militarism – och arbeta för en ny samhällsordning. Men en sådan politisk motröst är svag i svensk debatt.

En annan motsättning utspelas mellan synen på kvinnor som aktörer respektive offer i behov av beskydd, en allt annat än enkel dikotomi. Ett belysande exempel är att det numera är tillåtet för kvinnor i Förenta Staternas försvarsmakt att döda, medan det anses ociviliserat i Storbritannien. Är rädslan för jämlikhet i att döda det sista tabut, undrar IR-forskaren Linda Åhäll (2013), med referens till den brittiska förbudslinjen. ”Pick and choose” kallar en statsvetare från USA detta smörgåsbord av åsikter kring kvinnors närvaro i det militära (Ellerby 2013). De motstridiga uppfattningarna hakar i mer grundläggande frågor som inte ställs vare sig i jämställdhets- eller säkerhetspolitiken, men som kan formuleras så här:

“Why, after all, should women want the very same thing men already have? Women face different reproductive choices and different social constraints than men do. Is the male standard the right standard for women? For that matter, is the male standard the right standard for men?” (Brooks 2002 s. 351, jfr Dalla Costa 2002).

Tanken är att den manliga normen behöver en grundlig genomlysning, både ur kvinnliga och manliga erfarenhetsperspektiv. Den offentliga debatten löper dock i andra banor. Bland de som söker förändring finner vi feministiska forskare och prak-

tiker som antar att problem i militären kan lösas inifrån, av att kvinnor är närvarande i verksamheten. Kvinnor betraktas som ett slags förändringskraft i sig, som genom sin blotta närvaro underminerar manlig dominans i olika bemärkelser (Yuval-Davis 1997). Antimilitaristiska feministiska kretsar, å andra sidan, misstror dessa idéer och hävdar att könsordningen snarare riskerar att befästas, att män får sin militära maskulinitet förstärkt i kvinnliga soldaters sällskap (Cockburn 2012, Furia 2007, jfr Barricadas 2012). Utgångspunkten i båda perspektiven är att kön skapas relationellt, men oenigheten gäller om den manliga normen i militära organisationer försvagas eller förstärks av kvinnors närvaro. Eller som en tredje hållning, att dessa processer kan löpa parallellt (Persson 2011). Här behöver analysen fördjupas med frågor om varför och hur maskuliniteten skulle förändras. Och vad det, i sin tur, säger om olika förståelser av kropp-kön-och-makt i det militära.

Det är uppenbart att mötet mellan jämställdhets- och försvarspolitik är präglat av ambivalens och spänningar. Det finns inte någon enhetlig linje vare sig hos den ena eller andra parten. Snarare uppvisas en serie olika förhållningssätt, som anpassas efter omständigheterna, vilket betyder att här görs politik som konstituerar inte bara kön, utan även andra maktlogiker, som ras och sexualitet. Homosexuella i USA:s försvarsmakt beslagtas nu, på samma sätt som kvinnor, för säkerhetspolitiska syften, en politik som queerteoretikern Jasbir K. Puar kallar ”homonationalism” (2007).

Min tolkning, i nästa steg, är just att den avpolitiserade krok som både jämställdhets- och säkerhetspolitiken hakar i heter Nation. Det är lätt att förstå att det traditionella invasionsförsvaret har en oomtvistad nationell koppling. Territoriet ska försvaras mot fientliga inkräktare. När det svenska insatsförsvaret idag kan befinna sig på flera olika platser utanför Sverige, som i Afghanistan, Kosovo och Mali, har säkerhetsdiskursen förändrats så långt att den kallas postnationell (Kronsell 2012). Men jag vill hävda att det kan vara precis tvärtom, det vill säga att den nationella identiteten snarare ändrat karaktär, eller rent av fått ökad tyngd. Om det kan anses naturligt att försvara det svenska territoriet kan detsamma knappast sägas när svensk trupp går ut i krig på andra sidan jorden, som i Afghanistan. Där ingår Sverige i en upprorsbekämpningsoperation under NATO-flagg, i praktiken ledd av USA, fjärran från det säkerhetspolitiska talet om betydelsen av FN-insatser och fredsbevarande arbete (Agrell 2013). I denna nya svenska säkerhetsdoktrin sägs att nationella värden *och* global fred ska försvaras, en strategi som präglas av olösta och outtalade politiska intressekonflikter.

Tystnaden måste brytas. Vad ska försvaras med det svenska insatsförsvaret? För vilka värden anser politikerna att Sverige ska dras in i krig? Vilka problem löses med en organisation som bygger på hierarki, lydnad och våld (jfr Enloe 2007 s.4, ref i Kronsell 2012 s.29)? Hur kan fredsprocesser understödjas av militära insatser? Ska svenska kvinnliga soldater skydda kvinnor i andra länder? I så fall hur och med vilken kompetens? Dessa problem behöver komma upp till diskussion. Men en övergripande tolkning, tills vidare, är att jämställdhet gjorts till både medel och mål i det svenska försvaret. Kön, säkerhet och nation smälter ihop på ett sätt som

blivit svårt att avvisa utan att framstå som en motståndare till *svensk* jämställdhet. ”Jämställdhetsnationalism” kallas detta, med statsvetarna Maria Jansson, Maria Wendt och Cecilia Åse (2011).

En helt central politisk fråga handlar just om jämställdhetspolitikens gränser. Vems ärenden går politiker och femokrater genom att reducera jämställdhetsfrågorna till metoder och tekniker (jfr Edenheim & Rönnblom 2012). Hur kan närvarons politik ha blivit så dominerande? Spelar det ingen roll vilka normer som upprätthålls av krigsmakten? Varför ställs inte värdet av könsbalans mot faran av att våld och militarism görs till normala inslag i samhället?

En feministisk analys måste hela tiden återvända till frågan hur kvinnor används, koopteras eller beslagtas, hur de blir brickor i spel om ”högre” värden. Men här finns stora variationer beroende på var det levande objektet befinner sig, när och i vilket sammanhang. Det är inget svart-vitt landskap. Kvinnor (och män) legitimerar ständigt strukturella fenomen, som sexism, kapitalism och rasism, men utan att de nödvändigtvis kan ses som individuellt ansvariga. En fattig och/eller brun kvinna har kanske inget annat alternativ än att sälja sin kropp (jfr Ekman 2010) eller ta ett illa betalt arbete i en frihandelszon (jfr Tornhill 2010). Dessa kvinnors val, liksom de kvinnliga soldaternas, friskriver dock inte etablerade institutioner från kritik.

Här finns en principiell motsättning mellan en nyliberal position, enligt vilken kvinnor ska få välja fritt, och en mer strukturalistisk hållning som vill begränsa valfriheten om den innebär (hot om) våld och exploatering, i termer av klass, ras, sexualitet och kön. Den senare linjen uppfattas ofta i debatten som paternalistisk, även om det handlar om att förskona kvinnor från svåra arbetsvillkor eller från att deras kroppar görs till behållare för andra människors sexuella och reproduktiva behov. Vad gäller Försvarsmakten går sprickan mellan att integrera kvinnor inom ramen för jämställdhetspolitiken och att hävda att militären symboliserar heteropatriarkal makt, våld och kontroll. Kvinnor som kallar sig feminister befinner sig på båda sidor.

På spaning efter det politiska

Jag vill avsluta med att argumentera för en demilitariserad feministisk hållning, i meningen ta till vapen i absolut sista hand och endast i självförsvar (väl medveten om att även idén om självförsvar kan missbrukas). Det är en gammal (och bortglömd?) debatt i feministisk teori och praktik, som spänner över hela det sociala, ekonomiska och politiska fältet. I grund handlar det om makt och maktrelationer. Hur kan vi, som feminister, förhålla oss till den globala utvecklingen av våld, krig och militarism?

Vad jag velat lyfta fram är hur jämställdhetspolitikens mantra om könsbalans gjorts till ett nationellt svenskt kännetecken som hakar i säkerhetspolitikens strävan efter legitimitet. Mitt feministiska budskap är att kvinnokroppen måste göras mindre åtkomlig för det nationella projektet (jfr Eduards 2007), ty med nation följer milita-

risering, våld och entydiga tolkningar av kön och kropp. Tankefiguren jämställdhetsäkerhet behöver *re-politiseras*, framställas i all sin ambivalens och mångtydighet, om kampen för global rättvisa, fred och frihet från våld ska vinna terräng.

I det ljuset blir frågan om inkludering eller exkludering av kvinnor i krigsmakten ytterst *en kamp mellan det nationella och det politiska.* Inte så att uteslutning med nödvändighet innebär politisering, nej, det visar den patriarkala historien; däremot att inkludering av kvinnor, på basis av samma-lika-principer, betyder avpolitisering av centrala frågor kring kön, militarism och nation. Min genomgång av debatten visar också att det ständigt pågår diskursiva uppgörelser i det sociala rummet, uppgörelser som handlar om att reducera flertydighet till entydighet, sammanhållning och konsensus, ytterst om att föra bort problemen från det politiska fältet (Jørgensen & Phillips 2000; Mouffe 2008; Mulinari 2003). Avgörande frågor kring kön-våld-militarism får det enkla svaret: lika könsrepresentation.

Mitt demilitariserade projekt bygger på forskning om det väpnade våldets konkreta och omfattande skadeverkningar, både för utövaren, den som drabbas och hela samhället (jfr Cockburn 2012). Det är farligt, menar Vivienne Jabri (2010), som studerar krig och internationell politik, att reducera våld till ett medel för andra syften. Militarismens idé om – och praktiserande av – krigets nödvändighet har långtgående meningsskapande effekter. Risken är, som jag ser det, att jämställdhet görs till en bricka i spelet om militär, (trans)nationell legitimitet – och därmed fråntas sin komplexa, motsägelsefyllda och politiska karaktär. Konsekvensen blir både att förändringspotentialen i jämställdhetspolitiken undergrävs och att det militära våldet rättfärdigas.

Referenser

Agrell, Wilhelm (2013) *Ett krig här och nu. Sveriges väg till väpnad konflikt i Afghanistan.* Atlantis.

Barricadas, Alis (2012) Militarism och sexism är oskiljaktiga, *Feministiskt perspektiv,* 21 dec.

Brooks, Rosa Ehrenreich (2002) Feminism and International Law: An Opportunity for Transformation, *14 Yale J.L. & Feminism* 345.

Brück, Tilman (2013) P1 ”Konflikt”, 12 jan.

Cockburn, Cynthia (2012) Gender Relations as Casual in Militarization and War. A Feminist Standpoint, i Kronsell, Annica & Erika Svedberg (red.), *Making Gender, Making War. Violence, Military and Peacekeeping Practices.* Routledge.

Dalla Costa, Mariarosa & Selma James (2002) Kvinnorna och samhällsomstörtningen, *Fronesis* nr 9-10, tema: Arbete.

Edenheim, Sara och Rönnblom, Malin (2012) Avskaffa jämställdhetspolitiken, i Eduards, Maud m.fl *Det heter feminism! 20 anspråksfulla förslag för att förändra världen*. Feministiskt perspektiv och Hallongrottan.

Eduards, Maud (2007) *Kroppspolitik. Om Moder Svea och andra kvinnor.* Atlas.

Eduards, Maud (2011) Vad har ett badlakan med säkerhetspolitik att göra? i Freidenvall, Lenita & Maria Jansson (red.), *Politik och kritik. En feministisk guide till statsvetenskap*. Studentlitteratur.

Eduards, Maud (2012) Stäng försvaret för kvinnor, i Eduards, Maud m.fl *Det heter feminism! 20 anspråksfulla förslag för att förändra världen*. Feministiskt perspektiv och Hallongrottan.

Eduards, Maud, Beatrice Halsaa & Hege Skjeie (1983) Likestilling, hvor likt? Om den nordiske offentlige likestillingspolitikken, i Haavio-Mannila, Elina m.fl, (red.), *Det uferdige demokratiet. Kvinner i nordisk politikk.* Nordisk Ministerråd.

Eduards, Maud, Maria Jansson, Maria Wendt & Cecilia Åse (red. 2012) *Det heter feminism! 20 anspråksfulla förslag för att förändra världen.* Feministiskt perspektiv och Hallongrottan.

Ekman, Kajsa Ekis (2010) *Varat och varan: prostitution, surrogatmödraskap och den delade människan.* Leopard.

Ekström, Linda (2012) *Jämställdhet – för männens, arbetarklassens och effektivitetens skull? En diskursiv policystudie av jämställdhetsarbete i maskulina miljöer.* Stockholm Studies in Politics 147.

Ellerby, Kara L. (2013) Kommentator, Panel: Gender, Identity and US Peacekeeping, International Studies Association, San Francisco, 3-6 april.

Enloe, Cynthia (2007) *Globalization & Militarism. Feminists Make the Link.* Rowman & Littlefield Publ.

Furia, Stacey (2007) intervju, UC Santa Barbara, november.

Försvarsmakten: http://www.forsvarsmakten.se/sv/om-myndigheten/vara-varderingar/jamstalldhet-och-jamlikhet (9 okt 2013).

Hearn, Jeff (2013) Män, maskuliniteter, krig och militarism, i de los Reyes, Paulina, Maud Eduards & Fia Sundevall (red.), *Internationella relationer – könskritiska perspektiv.* Studentlitteratur.

Higate, Paul & John Hopton (2005) War, Militarism and Masculinitoes, i Kimmel, Michael, Jeff Hearn & R. W. Connell (red.), *Handbook of Studies on Men & Masculinities*. SAGE.

Holst, Cathrine (2007) Balansefeminismens begrensninger, *Tidsskrift for kjønnsforskning,* nr 2.

Hultman, Kristina (2012) Ödesdigert misstag när feminismen skrotar jämställdheten, *Dagens Nyheter*, 9 okt.

Jabri, Vivienne (2010) *War and the Transformation of Global Politics.* Palgrave.

Jansson, Maria, Maria Wendt & Cecilia Åse (2011) Tre nyanser av Sverige, i Sainsbury, Diane & Maritta Soininen (red.) *Kön, makt, nation.* Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

Jørgensen, Marianne W. & Louise J. Phillips (2000), *Diskursanalys som teori och metod.* Studentlitteratur.

Karlsson, Josefine (2012), IKFF: 'Den feministiska rörelsen måste ta krafttag om säkerhetspolitiken', *Dagens Arena,* 12 oktober.

Kronsell, Annica (2012) *Gender, Sex, and the Postnational Defense. Militarism and Peacekeeping.* Oxford University Press.

Lippe, Berit von der (2012) 'The white woman's burden': 'Feminist' war rhetoric and the phenomenon of co-optation, *NORA*, nr 1.

Lippe, Berit von der & Kirsti Stuvøy (2013) Kvinnefrigjøring og krig – en selvmotsigelse. FN:s sikkerhetsrådsresolusjon 1325 og kvinners rettigheter i Afghanistan, *Nytt Norsk Tidsskrift,* nr 1.

Molina, Irene (2012) Varför arrogans som vapen Wikander?, *Feministiskt perspektiv,* 20 dec.

Mouffe, Chantal (2008) *Om det politiska.* Tankekraft.

Mulinari, Diana (2003) Teorier för en antirasistisk feminism – dialoger, i Mulinari, Diana, Kerstin Sandell och Eva Schömer (red.), *Mer är bara kvinnor och män: Feministiska perspektiv på genus.* Studentlitteratur.

Persson, Alma (2011) *Att förändra och försvara gränser. Genusrelationer i den svenska Försvarsmakten.* Linköping Studies in Arts and Science, nr 546.

Puar, Jasbir (2007) *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times.* Duke University Press.

Reinfeldt, Fredrik (2013) Försvaret är ett särintresse, *Dagens Nyheter* 29 januari.

Rönnblom, Malin (2011) Vad är problemet? Konstruktioner av jämställdhet i svensk politik, *Tidskrift för genusvetenskap*, nr 2-3.

Skjeie, Hege (2011) 'Gender Equality': On Travel Metaphors and Duties to Yield, i Sainsbury, Diane & Maritta Soininen (red.) *Kön, makt, nation.* Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

Tornhill, Sofie (2010) *Capital Visions. The Politics of Transnational Production in Nicaragua.* Stockholm Studies in Politics, nr 135, Stockholms universitet.

Ware, Vron (2012) *Military Migrants. Fighting for YOUR country*. Palgrave Macmillan.

Whitworth, Sandra (2008) Militarized Masculinity and Post-Traumatic Stress Disorder, i Parpart, Jane L. & Marysia Zalewski (red.), *Rethinking the Man Question. Sex, Gender and Violence in International Relations.* Zed Boks.

Wibben, Annick T.R. (2011) *Feminist Security Studies. A narrative approach.* Routledge.

Wikander, Ulla (2012) Ska universitetet stängas för kvinnor också?, *Feministiskt perspektiv,* 14 dec.

Yuval-Davis, Nira (1997) *Gender & Nation.* SAGE.

Åhäll, Linda T. (2013) Gender, Cohesion and Combat Effectiveness? Questioning the UK ban on Women in Combat Roles, Paper, International Studies Association, San Francisco, 3-6 april.

Maud Eduards är professor emerita i statsvetenskap vid Stockholms universitet. Hennes forskning är inriktad mot frågor om kön, politik och våld. Under senare år har hon fokuserat på säkerhetspolitik och militarism, bland annat i antologin

Internationella relationer – könskritiska perspektiv (Liber, 2013) tillsammans med Paulina de los Reyes och Fia Sundevall.

Wuokko Knocke

Att göra skillnad…

Varför har jag valt ”Att göra skillnad” till rubrik för detta bidrag? Helt enkelt för att det slog mig att skillnad kan göras – och görs – på gott och på ont. För forskare med ett progressivt feministiskt och anti-rasistiskt perspektiv, varav Diana är en framstående representant, har en av drivkrafterna varit att belysa, analysera och ifrågasätta de skillnader som görs av de maktfulla i form av över- och underordning. Nya begrepp och teoretiska landvinningar, som Diana tillfört den vetenskapliga debatten, har gett oss verktyg att dissekera de skillnader som begränsar livsrummet för dem som kategoriseras som ”de andra” i förhållande till ”oss”. Mycket inspiration har tillförts forskningen av Dianas marxistiskt förankrade tänkande och hennes feministiska och anti-rasistiska interventioner i det vetenskapliga projektet.

…På ont och gott

Jag har närmat mig frågan om att göra skillnad ur två perspektiv. Å ena sidan har jag utgått från de skillnader som görs på grundval av sexistiska, klassmässiga och etniskt rasistiska kategoriseringar, det vill säga skillnader som görs ”på ont” i samhället i stort och inte minst på arbetsmarknaden och i arbetslivet. Även om de invandrade kvinnorna förpassades till osynlighet längst ner i arbetslivets hierarki, fanns det statistiska uppgifter som visade att de var aktiva på arbetsmarknaden både tidigare och i större omfattning än svenska kvinnor (SOU 1974:69). Men i motsats till den svenska kvinnliga arbetskraften hade de mer än dubbelt så ofta obekväma arbetstider. De var i betydligt högre omfattning utsatta för besvärliga arbetsmiljöförhållanden bland annat i form av öronbedövande buller, rök och damm, högre risk för olycksfall i arbetet och andra olägenheter (SCB 1977). I den offentliga sektorn fanns kvinnorna i olika slags biträdesyrken inom vård och omsorg och inte minst i städyrket var de överrepresenterade.

Det fanns sålunda en hel arsenal av skillnader som gjordes ”på ont”. Som Diana fastslår mer än en gång (bland annat 2002a; 2002b) är detta med att göra skillnad liktydigt med diskriminering, en markering av att inte höra till på likvärdiga grunder. Med utgångspunkt i dessa negativa skillnader började jag på 1980-talet ställa frågor

om varför invandrade kvinnor förvisades till de lägst betalda, mest förslitande jobben i det svenska arbetslivet, vare sig det gällde den privata eller den offentliga sektorns arbetsmarknad. Det fanns knappt några studier som försökte gå bakom statistiken för att granska de villkor och problem som de invandrade kvinnorna mötte i arbetslivet. Ett par undantag var Aleksandra Ålunds (1978a; 1978b) forskning om jugoslaviska kvinnors tuffa villkor på jobben och Tarja-Liisa Leiniös (1980) studie om städarnas arbetssituation. Som Ålund (1989) senare skulle visa, framställdes, istället för villkoren i arbetet, kvinnorna själva som problemet, en problematisering som även jag ifrågasatte i artikeln ”Invandrade kvinnor: Vad är ”problemet?”” (Knocke 1991).

Å andra sidan ville jag med min forskning försöka göra skillnad ”på gott”, kanske göra just det som i Dianas terminologi motsvarar en intervention. Jag ville gripa in och belysa kvinnornas situation och verklighet, låta dem komma till tals, lyfta dem ur osynligheten och visa en annan bild än den av den ”stackars invandrarkvinnan”, den bild som dominerade det offentliga samtalet. Samtidigt var jag fullt medveten om att jag som forskare inte kunde göra mer än att *försöka* göra skillnad. De ojämlika strukturella förhållanden som begränsade deras möjligheter på arbetsmarknaden och i arbetslivet, som kringskar deras livsrum tycktes vara grundmurade. Samtidigt var de invandrade kvinnorna paradoxalt nog, ända sedan det tidiga 1950-talet, en viktig tillgång i den svenska ekonomin. Det var de svenska industrierna samt vård- och omsorgssektorn som behövde deras arbetskraft och som skördade frukterna av deras arbete. Däremot ville de som hade makten inte se eller bekräfta dem som hela människor.

Grundläggande sociala dimensioner

Detta bidrag är ett försök att visa hur skillnader görs och att diskutera den uppgift vi som forskare bör ta på oss för att analysera de processer som gör skillnad på gott eller ont när det gäller intersektionen mellan kön, klass och etnicitet/”ras”. Det var dessa tre socialt organiserande dimensioner som var en självklar teoretisk utgångspunkt för mig när jag började min forskning om de invandrade befolkningsgruppernas, främst kvinnornas, situation i det svenska arbetslivet.

Begreppet intersektionalitet hade ännu inte introducerats i den vetenskapliga debatten. Begreppet fördes in som ett viktigt teoretiskt redskap av Diana tillsammans med Paulina de los Reyes och Irene Molina i antologin Maktens (o)lika förklädnader (2002). Ytterligare diskussioner och teoretiska fördjupningar i detta begrepp som teoretiskt instrument för att analysera maktens komplexa konstruktion finns i boken ”Intersektionalitet” (de los Reyes & Mulinari 2005). Ändå vill jag hävda att jag redan innan dessa författares fördjupningar i begreppet hade ett intersektionellt perspektiv i min första studie om invandrade kvinnor i lönearbete och som medlemmar i facket

(Knocke 1986). Som mina teoretiska och analytiska utgångspunkter lyfte jag fram tre dimensioner som centrala områden för strukturell underordning och förtryck av invandrade kvinnor:

- de är arbeterskor – klassdimensionen
- de är kvinnor – könsdimensionen
- de är invandrare – invandrar- eller minoritetsdimensionen (a.a., s. 15)

Att dessa tre socialt organiserande principer utgjorde viktiga teoretiska utgångspunkter i min forskning blir ännu tydligare i en artikel med rubriken ”How to Be a Woman, a Worker, and an Immigrant” (1990). I artikeln diskuterar jag också det som sedermera kom att begreppsliggöras och definieras som intersektionalitet:

> The distinction of subordination based on work status from that based on gender and immigrant status is academic, since these three subordination dimensions exist and are experienced simultaneously. Sometimes subordination in one of these dimensions is predominant, but most often it is difficult to distinguish one dimension from the total picture (a.a., s. 84).

Samtidigt finns det all anledning att beakta de diskussioner och teoretiska fördjupningar som presenteras av de los Reyes och Mulinari (2005) i boken ”Intersektionalitet”. De hävdar bland annat att dessa sociala kategoriseringar måste kontextualiseras och deras innebörder förankras i historiskt specifika och rumsligt situerade sociala processer (a.a. 2005, s. 125). Det är i detta sammanhang också intressant att påpeka att begreppet etnicitet under det tidiga 1980-talet ännu inte var lika gångbart eller använt som det blev efterhand. Mera allvarlig var emellertid den kompakta förnekelsen av rasismen och den rasifiering som bland annat med hänvisning till ”deras kultur” drabbade dem som skrevs in i kategorin invandrare eller minoriteter.

Såväl införandet och utvecklingen av nya begrepp är några av de viktiga interventionerna från de ovannämnda forskarna både när det gäller vetenskapsteoretiska landvinningar, den samhälleliga diskursen och för att förstå rasismens och underordningens komplexa mekanismer. De har som kritiska forskare granskat och ifrågasatt den envisa förnekelsen av rasismen och inte minst Diana har problematiserat vad det innebär att bedriva feministisk forskning bland annat mot bakgrund av de erfarenheter hon gjorde som forskare i Nicaragua (Mulinari 1997). En djupgående problematisering av feminismen och feminister hittar vi i boken ”Maktens (o)lika förklädnader (de los Reyes, Molina & Mulinari 2002). Genom kritiska analyser lyfter dessa forskare fram den svenska feminismens blindhet för klassdifferentiering och etnisk diskriminering. De påvisar den etnocentriska feminismens brister – eller ointresse – när det gäller att ta hänsyn till olika kvinnogruppers skilda levnadsvillkor bland annat med avseende på möjligheter till försörjning och villkor på arbetsmarknaden. Jämställdhet tycktes för de svenska feministerna enbart handla om ojämlika

maktrelationer mellan kvinnor och män, medan maktdimensionens betydelse för kvinnor med olika klass- eller etnisk bakgrund ignorerades.

I detta sammanhang är det något av en paradox att de invandrade kvinnorna var tidigare och i högre omfattning aktiva på arbetsmarknaden än svenska kvinnor, samtidigt som de var osynliggjorda längst ner i arbetslivets bottenskikt. Det finns ingen grund för en idealisering eller romantisering av lönearbetet eller att okritiskt tolka arbetet som en frigörelse för kvinnorna varken under åren för den intereuropeiska arbetskraftsinvandringen eller senare års utomeuropeiska invandring av flyktingar. Som jag skall visa längre fram i artikeln finns å andra sidan heller ingen grund för att ensidigt definiera dem som ”stackars invandrarkvinnor”. Något som är helt klart och ett historiskt faktum är att kvinnorna behövdes, att de med sitt arbete bidrog till uppbyggnaden av den svenska ekonomin och välfärden.

Arbetets mödor

Ett syfte med min forskning har varit att ifrågasätta stereotypa föreställningar om invandrade kvinnor som svaga, resurslösa och underordnade bihang till män. Jag har istället velat visa dem som handlande subjekt, som trots alla begränsningar och arbetets mödor manifesterade såväl stolthet och värdighet. Kvinnor med ursprung i ett antal olika länder, både arbetskraftsinvandrare och flyktingar, har i två av mina studier (Knocke 1986; 1994)[1] fått sätta ord på sina upplevelser och känslor både vad gällde deras arbetsuppgifter och vad det betydde för dem att ha ett arbete att gå till.

Något som återkommer – om och om igen – bland kvinnorna i den industriella sektorn var att arbetet var tungt, mycket tungt, ofta med tillägget ”mycket tungt för en kvinna”. Kvinnorna ifrågasatte myten om att de jämfört med männens tunga jobb skulle ha de lätta jobben. Deras maskinbundna arbetsuppgifter och ackorden drev upp tempot och ledde till såväl fysisk som psykisk stress. Arbetsuppgifterna var ofta ensidiga med arbetsställningar som var snedbelastande för kroppen. Kvinnor dominerade av maskiner eller maskiner dominerade av kvinnor – kontroll kontra autonomi – skiljde arbetsupplevelsen mellan ackordsstyrda arbeten och arbeten som tillät rotation mellan olika arbetsuppgifter. Till yttermera visso förvärrades ibland den psykiska arbetsmiljön av arbetsledningens, det vill säga förmännens, godtycke i synnerhet gentemot kvinnor med ursprung i invandringen. Arbetets mödor förvärrades genom kvinnornas avsaknad av maktresurser och förmännens nedvärderande och ofta respektlösa behandling.

Städning, de invandrade kvinnornas ”tio i topp”, präglades framför allt av andefattighet, brist på stimulans och intellektuell tomhet: ”Man går som en maskin, det finns inget tankeutbyte…”. Den intellektuella degraderingen upplevdes inte minst

1 Citaten som används i texten kommer ur min forskningsrapport ”Invandrade kvinnor i lönearbete och fack” och ur artikeln ”Kön, etnicitet och teknisk utveckling”.

av kvinnor som i sina hemländer hade haft mer kvalificerade arbeten. Även städarbetet upplevdes ibland som tungt – ibland som outhärdligt tungt – beroende på hur städarbetet var organiserat och vad kvinnorna hade för typ av städområden.

Vare sig vi talar om arbetsuppgifternas karaktär i det industriella arbetet eller i städningen var det mest förödande resultatet påfrestningen på kroppen. Kvinnorna talade om konstant värk, värk i axlar och nacke, ont i ryggen och värk i armarna, ont i armar och ben, extrem trötthet och allergiproblem. Minst två värktabletter om dagen mot svår huvudvärk och värk i armen hjälpte en kvinna att vara kvar i arbetet, ty ”…hemma vill jag inte stanna”. Som en besvärjelse återkom fraser som ”bara hälsan står mig bi”, ”bara jag får vara frisk”. Och som om hälsoproblem var ett förväntat utfall av arbetet konstaterade kvinnorna att ”än så länge har jag fått vara frisk”. Yngre kvinnor som hade bevittnat hur äldre kvinnor hade blivit arbetsskadade ville ”bort från /det löpande/ bandet för kroppen skull”. Priset kvinnorna fick betala för sina mödor var förslitningen av kroppen. Lönen motsvarade inte de offer som arbetsinsatsen krävde.

Kvinnornas stolthet och värdighet

Men vad betydde det för kvinnorna att ha ett arbete att gå till? Var det enbart för att bidra med lönen som medförsörjare i familjen eller att klara ekonomin som ensamförsörjare? Visst var inkomsten viktig för överlevnaden, men endast en bråkdel av kvinnorna hävdade att de enbart arbetade för pengarnas skull. Det enskilt viktigaste motivet för att de trots arbetsuppgifternas enformighet och tyngd trivdes med att ha ett arbete var arbetskamraterna: ”Jag trivs tack vare arbetskamraterna”. Man sökte sig på pauser och raster gärna till kvinnor från det egna hemlandet. Språket och den gemensamma bakgrunden underlättade det informella sociala umgänget: ”Det är roligt att vara tillsammans… det är vi i pauserna”. Man sökte sig inte medvetet bort från svenska arbetskamrater utan till den vila som umgänget på det egna språket innebar.

Trots alla mödor hade kvinnorna inte enbart en instrumentell syn på lönearbetet. Kvinnorna gav uttryck för såväl värdighet som stolthet över att ha ett arbete: ”Inte skulle jag jobba bara för pengarna. Det hör till en frisk livsstil att arbeta”. Till och med när hälsoproblem blev en smärtsam realitet, kände kvinnor stolthet och ett egenvärde genom arbetet: ”Armarna värker och det gör ont. Måtte Gud se till att allt ordnar sig så jag kan fortsätta att jobba här. /…/ jag vill jobba vid min maskin. Jag producerar mycket”. Kvinnor på en bilfabrik satte ord på ett ansvar som översteg det omedelbara ansvaret för arbetsuppgifterna: ”Noggrannhet är enormt viktig./…/ Bilen är ingen leksak. Fel kan kosta livet”, eller så här:”Jo, jag tycker att mitt arbete har ett värde. Om man tänker på bilen så är det ju ett viktigt moment”. Ansvaret med ett välgjort arbete sträckte sig till dem som skulle bruka bilen och bidrog till att ge arbetet ett värde och kvinnorna värdighet. Som framgått tidigare var städarbetets

främsta karakteristika brist på stimulans och andefattighet. Det gällde i synnerhet om arbetsorganisationen innebar att man saknade kontakt med arbetskamrater. Men även i städningen fanns det kvinnor som kände stolthet över ett välgjort arbete: ”I mitt arbete ser jag resultat. När jag rengör rummen ger det ett slags tillfredsställelse”. I samma anda bedömde en annan kvinna sitt arbetes värde: ”Arbetet ger glädje. När jag ser något smutsigt och jag gör rent och fint blir jag glad. Jag ger något av mig själv”.

Värdet med att ha ett arbete att gå till hade även existentiella dimensioner. Arbetet betydde att bli sedd och se andra människor: ”Jag vill hela tiden synas och arbeta, inte gömma mig”. Att enbart arbeta hemma var inget alternativ eftersom man inte syntes, medan man på arbetsplatsen alltid hade kontakt med folk. Arbetet beskrevs som en positiv aktivitet ”… att ha en uppgift i livet – inte bara pengar” och att man kände sig nyttig för samhället. Självklart betydde arbetet att ha en inkomst, men för de flesta kvinnorna i dessa två studier hade arbetet en större betydelse än bara pengarna.

Att se skillnaden

Jag har med denna text syftat till att understryka och visa på de skillnader som ett lönearbete kan innebära. Då som nu finns det all anledning att ifrågasätta den låsning till de monotona och förslitande arbetsuppgifterna som tilldelats och tilldelas de invandrade kvinnorna. Den etniskt segregerade arbetsmarknaden med dess inkluderande underordning (se till exempel Mulinari & Neergaard 2004; Neergaard 2006) måste fortlöpande utsättas för kritisk granskning och ifrågasättande. De skillnader vi kan observera i form av negativ särbehandling och diskriminering i fördelningen av arbetsuppgifter är flagranta uttryck för strukturella orättvisor och systematiskt ojämlika maktförhållanden. De är en spegling av de komplexa processer som konstrueras kring intersektionen av klass, kön och etnicitet/”ras”. Som tidigare påpekat i artikeln, och som de los Reyes och Mulinari (2006 s. 106) framhåller, finns det all anledning att ifrågasätta lönearbetet som den normativt fastslagna vägen till integration och jämställdhet så länge som den bygger på diskriminerande differentiering.

Men om vi enbart ser underordningen och kvinnorna som offer bortser vi från att de har en egen rationalitet, att de trots begränsade frihetsgrader gör sina val och ställningstaganden. Vi bidrar till osynliggörandet och problematiseringen av kvinnorna om vi inte ser skillnaden mellan deras arbetsuppgifter och underordning i arbetslivet å ena sidan och kvinnorna som de kämpande, värdiga och stolta individer som de också är – mot alla odds.

Många år har gått sedan jag var aktiv som forskare och sedan kvinnorna i denna text delade med sig av sina upplevelser och känslor. Situationen i arbetslivet för dem som skrivs in i kategorin invandrare eller etniska minoriteter har delvis förändrats,

men har inte normaliserats. Att veta att det finns forskare som Diana har känts tryggt och har betytt att den kritiska forskningen med dess nya begrepp och fördjupningar har kunnat fortsätta att göra skillnad på gott.

Referenser

de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (2002) (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige,* Stockholm: Bokförlag Atlas

de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005) *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlikhetens landskap,* Malmö: Liber

Knocke, Wuokko (1986) *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack. En studie om kvinnor från fyra länder inom Kommunal- och Fabriksarbetareförbundets avtalsområde,* Stockholm: Arbetslivscentrum

Knocke, Wuokko (1990) ”How to Be a Woman, a Worker, and an Immigrant.” I *International Studies of Management & Organization*, no. 4:77-103

Knocke, Wuokko (1991) ”Invandrade kvinnor – vad är ”problemet”?”. I *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 3:4-15

Knocke, Wuokko (1994) ”Kön, etnicitet och teknisk utveckling.” I Schierup, Carl-Ulrik & Paulson, Sven (red.) *Arbetets etniska delning. Studier från en svensk bilfabrik*, Stockholm: Carlssons

Leiniö, Tarja-Liisa (1980) *Städarnas arbetssituation*, Stockholm: Arbetslivscentrum

Mulinari, Diana (1997) ”Att tänka feministisk teori och bedriva feministisk forskning.” I Lundqvist, Åsa & Mulinari, Diana (red.) *Sociologisk kvinnoforskning*, Lund Studentlitteratur

Mulinari, Diana (2002a) ”Om det behövs blir vi uppkäftiga…” I de los Reyes Paulina, Molina Irene & Mulinari, Diana (red.*) Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Bokförlaget Atlas

Mulinari, Diana (2002b) ”Det är inte rasism…” – om facket och invandrarna.” I Lindberg, Ingemar & Dahlstedt, Magnus (red.) *Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild,* Stockholm: Agora

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2004) *Den nya svenska arbetarklassen. Facket och de rasifierade arbetarna,* Umeå: Boréa

Neergaard, Anders (2006) ”I goda och dåliga tider: inkluderad underordning av invandrade kvinnor.” I Mulinari, Diana & Räthzel, Nora (red.) *Bortom etnicitet*, Umeå: Boréa

SCB (1977) *Levnadsförhållanden. Rapport 9. Invandrarnas levnadsförhållanden 1975,* Stockholm: LiberFörlag

SOU (1974:69) *Invandrarutredningen 3. Invandrarna och minoriteterna,* Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet

Ålund, Aleksandra (1978a) *”Ekot från Gårdagen” – De jugoslaviska invandrarnas bakgrund och dess betydelse för deras nuvarande erfarenheter,* Umeå universitet: Sociologiska institutionen

Ålund, Aleksandra (1978b) *Migration och sociala förändringsprocesser. Om samtida jugoslaviska arbetsemigranter,* Umeå universitet: Sociologiska institutionen

Ålund, Aleksandra (1989) ”The Power of Definitions: Immigrant Women and Problem-Centered Ideologies.” I *Migration*, no. 4:37-55

Wuokko Knocke är docent (emerita) i sociologi, tidigare verksam vid Arbetslivsinstitutet. Hon har skrivit en rad forskningsrapporter och artiklar om den invandrade befolkningens situation på arbetsmarknaden och i arbetslivet med tyngdpunkt på segregerande och diskriminerande mekanismer och processer. Hennes teoretiska utgångspunkt har varit interaktionen mellan kön, klass och den etniska dimensionen samt de ojämlika maktrelationer som ger upphov till marginalisering och etnisk segregation i arbetslivet. Hon har bland mycket annat publicerat boken *Mångfaldens barn söker sin plats. En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund* (Arbetslivsinstitutet 2000) tillsammans med Fredrik Hertzberg, samt artikeln ”Osynliggjorda och ’fragmenterade’: invandrade kvinnor i arbetslivet” i antologin *Arbete: intersektionella perspektiv* (red. Selberg och Mulinari, Gleerup, 2011).

Anders Neergaard

Tankar om rasism: den nya extremhögern, etnopluralism och könad omsorgsrasism

Det här kapitlet tar sin utgångspunkt i en diskussion om rasism, med fokus på Sverigedemokraterna (SD). [1] Sedan 1980-talet har en rad västeuropeiska länders partipolitiska landskap förändrats i och med framväxten av partier som mobiliserar väljare genom att framställa migranter som ett hot. SD är ett parti som växte fram ur en nynazistisk och rasistisk social rörelse, men som efter allt starkare valframgångar lyckats förmå media och även forskare att benämna partiet inte som rasistiskt utan som främlingsfientligt och numera även invandrarkritiskt. Hur dessa partier skall benämnas har dock varit en omtvistad fråga inom forskningen och en mängd olika alternativ har lyfts fram. Generellt har frågan ställts enligt följande: är de populistiska, radikala eller extrema, och i vilken grad är de högerpartier. De har ofta beskrivits som invandringskritiska, främlingsfientliga eller xenofobiska. Däremot benämns de sällan som rasistiska.

Denna text berör i huvudsak två diskussioner. Den första rör frågan om vad rasism är: mer specifikt, i vilken grad är rasismen en ideologi och/eller en praktik. Den andra berör frågan om extremhögerpartier kan förstås som rasistiska, utan att rasism för den skull reduceras till ett uttryck hos denna specifika grupp av partier. Med utgångspunkt i dessa debatter kommer jag å ena sidan att diskutera olika former av rasism och å andra sidan kortfattat argumentera för – i kontrast till den dominerande forskningen – att högerextrema partier kan förstås som just rasistiska. Slutligen, utifrån en studie av kvinnliga aktivister inom SD diskuterar jag vad som framstår som en könad variant av att prata om ”de andra” där omsorgsretorik spelar en betydande roll.

1 I texten används ibland jag och ibland vi, något som speglar att texten både är individuellt skriven och ett resultat av gemensamt arbete med Diana Mulinari. Intressanta och spännande tankar är ofta effekter av att ha läst Dianas texter och av de intensiva diskussioner vi har haft under lång tid.

Den här texten är ett resultat av ett projekt om SD som Diana Mulinari och jag har bedrivit sedan 2008.[2] Inspirerad av postkolonial, marxistisk och feministisk teori är idén dels att kritiskt granska frånvaron av R-ordet i forskningen kring dessa partier och dels att analysera hur kvinnliga aktivister inom SD pratar om partiet och sin politiska praktik.

Rasismer och nygamla politiska projekt

Jag har som målsättning att arbeta utifrån en öppen förståelse av rasism. Detta i motsats till den mer stängda varianten, vanlig i kontinentala Europa, där rasism huvudsakligen definieras som tankemönster och/eller praktiker med ursprung kring början av 1900-talet. Idéer om ras har enligt denna förståelse i huvudsak varit reserverade för biologiska och hierarkiska föreställningar förenade med nazism och kolonialism. Robert Miles forskning kring rasism och rasifiering har här influerat mig till att tänka bortom denna stängda förståelse av rasism. Ett av hans betydelsefulla bidrag har varit att ifrågasätta denna bild genom att lyfta fram rasifiering och rasism som analytiska begrepp för förståelsen av föreställningar om ras. Miles ser rasism som en ideologi baserad på:

> the attribution of social significance (meaning) to particular patterns of phenotypical and/or genetic difference which, along with the characteristics of additional deterministic ascriptions of real or supposed other characteristics to a group constituted by descent… those characteristics must, in turn, be negatively evaluated and/or be designated as the reason to justify unequal treatment of the defined group (Cashmore 1996 s. 310)

Samtidigt som Miles försvarat en analytiskt och relativt vid definition av rasism har han insisterat på att rasism skall förstås som en ideologi, och att praktikerna skall benämnas som exkluderande snarare än som rasism. Anledningen till detta har varit argumentet att praktiker (alltid) har flera bakomliggande orsaker. Att prata om praktiker som rasism skulle därför, menar Miles, riskera att osynliggöra hur rasism som ideologi samverkar med andra kausala faktorer för att producera exkluderande praktiker.

Det finns en viktig poäng med att undvika vad som har benämnts begreppsinflation i diskussionen om rasism, och att tydliggöra att exkluderande praktiker sällan kan reduceras till endast ideologi (Miles & Brown 2003). Samtidigt smyger det sig emellertid in andra problem med en analytisk separering av rasistisk ideologi och exkluderande praktiker. Ruth Wodak och Martin Reisigl (1999) bygger vidare på

2 ”En omöjlig ekvation? Kvinnors och invandrares aktivitet inom extrema högerpopulistiska partier: en fallstudie av Sverigedemokraterna” (2007-7269) finansierat av VR.

Miles förståelse av rasism men är av avvikande uppfattning på denna punkt genom att se rasism både som

> an ideology of a syncretic kind and a discriminatory social (including discursive) practice that could be institutionalized and backed by the hegemonic social groups. (Wodak & Reisigl 1999 s. 181).

Den förståelsen av rasism som jag här kommer att argumentera för kan kritiseras för att inte vara tillräckligt stringent. Å andra sidan, vilket jag menar är en betydande styrka, så öppnar den upp för en analys av såväl historiska som platsbundna skillnader, och för möjligheten att närma sig olika former av samtidig rasism. Innan fokus riktas mot SD, och kvinnliga aktivister vill jag kortfattat diskutera rasismer, för att undvika att rasism reduceras till ett parti eller till en historisk given form.

Rasismer – inte bara inom högerextremism

Jag kommer här att skissa fram hur det begreppsliga benämnandet av partier som SD har växt fram inom forskningen. Framväxten av högerextrema rörelser och partier i stora delar av Europa innebar att teorier om rasism åter kom på dagordningen inom forskningen om Europa. Explicit nynazistiska rörelser, precis som politiska partier som Nationella Fronten i Frankrike och Vlaams Blok i Belgien kom åtminstone initialt att diskuteras i termer av rasism, ofta med referenser till 30-talets fascism med rasistiska inslag. Framgångarna för partierna skapade succesivt ett nytt forskningsfält inom statsvetenskap och politisk sociologi. Begrepp som ”ny partifamilj”, ”extrem-högerpopulism” och ”xenofobi” hjälpte dock till att förskjuta diskussionen från att handla om rasism till att handla om partiernas syn på migranter (Berggren & Neergaard, 2013). Men även om de numera sällan benämns som rasistiska har dessa partiers politiska form och innehåll generellt kritiserats av etablerade partier. Begreppet *cordon sanitaire* har i forskningssammanhang använts för att beskriva hur etablerade partier (åtminstone delvis) försökt isolera dessa framväxande partier. Isoleringen har varierat och även förändrats över tid, delvis som en effekt av dessa partiers sökande efter respektabilitet genom att beteckna sig som antirasistiska, delvis som en effekt av en politisk förskjutning där en del etablerade partier har gjort politiska närmanden och inkorporerat delar av deras politik. Med andra ord bör vi se *cordon sanitaire* som en institutionell snarare än politisk praktik. I Norge är således Fremskrittspartiet nu en del av högerregeringen och i Danmark utgjorde Dansk Folkeparti parlamentariskt underlag för en högerregering. Sannfinländarna har för närvarande betydande riksdagsinflytande (i synnerhet på EU-politiken) i Finland. I Sverige har dock *cordon sanitaire* hittills varit effektiv på nationell nivå.

En förenklad sammanfattning av den dominerande forskningen på området är att den gängse bilden är att det inte finns rasistiska partier i Västeuropa, samtidigt

som man anser att dessa icke rasistiska partier står för fientlighet mot invandrade (Mulinari & Neergaard 2010). En central politisk artikulation hos dessa partier har varit fientlighet mot muslimer (Mulinari & Neergaard 2012), ofta kallad islamofobi (Morgan & Poynting 2012). Detta samverkar med mer utseende- och hudfärgsfixerad fientlighet och/eller generell fientlighet mot migranter som inte ses som kulturnära. Det senare har, speciellt under senare år, kommit till uttryck i en växande antiziganism. Argumentet för varför man inte bör kalla dessa partier rasistiska har varit den nästan konsekventa frånvaron av ordet ras i partiernas artikulationer. Samtidigt, vilket en rad forskare tydliggjort, är frågan om inte en ideologi utan direkt referens till ras fortfarande kan ses som rasistisk – men detta är så klart avhängigt av vilken definition av rasism man använder.

SD utgör ett exempel på ett politiskt projekt som arbetar hårt för att formulera ett alternativ som inte kan anklagas för att falla tillbaka på klassiska rasbiologiska definitioner. Samtidigt får dock de ideologiska beståndsdelarna: statisk kultur, grupper och generationer en närmast en pseudo-biologisk karaktär där jag menar att det ”förbjudna” ordet ras inte ligger speciellt långt borta. Även om forskningen i regel väljer bort rasism som begrepp och istället använder begrepp som xenofobi, främlingsfientlighet, nativism, invandrarkritisk, så finns det en samsyn om att dessa partiers politik kännetecknas av en exkluderingens princip. För att analytiskt synliggöra detta benämner vi dessa partiers politiska projekt som *exkluderande rasism*. I tidigare texter har vi argumenterat för att den exkluderande rasismen skall ses som samverkande med en annan form av rasism, den *exploaterande rasismen*. Med detta menar vi praktiker kring ”den andra” som gör att hen kan utnyttjas som lågbetald arbetskraft med sämre arbetsvillkor, det vill säga den liberala kapitalistiska förlängningen av vad som kallats ofritt arbete. Den exploaterande rasismen kännetecknas av att klassprivilegier och rasism konvergerar. Vår förståelse av rasism i två olika modaliteter – *exkluderande och exploaterande* – undviker därmed att förlägga rasism till ett fenomen i samhällets periferi.

En metodologisk reflektion

Att metodologiskt arbeta med att analysera texter och intervjuer från ett parti framsprungen ur utomparlamentariska rasistiska- och extremhögerorganisationer och som under senare tid deklarerat nolltolerans mot rasism är svårt. Vi har sökt efter att arbeta på ett sätt som gör att våra existerande föreställningar inte styr analysen. Vi har gjort detta genom att för det första diskutera hur rasism kan definieras oberoende av SD, det vill säga den diskussionen som jag kortfattat redovisat ovan. För det andra har vi metodologiskt kombinerat analyser av texter med analyser av intervjuer med partiets kvinnliga aktivister. De analyserade texterna är skrivna av SD, deras representanter och medlemmar, företrädesvis män, och de analyserades för att iden-

tifiera vilka former av rasism som fanns närvarande. Under intervjuerna ställde aldrig intervjuaren direkta frågor kring etnicitet, invandrare, invandringspolitik, religion eller liknande. Vi var istället intresserade av att fånga hur de själva presenterade och legitimerade sina politiska åsikter, och därmed låtit dem initiera diskussioner kring invandrare, etnicitet, religion och ”ras”. I båda fallen har vi försökt analysera hur föreställningar om kön vävdes in i deras politik.

Trots att kulturrasism kan artikuleras genom argument om kön och sexualitet finns det fortfarande väldigt lite forskning inom detta område som anknyter till partier som SD. Mot denna bakgrund har en av våra utgångspunkter varit en vilja att förstå kvinnors berättelser i ett parti som kännetecknas av en kraftig underrepresentation av kvinnor. Av SD:s drygt 9000 medlemmar är endast ca 20 % kvinnor. Parlamentariskt är kvinnors representation ännu lägre, mellan 15-19 % (betydligt lägre än såväl C med knappt 1/3 och KD med 40 %).

Sverigedemokraterna och kulturrasismen

I detta avsnitt kommer jag att analysera SD:s försök att distansera sig från rasismen, framför allt kulturrasismen. Det som kännetecknat mycket av SD:s retorik har varit en makroanalys där invandring, speciellt muslimsk sådan, samt politikerna och etablissemanget som tillåter invandringen, har setts som orsak till i princip samtliga brister i samhället. SD har i sin retorik framställt ett behov av att skydda Sverige och svenskarna från invandring och invandrade, i synnerhet muslimsk, och detta har ofta framförts i en kylig och attackerande form

> Som Sverigedemokrat ser jag detta [islam och muslimsk invandring] som vårt största utländska hot sedan andra världskriget och jag lovar att göra allt som står i min makt för att vända trenden när vi går till val nästa år (Åkesson 2009).

Som framgår av citatet är SD:s fokus islam och muslimer som varande det stora hotet, vilket även åskådliggjordes i en reklamfilm inför riksdagsvalet 2010 där kvinnor i burka närmast framställdes som parasiter som tog resurser från svenska pensionärer. Försöken att retoriskt distansera sig från rasism har emellertid betytt att man försökt undvika en essentialiserande kulturalism. Det har dock varit svårt att kombinera denna justering med fientligheten mot muslimer och islam samt den negativa synen på möjligheterna till assimilering:

> Assimilering är en lång och svår process som inte alltid lyckas och som i vissa fall kan ta flera generationer att fullborda (Sverigedemokraterna 2007).

Utdraget ovan kopplar ihop assimilering med generation och misslyckas därmed med att fjärma SD från synen på individer som bärande en kollektiv kultur och där

assimilering inte handlar om individer utan om kollektiv över generationer. Fokus på folk, kultur, assimilering av kollektiv, och ett språk där individers egenskaper binds samman i generationsövergripande berättelser, är svårt att särskilja från en kulturrasistisk uppfattning. SD:s ideologi är därutöver, menar jag, inspirerad av etnopluralism (Teitelbaum 2013). För att förstå detta måste man gå tillbaka till hur SD växte fram ur en öppen rasistisk rörelse (Larsson & Ekman 2001; Lodenius & Larsson 2000). Etnopluralismen kan beskrivas som en formellt sett jämlik särskiljningsideologi. Biologi, plats och kultur skapar folk, och varje folk har rätten att överleva. Medan biologisk rasism på många sätt är en offensiv ideologi växte etnopluralismen fram som en defensiv ideologi i en reaktion på den postkoloniala migrationen men även medborgarrättsrörelser, antidiskriminering och mångkulturalism. Den största faran mot folkens rätt att överleva är enligt etnopluralister blandningen som uppstår genom invandring. På ett principiellt plan finns därmed ingen rangordning av folk i bättre eller sämre. Däremot impliceras ofta en rangordning, och därav följer en politisk inriktning där etnopluralismen motiverar diskriminering av migranter.

Sverigedemokraterna, etnopluralism och (en könad diskurs om?) omsorg[3]

I intervjuerna med de kvinnliga SD-aktivisterna formulerar de sitt politiska engagemang i en form som skiljer sig något från den exkluderande rasism som diskuterades ovan, och där social inbäddning och omsorg framstår som centralt. Vi förvånades tidigt av hur viktigt partiet och det sociala livet kring partiet var för aktivisterna. Med undantag för en informant som definierade sig i relation till sin yrkesidentitet framstod (löne)arbete som relativt perifert i informanternas liv. Tidigare forskning har lyft fram att kvinnor som stödjer partier som SD ofta har en genuskonservativ uppfattning där familjelivet är det mest grundläggande. De informanter som intervjuades kan i huvudsak inte sägas bekräfta detta. Familjen var visserligen viktig, vilket stämmer väl överens med SD:s syn, och det finns en bild av en könsmässig komplementaritet som kommer till uttryck i en del av informanternas berättelser. Samtidigt är det berättelser som sällan beskriver en framgångsrik eller positivt levd erfarenhet vad gäller familjeliv.

De kvinnliga politikerna i SD hade däremot en positiv bild av deras engagemang i partiet, ett engagemang som de menade förklarades av omtanke för andra och inte genom, som en informant uttryckte det: ”en ideologi av hat, det är därför vi älskar, inte för att vi hatar, som vi är med i SD ”. Ett annat exempel är följande:

3 Denna analys är delvis baserad på en gemensamt publicerad artikel Mulinari, Diana & Anders Neergaard (2014). We are Sweden Democrats because we care for others: Exploring racisms in the Swedish extreme right. *European Journal of Womens Studies, 21*(1).

> I: Jag har väl alltid, även som barn om man säger så [varit så]. Om det var någon som var undanskuffad eller mobbad att man liksom tog dem till sig på något sätt, och där har jag inte låtit mig påverkas utav omvärlden, vad de tyckte, utan jag har liksom följt min egen inre röst när det gäller att kämpa och stödja den lille utsatte människan.

Från informantens berättelse framträder en självbild av en entusiastisk person som brinner för rättvisefrågor och vars främsta syfte är att skydda ”den lilla utsatta människan”. Enligt kvinnornas världsbild tillhör de ett parti som vill omfördela resurser och inkludera dem som står utanför samhället. Intervjucitatet är också intressant eftersom det implicit målar upp en tydligt närvarande tankefigur inom SD: att det är de som *SD* representerar som utgör ”den lilla utsatta människan” som utsätts för invandring och invandrare, och detta kontrasteras till ”den stora icke utsatta människan”, det vill säga alla de som tillhör etablissemanget. Forskning kring medborgarskap och nation har identifierat hur konstruktionen av medborgaren står i centrum för socialpolitiska visioner i en globaliserad värld (Anderson 2013; Lewis 2000; Yegenoglu 1998). I våra informanters berättelser blir det tydliga spänningar när det gäller vem som förtjänar omsorg och det är i övergången från omsorg till ”omsorg för våra egna” som partiets ideologi blir tydlig. Muslimer och invandrade är inte alltid närvarande i berättelserna, men utgör ändå ofta ett implicit tyst problem som etablissemanget utsätter ”den lilla människan” för. Denna form av omsorgsdiskurs, byggd kring ett svenskt vi, återkom i flera intervjuer: omsorg för närstående (familj) expanderas till att inkludera alla (riktiga) svenskar.

Som påpekades ovan hanterar SD kritiken om rasism genom att aktivt försöka ändra språkbruk men även genom att utesluta medlemmar som uttrycker sig öppet rasistiskt. Ett annat sätt att bemöta kritiken är genom en etnopluralistisk omsorgsdiskurs. Denna förs sedan fram som ett bevis för att SD:s politik egentligen syftar till att skydda migranter mot den svenska flyktingpolitiken, något som illustreras i intervjucitaten nedan:

> K: Det är ju den här alltså flyktingproblematiken som jag tycker vi har…, alltså jag har ingenting emot flyktingar för jag är själv andra generationens invandrare

> K: Med flyktingmottagandet och det har ju, det har ju inte blivit bättre, vi har ju fått problem i landet. Och vi ser ju nu hur det liksom börjar och rasa samman, välfärd, vårt välfärdssamhälle som vi en gång har byggt upp. Och det är inte flyktingarnas fel, utan det är politikens fel

> K: Och det är därför jag har engagerat mig, för jag vill ändra på det, vi har ju segregation, vi har kulturkrockar, vi har etniska motsättningar och sen har vi ju då de här enklaverna där invandrare bosätter sig i ett och samma område, och kommer inte ut i svenska samhället. Och det har man alltså tillåtit. Och det, det, jag säger återigen att det är vi som inte har styrt upp detta här i Sverige. Utan vi alltså bara låtit detta gå, och invandrarna säger ju själv det att de ser ju detta att det har blivit problem. De har ju, då när de har kommit hit de har ju fått problem med sina barn, de kanske då inte har

> kommit rätt in i samhället. Många utav våra invandrare har ju också fallit i kriminalitet, vilket många av våra egna ungdomar har gjort, men vi måste alltså ta tag i problemen och det är ju svårt när det då accelererar hela tiden. Och man gör inte någonting.

Det är intressant att se hur informanten pendlar mellan att vara svensk och att vara invandrare. Hennes berättelse är byggd på tre argument som återkommer i varierande kombinationer hos några av informanterna. Det första är en variant på talet om invandring som annalkande katastrof (”alltför många flyktingar”, ”rasa samman”). Det andra är en friskrivning från rasism genom att lyfta fram sitt eget eller närståendes invandrarskap (jag är invandrare själv, ibland nämns invandrade vänner eller att många invandrare jag träffar tycker samma som jag), något som används för att bemöta kritiken om rasism. Det tredje är att göra åtskillnad mellan ”oss svenskar” som bedrivit en felaktig politik och ”de andra”, invandrarna, som kommer hit och tar våra resurser, men som trots det inte mår bra, och som vi svenskar nu har ansvar för. I SD:s offentliga retorik är den här bilden inte framträdande, men informanterna berättar att SD också oroar sig för framtiden för invandrarfamiljer och generationskonflikter. Citatet ger uttryck för idén om att det finns goda invandrare, bland annat informanten själv, som stundtals ser sig som invandrad och stundtals som svensk, medan andra är och förblir invandrade. Det är dock fortfarande en omsorgsrasism som fokuserar på ett vi som inkluderar henne själv som invandrad.

Nästa citat är ett exempel på en annan retorik kring omsorg, som jag menar ger uttryck för en etnopluralistisk omsorgsrasism:

> Så största biten som man som man parti fokuserar sig på det är ju faktiskt invandringen och vad den liksom har underminerat och undergrävt vår […] i landet, mycket, mycket har ju fått stått till sidan på grund utav dessa utgifter som har kommit i samband med en invandring som har varit hemsk både för de som kommer hit och de som bor här. Det är ju inte humant något av det.

Här börjar informanten med en övergripande bild, i likhet med citatet tidigare, där invandring länkas till undergrävandet av Sverige. Här finns även ett direkt ekonomiskt argument om hur kostnader för invandring förhindrar andra satsningar. I nästa moment är det dock inte bara svenskar som drabbas av detta utan det är ”hemskt … för dem som kommer hit”. En hemskhet som inte är human. Här tydliggörs vad jag menar är innehållet i en etnopluralistisk omsorgsrasism. Invandrarna är inte hemska, utan det är invandring och underförstått blandningen som förstör Sverige och för svenskarna. Men hemskheten drabbar även de som kommer hit och implicit är det mer humant för dem att återvända dit de kom ifrån.

En central grundsats i feministisk forskning i Skandinavien har varit sambandet mellan välfärdsstaten och kvinnors reproduktiva omsorgsarbete (Hernes 1987). Denna forskning har fokuserat på obetalt, privat betalt och offentligt betalt reproduktivt omsorgsarbete (Bergqvist 1999). Kopplingen mellan olika former av omsorgsarbete och vad som har kallats omsorgspolitik har också teoretiserats (Rohdén, Staland

Nyman, & Edström 2012 s. 120). En närmast självklarhet i den här forskningen har varit det normativt goda i omsorg, med ett kritiskt fokus på huvudsakligen kvinnors (över)exploatering inom omsorgsarbete. Det perspektiv som växer fram i analysen av våra intervjuer har en annan betoning. Omsorg ses som något positivt, och detta medieras genom ett kulturrasistiskt prisma som å ena sidan skapar ett svenskt ”vi” som behöver omsorg och som å andra sidan ser omsorg om ”de andra” som något som skall ske någon annanstans där ”de” hör hemma – inte i Sverige. Omsorg blir en del av en snäv nation.

> M: jag har alltid varit en människa som är liksom…, vi bor här, men alla människor har lika värde och bor här folk som är muslimer eller ditten eller datten eller kineser, det spelar mig ingen roll, för vi är bara människor allihopa, så har jag alltid tyckt innan. Så har jag försökt uppfostra mina barn, men det har inte gått, för de har levt i en helt annan värld, där det har varit väldigt mycket gäng, där det har varit väldigt mycket misshandel, där det har varit väldigt… och det har alltså varit invandrare. Och det var nog då jag också började reagera och tänka att; nä men [M eget namn], din ideologi den håller faktiskt inte, den är en fin tanke, men den håller inte i verkligheten. Och likadant när jag började prata då med de som kommer från forna Jugoslavien, och där de liksom riktigt hatar varandra, och då tänkte jag, de har ändå bott i samma land, och de hatar varandra nu, de är ju råraister tänkte jag.
>
> M: Sen att jag kan förstå varför, för där var ju, ju, det var ju inte så konstigt ju i och för sig, men jag känner ändå att… Det var till exempel en tjej som ringde från Rumänien tror jag, det var när jag var i Miljöpartiet. Och så ville hon vara med i Miljöpartiet.
>
> M: Och hon var väldigt noga med att fråga: ”ni tar inte in araber väl, i Miljöpartiet?”. ”Jo, hos oss är alla välkomna givetvis” ”Då ska jag inte vara med”. Och då känner jag att liksom att även om vi tar hit, eller, det kommer hit en massa människor, men de vill ju inte leva i harmoni med oss ju.
>
> M: Vissa vill det givetvis och det är en helt annan sak, men de som inte vill det, det känns inte riktigt, varken bra för dem eller för oss.

I citaten ovan beskriver informanten en resa från en ideologi om alla människors lika värde till en verklighet som kännetecknas av invandrare som hatar och tar med sig rasism till Sverige. Hon konstaterar följaktligen att ideologin inte håller. I slutet konstaterar hon att något måste göras, inte bara grundat i omsorg för oss – svenskar; jag och mina barn – utan även för dem. Vare sig det handlar om repatriering eller om att hindra dem från att komma till Sverige, så är det inte bara en omsorgsegoism för vår skull som uttrycks utan det även en omsorg för de andra.

Två skilda versioner av omsorgsrasismen synliggörs genom en jämförelse av de första citaten med de sista. Å ena sidan finns en defensiv och egoistisk version där omsorg bara är förunnat ”oss svenskar” och de andra utgör enbart ett hot mot detta. Mer intressant är dock den etnopluralistiskt inspirerade varianten. Här blir invand-

ring synonymt med ”varken bra för dem eller för oss”, det vill säga en omsorg som kan uppnås för både ”oss svenskar” och ”dom andra” genom slut på invandring och att de får komma hem till sig. Omsorg kan bara uppnås ”hemma”.

Socialantropologen Uma Narayan (1995) hävdar att även om dagens omsorgsdiskurser fokuserar på att erkänna mänskliga behov och relationer så finns det ett behov av att vara uppmärksam på en kolonial omsorgsdiskurs som möjliggör för kolonisatörerna att konstruera sig själva som överlägsna. Narayan hävdar att ett fokus på omsorgsdiskursen i ett kolonialt sammanhang tydliggör dess historiska roll i legitimerandet av maktrelationer (1995; se även Ware 1992). Vår analys av omsorgsrasismen bidrar till en förståelse av den politiska artikulationen kring omsorg som jag här lyft fram med dess betoning på särskilda former av rasistisk kvinnlighet. En sådan analys är speciellt viktig i ett skandinaviskt sammanhang där omsorg varit ett centralt tema för offentlig debatt och feministisk analys.

Avslutning

> Ibland har vi bilden av att personen som är gömd bor hos en trevlig blond svensk dam i 50–60-årsåldern som vill hjälpa till. Men det är ju inte så. De allra flesta bor hos sina landsmän som inte alls är blonda och blåögda, säger han (Migrationsminister Billström citerad i Orrenius 2013).

Citatet ovan är hämtat från en intervju där migrationsministern, lite uppgivet, tycks vilja påverka debatten om gömda flyktingar. Min fråga är om detta citat markerar en förändring i den rasifiering som kännetecknar regeringens politik. Billström och regeringens politik har inte i huvudsak präglats av en exkluderande rasism, utan istället av en exploaterande rasism där rasifiering länkats till konstruktionen av lågbetald och disciplinerad arbetskraft. I citatet anknyter dock Billström till klassisk biologisk rasism genom att särskilja människor med avseende på fenotypiska drag (blonda och blåögda), som sedan länkas till positiva egenskaper (trevlig, hjälpa till). Dessa egenskaper hierarkiseras sedan genom negation – avsaknad av trevlighet och kapacitet att hjälpa till hos icke blonda och blåögda. Vi har alltså en minister som uttrycker sig uppenbart rasistiskt och som trots detta får sitta kvar på sin post.

Men citatet är intressant också från ett annat perspektiv: det exemplifierar den omsorgsrasism som jag lyft fram här. Det Billström säger är: eftersom det inte är goda, blonda, övre medelålders svenska damer som gömmer flyktingar, så handlar det inte om omsorg. För att tydliggöra detta påminner Billström senare i intervjun om fall där papperslösa blivit utnyttjade som underbetald arbetskraft av landsmän.

Jag har i denna text, med hjälp av Miles, Wodak och Reisigl argumenterat för en öppen och dynamisk förståelse av rasism som tar hänsyn till förändringar över tid och rum samt för att rasismen kan existera i olika former. Fokus har legat på SD och vad jag kallat exkluderande rasism och hur denna uttrycks av kvinnliga aktivister i

form av olika omsorgsdiskurser. Samtidigt har jag, trots det begränsade utrymmet, velat markera att parallellt med den exkluderande rasismen så finns även en exploaterande rasism, som riskerar att osynliggöras.

Jag inledde med att notera hur forskare är ovilliga att benämna dessa partier som rasistiska. I andra sammanhang har vi visat på svagheterna med detta (Mulinari & Neergaard 2009), men trots det reserveras rasismbenämningen huvudsakligen till historiska exempel. Det kan finnas flera förklaringar till detta. En sådan är oviljan att använda ett ord med stark normativ prägel. En annan är att många av dessa partier åtminstone delvis samarbetar med etablerade partier, ofta center/höger på den partipolitiska skalan. Att kalla dem rasistiska skulle därför undergräva bilden av en liberal demokrati, vilket ytterligare förstärks av anpassningen till kulturrasistiska partiers politik som pågår i såväl Sverige som resten av Europa.

Huvudfokus för artikeln har varit att synliggöra berättelser från kvinnliga aktivister inom SD som artikulerar en omsorgsrasism. Även om SD och andra kulturrasistiska partier haft svårt att mobilisera stöd bland kvinnor verkar det finnas utrymme för vad som verkar vara könade varianter av kulturrasismen. Eftersom studien fokuserat på kvinnliga aktivister finns en risk att kvinnor könas, medan män blir det allmänna. Jag har försökt undvika detta genom att referera till SD dokument, som i huvudsak författats och beslutats av män. Fokus har dock varit på en analys av informanternas berättelse genom begreppet omsorgsrasism. Denna omsorgsdiskurs som informanterna formulerar, men som de själva inte ser som rasism, menar de är ett uttryck för att de bryr sig om andra – speciellt ett vitt rasifierat vi som SD är formerat kring. Men det är inte bara en egoistisk omsorgsdiskurs som uttrycks i berättelserna. Flera av informanterna går ett steg längre. Deras omsorg formuleras genom en implicit etnopluralistisk rasism. Omsorg länkas till idén om ett folk och ett land, och till idén om att invandrade skulle må bättre av att återvända till sina hemländer. Samtidigt är detta samma invandrare som de kvinnliga SD-aktivisterna hävdar har förmått dem att lämna en oskyldig och naiv bild av medmänsklighet bakom sig: invandrarna har tvingat dem till den omsorgssolidaritet som vi benämner omsorgsrasism.

Referenser

Anderson, B. (2013). *Us and Them? The Dangerous Politics of Immigration Control*. Oxford: Oxford University Press.

Berggren, E., & Neergaard, A. (2013). Högerpopulism – mellan populism och högerextremism? I M. Dahlstedt & A. Neergaard (red.), *Migrationens och etnicitetens epok: Kritiska perspektiv i etnicitets- och migrationsstudier*. Stockholm: Liber.

Bergqvist, C. (1999). *Equal democracies? gender and politics in the Nordic Countries*. Oslo: Scandinavian Univ. Press in co-operation with the Nordic Council of Ministers.

Cashmore, E. (1996). *Dictionary of Race and Ethnic Relations* (Fjärde upplagan ed.). London, New York: Routledge & Keagan Paul.

Hernes, H. (1987). *Welfare state and Women Power*. Oslo: Norwegian University Press.

Larsson, S., & Ekman, M. (2001). *Sverigedemokraterna: Den nationella rörelsen*. Stockholm: Ordfront.

Lewis, G. (2000). *"Race", Gender, Social Welfare. Encounters in a Postcolonial Society*. Cambridge: Polity Press.

Lodenius, A.-L., & Larsson, S. (2000). *Extremhögern*. Stockholm: Tiden.

Miles, R., & Brown, M. (2003). *Racism* (2nd ed.). London: Routledge.

Morgan, G., & Poynting, S. (red.). (2012). *Global Islamophobia: Muslims and Moral Panic in the West*. London: Ashgate.

Mulinari, D., & Neergaard, A. (2009). Sverigedemokraterna och det teoretiska fältet rasism. I F. Hertzberg (red.), *Sverigedemokraterna (prel. t)*. Uppsala: Opuscula.

Mulinari, D., & Neergaard, A. (2010). Sverigedemokraterna och det teoretiska fältet *Det vita fältet: Samtida forskning om högerextremism* (s. 45-72). Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia.

Mulinari, D., & Neergaard, A. (2012). The Sweden Democrats, racisms and the construction of the Muslim threat. I G. Morgan & S. Poynting (red.), *Global Islamophobia: Muslims and Moral Panic in the West*. London: Ashgate.

Mulinari, D., & Neergaard, A. (2014). We are Sweden Democrats because we care for others: Exploring racisms in the Swedish extreme right. *European Journal of Womens Studies, 21*(1).

Narayan, U. (1995). Colonialism and Its Others: Considerations On Rights and Care Discourses. *Hypatia 10*(2), 133-140.

Orrenius, N. (2013, 2013-03-18). "De flesta bor inte hos de som är blonda och blåögda". *Dagens Nyheter*. http://www.dn.se/nyheter/de-flesta-bor-inte-hos-de-som-ar-blonda-och-blaogda/

Rohdén, H., Staland Nyman, C., & Edström, M. (2012). Påverkar omsorgsansvar våra åsikter? I L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (red.), *I framtidens skugga: fyrtiotvå kapitel om politik, medier och samhälle. SOM-undersökningen 2011* (s. 107-126). Göteborg: SOM-institutet.

Sverigedemokraterna. (2007). Handlingsprogram – Invandringspolitiskt program. Retrieved 091026, 2009, http://www.sverigedemokraterna.net/asikt_hp.php?action=fullnews&id=847

Teitelbaum, B. (2013). *"Come Hear Our Merry Song:" Shifts in the Sound of Contemporary Swedish Radical Nationalism.* Brown University, Providence, RI.

Ware, V. (1992). *Beyond the pale: white women, racism and history*. London: Verso.

Wodak, R., & Reisigl, M. (1999). Discourse and Racism: European Perspectives. *Annual Review of Anthropology, 28*, 175-199.

Yegenoglu, M. (1998). *Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Åkesson, J. (2009). Muslimerna är vårt största utländska hot. *Aftonbladet*. http://www.aftonbladet.se/debatt/debattamnen/politik/article12049791.ab

Anders Neergaard är docent och universitetslektor vid Avdelningen för forskning om migration, etnicitet och samhälle, ISV, Linköpings universitet. Hans forskning fokuserar på ojämlikhet kring etnicitet, rasifiering, klass och kön i relation till arbetsmarknad och arbetsliv; sociala rörelser och kollektiv organisering; samt politisk sociologi, högerpopulism och rasism.

Maja Sager

Motherwork i papperslöshet: Om nation, familj och ”kvinnovänlighet”

Migranters skilda erfarenheter och positioner i förhållande till medborgarskap, asyl, arbets- och uppehållstillstånd formas i relation till kön och familjekonstellationer. Rättigheter, normer och rasifierade representationer relaterade till nation, kön, familj och reproduktion samspelar i asylrätt och migrationspolitik på paradoxala sätt, något som är fokus för denna text.

Diana har i sitt arbete belyst hur familj och modrande kan fungera som en plattform för motstånd, politiskt aktörskap och politisk mobilisering samtidigt som det riskerar kringskäras, stigmatiseras och exkluderas via könad rasism och nationella markörer kopplade till familj. I den svenska kontexten är här föreställningar om en specifikt *svensk* jämställdhet centralt (bland annat Mulinari 1995; 2008; 2009). I det här kapitlet utgår jag från ett urval av Dianas texter och tankar för att reflektera kring migranters situerade *motherwork* på gränsen eller, än mer specifikt, *motherwork* i papperslöshet. Begreppet *motherwork* har använts i kritisk dialog med en tidig utpräglat vit moderskapsforskning för att visa på att föräldraskapets praktiker sträcker sig utanför det omedelbara omsorgsarbetet och måste förstås som situerade på olika sätt i ett kapitalistiskt och rasifierat patriarkat samt som en potentiell plattform för politiskt aktörskap (Hill Collins 1994; Mulinari 1995). Kapitlet utforskar hur modrande i papperslösheten – praktiserat av aktörer av alla kön, med och utan medborgarskap eller uppehållstillstånd, med och utan egna barn – är villkorat och inramat. Jag utforskar också hur det politiska kan artikuleras genom själva föräldraskapet och hur politiskt arbete i olika former är sammankopplat med *motherwork*.

Modrande – särskilt kvinnors modrande – är, på grund av sin symboliska position vid nationens och den föreställda gemenskapens gräns, en företeelse som gärna laddas med rasistiska symboler och mobiliseras för nationalistiska projekt. Men också en social position och social praktik som kan bära med sig motstånd och subversivitet i förhållande till nationalstatens uteslutande mekanismer. Följaktligen är ett centralt fokus i analysen av mitt etnografiska material att undersöka hur *motherwork* kan

förstås som en plattform för motstånd såväl på ”micronivå” i papperslösas vardagsliv som i olika former av aktivism och politisk organisering.

Analysen grundar sig främst på delar av ett etnografiskt material från en studie genomförd under åren 2006-2009 med asylsökande som levde papperslösa i Sverige samt med asylrättsaktivister (Sager 2011). En del reflektioner är baserade på etnografiskt material från ett nyligen påbörjat projekt med fokus på organisering och motstånd av, med och för papperslösa migranter i städer i Sverige, Storbritannien och Danmark.

Genus, nation och migration

För att analytiskt förstå kön, modrande och *motherwork* situerat i ett sammanhang av migration och papperslöshet, måste vi titta på kvinnors, mödrars och familjers centrala plats i konstruktionen av nationer som föreställda gemenskaper. Könad kroppspolitik är en central byggsten i denna så skrala men samtidigt starka konstruktion. Kvinnors kroppar görs till både symboler för nationen och till högst materiella gränsposteringar för nationens gränser. Det senare synliggörs våldsamt konkret av hur sexualiserat våld används som krigshandlingar men också i politiska regleringar av kvinnors kroppar i form av exempelvis tvångssteriliseringar, aborträtt/-förbud och tillgång till/avsaknad av sexualupplysning och preventivmedel (Eduards 2007; Mulinari 2008). Denna symboliska position gör att kvinnors kroppar, och särskilt barnafödande sådana, historiskt har kunnat mobiliseras både som hyllade centrala figurer i nationsbyggen (från fascistiska till antikoloniala) och som gränsfigurer som hotar dessa byggen.

Som exempel på det sistnämnda finner vi i Sverigedemokraternas valfilm från 2010 en övertydlig uppvisning i representationer av rasifierade mödrar som ett hot mot nationen. I en tävlingsliknande scen springer kvinnor med niqab och barnvagnar om en vit äldre kvinna och vinner därmed ”pensionsstopp” i kontrast mot det löfte om ”invandringsstopp” som Sverigedemokraterna lovar sina väljare. Bildspråket är övertydligt med mörka distansierade tagningar på gruppen med niqabklädda kvinnor och väl ljussatta närbilder på den bekymrade pensionerade ”Moder Svea”.

Inte bara “kvinnor” och “mödrar” utan också “familjen” är symboliska byggstenar i nationalism/er och konstruktionen av nationen, och därmed är de centrala måltavlor för socialpolitisk disciplinering och diskurser kring nationell tillhörighet. I en artikel baserad på intervjuer med kvinnor i den latinamerikanska transnationella gemenskapen i södra Sverige reflekterar Diana över hur kvinnorna i studien, å ena sidan, upplever att välfärdsstatens ”kvinnovänliga” mekanismer givit dem ökad autonomi och trygghet. Men å andra sidan delar flera av intervjupersonerna upplevelsen av att rasifierade familjer disciplineras och regleras i den svenska välfärdsstaten genom jämställdhet som nationell markör. Hon visar hur stigmatiseringen,

demoniseringen och/eller offerförklaringen av rasifierade familjer och föräldraskap har konkreta konsekvenser. Dessa blir ständiga och, ofta, disciplinerande följeslagare i intervjupersonernas förhållningssätt till sitt föräldraskap och i deras familjers vardagsliv. Medvetenheten om att man – på samma sätt som personer ur arbetarklassen, kvinnor, hbt-personer – måste vara extra duktig, vänlig och skötsam för att undvika välfärdsstatens disciplinerande radar är stark (Mulinari 2008).

I den migrationspolitiska debatten och lagstiftningen under det senaste decenniet har stigmatiseringen av migrantfamiljer och rasifierade familjer tagit sig flera extrema och tragiska uttryck. En mängd direkta och indirekta anklagelser har haglat över asylsökande och/eller papperslösa föräldrar. Sittande migrationsminister Tobias Billström deklarerade till exempel att papperslösa föräldrar tagit ”dumma beslut” (Ramberg 2012) och att asylsökande som inte går med på att låta sig utvisas ”ta[r] sina egna barn som gisslan” (Hedenmo 2013). Ett annat, än grövre, exempel är när föräldrar till de djupt deprimerade barn som kallats ”de apatiska barnen” grundlöst anklagades för manipulation och förgiftning (Tamas 2009).

I dessa representationer av migranter och rasifierade medborgares föräldraskap tenderar dessa att problematiseras och stigmatiseras som bärare av traditionella familjevärderingar och genusroller (*för* omvårdande), men samtidigt som våldsamma och/eller oansvariga (*inte tillräckligt* omvårdande) (Bhattacharyya 2008; Harriss och Shaw 2009; Mulinari 2009). Denna paradox synliggörs tydligt i den brittiska kontexten av ”kriget mot terrorn”. Sociologen Gargi Bhattarcharyya beskriver den symbolik som mobiliserats kring muslimska föräldrar i sammanhanget av ”kriget mot terrorn” och post-9/11 islamofobi:

> The reworking of the idea of the underclass as a socially disruptive cultural corrosive combines with depictions of some cultures, such as Islam or other cultures of minority migrants to the West, as destructively authoritarian and/or distantly impersonal and unable to build the successful affective relations that make families and good citizens. All strands lead back to the main allegation – bad parents with inadequate cultures make sick men. (Bhattacharyya 2008 s. 58)

Parallellt med misstänkliggörande representationer villkoras migranters rätt till familjeliv. Mellan raderna i de förslag på begränsningar av rätten till familjeåterförening som lagts fram av den borgerliga regeringen i Sverige kan man utläsa ett stort glapp mellan den familjekonservativa berättelsen om vita kärnfamiljer och synen på rasifierade familjers vikt och värde. Även den större omstyrningen i europeisk migrationspolitik, det vill säga rörelsen bort från flyktingmigration och permanenta arbetskraftsmigrationer mot tillfällig gästarbetarmigration, bär en implicit nedvärdering av icke-européers rätt till familjeliv.

Fram till den här punkten har jag främst skissat en bild av det sammanhang i vilket papperslösa familjer befinner sig – alltså de villkor och sammanhang som *motherwork* i papperslöshet är situerat i. Jag har identifierat kvinnors och mödrars dubbla position som centrala i konstruktionen av nationen, men just därför också positio-

nerade på dess marginaler; som möjliga gränsbevakare, men också som potentiella överskridare av nationen och dess gränser. Jag har även identifierat några kulturella och politiska berättelser som stigmatiserar, demoniserar eller nedvärderar rasifierade familjer.

Motherwork – vad och varför?

I såväl lagpraxis som i ”talet om” migration tenderar kvinnor (-och-barn) att på olika sätt lyftas fram som just kvinnor (-och-barn) och beskrivas som extra skyddsvärda på grund av antaganden om värnlöshet och utsatthet. Samtidigt ignoreras ofta kvinnors särskilda asylskäl. Kvinnliga migranter berövas därmed många av de rättigheter som ses som centrala i den svenska ”kvinnovänliga” jämställdhetspolitiken. Kvinnor och mödrar görs på ett symboliskt plan ”speciella”, men i den migrationspolitiska vardagen osynliggörs många kvinnors och mödrars erfarenheter av krig och våld, bristande rättigheter och bristande tillgång till arbete, sjukvård, barnomsorg, skola och skydd mot våld (Sager 2011).

För att reflektera feministiskt över denna paradox måste flera bollar hållas i luften samtidigt. Den ena är utgångpunkten att modrande inte är begränsat vare sig till biologiska mödrar eller juridiska föräldrar – alla kvinnor är inte mödrar och allt modrande utförs inte av kvinnor eller föräldrar. Men varför överhuvudtaget skriva om modrande och *motherwork* om man samtidigt menar att det inte nödvändigtvis behöver vara kopplat till kvinnor? För att svara på det kommer den andra bollen in: modrande är en könad praktik som – inte minst i sammanhanget av mina studier av subjektiva erfarenheter av migrationspolitiken – till stor del hamnar inom kvinnors ansvarsområde och därför kommer att prägla många kvinnors livssituation. Det faktum att modrande traditionellt är könat som ”kvinnligt” innebär också att kvinnor – med och utan barn – kommer att läsas genom, och därför påverkas av, föreställningar om kvinnors identitet och varande som tätt kopplat till moderskap (Johansson kommande, 2014).

Här kommer begreppet *motherwork* in och bryter med biologisk essentialism utan att bortse från de olika sätt (symboliskt och praktiskt) som det reproduktiva arbetet formar kvinnors positioner. Patricia Hill Collins lyfter fram begreppet i sin kritik av vita medelklassfeministers försök till universella beskrivningar av moderligt tänkande och modrandets epistemologiska dimensioner (Bailey 1994; Hill Collins 1994). Hill Collins argumenterar för behovet av att bryta upp de idéer om fasta dikotomier mellan privat och politiskt; kvinnor och män; arbete och modrande, som den ”vita moderskapsforskningen” tenderade att upprätthålla med sitt fokus på mäns maktövertag inom heterosexuella kärnfamiljer och strävan efter den autonomi som hägrade i lönearbete utanför den privata sfären. Hill Collins förespråkar istället en situerad förståelse av det arbete modrande innebär i olika kontexter och utifrån olika struk-

turella positioner. Hill Collins lyfter särskilt fram svarta mödrars erfarenheter i USA och visar hur modrande, i en kontext med institutionell rasism, fattigdom och höga dödssiffror bland unga, fokuserar på överlevnad, *empowerment* och stärkande av den kollektiva identiteten.

Även Diana utmanar de universalistiska anspråk som vita feministiska berättelser om moderskap tenderar att bära fram. Hennes etnografiska arbete med *Sandinista* mödrar i ett *barrio* i Managua åren efter den Sandinistiska revolutionen och under contras-kriget handlar om att förstå hur modrandet formades av revolutionen och kriget, men också om hur *motherwork* sträcker sig utanför begränsade förståelseramar kring moderlig omvårdnad och inbegriper en större sfär av arbete: även lönearbete och olika former av politiskt arbete förstås som modrande. Ett centralt fokus är hur *motherwork* utmanar konceptualiseringen av *det politiska* – flera av kvinnornas berättelser visade hur rollen som mödrar blev en väg in i att delta i revolutionen och kriget som politiska aktörer, ofta i högre grad än vad rollen som kvinnor skulle tillåtit. *Motherwork* kunde i det sammanhanget fungera som en plattform för revolutionär politik (Mulinari 1995).

I den här texten är mitt fokus i förhållande till *motherwork* att lyfta fram vikten av att förstå föräldraskap och modrande som situerade praktiker i intersektionerna mellan klass, kön, nation, ”ras”/etnicitet och, i ett sammanhang av migration, även medborgarskap/uppehållstillstånd. Jag vill också med hjälp av de skilda berättelser om föräldraskap och modrande som det empiriska materialet bär fram utveckla och reflektera över hur papperslösheten skapar ytterligare fält som ingår i – och förhandlas genom – *motherwork.*

Nedan fortsätter jag att utforska begreppet empiriskt genom att med utgångspunkt i mitt etnografiska material skissera några tillfällen av *motherwork* som skulle kunna beskrivas som 1. *Motherwork* och motstånd i papperslöshetens vardag, 2. *Motherwork* som aktivism, 3. Aktivistmödrar.

***Motherwork* och motstånd i papperslöshetens vardag:** För att ta del av inblickar i *motherwork* under hot om utvisning vänder jag mig först till Adelina och därefter Miranda. Hotet om utvisning sätter – tillsammans med den politiska och diskursiva kontext som skisserats i de inledande styckena – en begränsande ram kring villkoren och utrymmet att utöva moderskapet. Adelina, som är ensamstående med sina två barn, och Miranda, som har tre barn med sin man, hanterar dessa begränsningar och hot på delvis olika sätt men ändå finns en del paralleller.

Adelina placerade moderskapet i centrum för sin berättelse om att tillsammans med sina barn leva gömd undan utvisning. Hon hade flytt med barnen från sin makes misshandel och hot i Kosovo två år innan jag träffade henne första gången. Eftersom de en gång tidigare flytt till Tyskland hade deras ärende egentligen aldrig prövats i Sverige, utan de hade hänvisats tillbaka till Tyskland enligt Dublinförordningen. Eftersom hon tidigare hade fått avslag i Tyskland ville hon inte återvända dit.

Adelinas erfarenhet av att leva papperslös var starkt markerad av rädsla och oro. Inte förrän de till slut fått undantag från Dublinförordningen och möjlighet att söka igen av humanitära skäl orkade Adelina träffa mig för att prata. Hennes berättelse var särskilt genomsyrad av oro för barnen och för hur de skulle påverkas av den isolerade tillvaro de befann sig i under den här tiden. Det var barnens hälsa och välmående och villkoren för hennes moderskap som stod i centrum för alla hennes reflektioner över den här tiden:

> Maja: Vad gjorde du under dagarna när du var gömd?
>
> Adelina: Ingenting. Hela dagen gick åt till barnen, att försöka lugna dem. Vad ska man göra? Det är inte så mycket att göra. Det är bara att försöka överleva.
>
> Adelina: Jag kan inte bekriva hur svårt det är att vara gömd. Nätter och dagar, att vara instängda här i lägenheten. [...] Jag fick försöka vara stark och klara mig på något sätt, men det svåraste var för barnen. Den lilla pojken blev helt uppsvullen i ansiktet och i ögonen. De blev som.. som vilda människor.

Adelina beskriver i de här citaten hur hennes möjligheter att utöva moderskapet, det vill säga att skydda och ta ansvar för sina barns välmående, blev starkt begränsade under tiden som de hotades av utvisning. Hon beskriver även hur barnen blev ”vilda”, vilket går att förstå som ett uttryck för att exkluderas från samhället till den grad att man upplever det som att civilsationen dragit sig undan.

I förhållande till Adelinas berättelser om villkoren för moderskap under utvisningshot är det också viktigt att titta på de ovannämnda paradoxer som förekommer i rasistiska familjediskurser. Adelinas moderskap är inte enbart begränsat av de omständigheter som utvisningshotet skapar, utan också begränsat av de representationer av migranters familjer och genusrelationer som både stigmatiserar hennes moderskap och gör henne ”osynlig” som ensamstående kvinna i en dominerande diskurs om migrantkvinnor som följeslagare till män. I citaten ovan åsidosätter hon sin egen upplevelse under tidsperioden, hon gjorde ”ingenting” och hon ”fick försöka vara stark och klara sig på något sätt” medan ”det svåraste var för barnen” och ”hela dagen gick åt till barnen”. Denna ganska traditionella självrepresentation av en uppoffrande mor bör läsas tillsammans med den stigmatiserande och begränsande kontext som kringgärdar Adelinas berättelse.

Men berättelsen om fokuset på barnen kan också läsas på andra sätt. Dels kan vi gå tillbaka till Hill Collins berättelser om familjen och *motherwork* som kamp och skydd mot rasism och förtryck, dels kan detta fokus på barnen, som även andra intervjupersoner talat om, fungera som en livlina i en tillvaro präglad av otrygghet och ovisshet. Citatet jag lyfte ut ovan – ”hela dagen gick åt till barnen” – kan kontrasteras mot intervjupersoner utan barn som berättar om hur de helt enkelt gör ”ingenting”, ”inget händer, det är bara att vänta”. Detta är på en nivå ganska självklara, lite populärpsykologiska iakttagelser, men om vi återvänder till *motherwork* får vi verktyg för

att lyfta upp denna upplevelse av omsorg och modrande av barn i utmanande omständigheter till en berättelse om en praktik som befinner sig ”squarely in the center of what are typically seen as disjunctures [...], between private and public, between oppression and liberation”. (Hill Collins 1994 s. 47) När föräldraskapet i papperslösheten tolkas som *motherwork* öppnar det för förståelser som kan notera dess potential till att skapa rum av överlevnad och motstånd.

Miranda flydde till Sverige från Kosovo tillsammans med sin man Ermir och deras två barn. Ett till barn kom under åren i asylprocessens väntrum och sedermera papperslösheten. Idag har familjen uppehållstillstånd men vid tiden för intervjun levde de papperslösa sedan ungefär ett år tillbaka. De ville inte återvända till Kosovo och sina minnen och rädslor från kriget. Miranda och hennes man hade kontakter och stöd från både vänner och folk i asylrättsgrupper men de artikulerade ett tydligt motstånd mot att placeras i en offerroll som beroende eller hjälpbehövande. Miranda uttryckte irritation över föräldrar i en liknande situation som hennes som talade om sin rädsla och oro framför sina barn. Miranda och hennes man lät istället inte barnen förstå den fulla vidden av deras situation – deras barn trodde att de fortfarande väntade på besked i asylprocessen. Vid tiden för intervjuerna hade papperslösa barn ännu inte fått rätten till skolgång, men Miranda och Ermir hade hittat en skola som tog emot barnen ändå.

> Miranda: Mina barn, om du frågar dem så har de ingen aning [om att vi fått avslag på vår asylansökan]. Vi ville inte avbryta deras barndom.

Deras strategi handlade alltså om att inte göra barnen medvetna om att de levde som papperslösa och med bristande rättigheter. Mot bakgrund av hur papperslösas position kan förstås som skapad just genom uteslutningen från sociala och politiska rättigheter – och hur många subjektiva berättelser om papperslöshet präglas just av den ångestfyllda upplevelse av otrygghet och osynlighet som denna ”uteslutning från lagen” bär med sig – så kan (det tillfälliga och begränsade, men dock) upphävandet av denna uteslutning tolkas som subversiv i förhållande till statens reglering av migrationen. Genom att praktiskt och i barnens subjektiva upplevelser ”upphäva” papperslöshetens effekter, skulle man kunna beskriva det i termer av att föräldrarna försökte skapa ett slags (tillfälligt och begränsat) medborgarskap för sina barn. Barnen tilläts leva i en vardag där de tog del av skola och utbildning på samma sätt som andra barn.

***Motherwork* som aktivism**: Modrande praktiker är, som sagt, inte begränsade till juridiska föräldrar. För några år sedan befann sig plötsligt flera av mina vänner och bekanta i rollen som tonårsföräldrar. Det handlar om aktivister i tjugo- och trettioårsåldern som öppnade upp sina hem för några av de ensamkommande asylsökande ungdomar (främst från Somalia och Afghanistan) som sökt sig till asylrättsgrupper efter besked om att de skulle utvisas med hänvisning till Dublinförordningen. Migrationsverket hade velat överföra dem till Malta, Grekland, Italien eller andra

EU-länder som de råkat befinna sig i innan de tagit sig till Sverige. Många av ungdomarna befann sig nu i en situation där det gällde att hålla sig undan utvisning fram till dess att man arton månader senare skulle kunna söka igen och då få sina asylskäl prövade (eftersom Migrationsverkets möjlighet att överföra en person till första Dublinland fryser inne efter den tidsperioden).

Rent praktiskt var nog innehållet i denna nya ”föräldraroll” i hög grad likt andra tonårsföräldrars arbete med att skapa förutsättningar för barnen att växa och utvecklas i trygghet; det vill säga att uppmuntra och underlätta skolgången, laga mat och lära ut hushållsarbete, sätta gränser för sena kvällar på stan, prata om livet och samhället, och så vidare. Men att ge dessa saker till en tonåring på flykt, med bristande sociala rättigheter och ett utvisningsbesked hotande i bakgrunden, adderar dock ytterligare aspekter till detta föräldraskap. Dessa handlingar gjordes oftast som del i ett politiskt arbete som syftade till att kritisera och underkänna en restriktiv migrationspolitik. Samtidigt motarbetades denna politik praktiskt genom att skapa förutsättningar för ungdomarna att hålla sig undan utvisningen och att artikulera sin egen kritik mot den förda politiken. Att titta på föräldrapraktiker – eller *motherwork* – i det här sammanhanget synliggör deras potential till motstånd och politiskt aktörskap. Att se det speciella i att utöva föräldraskap i ett sammanhang med hot om utvisning, bristande sociala rättigheter och ovisshet om framtiden, innebär också att börja förstå förutsättningarna för föräldrar som själva är asylsökande och migranter som tillsammans med sina barn tvingas leva papperslösa och under hot om utvisning. För medan aktivisternas praktiker oftast beskrivs och tolkas som politiska handlingar, tenderar papperslösa migranters egna föräldrapraktiker inte på samma sätt att förstås som politiska motståndshandlingar – utan istället osynliggöras (såsom omvårdnadsarbete osynliggörs i en mängd patriarkala sammanhang) eller ibland till och med stigmatiseras genom rasistiska narrativ om bristande ansvar och omtanke om barnens bästa.

Aktivistmödrar: ”Organisationen för kvinnliga asylsökande” i nordvästra England är inhysta i en lokal i stadens centrala delar. Väggarna pryds av affischer som annonserar politiska teaterpjäser och demonstrationer, av foton, terapeutiska teckningar och bonader med politiska budskap. Stapelbara stolar och udda soffor längs väggarna. Lokalen fylls på av organisationens medlemmar och deras barn, det är dags för möte med antideportations-gruppen. Det är lunchtid och i ett intilliggande rum serveras ris och kyckling i tomatsås, för vegetarianerna blir det kokt ägg i samma sås. De flesta av kvinnorna har rest långt in till centrum från de olika förorter där de placerats i boenden administrerade av privata säkerhetsbolag på uppdrag av brittiska *Home Office*. En rad mekanismer i det brittiska asylmottagningssystemet skapar en svårmanövrerad vardag för asylsökande – särskilt de som fått avslag likt de flesta av kvinnorna i organisationen.[1]

1 Exempelvis delas dagsbidraget i vissa fall ut i form av betalkort som enbart fungerar hos de stora livsmedelskedjorna – detta innebär att man inte kan betala bussresor, inte köpa internationella

Det börjar bli dags att starta mötet. En kvinna samlar barnen och tar med dem upp på övervåningen, där blir det provisoriskt dagis under mötet. Efter mötet delar någon av deltagarna ut resepengar ur en handkassa. Matservering, barnomsorg och ersättning för resekostnader. Självklara förutsättningar för att kvinnor som har barn och befinner sig i en utsatt social situation ens ska kunna ansluta till ett möte. Dessa vardagliga aspekter av organisationens verksamhet blir en slags expandering av det utrymme för föräldraskap som begränsats så av asylsystemet – av avslagen på asylansökningar men också av de mekanismer i mottagningssystemet som skapar immobilitet, fattigdom och isolering. Organisationen – både i det praktiska kring organiseringen och i själva organiseringens innehåll – skulle kunna tolkas som försök att göra motstånd mot just dessa mekanismer. När jag intervjuar kvinnorna i gruppen om arbetet de gör hastar de flesta snabbt över antideportations-kampanjerna, namninsamlingarna och opinionsarbetet och landar i ett fokus på gemenskapen, på stödet i vardagen, på den brutna isoleringen. Arbetet i denna grupp går inte att lösgöra från arbetet med att skapa förutsättningarna för kvinnorna att samlas – ett för stunden kollektivt *motherwork* är en del av gruppens politiska arbete.

I scenen hos kvinno-organisationen, liksom hos de andra asylrättsaktivisterna ovan, synliggörs *motherwork* som en av många möjliga former av politiskt arbete – och vice versa: modrande kan inbegripa politiskt arbete och organisering. Föräldraskapets handlingar är inte begränsade till moderlig omvårdnad av de egna barnen, och dessa handlingar är inte bara förutsättningen utan själva formen för delar av det politiska arbete som genomförs i organisationerna i protest och motstånd mot asyl- och migrationspolitikens repressiva och uteslutande mekanismer. Tillsammans med Adelinas och Mirandas fokus på att på olika sätt skapa trygga rum ”utanför” papperslösheten – och i Mirandas fall även ”innanför” välfärdsstaten – för sina barn, beskriver de här skiftande formerna av *motherwork* hur omsorg och modrande på flera olika sätt kan vara vägar till motstånd mot – och synliggörande av – migrationspolitikens konsekvenser.

Att skapa (motstånds-)rum

På ett ibland närmast abstrakt plan lyfts papperslösa migranters position upp som en position utifrån vilken man kan utläsa och utmana de liberala demokratiernas paradoxer – de mellan nationella territorium och globaliserade ekonomier och relationer, de mellan inkluderande och exkluderande processer, de mellan att vara garant för rättigheter och utövare av repression mot papperslösa. En mängd analyser inspirerade av politiska filosofen Giorgio Agamben sätter fokus på hur papperslösa migranters

telefonkort eller handla den mat man vill från specialnischade småbutiker. Ett annat exempel är krav på ständig rapportering till *Border Agency* eller hembesök av personal från säkerhetsbolagen och *Border Agency*.

position – som inkluderade i lagen enbart genom att exkluderas från denna – skapar en spegelbild i vilken den suveräna makten kan synas. Lagen – suveränen – definieras just av sin möjlighet att utesluta, att avpolitisera människan genom att klä av henne det politiska (Agamben 1995; 2005).

Dessa analyser av papperslösheten må vara förföriska i sitt sätt att lägga perfekta snitt i den liberala demokratins skenbart humanistiska yta, men med sin höga abstraktionsnivå och fokuset på den papperslösa som en teoretisk figuration riskerar de att missa de mer komplexa processer och motsägelsefulla positioner som man kan få syn på genom en etnografisk analys som tar olika kroppars erfarenheter av papperslösheten – och vägen dit – på allvar (Tyler 2006). Diana har varit min samtalspartner i projektet att tänka samman dessa nivåer och tillsammans har vi utforskat möjligheten att skapa generell kritik av nationalstat och suveränitet med en stadig fot i det etnografiska materialet. Familjeliv och kroppsliga erfarenheter av omvårdnad och reproduktion (eller icke-reproduktion) är just sådana aspekter som ofta hamnar mellan raderna vid mer abstrakta teoretiska analyser av migranters position i förhållande till de liberala demokratiernas inneboende paradoxer.

Papperslösa migranter, i samarbete med sina egna nätverk bland släkt och vänner, samt nätverk bland aktivistgrupper, NGO:s och enskilda aktörer inom vård, skola och socialtjänst, utmanar uteslutningen från medborgarskap/uppehållstillstånd, välfärdsinstitutioner och sociala rättigheter (Sager 2011). Medan bristen på uppehållstillstånd och utvisningshotet innebär en uteslutning från medborgarskapet som på statlig nivå positionerar dem som icke-tillhörande och kriminaliserade eller som symboliskt icke-närvarande och osynliggjorda, kan den vardagliga tillgången till lokala gemenskaper och alternativa vägar till skola, vård och annan välfärdsservice innebära ett slags lokalt och tillfälligt medborgarskap. Det är, som vi kunde se i de empiriska exemplen ovan, inom denna form av vardagligt motstånd – genom byggandet av alternativa rum, gemenskaper och vägar till sociala rättigheter – som det *motherwork* som praktiseras av såväl föräldrar som andra modrande aktivister i min studie kan urskiljas och det är här dess subversiva potential i förhållande till den suveräna makten tydliggörs.

Motherwork som öppnar sprickor

Jag har i den här texten utforskat den komplexa vardagliga erfarenheten av föräldraskap, familjeliv och *motherwork* i papperslöshet med fokus på de rasistiska och nationalistiska berättelser som begränsar och villkorar denna erfarenhet – tillsammans med en restriktiv migrationspolitik som alltför ofta förvägrar asylsökande erkännande, röst och trygghet. Jag har också tittat på modrandets potential för att skapa sprickor och ojämnheter i denna ganska kompakta bild av exkludering. Dels öppnar föräldrars och/eller aktivisters *motherwork* upp sprickor och utrymmen i vilka asylsö-

kande barn (ibland) kan få del av något av den trygghet och utbildning de berövas i sin position som papperslösa. Dels öppnas sprickor genom vilka vi kan få syn på det motsägelsefulla förhållandet mellan berättelsen om den svenska kvinnovänliga och jämställda välfärdsstaten å ena sidan och rasifierade kvinnors och familjers erfarenheter av bristande sociala rättigheter, av hypersynlighet (repression, disciplinering) och osynlighet (icke-erkännande) å andra sidan. Vi kan se en välfärdsstat som förvisso bär en tradition av inkludering och jämlikhetssträvan, men som fullt likväl i samma påse bär en tradition av särskiljande, protektionism och osynliggörande av erfarenheter som inte ryms inom den nationella berättelsen.

Referenser

Agamben, Giorgio (1995) We Refugees, i *Symposium – a Quarterly Journal in Modern Foreign Literatures* 49(2): 114-119.

Agamben, Giorgio (2005) *Undantagstillståndet*, Lund: Propexus.

Bailey, Alison (1994) Mothering, diversity, and peace politics, i *Hypatia* 9(2): 188-198.

Bhattacharyya, Gargi (2008) *Dangerous brown men : exploiting sex, violence and feminism in the war on the terror*, London: Zed.

Eduards, Maud (2007) *Kroppspolitik : om moder Svea och andra kvinnor*, Stockholm: Atlas.

Harriss, Kaveri & Alison Shaw (2009). Migration, familj och brittisk socialpolitik under det sena 1900-talet. Brittiska pakistaniers erfarenheter, i Janet Fink & Åsa Lundqvist (red.) *Välfärd, genus och familj*, Malmö: Liber.

Hedenmo, Anna (2013) Agenda. Hämtad 01/05/2013, http://www.svtplay.se/video/1067092/10-3-21-15.

Hill Collins, Patricia (1994) Shifting the center: Race, class, and feminist theorizing about motherhood, i Evelyn Nakano Glenn, Grace Chang & Linda Rennie Forcey (red.) *Mothering: ideology, experience, and agency*, New York: Routledge.

Johansson, Monica (2014) *I moderskapets skugga*, Diss. Örebro: Örebro Universitet.

Mulinari, Diana (1995) *Motherwork and politics in revolutionary Nicaragua : "Huellas de Dolor y Esperanza"*, Lund: Bokbox.

Mulinari, Diana (2008) Women friendly? Understanding gendered racism in Sweden, i Kari Melby, Christina Carlsson Wetterberg & Anna-Birte Ravn (red.) *Gender equality and welfare politics in Scandinavia : the limits of political ambition?* Bristol: Policy.

Mulinari, Diana (2009) "Den andra" familjen: Genus, nation och migration, i Janet Fink & Åsa Lundqvist (red.) *Välfärd, genus och familj*, Malmö: Liber.

Ramberg, Tomas (2012) Tobias Billström – fortfarande kompis med Miljöpartiet? Ekots lördagsintervju med Tobias Billström. Hämtad 12/06/2012, 2012, http://sverigesradio.se/sida/avsnitt/5712?programid=3071.

Sager, Maja (2011) *Everyday clandestinity : experiences on the margins of citizenship and migration policies*, Diss. Lund: Lunds Universitet.

Tamas, Gellert (2009) *De apatiska : om makt, myter och manipulation*, Stockholm: Natur & kultur.

Tyler, Imogen (2006) 'Welcome to Britain': the cultural politics of asylum, i *European Journal of Cultural Studies* 9(2): 185-202.

Maja Sager är FD i genusvetenskap och postdoktor på Genusvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, och Department of Sociology, Lancaster University. Hon forskar om medborgarskap, nation, migration och asylrätt ur ett intersektionellt feministiskt perspektiv, med särskilt fokus på könade erfarenheter av papperslöshet och motstånd.

Rebecca Selberg

Erfarenhet som feministiskt begrepp: kön, medvetande och handling i institutionell etnografi

> Hela 34 procent av arbetarkvinnorna kan inte ta 5 minuters paus utan att be om lov eller kalla på ersättare. Bland manliga arbetare är motsvarande andel 12 procent och bland manliga tjänstemän endast 5 procent.[1]
>
> Majken: Det är lustigt, men det enda vi gör här ibland är att kolla patienternas urin. Hur mycket är det, hur ser färgen ut, behövs mer vätska? Sen kommer man hem och kissar mörkbrunt, för a – man har inte druckit på hela dagen utom lite kaffe, och b – man har inte gått på toa på hela dagen.
>
> Paula: Vi brukar skämta: kissar gör vi på kvällar och helger, resten sparar vi till särskilda tillfällen![2]

Möjligen är det oartigt att inleda en text i en vänbok med tal om toalettbesök. Inspirerad av Dianas blick för konkreta ojämlikheter och de materiella villkor som formar våra liv och delvis också vårt medvetande tar jag ändå min början här, i en alldeles vardaglig och konkret skillnad i erfarenhet mellan olika grupper i samhället: rätten, friheten, möjligheten att gå på toaletten när man behöver det under betald arbetstid. Det första citatet är hämtat från LO: s hemsida och berättar att mer än var tredje kvinna anställd inom ett arbetarklassyrke i Sverige inte kan gå på toa när hon vill, utan att behöva organisera eller be om ett specifikt utrymme för det. Det är långt fler kvinnor än män som arbetar under sådana villkor i Sverige, och det är just i (den feminiserade och rasifierade) arbetarklassen dessa villkor gäller. Det andra

1 LO: Klass och kön avgör friheter och förmåner i arbete, 20120614

2 Selberg (2012). Att sköterskor anställda på sjukhusens vårdavdelningar inte hinner gå på toaletten är, uppenbarligen, ett internationellt fenomen; Theodosius (2008) rapporterar samma sak från Storbritannien, exempelvis.

citatet kommer från ett samtal jag hade med sjuksköterskor och undersköterskor anställda inom landstinget. De arbetade på en kirurgavdelning och upplevde att de förvisso övervakade och tänkte mycket på andras behov av att kissa, men att de knappast hade tid att göra det själva.

Jag börjar i dessa villkor för att argumentera för idén om erfarenhet som ett centralt analytiskt begrepp inom feministisk forskning, och för att hävda att vissa erfarenheter förbinder grupper och intressen eftersom de organiseras genom maktstrukturer som sträcker sig bortom den enskildas position, minnen och kunskaper (Smith 2006). Jag tar således min utgångspunkt i denna vardagliga fråga, rätten att få gå på toa när det behövs, för att gå tillbaka till den dialog inom feministisk forskning om betydelsen av erfarenhet och ståndpunkter som pågått under de senaste fyra decennierna.[3] Specifikt kommer jag att länka diskussionen kring erfarenhet inom feministisk teori, som Diana bidragit till i en transdisciplinär och så väl svensk som internationell kontext (se exempelvis Mulinari & Sandell 1999; Mulinari 2005; Mulinari & Räthzel 2007), till diskussionen om kön, arbete och kapitalismens organisering inom den kritiska sociologiska traditionen *institutionell etnografi*. Syftet är att åter aktualisera debatten om erfarenhet inom feministisk forskning, och visa på den institutionella etnografins rika bidrag till diskussionen om erfarenhet, makt och ojämlikhet.

Erfarenhet som begrepp i feministiska debatter

Marxistiska, feministiska och postkoloniala forskare har hävdat att erfarenheter av förtryck eller marginaliserade positioner skapar utrymme för epistemologiskt priviligierade perspektiv på maktrelationer och ojämlikhet (Hartsock 2004; Narayan 2004; Smith 2005). Poststrukturalistiska och postmoderna interventioner har utmanat sådana ståndpunktsteoretiska ingångar, och exempelvis argumenterat att begreppet erfarenhet snarare än att ge utrymme för mångfald och skillnad essentialiserar och reifierar identiteter (Scott 1992). Samtidigt har den poststrukturalistiska vändningen inneburit att frågor om strukturell ojämlikhet och exploatering tryckts undan till förmån för frågor om hur kön, klass och ”ras”/etnicitet ’görs’; en, med Ebert & Zavarzadehs (2008) ord, ”kulturalisering” av klassbegreppet.

Tillsammans med Kerstin Sandell skrev Diana i slutet av förra århundradet en artikel i Nordiska Sociologförbundets tidskrift *Acta Sociologica* om just begreppet erfarenhet i feministisk teori och dess vidare betydelse för sociologin (Sandell & Mulinari 1999). I artikeln argumenterar författarna för ett erfarenhetsbegrepp som länkar den levda världen till sociala strukturer. De pekar på den paradoxala utvecklingen i att samtidigt som fattigdomen och arbetslösheten ökar, och de arbeten som står till buds

3 Några av de viktigaste bidragen i den här debatten finns samlade i antologin *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual & Political Controversies*, redigerad av Sandra Harding (2004). Texterna i denna bok har tryckts tidigare, vissa redan under tidigt 1980-tal, men jag refererar i aktuella fall till denna volym och inte till de ursprungliga versionerna.

blir allt mer flexibla och osäkra, har klass och de könade, sexualiserade och rasifierade formerna genom vilka klass upplevs allt mer hamnat i periferin i feministisk teoriutveckling.

I sin artikel lyfter Mulinari & Sandell därför fram erfarenhet som ett begrepp som strävar efter att förklara individuella erfarenheter genom gemensamma, kollektiva upplevelser och villkor. Feministiska forskare och aktivister i andra vågens kvinnorörelse såg på samma sätt erfarenhet som socialt och kollektivt konstruerad och definierad genom politisk kamp, påpekar författarna (ibid. s. 42). Inom kvinnorörelsen, både bland aktivister och forskare, återberättades kvinnors problem och upplevelser inte som *privata* problem, utan som problem i det privata och i samhället härrörande från patriarkatet och kvinnors gemensamma, strukturella underordning. Mulinari & Sandell synliggör i sin text länken till marxistisk teoritradition genom att peka på att erfarenhet i det här perspektivet förstås i linje med det marxistiska begreppet social handling, som förmedlar och producerar medvetande; ”flera individers samverkan oavsett betingelserna, sättet och ändamålet”, som Marx beskrev det.[4] Enligt den feministiska teoretikern Anna Jónasdottirs läsning av Marx är ”samarbetet, alias det sociala”, en av de grundläggande förutsättningarna i historien och beskrivs i *Den tyska ideologin* som självt varandes en produktionskraft (Jónasdottir 2002 s. 22). Erfarenhet ska alltså länkas till social handling, som konstruerar medvetande och som i sig är socialt, kollektivt, och grundat i praktik.

Institutionell etnografi: en ståndpunktsteoretisk förståelse av erfarenhet

Ett av de feministiska och sociologiska projekt som utvecklats i nära dialog med å ena sidan marxistiska teorier, å andra sidan feministiska interventioner, är institutionell etnografi. Jag använder detta projekt, eller ”method of inquiry” som den kanadensiska sociologen Dorothy Smith kallat det (2005 s. 10), som ett exempel på hur feministiska forskare närmat sig erfarenhet som ett ”epistemologiskt verktyg” (Hartsock 2004 s. 36). Inom den institutionella etnografin står de sätt som människor *koordinerar* handling i centrum. Syftet är att förstå hur människor är sammanlänkade med varandra, men också med maktens strukturer – de så kallade styranderelationerna[5] – och med ekonomin. Den institutionella etnografin söker fånga hur människors handlande sker i skärningspunkterna mellan dessa arenor, så att de sociala relationer som skapar ojämlikhet kan identifieras och förändras (Smith 2005 s. 29). Fokus

4 Citatet kommer från Marx & Engels *Den tyska ideologin* i översättning av Sven-Eric Liedman, som också finns tillgänglig på www.marxists.org.

5 Styranderelationer kan definieras som de sätt som makten opererar på olika nivåer genom diskurser, ideologier och organisationer. Styranderelationerna utgör former för medvetande och organisering som objektifieras på så sätt att de, med Smiths (2005 s. 13) ord, konstitueras externt till människor och platser.

ligger på att utforska praktiker och koordinerade arbetsprocesser (som finns både i det vi generellt betraktar som arbete, betalt eller obetalt, och i andra sammanhang). Intervjuer och observationer används för att förstå hur erfarenheter organiseras socialt, och vilka villkoren är för människors tal och handlande (Campbell 2006 s. 95). Analysen tar alltså sin början i just människors erfarenheter, men också i de specifika blickar eller perspektiv som vissa aktörer har och delar.

Dorothy Smiths centrala bidrag med den institutionella etnografin är hennes fokus på vardagliga erfarenheter som problematiska, ett perspektiv hon hjälpt till att förvalta åt andra vågens kvinnorörelse i sociologin och i feministisk teori. Styrkan i begreppet erfarenhet, påpekar Mulinari & Sandell, ligger just i dess förmåga att fånga vardagliga praktiker och kunskaper och länka dessa till samhälleliga maktrelationer. Detta är en central utgångspunkt i feministiska ståndpunktsteorier. Den feministiska filosofen Nancy Hartsock (2004) argumenterade för ståndpunktsteori som en feministisk epistemologi grundad i kvinnors vardag under patriarkal arbetsdelning och förtryck. Genom att ta sin utgångspunkt i människors praktiska aktiviteter, och genom att anta de förtrycktas perspektiv på och kunskaper om dessa aktiviteter, kan "det sätt på vilket kvinnor både deltar i och gör motstånd mot sin egen underordning" blottläggas, hävdade hon (ibid. s. 49). När Smith och den institutionella etnografin argumenterar för att börja i erfarenheter, och i specifika utblickspunkter, refererar de till idén om en feministisk ståndpunkt som ger kvinnors erfarenheter av förtryck en epistemologiskt privilegierad position:

> I will suggest that like the lives of proletarians according to Marxian theory, women's lives make available a particular and privileged vantage point on male supremacy, a vantage point which can ground a powerful critique of the phallocratic institutions and ideology which constitute the capitalist form of patriarchy (Hartsock 2004 s. 36).

Hartsock faller här tillbaka på en lång tradition inom filosofin som med hjälp av olika exempel pekat ut hur förståelsen av sociala relationer begränsas eller vidgas beroende på vilket perspektiv man antar.[6] Den amerikanska Black Feminist-teoretikern Patricia Hill Collins (2004) beskrev exempelvis hur svarta kvinnor som arbetade i vita familjers hem under förra århundradets USA förstod hur rasismen tedde sig för både vita och för svarta i ett samhälle präglat av könade och rasifierade makthierarkier; de vita familjerna, som inte hade och inte önskade tillträde till marginalen i vilken svarta tvingades leva sina liv, hade bara att tillgå sitt privilegierade perspektiv på tillvaron. Hartsock har utifrån sådana exempel argumenterat för att kritiska analyser av samhället måste börja i marginaliserade sociala positioner, som synliggör maktens effekter på ett både bredare och djupare sätt.

6 Machiavelli och Hegel exempelvis påpekade bägge att härskare och slav har helt olika förståelse av världen.

Institutionell etnografi: en feministisk historiematerialistisk analys av maktens organisering

Det är i den feministiska ståndpunktsteoretiska traditionen som den institutionella etnografin utvecklats. Men Smiths projekt med den institutionella etnografin bygger på ett mer sofistikerat teoretiserande av medvetande och ståndpunkt än vad som tidigare lyfts fram i svensk forskning. Genom en analys av kapitalismens historiska organisering kopplar Smith erfarenhet och medvetande till frågor om arbetsdelning och social handling inom ramen för hur ekonomin och samhällets institutioner etablerats. Hon menar att de nya former för sociala relationer som växte fram i Väst under kapitalismens tidiga expansion (det vill säga under sent 1800-tal) ledde till differentierade och specialiserade former av socialt medvetande; ett slags *objektifierat* medvetande som skapats oberoende av enskilda individer och deras specifika förbindelser (Smith 2005 s. 14). Olika former av arbetsdelning, liksom allt mer komplexa ägandeformer och organisatoriska kontrollmekanismer som växte fram i takt med den kapitalistiska expansionen, ledde till en grundläggande uppdelning mellan olika sfärer av handling och medvetande för män, kvinnor och Andra; en sorts fragmentering eller utomkroppsligt kännedom om de framväxande styranderelationerna som innebar en delning mellan subjektet och aktörskapet. Det Smith är ute efter är en tolkning av vilken betydelse den könade uppdelningen mellan en offentlig (finansekonomisk, politisk, byråkratisk) sfär och en privat (reproduktiv, hushålls-) sfär fått för hur människor handlar och varseblir sin omvärld. Den offentliga sfären, som också kom att inkludera begreppsbestämningen av arbete och ekonomi,[7] definierades av en könsmaktsordning som byggde på exkludering av kvinnor. Samtidigt innebar kapitalismens utveckling att företagen och de byråkratiska organisationerna antog allt mer komplicerade och distanserade former för kontroll och ägande. Den tidigare lokala organiseringen av ekonomin och existerande marknadsnätverk inlemmades i större företag. På samma sätt antog styret av städer, skolor, sjukvård och andra institutioner allt mer invecklade byråkratiska och administrativa former. I denna komplexa väv av social organisering som skapats under kapitalismens utveckling har styranderelationerna kommit att gripa in i princip alla livets arenor. Alla är vi, enligt Smith,

> … ruled by people who are at work in corporations, government, professional settings and organizations, universities, public schools, hospitals and clinics, and so on and so on. Though they are, of course, individuals, their capacities to act derive from the organizations and social relations that they both produce and are produced by. The relations and organization in which they are active are also those that organize our lives and in which we in various ways participate (Smith 2005 s. 18).

7 Det vill säga kom att avgöra vad som räknas som arbete och vad som räknas som ekonomi.

Smith argumenterar att styranderelationerna, och de sätt som de utformats under kapitalismen, formar vardagen och våra upplevelser, förståelser, av det vardagliga. Dessa styranderelationer är på samma gång fragmenterade och utsträckta: de sträcker sig bortom vår omedelbara miljö och förgrenar sig på ett sätt som gör dem bara delvis synliga från varje given punkt. Styranderelationerna är alltså extra-lokala; de är *externt* konstituerade, snarare än knutna till enskilda personer eller platser. De medieras genom texter, och osynliggörs i stor utsträckning för alla oss som befinner sig i lokala arbetsprocesser. Samtidigt är det dessa processer som skapar och återskapar de ”utsträckta”, komplexa maktordningarna. Det är, hävdar Smith, i erfarenheten av dessa lokala arbetsprocesser som extra-lokala maktordningar kan synliggöras. Liksom Marx menar Smith (1987 s. 79) därför att kritisk kunskap ska baseras i den grupp människor ”… whose labor produces the conditions of existence, indeed the very existence, of a ruling class”.

Vilken grupp är då detta? Marx hävdade att det epistemiska privilegiet skulle sökas i den grupp (arbetarklassen) som stod att föra historien framåt, enligt en dialektisk historisk process. Poängen för Marx var alltså inte bara att ta sin utgångspunkt i förtryckta grupper för att de var förtryckta och därmed erbjöd en djupare förståelse av hur maktrelationer ter sig, utan för att en specifik grupp och dess kamp för frigörelse skulle komma att utgöra en särskild kraft i samhällsutvecklingen. Smith (2005 s. 10) tolkar marxistiska feministers ståndpunktsbegrepp på ett liknande sätt – som att forskaren ska ta sin utgångspunkt i en socialt determinerad subjektsposition, därför att det är från denna position som förändring kan ske. Problemet med denna analys är att arbetarklassen, liksom kvinnor eller andra sociala kategorier, är internt skiktade, och deras erfarenheter kan därför inte generaliseras. Smiths projekt är således inte att forskaren ska ta sin utgångspunkt i en specifik och socialt determinerad grupp vars erfarenheter kan generaliseras, utan snarare ska ta sin början i erfarenheter av lokala arbetsprocesser som skapar och återskapar styranderelationerna:

> As a method of inquiry, institutional ethnography is designed to create an alternative to the objectified subject of knowledge of established social scientific discourse. …’Standpoint’ as the design of a subject position in institutional ethnography creates a point of entry into discovering the social that does not subordinate the knowing subject to objectified forms of knowledge of society or political economy. It is a method of inquiry that works from the actualities of people’s everyday lives and experience to discover the social as it extends beyond experience (Smith 2005 s. 10).

Det epistemiska privilegium som den institutionella etnografin tillskriver kvinnor och Andra baseras alltså på en specifik tolkning av vilken slags kunskap som möjliggörs från positioner utanför makten. De abstraherade styranderelationerna måste artikuleras, de styrandes tillvaro och *vivre* produceras. Historiskt sett har det varit kvinnor och andra underordnade grupper som producerat medlen för denna ordning. Kvinnors reproduktiva arbete innebär att de förmedlar, för de styrande, relationen mellan abstraherad och konkret praktik (Smith 1987 s. 83f, se också Smith 2004

s. 26). Således utgör det arbete kvinnor ofta utfört, i hemmet eller på arbetsplatser, betalt eller obetalt, en arena för kunskapsproduktion om hur styranderelationerna produceras och reproduceras.

I inledningen av kapitlet nämnde jag att sjuksköterskorna i min studie ålagts uppgiften att övervaka sina patienters vätskestatus, däribland deras urinavgång, samtidigt som de kände sig så stressade på jobbet att de själva inte gick på toaletten. Sjuksköterskors position och erfarenhet av sitt arbete genom sådana vardagliga iakttagelser illustrerar det Smith kallar utsträckta eller extra-lokala maktordningar och styranderelationernas effekter på medvetande:

> In the health profession, for example, the routine practices that mediate the actualities of the immediately experienced world and work them up into forms corresponding to the abstracted conceptual forms under which they may be professionally (or 'scientifically') known are done largely by women. The psychiatric patient is indeed present to the psychiatrist as a 'whole person', but the routines that limit the psychiatrist's relation to the patient, and hence define those aspects that come strictly within his professional focus, are performed in large part by women – nurses, laboratory technicians, social workers, clerks, and so on (Smith 1987 s. 84).

Rutiner kring att mäta vätskenivåer bland patienterna är också en del av förmedlandet av konkreta handlingar till abstraherad kunskapsmassa. Den medicinska bedömningen av patienten och besluten om hur en enskild patient – liksom patienter i allmänhet – ska behandlas bygger på en faktisk ihop-länkning av praktiska sysslor som mätande och vägande med praktiker som bygger på avskilda handlingar. Smith påpekar att det är kvinnor som historiskt sett tilldelats rollen att förmedla abstraherade handlingsformer. En utgångspunkt i sådant reproduktivt arbete skapar därför en möjlighet att se ”ett 'förkroppsligat subjekt' lokaliserat i en specifik faktisk kontext” (Smith 1987 s. 108).

Att ta sin utgångspunkt i kvinnors arbete bygger här på en feministisk, historiematerialistisk förståelse av hur styranderelationer formats genom komplexa och abstraherade maktstrukturer som skapat en fragmentering av människors erfarenheter och skapat en specifik och uppdelad form av koordinering av social praktik. Begreppet erfarenhet refererar till allt som har sitt ursprung i kroppsliga varelser och praktiker. Liksom Marx och Engels argumenterar Smith för att idéer och sociala former av medvetande “may originate outside of experience, coming from an external source and becoming a forced set of categories into which we must stuff the awkward and resistant actualities of our worlds” (Smith 1987 s. 55). Här lägger således Smith den ontologiska grunden för den institutionella etnografin och dess fokus på styranderelationer och erfarenhet som analytisk ingång till kunskap om det sociala.

Butler och Scott (Butler & Scott 1992; Scott 1992 s. 24f) har påpekat att erfarenhet inte är fakta. Fast som Smith (2005 s. 124) påpekar talas eller skrivs erfarenhet från faktiska omständigheter i en persons liv. Jag håller med den postkolonialt inspirerade litteraturvetaren Paula Moya, som hävdat att det inte existerar någon *a*

priori koppling mellan social position och kunskap – kopplingen är snarare historiskt varierande och medierad genom tolkningar av erfarenhet (Moya 2001 s. 38). Hur erfarenhet tolkas beror på ideologi och analytiskt ramverk (”teorier”, som Moya beskriver det).[8] Erfarenhet är dessutom dialogisk: den kan fungera som data först när den skapats genom ett samarbete mellan etnografen och den som talar om sitt liv (Smith 2005 s. 124ff). Det är i sin medierade form som erfarenhet innefattar en ”epistemisk komponent genom vilken vi kan få tillgång till kunskap om världen”, som Moya (2001 s. 39) uttrycker det. Genom att börja i kvinnors erfarenheter, och i erfarenheter av det arbete som kvinnor historiskt sett hänvisats till, blir det möjligt att synliggöra den sociala organiseringen av den värld de erfar och det sätt den sträcker ut sig bortom vår omedelbara livsvärld (Smith 1987 s. 89). Den institutionella etnografin är således inte inriktad på att förklara specifika fenomen, utan snarare att synliggöra det sociala genom analyser av hur styranderelationerna utgår från och formar människors erfarenheter i olika sammanhang (ibid. s. 106). Den institutionella etnografin erbjuder därför ett radikalt perspektiv – i termer av ett epistemologiskt och metodologiskt ramverk – på styranderelationer, arbetsdelning, medvetande och erfarenhet.

Att tolka erfarenheter och kön i arbete

Istället för att betrakta erfarenheter som essentialiserande, som forskare som exempelvis Scott och Butler gjort, vill jag hävda att erfarenheter och kunskaper från arbete kan producera nödvändig kunskap om kontinuitet och förändring i det Smith kallar styranderelationer. Mina intervjuer och observationer med sjuksköterskor bidrog med förkroppsligade berättelser om den statistik som LO tagit fram, och som inledde detta kapitel. Denna statistik, om att många arbetarklasskvinnor inte kan gå på toa under arbetstid, kan användas för att illustrera varför såväl erfarenhet som kategorin kvinna fortfarande är relevant som utgångspunkt för feministiska analyser av ojämlikhet. Det finns politiska och analytiska skäl för att tala om kvinnor som ett kollektiv av något slag: det skapar utrymme för att benämna och utforska ojämlikhet och förtryck utan att knyta dessa till individer. Samtidigt finns det en risk med att utgå från specifika kategorier, inte minst för att det kan dölja att identiteter är socialt och diskursivt konstruerade. Dessutom riskerar kategorier essentialisera och osynliggöra interna motsättningar och variationer. Ett sätt att komma runt detta är, enligt den nordamerikanska feministiska filosofen Iris Marion Young (1994), att konceptualisera kvinnor inte som grupp utan som en *serie*. En grupp skulle man kunna definiera som människor som förenas av handlingar de utför tillsammans; ett slags kollektivt projekt som också erkänns som ett sådant, i att individer inte

8 Till skillnad från Smith och i likhet med Burawoy anser jag att teori behövs i förståelsen av hur olika maktsystem opererar. Se Burawoy 1991.

kan utföra det ensamt. Individers liv och handlingar struktureras av grupper. Men, menar Young, grupper skapas ur och faller ofta tillbaka på mer oorganiserade och icke-självmedvetna kollektiva enheter – serier:

> Applying the concept of seriality to gender, I suggest, makes theoretical sense out of saying that 'women' is a reasonable social category expressing a certain kind of social unity. … Seriality designates a certain *level* of social existence and relations with others, the level of routine, habitual action, which is rule-bound and socially structured but serves as a prereflective background to action. Seriality is lived as medium or milieu, where action is directed at particular ends that presuppose the series without taking them up self-consciously. Thus, as a series *woman* is the name of a structural relation to material objects as they have been produced and organized by prior history. … *Women* are the individuals who are positioned as feminine by the activities surrounding those structures and objects (Young 1994 s. 728, kursiv. i original).

Young knyter således an till en syn på genus som grundat i *praktik*, och praktik refererar till kroppar: kroppen står inte utanför erfarenheten eller medvetandet, utan är, som Smith (2005 s. 25) uttryckt det, snarare själva platsen för ”medvetenhet, sinne, tanke, subjektivitet och aktörskap”. Hur kroppar sätts i arbete, vad de arbetar med, är således en central utgångspunkt för feministisk-materialistiska analyser av hur ojämlikhet skapas och återskapas. Den institutionella etnografin tar sin ståndpunkt inte i en historiskt determinerad eller, för den delen, essentialiserad kategori; 'kvinnor' refererar inte till gemensamma eller utmärkande attribut, som Smith (2005 s. 9) uttrycker det, utan som en politisk intervention för att utmana den patriarkala maktordningen.

När kvinnors kroppar regleras i arbete så att de exempelvis inte har möjlighet att ta fem minuters paus för att gå på toaletten är detta en erfarenhet som säger något specifikt om könade maktrelationer och villkor. Dessa erfarenheter är viktiga inte för att de avslöjar något om ”gruppen kvinnor” – som ingen enskild kvinna kan sägas representera eller representeras av – utan för att de avslöjar något om de maktstrukturer som organiserar vår vardag. På så sätt öppnar sådana erfarenheter också upp för kritisk analys och praktisk handling i syfte att förändra dessa villkor och strukturer.

För erfarenhet som (be)grepp inom feministisk forskning

Den här texten har inspirerats av Dianas förmåga att börja i det vardagliga och sträcka ut det, mot historien, de stora systemen, men också mot kroppen och medvetandet. Jag ville börja i det absolut mest vardagliga för att återknyta till de stora debatterna inom feministisk forskning: om erfarenhet, kropp, handling och ståndpunkt. Jag hoppas på en förnyad diskussion kring erfarenhet som analytiskt begrepp men också som ett analytiskt grepp – en ingång till fler, kritiska etnografiska studier kring hur

makten opererar och vad det gör med oss. Där är den institutionella etnografin en stark tradition att gå i dialog med.

Referenser

Burawoy, M. (1991) The Extended Case Method, i Burawoy, M. et al (red.) *Ehtnography Unbound: Power and Resistance in the Modern Metropolis,* Berkeley: University of California Press.

Butler, J. & J.W. Scott (1992) Introduction, i Butler, J. & J.W. Scott (red.) *Feminists Theorize the Political,* New York: Routledge.

Campbell, M.L. (2006) Institutional ethnography and experience as data, i Smith, D. E. (red.) *Institutional Ethnography as Practice*, Lanham: Rowman & Littlefield.

Collins, P. H. (2004) Learning from the outsider within: the sociological significance of Black Feminist Thought, i Harding, S. (red.) *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual & Political Controversies,* New York: Routledge.

Ebert, T. L. & M. Zavarzadeh (2008) *Class in Culture,* London: Paradigm Publishers.

Hartsock, N. (2004) The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism, i Harding, S. (red.) *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual & Political Controversies,* New York: Routledge.

Jónasdottir, A. G. (2002) Kärlekskraft. Feministiska frågor och Marx metod, *Häften för Kritiska Studier* No. 234.

Marx, K. & F. Engels (1932) *Den tyska ideologin* (urval), tillgänglig på http://www.marxists.org/svenska/marx/1846/03-d036.htm#h4 (2014-02-24).

Moya, P.M. (2001) *Learning from Experience: Minority Identities, Multicultural Struggles,* Berkely: University of California Press.

Mulinari, D. & K. Sandell (1999) Exploring the notion of experience in feminist thought, *Acta Sociologica*, 42: 4.

Mulinari, D. (2005) Forskarens biografi och situerad kunskapsproduktion *in* Lundqvist, Å., K. Davies & D. Mulinari (red.) *Att utmana vetandets gränser,* Malmö: Liber.

Mulinari, D. & N. Räthzel (2007) Politicizing biographies: the forming of transnational subjectivities as insiders outside, *Feminist Review*, 86.

Narayan, U. (2004) The project of feminist epistemology: perspectives from a nonwestern feminist, i Harding, S. (red.) *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual & Political Controversies,* New York: Routledge.

Scott, J. W. (1992) Experience, i Butler, J. & J.W. Scott (red.) *Feminists Theorize the Political,* New York: Routledge.

Selberg, R. (2012) *Femininity at Work: Gender, Labour, and Changing Relations of Power in a Swedish Hospital*, Lund: Arkiv.

Smith, D. E. (1987) *The Everyday World as Problematic: A feminist sociology,* Boston: Northeastern University Press.

Smith, D. E. (2004) Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology *in* Harding, S. (red.) *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual & Political Controversies* New York: Routledge.

Smith, D. E. (2005) *Institutional Ethnography: A Sociology for People,* Lanham: AltaMira Press.

Smith, D. E. (2006) Introduction, i Smith, D.E. (red.) *Institutional Ethnography as Practice,* Lanham: Rowman & Littlefield.

Theodosius, C. (2008) *Emotional Labour in Health Care: The unmanaged heart of nursing*, London: Routledge.

Young, I. M. (1994) Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective, *Signs* 19: 3.

Rebecca Selberg är sociolog och disputerade vid Linnéuniversitetet i Växjö år 2012 på avhandlingen *Femininity at Work: Gender, Labour, and Changing Relations of Power in a Swedish Hospital.* Hennes forskningsintressen är arbetets betydelse i skapandet och återskapandet av ojämlikhet. Hon har tidigare redigerat antologin *Arbete – intersektionella perspektiv* (Gleerups) tillsammans med Paula Mulinari. I boken introduceras postkolonial feministisk arbetslivsforskning.

Aina Tollefsen

Konkreta rum och abstrakta platser: arbete, makt, företag i centrum och periferi

Behöver samhällsvetenskapen rumslig teori? Hur kan rumslighet integreras i kritiska analyser av arbete och produktion i olika faser av ekonomisk omstrukturering? I den här texten diskuterar jag rum och plats i samhällsvetenskapen, mot bakgrund av ett förnyat intresse för rumslighet, inte minst i debatterna om ”globaliseringen”. Jag tar upp möjligheten att mer explicit teoretisera rummet utifrån diskussioner som pågått inom kulturgeografin sedan 1980-talet, och som aktualiseras genom den så kallade ”rumsliga vändningen” i samhälls – och humanvetenskaperna. Jag illustrerar mina tankegångar med korta nedslag i ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om transnationellt företagande i den globala fordonsindustrin från de anställdas perspektiv (se Mulinari m.fl. 2010). Frågan är hur rumslig teori kan användas tillsammans med annan samhällsteori, exempelvis världssystemteori, feministisk teori och teorier om arbetets förändring.

Wallersteins dåliga idé

I förordet till nyutgåvan av Immanuel Wallersteins *The Modern World-System*, *Volym I* (2011) reflekterar författaren över hur hans bok togs emot när den kom ut 1974. Boken utmanade de dominerande paradigmen inom samhällsvetenskapen och delade forskarsamfundet i två läger – dels de som helt avfärdade boken och dels de som accepterade huvudargumentet men invände mot vissa empiriska tolkningar. Wallersteins arbete byggde på beroendeteoretikernas analyser i Latinamerika och utmanade de nationalstatliga och eurocentriska utgångspunkterna i samhälls – och historievetenskaperna. Wallerstein menade att samhällsvetenskapen måste ta sin utgångspunkt i världsekonomin som globalt system – ett argument som idag, 40 år

senare, ofta framförs i globaliseringsdebatten. I en annan text (Wallerstein 2000) beskrivs hur insikten om detta kom från vistelser i Västafrika under 1950-talet: ”I had a gut feeling in the 1950s that the most important thing happening in the twentieth century was the struggle to overcome the control by the West of the rest of the world. Today we call this a concern with North-South relations, or with core-periphery, or with Eurocentrism” (Wallerstein 2000 s. xvii).

I förordet till The Modern World-System (2011) beskriver Wallerstein sina utgångspunkter för boken i början på 1970-talet. Intresset för de nya nationer som bildades under 1900-talet, det vill säga efter frigörelse från kolonialmakterna, fick honom inledningsvis att följa det han kallar ”en dålig idé”. Han trodde sig kunna få kunskaper relevanta för de nya statsbildningarna om han studerade de tidigare nationsbildningar som uppstått i Europa på 1600-talet. Idén var dålig eftersom den baserades på antagandet att alla nationer genomgår vissa stadier vid bildandet och att dessa stadier är steg i riktning mot ”utveckling” – med andra ord skulle förståelsen av stadierna ge kunskaper tillämpbara på situationer i de nya självständiga nationerna. Idén fick dock enligt Wallerstein det goda med sig att han satte sig in i det historiska materialet och kunde upptäcka helt andra förhållanden; dessa kom att utgöra basen för det intellektuella arbetet som sedan benämndes världssystemanalysen. Idén om linjära nationella utvecklingsfaser höll inte när Wallerstein analyserade de historiska källorna – i stället visade sig samtidiga och ömsesidiga beroenderelationer mellan centrum och periferier, det vill säga ”utvecklingen” i centrum kunde bara förstås genom relationerna till periferierna (kolonialismen och imperialismen), och ”utveckling” i periferierna villkorades av relationerna till centrumländernas ekonomiska dynamik och intressen.

Doreen Massey och det relationella rummet

Wallersteins dåliga idé är också den som Doreen Massey varnar för i sin bok *For Space* (2005) när hon pekar ut problemen med att samhällsvetenskapen saknar en explicit teoretisering av rummet. Ett av de vanligaste underförstådda antagandena om rummet är just att göra rummet till tid, det vill säga att anta idén om att varje land för sig ska gå igenom stadier enligt en linjär tidsaxel – utan koppling till de samtidiga beroenderelationerna, de relationella rummen, som utgör världsekonomin. Det är enligt Massey vanligt i debatterna om ”globaliseringen” att slentrianmässigt konstruera platser i världsekonomins periferier eller semiperiferier som placerade i en historisk kö, som successivt går från tradition mot modernitet. Ett annat uttryck är beskrivningar av semiperiferin som ”emerging economies”, framväxande ekonomier som befinner sig i utveckling mot centrumländernas status i termer av produktions- och konsumtionsmönster. Synsättet tenderar att underskatta ömsesidighet och intressegemenskap mellan exempelvis sociala klasser över territoriella gränser. Därmed

framställs rummet ensidigt som absolut, som behållare för sociala processer, snarare än som relationellt och konstituerat av varierande kombinationer av lokala och globala politiska, ekonomiska och sociala förhållanden.

Rummet spelar roll

Det är nu tre decennier sedan Doreen Massey argumenterade för att ”Geography matters” (Massey 1984a) – hon var inte den första att göra det, men en av dem som mest tydligt och teoretiskt ställde frågan om rumslighetens betydelse – inte bara inom kulturgeografin utan i samhällsvetenskapen i stort. Hon granskade de centrala relationer som geografiämnet behandlat och visade hur dessa präglats av en problematisk och underteoretiserad förståelse av rummet. Den rumsliga teori hon förespråkade byggde på ett vetenskapligt paradigm och teoretiskt tänkande som fått flera efterföljare inom det man kan kalla den kritiska kulturgeografin men även inom andra delar av samhällsvetenskapen.

I texten *Geography matters* beskriver Massey hur geografin som vetenskapligt ämne sysslat med tre typer av relationer: relationen mellan samhället och det rumsliga; relationen mellan samhället och naturen (miljön); samt relationen mellan olika samhälleliga funktioner eller dimensioner (politik, ekonomi, sociala förhållanden, kulturella uttryck mm) på en och samma plats, det vill säga hur dessa samverkar inom ett begränsat territorium. De tre relationerna har behandlats i ämneshistorien utifrån olika vetenskapliga paradigm, men på ett otillräckligt teoretisk underbyggt sätt. Ämnet har ställt rätt frågor men svaren har varit bristfälliga. För att få bra svar behövs enligt Massey en annan, mer fördjupad förståelse av rummet än vad geografiämnet (och övriga samhällsvetenskapen) haft historiskt.

Relationen mellan samhälle och rum har i ämneshistoriken funnit uttryck i två ytterligheter: å ena sidan en slagsida mot rumslig fetischism inom den kvantitativa, positivistiska geografin, där olika rumsliga mått och mönster (avstånd, lokalisering) fått förklara samhällelig utveckling – och å andra sidan det motsatta inom regionalgeografin, där rummet setts som en container för sociala processer, en avgränsad territoriell enhet där unika fenomen samlas. Regionalgeografin blev ett oteoretiskt samlande av fakta, utan analys. Den positivistiska rumsliga analysen med sitt fokus på avstånd och kvantifierbara interaktioner (rumsliga orsaker och effekter, rumsliga lagbundenheter) blev en disciplin rensad från samhälleligt innehåll, en ”rumslig vetenskap” utan koppling till annan samhällsteori.

På 1970-talet kritiserades främst den kvantitativa och positivistiska geografin, med argumentet att det inte finns separata rumsliga lagar eller processer som inte också är samhälleliga. Samhälleliga processer har alltid en rumslighet, de äger rum, har rumslig form. Det rumsliga konstitueras av det samhälleliga och det omvända gäller också. Massey pekade på hur 1970-talets kritik bara gick i en riktning – geograferna

insåg att de behövde söka förklaringar till det rumsliga i samhälle, politik, ekonomi, det vill säga de integrerade dessa discipliner för att förstå rumsliga utfall – samhällsfenomenens rumsliga konsekvenser. Detta innebar dock endast ett första steg. Det omvända hände inte, det vill säga att samhällsvetenskapen tog rumsligheten på allvar i sina utgångspunkter och beaktade att rummet även konstituerar samhällsprocesser, att *rummet spelar roll*. Inledningsvis blev geograferna en sorts samhällsvetenskapens kartografer, enligt Massey, de ägnade sig åt att visa den rumsliga utsträckningen av olika samhällsprocesser och fenomen, genom olika former av ”mapping” – (”mapping poverty” etc.). Rumsliga mönster sågs som ett resultat, som konsekvens av sociala processer.

Huvudbudskapet i *Geography matters* är i stället att rummet inte bara är en effekt, rummet är också en del av förklaringen till sociala processer. Samhällsprocesser äger rum och var de äger rum spelar roll för hur fenomen konstrueras, återskapas och förändras – avstånd, geografisk differentiering, mobilitet, rumsliga föreställningar och meningsvärldar är konstituerande för sociala processer. Men inte i sig själva, som rent rumsliga faktorer – Massey hävdar inte som 60-talets rumsliga analytiker att en viss rumslig form har förklaringskraft i sig. För att exemplifiera skillnaden tar hon upp frågan om industrins rumsliga lokaliseringsmönster och relationen till facklig organisering – är det så att ett splittrat mönster med mindre fabriker på relativt isolerade platser skulle göra att den fackliga organiseringen minskade (utifrån tanken att det är städer med samlingar av fabriker som utgör grund för facklig aktivism)? Kan det rumsliga mönstret i sig förklara detta? Nej menar Massey, det vore ett felslut – se bara på gruvindustrin med dess militanta fackföreningar. Det är inte mönstret i sig utan mönstret i kombination med specifika sociala relationer som utvecklas i olika industrier som avgör, det vill säga gruvindustrin har sin historik, liksom textilindustrin och bilindustrin etc., de utgör olika sorters sociala processer. Den rumsliga formen har haft betydelse, men denna har varierat beroende på vilken industri och social process det handlat om.

Ett exempel på det omvända problemet – att se rummet som container – illustrerar Massey med frågan om innerstadsförfallet i Storbritannien under 1970- och 1980-talet. Orsakerna bakom fenomenet gick inte att finna i de enskilda stadsdelarna eller städerna, som exempelvis Merseyside i Liverpool – det räckte inte att studera platserna i sig, utan det krävdes analyser av hur förändringarna hängde samman med generella processer som strukturomvandlingen i den engelska ekonomin, i synnerhet avindustrialiseringen och Storbritanniens förändrade position i den internationella arbetsdelningen. På liknande vis ställer hon frågan *In what sense are regional problems* ***regional*** *problems?* i en berömd artikel från 1979 (Massey 1979). Här finns en aktuell parallell i de olika förklaringar som gavs till oroligheterna i Husby under våren 2013. Regeringen Reinfeldt placerade kategoriskt frågan i själva Husby och hänvisade till Husbybornas ansvar, medan flera forskare och organisationer påvisade kopplingar till segregationsprocesser och ökade klyftor i samhället i stort, bortom stadsdelsgränsen. Budskapet hos Massey är att vi bör anta de teoretiska och metodologiska utmaning-

arna med att både studera den unika platsen, och variationen mellan olika unika platser, och relationer bortom dessa, men utan att gå för långt i strukturella förklaringar baserade på generella lagbundenheter.

Det generella och det unika

Problemet med det generella och det unika presenterar sig enligt Massey i kulturgeografin genom å ena sidan den övergripande dynamiken i den ojämna geografiska utvecklingen under kapitalismen (maktrelationer i rummet, centrum-periferi), och platsers unika mix å andra sidan. Man måste hantera både och, vilket Massey menar egentligen inte är själva problemet (teoretiskt ser hon dem som omöjliga att separera), utan problemet är snarare hur man gör det metodologiskt:

> The fundamental methodological question is how to keep a grip on the generality of events, the wider processes lying behind them, without losing sight of the individuality of the form of their occurrence. Pointing to general processes does not adequately explain what is happening at particular moments or in particular places. Yet any explanation must include such general processes. The question is how.
>
> But variety should not be seen as a deviation from the expected; nor should uniqueness be seen as a problem. 'General processes' *never* work themselves out in pure form. There are always specific circumstances, a particular history, a particular place or location. What is at issue – and to put it in geographical terms – is the articulation of the general with the local (the particular) to produce qualitatively different outcomes in different localities (Massey 1984a s. 9).

Analysen måste med andra ord diskutera generella processer – exempelvis ett transnationellt företags förändrade produktionsorganisation under nya globala konkurrensförhållanden – *och* ta hänsyn till hur detta tar sig uttryck på specifika platser, i enskilda fabriker. När transnationella företag integrerar sina globala produktionsnätverk genom att införliva platser och arbetare i (semi)perifera lokaliseringar uppstår frågan om relationen mellan de enskilda platsernas dynamik och företagets globala lokaliserings – och produktionsstrategi. I vårt forskningsprojekt om ett transnationellt företag i fordonsindustrin från arbetarnas perspektiv finns denna frågeställning med i bilden. Å ena sidan finns fabriken på en plats, där människor lever sina vardagsliv med lokala historier av arbetsorganisation, facklig organisation, genusrelationer och andra samhälleliga förhållanden (det vill säga förhållanden på den unika platsen som visar på betydelsen av rummets mångsidighet och djup) – samtidigt är platsen en produkt även av relationer bortom det lokala, platsen är relationell, och inte minst har ett transnationellt företags globala organisation betydelse för platsen, fabriken och dess arbetare. Utmaningen blir att *i möjligaste mån* införliva rummets

mångsidighet och djup (den unika platsen där fabriken är lokaliserad) med en analys av rummets radikala samtidighet mellan företagets olika delar, där relationen mellan centrum och periferier (de generella processerna, det globala företagets strategier) avgör investeringar, handel, arbetets organisering. Företaget producerar platsen men platsen producerar också företaget. En viktig del i vårt projekt har varit att analysera på vilka vis företaget producerar ”den könade industriarbetaren” i olika fabriker och hur denna konstruktion i sin tur präglas av platsens historiska genusrelationer. Genus är en av ingångarna till att förstå relationerna mellan ett transnationellt företag och dess strategiska lokaliseringar. Oavsett de metodologiska utmaningarna visar Masseys rumsliga teori det meningsfulla i att försöka tänka systematiskt på hur det generella och det unika kan beaktas i samma analys.

Rummets avpolitisering?

Masseys texter från 1984 (Massey 1984a; 1984b) orsakade debatter under 1980-talet, inte bara i form av polemik gentemot regionalgeografin och den kvantitativa geografin, utan även inom den kritiska geografin. David Harvey (1989) var en av de som tidigt kritiserade Masseys fokus på det partikulära hos platser, som han menade skedde på bekostnad av en mer tydlig marxistisk analys. Mer eller mindre uttalat menade Harvey att för mycket fokus på plats tenderar att bli reaktionärt. Han ansåg också att klass inte tillmättes en tillräckligt central betydelse i Masseys analys, där även kön och ”ras”/etnicitet fanns med. Massey å sin sida försvarade betydelsen av plats och av skillnader och menade att dessa inte är undantag, avvikelser, utan själva innehållet i den ojämna utvecklingen. I debatten om det partikulära kontra det generella – hur man ska kunna hantera både och, eller om något får stå tillbaka – menade hon även att diskussionen ofta blandades ihop med diskussionen om det konkreta och det abstrakta. Underförstått att det bara är lokaliteter som är konkreta, medan världskapitalismen är abstrakt – Massey menade att världskapitalismen är lika konkret, den tar plats någonstans, liksom att lokaliteter kan analyseras i abstrakta termer.

Plats och rum

I Masseys rumsliga teori innebär användandet av ordet plats inte en väsensskild skillnad mot att använda ordet rum – man kan emellertid avse plats som en *specifik mix* av den maktgeometri av utsträckta sociala relationer som även rum utgörs av. Det är när man förstår rum och plats som dikotomier som fokus på ”plats” riskerar att bli fragmenterande, politiskt avväpnat och potentiellt reaktionärt. Med den förståelse av rum och plats som Massey förespråkar kan kritiska analyser i stället förstärkas genom

integrationen av rumslig teori med samhällsteori. Att däremot se plats som konkret lokalisering *i motsats till* rum som abstrakta spatiala relationer kan innebära en falsk och problematisk uppdelning, menar Massey, genom att ett fokus på ”plats” i den betydelsen riskerar att fragmentera och underminera analysens kritiska potential, och ett motsvarande fokus på ”rum” tenderar att rensa samhällsfenomen från socialt innehåll.

Risken med ”den rumsliga vändningen” i samhällsvetenskapen är därmed om betydelsen av den unika platsen eller regionen får överskugga systematiska, teoretiska kopplingar bortom det avgränsade territoriet eller den rumsliga enheten. Det är en fara som underminerar förståelse och kritisk analys. Den andra fällan är att bli för abstrakt och se rummets koordinater eller mätbara relationer som lagbundenheter, liknande fysikens eller matematikens uppbyggnad – där dessa blir determinerande för samhällsutvecklingen. Rumsligheten måste integreras med samhällsteori, annars riskerar den att bli politiskt avväpnande och deskriptiv. Historien har visat hur platser inte kan ses som absoluta rum som utvecklas i stadier, vi bör liksom Wallerstein dra lärdom av hans dåliga idé och redan från början tänka i relationella termer.

Referenser

Harvey, David (1989) *The Condition of Postmodernity,* Oxford: Blackwell.

Massey, Doreen (1979) In what sense a regional problem? *Regional Studies* 13: 233-243.

Massey, Doreen (1984a) Introduction: Geography matters, i Massey, Doreen och John Allen (red.) *Geography Matters! A Reader,* Cambridge: Cambridge University Press.

Massey, Doreen (1984b) *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production,* London och Basingstoke: Macmillan.

Massey, Doreen (2005) *For Space,* London: Sage.

Mulinari, Diana, Räthzel, Nora och Aina Tollefsen (2011) Everyday working lives in a transnational corporation in Mexico: the contradictory cooptation of trade unionists, *Economic and Industrial Democracy* Vol 32:3 pp 379-399.

Wallerstein, Immanuel (2011) *The Modern World-System Volym I*, Berkeley: University of California Press.

Wallerstein, Immanuel (2000) *The Essential Wallerstein,* New York: The New Press.

Aina Tollefsen är docent i kulturgeografi och verksam vid Institutionen för geografi och ekonomisk historia, Umeå universitet. Hon forskar inom ekonomisk geografi och utvecklingsgeografi och har skrivit om migration och arbete i Latinamerika, Asien och Europa.

Aleksandra Ålund

Motberättelser: förortsaktivism i det samtida Sverige

Inledning

Det finns många berättelser och motberättelser om hur det är att vara svensk i dagens Sverige. Diana har i sin forskning utpekat värdet av de utanförställdas motberättelser och bidragit till att synliggöra deras röster. Hennes forskning utgör en kritisk intervention i en ojämlik och ojämställd värld.

En argentinsk aktivist följd av minnen efter försvunna kamrater möter ett ”multikulturellt” Sverige med stigmatisering av invandrade som *svartskallar*, *blattar*, segregation i storstäderna, diskriminering på arbetsmarknaden, i utbildningssystemet och rasism. Hur genus, etnicitet och klass samverkar i formeringen av aktivism, i skuggan av rasism och strukturell diskriminering i Sverige, skildras i många av Dianas texter.

I mycket handlar hennes arbete om osynliggörandet av Andras röster, om behovet av att förankra sociala erfarenheter i bestämda kontexter i tid och rum, något som bland annat Dianas forskning om intersektionalitet konsekvent vittnar om.

Trots en rad kritiska anmärkningar avseende intersektionalitet som begrepp, så har det varit centralt när det gäller att synliggöra mångfald av situerad kunskap och därigenom motberättelser i relation till den dominerande diskursen.

Dianas forskning har otvivelaktigt bidragit till vad Kimberlé Crenshow (2011 s. 232) betecknar i sin analys av samtida intersektionell forskning som “…situated knowledge to construct understanding out of social contradictions”, samt att synliggöra ”underordnade människors motstånd” och ”deras försök att artikulera egna berättelser och tolkningsramar” (de los Reyes & Mulinari 2005 s. 118f).

Den föreliggande texten ligger i linje med ovanstående rader och syftar till att förmedla motberättelser till den dominerande diskursen om *invandrarungdomar som problem,* som förhoppningsvis kan bidra till djupare förståelse av en gryende förortsmobilisering i Sverige. I anslutning till den omfattande debatten kring uppploppen

i Husby, en Stockholmsförort, i maj 2013, fick ett flertal av aktivister som nedan omtalas uppmärksamhet i riksmedia (se även Schierup, Ålund & Kings 2014).

Berättelser från unga aktivister från 2012 illustrerar hur samspelet mellan välfärdstatliga förändringar, underordning i termer av etnicitet och klass, boendesegregation och kulturell marginalisering utgör en social kontext som bidrar till identitetsformering och politisk mobilisering.

Förortsberättelser

Jag och min kollega Lisa Kings har under 2012 rört oss i skilda förortsmiljöer, besökt unga aktivister och studerat deras syn på ökad segregation, välfärdens nedrustning, utanförskap. ”Utifrånbeskrivningarna” av storstadens marginaliserade förortsområden har varit dominerande i inte minst massmedier. Men, numera finns också högljudda *alternativa röster* som bidrar till att ge en annan bild av Sveriges förortsområden. Dessa röster baseras på ”inifrånbeskrivningar” av unga vuxna som utifrån en egen problembeskrivning och strategi mobiliserar såväl kroppar som idéer i en gemensam kamp för förortens upprättelse. En sådan röst är till exempel Megafonen i Husby som bland annat uppmärksammats framförallt genom att vara drivande i den uppmärksammade ockupationen av Husby träff. En annan är Förorternas Riksdag (FORIX) som under 2012 genomförde flera välbesökta evenemang på centrala kulturinstitutioner där deltagare, genom poesi, musik och debatt manade till en aktiv mobilisering av unga.

Förorten tar ton…

Låt mig inleda med några nedslag från ett kulturevenemang ”Förorten tar ton mot segregation” arrangerat av FORIX med efterföljande debatt som utspelades i januari 2012 på Orionteatern i Stockholm. Hundratals ungdomar fyllde teatern och ett flertal kända hiphop-artister och poeter framförde sin uppfattning om förortslivet, ungdom och utanförskap. Den efterföljande debatten bland hiphop-artister, poeter och debattörer gav ett samlat uttryck om vad saken gäller. En rap-artist uttryckte det så här:

> Jag tycker att det är viktigt att Vi som tillhör minoritetsbefolkningen i Sverige tar saken i egna händer. När vi utesluts från den politiska debatten, och inte representeras ordentlig i riksdag och på nationell nivå, så är det viktigt att vi själva skapar våra egna forum där vi kan uttrycka våra egna åsikter och snacka om frågor som berör oss och som oftast inte tas upp i den politiska agendan, i vanlig media och i politisk debatt. (Carlito 2012 Filmat anförande)

Härigenom skildras upplevelsen av marginalisering och behovet av en egen röst i det offentliga samtalet. Med detta som avstamp skall vi i det följande presentera vårt samtal med en av ledarna för Megafonen.

Vi träffar, Rami, som representant för Megafonen, en novemberdag 2012. Han berättar om hur han och hans kamrater kämpar mot nedrustningen av välfärden i förorten, hur de bidrar till läxhjälp, hur de bildar allianser med likasinnade i andra förorter, hur de samarbetar med andra unga i andra storstäder, med andra ord hur en social rörelse växer fram.

I Storstockholm har en rad nätverk, och mer eller mindre etablerade organisationer liksom etniska, multietniska sammanslutningar uppvisat en ökad aktivitet i publika sammanhang kopplad till de pågående nedskärningarna av välfärden i förorterna i spåren av nyliberala ekonomiska interventioner. Frågorna som tas upp berör främst hur privatisering av bostadsmarknaden, nedläggning av vårdcentraler, bibliotek, ungdomsgårdar etc. utarmar förorternas välfärdsutbud. Upplevelsen av utanförskap, avsaknaden av en offentlig röst i församlingar – där pågående omvandlingar förhandlas – och känslan av hemlöshet i relation till de etablerade rörelserna liksom en allmänt ökande politisk misstro har särskilt kommit till uttryck i de olika rörelserna som startats av ungdomar i förortssammanhang. Behovet av att ta saken i egna händer, genom uppror som under 2009 präglade svenska storstadsmiljöer eller genom nya strategier för att få uppmärksamhet för en accelererande grad av socialt utanförskap särskilt bland unga har kommit att artikuleras på olika sätt. Megafonen formulerar sina målsättningar så här:

”Megafonen jobbar för social rättvisa i Sverige. Vi organiserar unga människor i förorten för att skapa ett samhälle där alla har lika förutsättningar och folket bestämmer över politiken, inte tvärtom”. Megafonens motståndsprofil bygger på behov av lokal mobilisering, medvetandegörande och kollektivt agerande. Detta inbegriper också intervention i publika sammanhang genom publicering i dagstidningar och synliggörande i andra massmedier. På senare tid har Megafonen förgrenats och nya lokalföreningar i andra förorter har startats.

Spridningen av budskapen från Megafonen, en Stockholms- och förortsbaserad social rörelse samt till liknande organisationer i Göteborg och nu snart också i Malmö har skapat i första hand ett irriterat avståndstagande från olika etablerade institutioner och politiska representanter men även en viss reaktion baserad på stöd och massmedial uppmärksamhet.

Den kritik som Megafonen riktat mot Järvalyftet i bland annat debattartiklar i de stora morgontidningarna har lett till att från att ha varit om inte omfamnade så i alla fall tillfrågade av myndighets- och politikersverige – ett allt kyligare bemötande. Under Järvalyftets uppstartsfas, efter att människor i Husby uttryckt sitt missnöje med att inte varit rådfrågade i det framtida upprustningsarbetet, åtog sig Megafonen att delta i det dialogarbete som sattes igång. De koncentrerade sig på den unga delen av befolkningen och deras synpunkter inför de kommande förändringarna. En rapport med namnet *Att vara ung i Husby* sammanställdes, där de avslutar inledningen

med orden: ”Lika mycket som alla synpunkter och åsikter i presentationen tillhandahålls för staden och bostadsbolagen, kommer de att få stor betydelse för Megafonens fortsatta arbete i Husby och Järva. Vi bjuder in kommunala, offentliga och privata aktörer att tillsammans med oss på Megafonen förverkliga de goda idéer som här finns att ta del av”. (s. 1)

Dock kom samarbetet efter dialogarbetet att avbrytas abrupt efter att Megafonen inte ansåg att medborgarnas roll och påverkan i utvecklingen av Järvafältet, och då specifikt i Husby, respekterades. De menar att allt dialogarbete och de synpunkter och förslag som det utmynnat i, behandlades nonchalant och åsidosattes till förmån för i deras tycke allt för stort fokus på fysisk upprustning.

Den spända relationen till Stockholmspolitiker, framför allt de styrande partierna och lokala myndigheter och institutioner intensifierades ytterligare när Megafonen blev en av de drivande aktörerna bakom den uppmärksammade ockupationen av samlingslokalen Husby träff i januari 2012. Husby träff är en offentlig samlingslokal som under åren varit det fysiska rummet för diverse lokalföreningar och andra sociala och kulturella evenemang. Husby träff drivs i regi av Röda korset sedan staden lade ut verksamhetsdriften på entreprenad. Efter att Röda korset haft ekonomiska problem, föreslogs en flytt av Husby träff till mindre och enligt många boende betydligt sämre lokaler. Ockupationen pågick under två veckor och samlade många från området och närområdet, unga som gamla samt från flera olika organisationstillhörigheter. Ockupationen avslutades fredligt efter att Röda korset gått med på att undersöka de boendes åsikter gällande flytten av Husby träff och försöka att förhandla vidare gällande ekonomin med Stockholm stad.

Det som Megafonen ser som en fredlig ockupation för att demonstrera till att öka medborgarnas inflytande bemötes kritiskt av Svenska bostäder och de styrande lokalpolitikerna. Ett exempel på detta är ett uttalande från Ytterstadsborgarrådets offentliga blogg där det menas att Megafonen och dess offentliga kritik underbygger främlingsfientliga krafter:

> Det sista vi behöver är mer misstro och främlingsfientligt motstånd mot det utvecklingsprojekt som nu bedrivs i ytterstaden. I Stockholm är vi i dagsläget förskonade från dessa krafter i stadens demokratiskt valda församlingar men så behöver det inte se ut efter nästa val. Innan Megafonen reflexmässigt klagar och dömer ut Järvalyftet så fort de får chansen bör dess företrädare möjligen fundera kring vilka krafter de framkallar när de driver denna destruktiva kampanj. (http://moderaterna.net/joakim/2012/05/07/megafonen-demokrati-och-framlingsfientlighet/)

Härmed avstyrdes möjligheter för dialog. Låt oss nedan begrunda en annan berättelse som informerar oss om hur enskilda upplevelser ligger till grund för formering av ett politiskt subjekt som förmedlar ett annat perspektiv på möjligheterna för dialog.

Berättelse om att vara utpekad, särställd, misstänkliggjord, frånkopplad och återansluten

Utifrån sin egen erfarenhet berättar Rami om den utsatthet som han upplevde som en ”särskild sorts” svensk på en kollektiv resa av unga svenskar i organisationslivet tillsammans med representanter för ett svenskt offentligt verk. Rami är uppväxt i Sverige och bor i en multietnisk förort.

Rami är i tvivel om sin svenskhet. Är han ändå en främling ”som alltid måste bevisa sin oskuld” för att återkoppla till Diana och Paulinas bok, Intersektionalitet (2005 s. 120). Där, inspirerade av Edward Saids tankegångar, skriver dessa två författare att ”främlingskap är en närvaro som måste legitimeras och förklaras vilket ger upphov till svårdefinierade skuldkänslor” (ibid.). I Ramis fall blev reaktionen upprördhet. Först impulsivt, sedan idisslat och bearbetat i berättelsen nedan. En motberättelse. Och hur han uppmärksammar uppskattning av stödet han fick av sina svenska kamrater. En berättelse om hur dialog är möjlig. Om hur vi kan vara svenskar.

Med Ramis tillåtelse återges dessa upplevelser med hans egna ord såsom de är publicerade på Facebook.

> Svääär det är något speciellt med mig och flygplatser. ..En låtsas passkontroll uppstår enbart för mig. Jag stoppas och ombes att visa passet för den kralliga väktaren. Ifrågasätter, kämpar emot Fråga honom varför han kollar mig, eller tycker ni att det är okej att han kollar den med minsta svenska utseende av oss? Blev besviken på några i gruppen och sa efteråt vad jag tyckte om deras passivitet/ agerande…Kommer igenom till slut... Försöker lugna ner mig, jag har varit med förr. Bussen släpper av oss, nu 40 meter ifrån planet. Är sist i kön och hinner knappt upp för trapporna. Då dyker en till låtsas snubbe som arbetar på flygplatsen upp och ber mig visa passet igen. …150 personer precis gick igenom, därav 6 svenskar i samma sällskap som du inte ens tittade på. Det räcker! Varför kollar du mig och ingen annan?.

Men en viktig markering som Rami tar upp därefter illustrerar hur hans svenskhet bekräftas, hur solidaritet kan bidra till känslor av gemenskap:

> Just då uppstod något som gav oss alla lärdomar, inte bara mig utan hela svenska folket! Denna gång kom nästan alla svenskar fram till mig och snubben. De lugnar inte ner mig som vid första passkontrollen, istället skäller de ut killen och förklarar att jag precis blivit stoppad pga. av mitt utseende. De accepterar inte hans beteende, men ännu bättre de vågade agera nu. Tungt att folk agerar trots att de inte går igenom samma sak. Pajasen visste att han gjort fel och ändrar sig, blatten som han har misstänkt har tydligen viktiga vänner. Baam 2 viktiga lärdomar att ta med sig som bekräftar hur rasismen uttrycker sig i denna värld, vare sig du står i kön till Sturecompagniet och den som släpper in dig heter Ola eller är på en flygplats andra sidan jorden där någon svarthårig som dig försöker spela viktigare än dig.

I det följande lyfter Rami upp sina upplevelser till en kritisk resonerade reflektion om den globala (o)ordningen. Rami sammanför underordning från olika kontexter och på olika nivåer och hans reflektioner illustrerar hur det personliga och det politiska förs samman:

> Men det finns en världsordning där den vita människan från väst anses vara överordnad, normen, den intelligenta och är privilegierad. Där den icke vita är underordnad, ständigt ifrågasatt, mindre värd och som kan behandlas hur som helst. Rasistiska samhällen och diskriminerande strukturer har historiskt byggts upp, hierarkiskt överallt i världen och måste därför bekämpas överallt. Både i våra förorter och utanför.

En situerad kunskap har många klangbottnar. När en reflexiv analys förbinder förtryckets olika dimensioner och uttryck bidrar det också till ett medvetandegörande och uppmaning till motstånd. Det som Rami också för fram är en vision om svenskhet – som exkluderande och som inkluderande:

> Världen skulle må galet bättre om fler vågade säga ifrån och riskera att få skit tillbaka. Nu var det jag, men viktigare vita svenskar som trots att de inte blev stoppade eller utskämda tog ansvar för den orättvisa de såg och på plats vågade konfrontera och välja sida. Nu såg de rasismen i vitögat och inte bara något SD uttalade i tidningen, de såg min frustration och utsatta position och jämförde den med sin egen. Det blev ett faktum att trots att medborgarskapet, språket och mina kläder är hundra 100 % Sverige precis som deras så behandlades vi olika utifrån… vårt utseende! Och antingen håller man käft och låtsas som nada eller så konfronterar man det obehagliga. Antingen fortsätter man drömma om ett samhälle utan rasism eller så agerar man för en sådan.

Och det är här som en vision om hur en annan värld är möjlig artikuleras med fokus på solidaritet och motstånd mot rasism:

> Om folk oftare agerade oavsett om de känner den utsatta eller inte, så kanske rasister får det lite svårare att vara rasister. Alla kan spela en viktig roll vare sig du är blatte eller svensk. Som bevis på det sista: En i sällskapet som jag rest med under veckan och som agerade på plats, skriver dagen efter vi kommit hem, ett brev till flygbolaget om hur fucked personal betedde sig och att bolaget ska förklara sig. Sådana personer växer i mina ögon. Inte för att hon gör det för min skull, för det har hon sagt inte är anledningen. Och jag tror henne, för jag kan göra det själv men det som hände påverkade och upprörde henne starkt, då rasismen uppenbarade sig så tydligt att ingen längre kunde förneka den.

Den förtätade berättelsens yttre inramning

Ramis berättelse visar både på motståndet till utanförställande, stämpling och stigmatisering på basis av en globaliserad diskursiv och konkret belägring av de Andra,

särskilt muslimer, i tider av en mer eller mindre uttalad sekuritiseringspolitik, i efterdyningarna av 11 september, 2001, och det därpå följande *kriget mot terrorn*. I hans berättelse sammanflätas tankar om svenskhet som skiljer sig från den offentliga politiska diskursens appeller till nationens sammanhållning, som sedan 1990-talet präglas av krav på delade kulturella värdegrunder, samtidigt som åtskillnad mellan *oss* och de Andra markerats på arbetsmarknaden, inom utbildningssystemet, genom ökad segregation etc. (Schierup och Ålund 2011). I sammanhanget utgör den diskursiva positioneringen av individer och grupper som främmande och som invandrare, en central socio-kulturell inramning av medborgerlig agens, som uttrycks i Ramis berättelse.

Vi kan förstå hans reaktion som ”kampen för en förvägrad subjektivitet” (de los Reyes och Mulinari 2005 s. 99). Hans personliga berättelse spiller in eller snarare utgör en del av hans aktivism för ett fullvärdigt medborgarskap, för återerövring av förorten, välfärden och Sverige. Det är här som vi kan se ett exempel på hur hans berättelser speglar ett större sammanhang av ”ojämlikhet som konstrueras i intersektionen mellan olika samhällsnivåer och de specifika former av konsensus och underordning som uppstår i skärningspunkten för maktstrukturer, institutionella praktiker och individuella handlingar” (de los Reyes och Mulinari (2005 s. 9). Medan Ramis berättelse illustrerar en personlig erfarenhet av underordning representerar den samtidigt en aktivists motberättelse; ett sätt att återerövra en ”förvägrad subjektivitet och rätten till problemformulering” (de los Reyes och Mulinari 2005 s. 93) … och som förhoppningsvis ”… kan omvandla den etablerade ordningen” (de los Reyes och Mulinari 2005 s. 130).

Rättviserörelser och maktdimensionernas samspel

Ökad polarisering/ojämlikhet och rasifiering av migranters livsvillkor möts av motrörelser som kräver en egen röst och rätten att höra till. I en påbörjad undersökning har vi konfronterats med en rad frågor som vi i nuvarande skede än så länge bara kan reflektera över.

I de framväxande motrörelserna bland rasifierade svenska ungdomar i stadens periferi tycks en fragmentering av politiska strategier bygga på skilda uppfattningar om betydelsen av genus, klass eller ras där mobilisering kring frågor som ras och klass tycks dominerande. Etnicitet tenderar att uppfattas som splittrande, ras som förenande och klass som erfarenhetsmässigt relevant men manipulativ och marginaliserande i termer av kollektiv aktion.

Vi kan inte hävda att detta speglar en samlad bild av tendenser i den mångfacetterade floran av rörelser. Vi kan däremot redan nu peka på att de frågor som här reses vanligen centreras kring välfärd, medborgarskapets villkor, social rättvisa och ett direkt åberopande av *plats* som en bas för mobilisering. I kontrast till vad som kan

förstås som en isolerande strategi i form av stadsdelsnationalism grundar sig denna typ av organisering i ett specifikt och lokaliserat socialt rum; till en föreställd idé om periferin som *en* plats, där den lokala förorten används för att illustrera strukturella processer som leder till ojämlikhet.

Förort(en) är dock långt ifrån ett oproblematiskt begrepp, men här används det på ett strategiskt inkluderande, eller snarare mobiliserande sätt för att konkretisera levda erfarenheter och skapa allianser i en annars motstridig kontext (Kings 2011).

Den typen av aktivism som Megafonen och även Pantrarna i Göteborg bedriver tyder på en korsning av influenser mellan svenska folkrörelser och de etniska föreningarna (jmf diskussion i Kings 2011). Vidare finns det tydlig inspiration från bland annat 1960-talets medborgarrättsrörelse i USA – inte minst med avseende på metoder för aktivism, som vittnar om globala influenser.

Internationellt har liknande rörelser som Megafonen fått uppmärksamhet i till exempel Frankrike där, vad som betecknas som rörelser för social rättvisa står för en demokratisk vändning (Dikec 2007). I sin skildring av framväxten av motståndsrörelser bland ungdomar i franska förorter – betecknade som ”spaces of Intervention” – skildrar Mustafa Dikec (2007 s. 4) relation mellan plats och urban politik. Bokens namn, *Badlands of the republic* är associerad med vad som i den franska politiska retoriken definierats som *problemområden*. Medan sociala problem hänger samman med ”mass unemployment, negative effects of territorial stigmatization, deep injuries deriving from France’s colonial history, and a sense of political exclusion” (ibid. s. 148), tenderar motstånd – som eskalerade under 2005, men som grundades under 1990-talet – att tolkas som våldshandlingar (ibid.). Sedan 2002 har urban politik karakteriserats av sekuritisering – eller säkerhetspolitik –”proposing immediately action rather than comprehensive measures that address the structural causes of problems” (ibid. s. 124). Denna utveckling relaterar Dikec till den ökande nyliberala orienteringen genom bland annat ”a retreat of the state from the social in the domain of urban policy” (ibid. s. 124).

Det finns paralleller till den svenska urbana politikens utveckling, även om den inte är lika dramatisk som i Frankrike. Från Blommanpengarna och Storstadssatsningar till interventioner i problemområden som Rosengård i Malmö. Särskilt en rapport från Försvarshögskolan om Rosengård (Ranstorp och Dos Santos 2009), beställd av den dåvarande svenska integrationsministern Nyamko Sabuni, illustrerar att den politiska diskursen i Sverige bär likheter med vad Dikec pekar på som sekuritisering i relation till Frankrike. Vidare, Dikecs skildring av utveckling av urban politik i Frankrike, fångar liknande tendenser i den svenska urbana politiken. “Whereas the urban policy neighborhoods were sites of political experimentation in the early 1980s starting with the mid-1990s they have become sites where the republican penal state has consolidated itself” (ibid. s. 126).

Förorten har, sammanfattningsvis, blivit säte för repressiva åtgärder men även säte för alternativa röster och aktivism med demokratiska ideal, rättviserörelser. ”They all

mobilize with a demand for justice and as reaction against perceived injustice" (ibid. s. 153).

Mot denna bakgrund illustrerar också FORIX och Megafonen hur ungdomsmobilisering i svenska förortsområden relaterar till samhälleliga förändringar och upplevda sociala orättvisor. I detta perspektiv förmedlar dessa rörelser en motberättelse som är helt nödvändig att lyssna till när det gäller att bekämpa rasism som växer i spåren av nedmonteringen av välfärden, segregation och politisk konservatism.

Referenser

Carlito (2012) Filmat anförande vid Forix, Orionteatern evenemanget "Hiphop, Poesi & Politik: Förorten tar ton mot segregation" den 18:e februari 2012, Stockholm. http://www.youtube.com/watch?v=xwRSv8pVLiI

Crenshaw, Kimberlé (2011) "Postscript", i Helma Lutz, Maria Teresa Herrera Vivar och Linda Supik (red.) *Framing Intersectionality. Debates on a Multi-Faceted Concept in Gender Studies*, Aldershot: Ashgate.

de los Reyes, Paulina & Diana Mulinari (2005) *Intersektionalitet – Kritiska reflektioner över (o)jämlikhetens landskapm,* Malmö: Liber AB.

Dikec, Mustafa (2007) *Badlands of the Republic; Space, politics and Urban policy*, London: Blackwell.

Kings, Lisa (2011) *Till det lokalas försvar. Civilsamhällets organisering i den urbana periferin*, Arkiv: Lund.

Ranstorp, Magnus och Josefine Dos Santos (2009) *Hot mot demokrati och Värdegrunder – en lägesbild från Malmö*, Försvarshögskolan. Stockholm.

Schierup, Carl-Ulrik och Aleksandra Ålund (2011) "The End of Swedish Exceptionalism? Citizenship, neo-liberalism and politics of exclusion:" *Race and Class*, Vol. 53(1).45-64.

Schierup, Carl-Ulrik, Aleksandra Ålund & Lisa Kings (2014) "Reading the Stockholm riots – a moment for social justice?" *Race and Class* 2014, Vol. 55(1):1-21.

Janus-ansiktet

Malinda Andersson

Mellan inkludering och underordning: konstruktioner av adoptivfamiljen som kategori i svensk socialpolitik

Välfärd och social kategorisering

Den nordiska välfärdsmodellen förknippas ofta med rättvisa och jämlikhet. Bilden reproduceras inte bara internationellt, utan ingår också i de nordiska ländernas nationella självrepresentationer. Ett flertal forskare (Eriksson m.fl. red. 2005; Pringle 2010; Sager 2011) har emellertid påpekat att en sådan bild tenderar att osynliggöra de sociala strukturer som underordnar och marginaliserar människor på basis av exempelvis kön, klass, etnicitet, sexualitet och funktionsförmåga. Detta sker inte minst inom de här samhällenas välfärdsinstitutioner. Postkolonialt orienterade forskare (de los Reyes 2006; Wikström 2007; Bredström 2008; Keskinen m.fl. red. 2009; Andersson 2010) har riktat fokus på kategoriseringens mekanismer i upprätthållandet av hierarkiska sociala relationer.

Inom välfärdens institutioner utgör kategorisering av medborgarna en central praktik. Kategorisering innebär här att konstruera sociala grupper genom att tillskriva dem tillstånd, egenskaper, beteenden och behov (Börjesson & Palmblad 2008). I en socialpolitisk kontext inbegriper kategoriseringar en spänning. Å ena sidan speglar kategoriseringar samhällets ansvarstagande i form av att synliggöra olika gruppers situation. Vidare kan kategoriseringar ses som nödvändiga för både resurstilldelning och professionellas arbete med dessa grupper. Å andra sidan följer med kategoriseringarna en risk att essentialisera grupper och befästa skillnader mellan människor. Syftet med föreliggande kapitel är att mot denna bakgrund utforska hur adoptivfamiljen konstrueras som kategori i svensk socialpolitik samt diskutera vilka diskursiva effekter denna kategorisering har. Diskussionens fokus ligger på frågor om familje- och nationstillhörighet.

Inkluderande underordning och skapandet av andra familjer

Innan jag går in i analysen vill jag kort redogöra för mina teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Inom den kritiska välfärdsforskningen har vikten av att se nationen som ett analytiskt begrepp betonats (Williams 1989; Fink, Lewis & Clarke 2001). Detta innebär att analysera nationsformering som parallella processer av inkludering och exkludering. I detta sammanhang vill jag lyfta fram begreppet *inkluderande underordning*, utvecklat av Diana Mulinari och Anders Neergaard (Mulinari & Neergard 2004; Mulinari 2009) för att analysera hur rasifierade grupper positioneras i välfärdsstaten. Begreppet synliggör hur erkännandet av rasifierade gruppers närvaro kan ske samtidigt som underordnandet av samma grupper genom till exempel stigmatisering, romantisering eller patologisering (Mulinari 2009).

Med utgångspunkt i denna ansats undersöker Mulinari (2009) hur familjer med migrationsbakgrund positioneras i den svenska välfärdsstaten. Hon pekar ut hur problemorienterade diskurser om dessa familjer hänger samman med hur de bemöts av samhället och dess institutioner. Mulinari visar hur ett integrerande politiskt anspråk kan gå hand i hand med skapandet och upprätthållandet av vissa familjepraktiker som *de andra*. Det fruktbara i att utforska positioneringen av olika familjepraktiker inom välfärdsstaten utifrån detta perspektiv är, som jag ser det, att det blir möjligt att synliggöra komplexiteten i olika processer, snarare än att beskriva dem som antingen inkluderande eller exkluderande.

Ett teoretiskt grepp jag funnit användbart för denna analys är perspektiv på relationen mellan nation och familj som formulerats inom postkolonial feminism. Särskilt intressant finner jag den symboliska kopplingen mellan dessa två gemenskaper, som bland annat innebär att både familj och nation ofta förstås genom blodsmetaforer och ursprungsmyter (McClintock 1993; Brah 1996; Collins 2000). En konsekvens av sådana metaforer och myter är att vissa tillhörigheter – nationella såväl som familjära – antas vara naturliga, medan andra kommer att framstå som svårare att upprätthålla. När det gäller just adoptionsdiskurser tar Yngvesson (2003) upp idéer om blod som en central aspekt av hur internationellt adopterades primära tillhörighet ofta knyts till födelselandet.

Internationella adoptioner etablerades i Sverige i slutet av 1960-talet och idag finns ungefär 50 000 människor med internationell adoptionsbakgrund i befolkningen. De flesta av dem är födda i länder i Asien och Sydamerika. Adoptionerna regleras genom Haagkonventionen och auktoriseras av Myndigheten för internationella adoptionsfrågor (Hübinette & Andersson 2012). Enskilda (heterosexuella) och par (heterosexuella och homosexuella) som vill bli adoptivföräldrar utreds via Socialtjänsten. Numera är det obligatoriskt att som sökande genomgå en utbildning i adoptionsfrågor utifrån ett särskilt utbildningsmaterial. Under senare år har också verksamheter som avser att följa upp hur det går för internationellt adopterade och

deras familjer blivit fler. Att studera hur adoptivfamiljen konstrueras som kategori i svensk socialpolitik är intressant då denna familjepraktik har en så pass stark ställning i Sverige och att temat dessutom fungerar som ingång till bredare frågor.

Att utforska socialpolitik som diskursiv praktik

Föreliggande analys bygger på ett antal empiriska exempel. Analysen är uppdelad i tre teman som synliggör aspekter av hur adoptivfamiljen konstrueras som kategori i materialet. Urvalet[1] omfattas av texter publicerade i syfte att vara till nytta, stöd eller hjälp i ett svenskt adoptionssammanhang och utgörs av utredningar, forskningsrapporter, handböcker för socialtjänsten samt utbildningsmaterial. Samtliga texter är auktoritativa i den bemärkelsen att de förmedlar kunskap om internationell adoption utifrån genrer som i allmänhet är förknippande med trovärdighet och legitimitet. Utifrån Foucaults (1969/2002) arkeologiska ansats ser jag kategorin som en form av kunskapsobjekt som fylls med mening i ett givet diskursivt sammanhang. I fokus för en sådan analys står utsagorna och deras förutsättningar, snarare än upphovspersonernas motiv och intentioner.

Att analysera hur adoptivfamiljen konstrueras som kategori innebär att jag utforskar vilka betydelser som tillskrivs den. Snarare än att hantera utsagor om internationell adoption som sann kunskap om en viss typ av familj, dess behov och förhållande till samhället närmar jag mig materialet med frågor som: Vilka diskursiva förutsättningar gör utsagorna begripliga? Vilka moraliska värden aktualiseras? Vilka egenskaper och behov formuleras? På vilket sätt öppnar eller stänger vissa utsagor utrymmet för andra möjliga utsagor? Ytterliggare en central aspekt är tystnaderna. Enligt Foucault markerar tystnaderna inte diskursernas gräns, utan istället ses de som en integrerad del av diskursen (1976/1990 s. 27). I enlighet med detta ser jag socialpolitiken som ett meningsskapande fält där det pågår ett spel mellan det som sägs och det som förblir osagt (Andersson 2012).

1 Detta urval är utformat för en tidigare studie (Andersson 2010). Exemplen som används här kommer från fem av dessa publikationer: den statliga offentliga utredningen *Adoption – till vilket pris?* (SOU 2003), två handböcker för socialtjänsten, en publicerad av Statens nämnd för internationella adoptionsfrågor (NIA 1997) och en av Socialstyrelsen (SoS 2008), ett obligatoriskt utbildningsmaterial för blivande adoptivföräldrar publicerat av Myndigheten för internationella adoptionsfrågor i samarbete med Socialstyrelsen (MIA & SoS 2008) samt boken *Adoption* (Lindblad 2004) som på ett mer utvecklat sätt presenterar de forskningsresultat som de socialpolitiska texterna bygger på.

Den annorlunda adoptivfamiljen

I det empiriska underlag jag utgått ifrån konstrueras adoptivfamiljen som en familj som i grunden skiljer sig från den biologiska familjen – det är en ”annorlunda” familj (SOU 2003 s. 78). I texterna läggs vanligen ingen värdering i beskrivningen, men det tycks viktigt att konstatera att det finns en skillnad. En av skillnaderna som framkommer i materialet som helhet är att bildandet av en adoptivfamilj framstår som ett svårare alternativ än bildandet av en biologisk familj (Andersson 2010 s. 123). När det gäller adoptivföräldraskapet är utmaningar som nämns i dessa sammanhang till exempel att detta föräldraskap innebär att bli förälder till ”någon annans barn” (SoS 2008 s. 24). Utgångspunkten här är att adoptivföräldrarna är svenskfödda och vita, medan barnet har en mörkare hudfärg. I materialet finns en tendens att benämna adopterade barns och ungdomars utseende i negationer – att det är ”icke-nordiskt” (Lindblad 2004 s. 194) eller att det ”avviker från det skandinaviska” (MIA & SoS s. 19), vilket konstruerar Norden och Skandinavien som i grunden vita gemenskaper.

En framträdande aspekt av konstruktionen av adoptivfamiljen som kategori är de innebörder som tillskrivs skillnader i utseende mellan barn och föräldrar. I texterna antas den utseendemässiga olikheten mellan föräldrar och barn skapa specifika förutsättningar i anknytningen dem emellan. I det numera obligatoriska utbildningsmaterialet för blivande adoptivföräldrar skrivs:

> För barnet är adoptivföräldrarna till en början främlingar. Barnet måste vänja sig vid de ljushyade människorna som pratar konstigt, luktar annorlunda och uppför sig märkligt. Föräldrarna måste vänja sig vid barnet och dess karaktär, dess annorlunda utseende, lukt och sätt att vara (MIA och SoS 2008 s. 76).

Det centrala temat i det här exemplet är mötet mellan barn och föräldrar i den nya adoptivfamiljen. Framställningen inleds med ett antaget barnperspektiv, därefter ett antaget föräldraperspektiv. Den första tiden laddas med en stark symbolisk innebörd som handlar om att barn och föräldrar måste genomgå en tillvänjning för att kunna mötas. Föräldrarna beskrivs i första hand utifrån vad de gör – ”pratar konstigt” och ”uppför sig märkligt”. Barnet beskrivs istället utifrån att det har en viss ”karaktär” och ett ”sätt att vara”. Barnet tillskrivs därmed i större utsträckning en identitet. Jag finner det svårt att inte associera detta utdrag med idén om det koloniala mötet (Loomba 2008) där representanter från två grupper som konstrueras som olika, måste konfrontera den andra partens tillskrivna egenskaper.

Framställningarna av adoptivfamiljen är indirekt strukturerade kring idéer om att familjegemenskap grundas på utseendemässig och genetisk likhet. Eftersom adoptivfamiljen beskrivs sakna detta äventyras också själva familjegemenskapen då likhet är centralt i den västerländska mytologin om Familjen (Witt 2005). Avsaknaden av genetiska band blir i texterna en källa till en instabilitet i familjebanden som tycks svår att överbrygga. I en av texterna formuleras det som att ”olikheter mellan föräldrar

och barn i temperament och andra egenskaper [kan] ställa till svårigheter" och vidare att anknytningsprocessen kan underlättas "[n]är en förälder känner igen sig själv i sitt barn" (Lindblad 2004 s. 89). Stabiliteten i adoptivfamiljen tycks vara hotad av det faktum att det adopterade barnets kropp konstrueras som en ständig påminnelse om tillhörighet till en annan familj, en annan nation. Det främlingskap som skrivs in i adoptivfamiljerelationerna innebär samtidigt att närhet, vanlighet och goda anknytningsmönster implicit skrivs in i den biologiska familjen.

Den kommunicerande adoptivfamiljen

I materialet som helhet tillskrivs ungdomar med internationell adoptionsbakgrund en utmanande situation när det gäller identitetsskapande. Vad som här lyfts fram är den antagna svårigheten att "identifiera sig mer eller mindre med två ursprung och/eller två kulturer" (SOU 2003 s. 207). Denna utgångspunkt skapar också särskilda förväntningar på adoptivfamiljen och adoptivföräldraskapet:

> I familjer där det finns en öppenhet och ett intresse för barnets ursprung hos adoptivföräldrarna är det förenat med en högre självkänsla och verkar uppmuntra ett aktivt intresse för födelsefamiljen. Adoptivföräldrarnas öppenhet bidrar till barnens kunskap om sin bakgrund och bekräftar detta ursprung på ett positivt sätt, vilket minskar erfarenheten av att vara annorlunda (MIA & SoS 2008 s. 52).

I det här exemplet knyts "öppenhet och intresse för barnets ursprung" till olika positiva världen: högre självkänsla, aktivt intresse för födelsefamiljen, kunskap om bakgrunden och bekräftande av ursprung. Detta framhålls i sin tur minska "erfarenheten av att vara annorlunda" – något som på ett direkt sätt tillskrivs gruppen. I texterna är det ändå i förhållande till adoptionen och adoptivförhållandet som kraven på öppenhet är tydligast artikulerade. Här är det inte i första hand ett visst förhållningssätt eller ett intresse som öppenheten handlar om, utan snarare en vilja till kommunikation. Det finns även mer eller mindre tydligt formulerade riktlinjer för hur dessa samtal ska organiseras. Öppenhet handlar inte om att "vid något enstaka högtidligt tillfälle 'tala om' […]" (NIA 1997 s. 26) hur det förhåller sig med bakgrunden, utan istället låta adoptionen "odramatiskt finnas med som en naturlig och integrerad del i barnets liv och vardag under hela uppväxten" (SoS 2008 s. 178).

Det finns en poäng i att placera konstruktionerna i ett sammanhang. Den syn på ursprung som verkar given idag har varit under förhandling. År 1958, då nationella adoptioner fortfarande var de dominerande i Sverige, infördes en förändring i adoptionslagen som innebar att ett barns juridiska tillhörighet till den biologiska familjen bröts fullständigt i och med en adoption. Detta för att barnets personliga trygghet och relation till adoptivföräldrarna ansågs vara äventyrade om den biologiska familjens närvaro var för stark (Lindgren 2006 s. 81ff). När det gäller förhållandena i fa-

miljer som kommit till genom internationell adoption är den styrka med vilken idéer om den biologiska familjen upprätthålls värd att notera, mot denna bakgrund. På en generell nivå tycks ursprunget framstå som både en myt och ett begär som på ett fundamentalt sätt reglerar familje- såväl som nationstillhörighet (Andersson 2010).

Den hjälpsökande adoptivfamiljen

Hur positioneras då adoptivfamiljen i förhållande till samhället och dess institutioner? En övergripande jämförelse mellan den nuvarande handboken socialtjänsten använder sig av vid utredning av dem som vill bli adoptivföräldrar som är publicerad 2008 och den äldre versionen publicerad 1997, visar att avsevärt större tyngd läggs vid att tillskriva adoptivfamiljen behov av stöd, hjälp och vägledning i den nyare. En orsak till den förändrade betoningen kan, vilket också påpekas i den senare handboken, vara att FN:s kommitté för barnets rättigheter påtalat att Sverige på ett mer systematiskt vis bör följa upp situationen för internationellt adopterade barn (Andersson 2010 s. 125f). Framhållandet av vikten av stöd hänger samman med ett explicit framskrivande av samhället som ytterst ansvarigt för uppföljning på grund av att det är samhället som gör det möjligt att bilda denna typ av familj.

Ansvarstagandet beskrivs bestå i att ”ge adopterade och deras familjer stöd, hjälp och behandling för problem som är förknippande med adoptionen” (SOU 2003 s. 27).

Det finns emellertid en gräns för samhällets ansvarstagande och vad som antas utgöra just adoptionsanknutna problem. I materialet som helhet finns olika typer av konstateranden som berör förekomsten av fördomar, diskriminering och rasism. I detta sammanhang ges hemmet en betydande plats som arena för att komma till rätta med dessa problem. Upplevelser av annorlundaskap görs då till en slags livsfråga vars lösning tycks finnas i det kommunicerande hemmet. Detta kan läsas som en individualisering av sociala problem där ett tungt ansvar läggs på adoptivföräldrarna (Andersson 2010 s. 108).

I fråga om föräldrarnas ansvar är det också tydligt att ytterligare särskilda ansvarsområden åläggs dem när det gäller att uppmärksamma och hantera eventuella problem hos barnen:

> Om man tror att ens barn har symtom som har samband med traumatiska upplevelser och om symtomen inte minskar över tid så kan det vara klokt att konsultera en barnpsykolog eller barnpsykiater. Om symtomen försvårar barnets utveckling så är det angeläget med en sådan konsultation. Många av de symtom som jag beskrivit i detta kapitel kan vara svårtolkade och kan ha olika bakgrund. I vissa fall kan man som förälder vara hjälpt av handledning i hur man ska bemöta sitt barn för att främja barnets utveckling. Det kan ibland också vara befogat med psykoterapeutiska insatser för barnet (Lindblad 2004 s. 50f).

I ovanstående citat tillskrivs föräldrarna ett ansvar att uppmärksamma och hantera eventuella psykologiska problem hos det adopterade barnet. Att söka professionell vägledning och handledning konstrueras här som en aspekt av gott och eftersträvansvärt föräldraskap. Redan i de kriterier som avgör en sökandes lämplighet att bli adoptivförälder ses ”ambitionen att alltid klara sig själv” och att ha ”svårt att ta emot hjälp” (SoS 2008 s. 82) som eventuella indikationer på brister i föräldraförmågan. Genom citat som detta positioneras adoptivfamiljen i skärningspunkten mellan privat och offentligt. I den mån som adoptivfamiljen görs till samhällets angelägenhet, förväntas adoptivfamiljen söka upp samhället och dela det som sker inom familjen. Samtidigt som detta kan läsas som samhällets sätt att ta ansvar för adoptivfamiljen och relationerna inom den, kan det också med adoptionsforskaren Signe Howells (2006) begrepp ses som en form av *välvillig kontroll*. Välvillig kontroll är en form av indirekt styrning av privata relationer utifrån vissa normer.

Konstruktionen av adopterade barn som särskilt sårbara började etableras redan under 1960-talet i samband med framväxten av psykodynamisk teori (Herman 2008) och denna konstruktion ligger implicit i citatet. Det är en konstruktion som präglar den svenska socialpolitiska diskursen genomgående och bygger på antaganden om de svårlösliga konsekvenser som separation från födelseplatsen och den biologiska familjen har (Andersson 2010). Den kunskap om adoptivfamiljer som skapas och reproduceras i den svenska socialpolitiken bygger till stor del på just psykodynamiska perspektiv på familjerelationer. Sättet dessa kunskapsformer används på tenderar att ifrågasätta möjligheten av nationell inkludering och släktskap bortom den biologiska normen.

Mellan inkludering och underordning

Syftet med den här texten är att utforska hur adoptivfamiljen konstrueras som kategori i svenska socialpolitiskt relaterade texter samt diskutera de diskursiva konsekvenserna av detta, med fokus på frågor om familje- och nationstillhörighet. Som jag läser det fungerar utsagorna om adoptivfamiljer som jag diskuterat här som empiriska illustrationer för begreppet inkluderande underordning. Exemplen visar hur inkluderande anspråk, erkännande och ansvarstagande på socialpolitisk nivå kan gå hand i hand med befästande av sär-skildhet. Att synliggöra adoptivfamiljers situation innebär här att samtidigt upprätthålla både den biologiska familjenormen och den vita svenskhetsnormen. En central aspekt av detta är idéer om likhet och hur dessa implicit konstrueras som en förutsättning för att kunna bli upptagen i en nationssåväl som en familjegemenskap.

Dessa normer omringas av en diskursiv tystnad. Påståenden som *Det är av fundamental vikt att föräldrar och barn liknar varandra både till egenskaper och utseende* eller *Det är av fundamental vikt att barn växer upp med sina biologiska föräldrar på den plats*

där de föddes artikuleras aldrig i texterna. Den biologiska familjenormen och den vita svenskhetsnormen reproduceras genom att olikhet mellan föräldrar och barn beskrivs som problematiska, att koppling till ”ursprunget” görs till en förutsättning för adopterades identitet samt att Skandinaviska länder föreställs som vita gemenskaper. Utsagorna om internationell adoption i svensk socialpolitik struktureras mot denna bakgrund utifrån en *blodets och rötternas logik* (Andersson 2010). Att med kritisk blick utforska socialpolitikens kategoriseringspraktiker och dess konsekvenser bidrar till en de-naturalisering av förgivettagen kunskap, vilket i sin tur öppnar upp för nya berättelser och nya vetanden.

Referenser

Andersson, Malinda (2010) *Blodets och rötternas logik. Internationell adoption i välfärdens diskursiva praktik*, Uppsala: Uppsala universitet.

Andersson, Malinda (2012) Seeing Through the White Gaze: Racialised Markings of (Un) familiar Bodies in Swedish Transnational Adoption Policy, *Graduate Journal of Social Science*, 9(1).

Brah, Avtar (1996) *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, London: Routledge.

Börjesson, Mats & Eva Palmblad (2008) *Strultjejer, arbetssökande och samarbetsvilliga. Kategoriseringar och samhällsmoral i socialt arbete,* Malmö: Liber.

Collins, Patricia Hill (2000) It’s all in the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation, i U. Narayan & S. Harding (red.) *Decentering the Center: Philosophy for a Multicultural, Postcolonial, and Feminist world*, Bloomington: Indiana University Press.

de los Reyes, Paulina (2006) Välfärd, medborgarskap och diskriminering, i SOU 2006:37 *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*, Stockholm: Fritzes förlag.

Eriksson, Maria, Marianne Hester & Keith Pringle (red.) (2005) *Tackling Men’s Violence in Families. Nordic Issues and Dilemmas*, Bristol: The Policy Press.

Fink, Janet, Gail Lewis & John Clarke (red.) (2001) *Rethinking European Welfare. Transformations of Europe and Social Policy*, London: SAGE Publications/Open University Press.

Foucault, Michel (1969/2002) *Vetandets arkeologi*, Lund: Arkiv förlag.

Foucault, Michel (1976/1990) *The History of Sexuality. An Introduction*, New York: Vintage Books.

Howell, Signe (2006) *The Kinning of Foreigners. Transnational Adoption in a Global Perspecitve*, New York: Berghahn Books.

Hübinette, Tobias & Malinda Andersson (2012) Between Colourblindness and Ethnicisation: Transnational Adoptees and Race in a Swedish Context, *Adoption & Fostering,* 36(3).

Keskinen, Suvi, Salla Tuori & Diana Mulinari (red.) (2009) *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*, Aldershot: Ashgate.

Lindblad, Frank (2004) *Adoption*, Lund: Studentlitteratur.

Lindgren, Cecilia (2006) *En riktig familj. Adoption, föräldraskap och barnets bästa 1917-1975*, Linköpings universitet/Stockholm: Carlsson.

Loomba, Ania (1998) *Colonialism/Postcolonialism*, London: Routledge.

McClintock, Anne (1993) Family Feuds: Gender, Nationalism and the Family, *Feminist Review,* 44.

MIA [Myndigheten för internationell adoptionsfrågor] & SoS [Socialstyrelsen] (2008) *Att bli förälder till ett barn som redan finns*, Stockholm: MIA.

Mulinari, Diana & Anders Neergaard (2004) *Den nya svenska arbetarklassen: rasifierade arbetares kamp inom facket*, Umeå: Boréa.

Mulinari, Diana (2009) 'Den Andra' familjen: Genus, nation och migration, i J. Fink & Å. Lundqvist (red.) *Välfärd, genus och familj*, Malmö: Liber.

NIA [Statens nämnd för internationella adoptionsfrågor] (1997). *Internationella adoptionsfrågor: Handbok för socialnämnder*, Stockholm: Fritzes förlag.

Pringle, Keith (2010) Swedish Welfare Responses to Ethnicity: The Case of Children and Their Families, *European Journal of Social Work,*13(1).

Sager, Maja (2011) *Everyday Clandestinity: Experiences on the Margins of Citizenship and Migration Policies*, Lund: Lunds universitet

SoS [Socialstyrelsen] (2008) *Adoption. Handbok för socialtjänsten*, Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU (2003:49) *Adoption – till vilket pris?*, Stockholm: Fritzes förlag.

Wikström, Hanna (2007) *(O)möjliga positioner: Familjer från Iran och postkoloniala reflektioner*, Göteborg: Göteborgs universitet.

Williams, Fiona (1989) *Social Policy: A Critical Introduction. Issues of Race, Gender and Class*, Cambridge: Polity Press.

Witt, Charlotte (2005) Family Resemblances: Adoption, Personal Identity and Genetic Essentialism, i S. Haslanger & C. Witt (red.) *Adoption Matters: Philosophical and Feminist Essays*, Ithaca: Cornell University Press.

Yngvesson, Barbara (2003) Going "Home". Adoption, Loss of Bearings, and the Mythology of Roots, *Social Text*, 21(1).

Malinda Andersson är FD i sociologi och arbetar som lektor vid Socialhögskolan, Lunds universitet. Hennes främsta forskningsintresse är postmodernistiska perspektiv på välfärd och socialpolitik, med fokus på kategoriseringspraktiker och upprätthållande av social ojämlikhet.

Anna Bredström

Sex på kartan? Om tonårssexualitet, rasism och sexualupplysning i Sverige[1]

Den 28 minuter långa filmen börjar med Kim som tecknar nakna kvinnokroppar i matteboken, unga kroppar som dansar iväg och slingrar sig runt varandra till den trumbaserade musiken i bakgrunden. Den rytmiska rörelsen får ett plötsligt slut när läraren lägger handen över boken – ”och hur går det här då, Kim?” Varpå Kim rappt svarar ”oftare än för dig i alla fall” och skyndar ut i samma ögonblick som ringklockan signalerar att lektionen är över.

Den animerade filmen *Sex på kartan* utspelas i en skolmiljö och riktar sig till elever i grundskolan årskurs 7-9. Den producerades av Riksförbundet för sexuell upplysning, RFSU, 2011 och finns tillgänglig via internet.[2] Syftet med filmen är att den ska användas i sex- och samlevnadsundervisningen. Det finns också en lärarhandledning som innehåller både vägledande texter om de områden som filmen berör och konkreta förslag på metoder att arbeta med olika frågor (RFSU 2011).

I den här essän tänkte jag utgå från filmens berättelse för att diskutera relationen mellan den queerfeministiska ansats som man kan skönja i filmen och det svenska nationskapandet. Min tolkning är inspirerad av den feministiska teoribildning som använder intersektionalitet som ett kritiskt verktyg för att dekonstruera hegemoniska diskurser. Diana Mulinari är en av de forskare som varit mest tongivande i att utveckla intersektionella analyser av det svenska samhällets exkluderingsmekanismer. Hon har bland annat visat hur den svenska välfärdsstaten framställs som särskilt kvinnovänlig och hur jämställdhet figurerar som en markör för svenskhet (se till exempel de los Reyes m.fl. 2002; Mulinari 2007). Det är i denna tradition som jag använder intersektionalitetsperspektivet här, det vill säga för att resa frågor kring hur filmen kan tolkas ur ett antirasistiskt feministiskt perspektiv och för att diskutera vilka möj-

1 Jag vill tacka Jenny Bengtsson, Eva Bolander, Malena Gustavson och redaktörerna för kommentarer på tidigare utkast till detta kapitel. Forskningen är finansierad av VR-projektet *Ungdomar och sexuellt risktagande* (Dnr 2011-5850).

2 http://www.ur.se/Produkter/161302-Sex-pa-kartan, hämtad 2013-03-27.

ligheter som egentligen finns för sexualupplysning i en tid där tonårssexualitet blivit en nodalpunkt i en rasifierad diskurs om vad som är svenskt och icke-svenskt.

Sex på kartan ur ett queerfeministiskt perspektiv

Ute ur klassrummet far Kim snabbt fram på en skateboard ner genom korridoren. Bort från lärarens uppmaning om att ”komma ikapp” och hot om att bli utan betyg. Kim är en av sex huvudpersoner i filmen. De andra eleverna är Hanna, Abdu, William och Melody, och så läraren Jao. Som bifigurer finns också, förutom Kims mattelärare, några mammor, pappor och en mormor. Den största delen av filmen utspelar sig i en lärosal där de fem eleverna har samlats efter skolan för en extralektion i matte, men matteläraren Pia dyker aldrig upp. Istället kommer Jao och håller en lektion i sexualkunskap. Rummet är redan från början laddat med anspelningar på sex och filmen signalerar tydligt att det är ett lönlöst projekt att försöka lära hormonstinna tonåringar något om matte, medan Jao och hans sexualkunskapslektion svarar mot allt vad tonåringen önskar och behöver.

Att tonåringar gärna kan uppmuntras till att utforska sexualiteten är också en av filmens övergripande budskap. Ingenting är fel så länge det känns bra för dig och för andra, berättar Jao, och tar fram en karta där han, tillsammans med eleverna, ”ritar in allt möjligt som man kan göra när man har sex”. Syftet är att utmana en snäv förståelse av sex och under fnittrig stämning fylls kartan med animerade figurer som ”knullar”,”pullar”, ”rider”, har ”trekant”, sex ”doggy-style” och så vidare. Eleverna får också lära sig att ”allt som kan göra en kåt” räknas, och att både kramar och fantasier därför kan räknas som sex.

Angreppsättet att göra sex mer inkluderande av en rad olika sexuella handlingar kan tolkas som ett svar på en omfattande kritik av hur sex framställs i sexualupplysningssammanhang. Feminister har till exempel lyft fram hur normer där ”riktigt sex” reduceras till penetrerande heterosex genomsyrar inte bara ungdomars egna uppfattningar utan även finns som en röd tråd i både formell och informell undervisning om sex (Bolander 2009). Det penetrerande heterosexet är också den knutpunkt kring vilken dominerande föreställningar om manlig och kvinnlig sexualitet låses fast, och som utgör grunden för en paradoxal situation när det gäller säkrare sex. Otaliga är nämligen de berättelser om unga tjejer som bekräftar hur de bestraffas om de tar för tydliga initiativ i en heterosexuell kontakt genom att till exempel föreslå eller kräva kondom. Och otaliga är även de berättelser om unga killar som synliggör hur normer om manlig (hetero)sexualitet kolliderar med den reflekterande hållning som krävs för att bryta den spontana, och okontrollerbara kraft som manlig sexualitet förväntas vara. Att ta ansvar för säkrare sex blir alltså en näst intill omöjlig uppgift för både män och kvinnor i en heterosexuell relation (Holland m.fl. 2004; Bredström 2011).

Att stärka tjejers rätt till sin egen sexualitet och framställa kondomanvändandet som bådas ansvar har varit två vanliga strategier från sexualupplysningshåll, som svar på den feministiska kritiken. Båda dessa strategier återfinns i *Sex på kartan*. Två centrala berättelser i filmen handlar om Melodys sexuella möte med Abdu och Kims åtrå till Hanna. I båda dessa berättelser är tjejernas sexuella upplevelser och önskningar självklara. Kims känslor avslöjas redan på väg in klassrummet där de ska ha extralektion i matte. Längre ner i korridoren kommer Hanna springandes och vinkar till Kim. Kim väntar in henne och en av hennes teckningar får återigen liv; en tecknad Kim busvisslar efter Hanna och Kims kinder blir blossande röda.

Att Melody och Abdu har (haft) en sexuell relation görs också klart ganska tidigt i filmen. När Melody kommer in i klassrummet sitter Abdu och William och skriver på en låt-text ”Jag är din, bara din, det vet du sluta leka… fatta aldrig kan nå’n drömma om att ta på dig som jag” nynnar Abdu samtidigt som han skriver ned texten på ett papper. När Melody närmar sig bordet gömmer han hastigt pappret under boken, och snäser åt William som försöker berätta för Melody om låten. Melody, William och Abdu spelar i ett band ihop, och replokalen är också en av de få platser utanför klassrummet som filmen tar oss till. Det är också i replokalen som det händer, en eftermiddag efter Melodys fotbollsträning. Melody kommer samtidigt som William ger sig av och hon och Abdu hamnar tillsammans på soffan. Ganska snart börjar de kyssas och smekas och under Jaos lektion så återvänder filmen då och då till deras allt intensivare sexuella möte samtidigt som aktuella frågor tas upp – ”hur vet man vad den andre vill?” ”Hur kan man visa vad man själv tycker om?” ”När och hur ska man föreslå kondom?”

Utifrån ett genusperspektiv så uppfyller filmen de krav på förändring som nämndes ovan. Abdu visar sin sårbarhet, är den som föreslår kondom, och penetrationen blir inte sexets klimax. Tvärtom ”misslyckas” själva samlaget och sexet får i stället fortsätta som smeksex och oralsex, där Melodys njutning ges gott om utrymme. I klassrummet finns genusperspektivet också närvarande. ”Fitt-fjärilen” är ytterligare en av Kims teckningar som får liv. Den flyger runt i klassrummet till allas förtjusning (utom Hannas som skruvar besvärat på sig när den landat på hennes hårband), och blir den som Jao inleder sin lektion med. Fitt-fjärilen klistras upp på tavlan och fittan får sedan sällskap av en kukbild. Könens likhet är sedan temat för de delar av lektionen som fokuserar på vad som händer i kroppen. Jao påpekar till exempel att både fittor och kukar har svällkroppar som blir blodfyllda vid upphetsning, och att både tjejer och killar kan få utlösning. Likhetstemat är också närvarande när det gäller sexuella identiteter. När Melody tar upp att ”olika människor blir upphetsade av olika saker” och att ”det finns ju homosexuella också” så svarar Jao att ”Homo-, hetero- och bisexualitet är inte en sexuell handling, det beskriver mer vem man vill göra det med” och att ”de flesta sexuella saker man gör är desamma oavsett vad den andra har för kön”. Likaså handlar att vara transperson också bara om identitet – om ”vem man känner sig som” – och trans ska därför, enligt Jao, inte heller vara med på kartan.

Kartans vithet

Medan den feministiska kritiken av sexualupplysning har varit färgad av en ganska klassisk feministisk teoretisk modell om hur manlig överordning och kvinnlig underordning avspeglas i sexuella relationer och förhandlingar om säkrare sex, så är *Sex på kartans* feministiska perspektiv betydligt mer sex-positivt och mer uttryckligen queerfeministiskt. Bland sex-handlingarna på kartan finns till exempel både ”kolla porr” och ”analsex”, två handlingar som inte alls är lika självklara i den mer klassiska feministiska modellen där både pornografi och analsex ofta förknippas med sexualiseringen av maktförhållandet mellan kvinnor och män. Det sätt som andra sexuella och könsöverskridande identiteter – om än med betoning på likhet – lyfts fram skiljer sig också något från många feministiska modeller där heteronormativitet ofta inte problematiserats i samma utsträckning. I lärarhandledningen (RFSU 2011) som finns till filmen ägnas också förhållandevis stort utrymme till både vägledande texter om kön och sexuell läggning, och mer konkreta metoder om hur man kan arbeta med HBTQ-frågor i sex- och samlevnadsundervisningen.

Om vi flyttar blicken till hur etnicitet kommer till uttryck blir kontrasten skarp. Medan filmen tydligt är informerad av queerfeministiska ställningstaganden rörande genus och HBTQ-frågor, är den tämligen vag när det gäller kritiska perspektiv på etnicitet och rasism. Till exempel nämns varken etnicitet eller rasism i lärarhandledningen. I själva filmen kommer etnicitet till uttryck i vissa sekvenser både direkt och indirekt. Filmen har exempelvis inkluderat både vita och icke-vita personer bland huvudkaraktärerna, och filmen anspelar även på diskurser om svenskhet och icke-svenskhet. Både Jao, och kanske också Melody, är etniskt ambivalenta karaktärer. Jao är en tydlig fantasifigur och uppstår likt anden i flaskan som ett svar på ungdomarnas outtalade längtan efter att prata om sex. Och Melody har av vissa kommentatorer tolkats som tjej med invandrarbakgrund (se till exempel Svensson 2011), och av andra som vit/svensk.[3] Men den otvetydigt etnicitetskodade figuren är givetvis Abdu. Abdu är smeknamnet som kompisarna använder sig av, egentligen heter han Abrachman. Det får man veta i en sekvens där Jao frågar Abrachman vad han heter. När han säger sitt namn uppfattar Jao inte utan svarar undrande ”Abdu?”, varpå Abdu rappt, och med ironi, replikerar: ”Björn. Du kan kalla mig Björn”.

Abdus sätt att ”prata tillbaka” (hooks 1989) är det som i filmen skulle kunna tolkas som en uttrycklig antirasistisk kritik. Det är dock den enda gång där filmen är explicit kritisk i förhållande till ras/etnicitet. Andra sekvenser kan till och med beskyllas för att reproducera rasifierade stereotyper. När ungdomarna fantiserar om sina föräldrar ges till exempel lesbiska Kim en lyssnande och accepterande mamma som sätter sig ned och pratar om Kims känslor för Hanna, medan Abdus pappa blir en skugga som lutar sig fram och på brytande svenska säger att ”Du kommer få stor mustasch som farfar”. Ett annat, kanske mer subtilt, exempel på hur filmen anspelar

3 Rasistiska sajter har till exempel spridit hatiska kommentarer om hur filmen gestaltar sex mellan en svart man (Abdu) och en vit kvinna (Melody) (se Fichtelius m.fl. 2011).

på rasifierade fantasier är hur Abdus och Melodys sexuella möte ackompanjeras av en orientalisk musikslinga. Rasifierade diskurser är också närvarande indirekt i filmen genom det sätt som den knyter an till en bredare samhällsdiskussion om tonårssexualitet och etnicitet. Filmen ägnar till exempel en relativt lång stund åt mödomshinnan, eller slidkransen som Jao kallar den. I filmen är det Hanna som tar upp frågan om det inte ”märks” att man har ”sparat sig”. Hannas fråga är sprungen ur ett romantiskt ideal om att vänta tills man har mött den rätte, och alltså inte, som i samhällsdebatten i stort, av hot om våld för att bevara familjens heder (Carbin 2010). Jao berättar för ungdomarna att slidkransen är något som finns hos alla kvinnor, att den är töjbar och föränderlig, och att det är vanligare att man inte blöder än att man gör det. Så ”vill man vänta med att ha samlag”, förklarar Jao, ”så får man göra det av andra skäl än att det ska blöda”.

Trots att mödomshinnans symbolik i filmen alltså inte uttryckligen är kopplad till familjens kontroll av invandrarkvinnors sexualitet, så anspelar filmen likväl på hedersdiskursen, inte minst genom att hänvisa till uppfattningen om att kvinnor alltid blöder vid första samlaget som en *myt*. Oskuldskravet och myten om mödomshinnan är centrala komponenter i den rasifierade diskursen om svenskar och icke-svenskar som det senaste decenniet kretsar just kring tonårssexualitet och familjens heder (ibid.; Bredström 2008). Denna berättelse vilar på en dikotomi mellan svenska unga tjejer och invandrartjejer där olika villkor för sexuell frigjordhet utgör skiljelinjen mellan vi och de Andra. I berättelsen om de hårt hållna invandrartjejerna som förnekas tillträde till kärlek, sexualitet och lust blir de unga svenska tjejerna dess motpol. Och verklighetens pluralism vad gäller sexuellt experimenterande bland unga oavsett bakgrund döljs lika effektivt som de imaginära kontrasterna skapas.

Kunskap, autonomi och sexularism

Så här långt kan vi således konstatera att filmen, direkt och indirekt, anspelar på rasifierade föreställningar om svenskhet och icke-svenskhet, och därigenom förhåller sig tämligen okritisk till etnicitetskonstruktioner. Men låt oss nu gå vidare och diskutera filmens mer övergripande budskap ur ett intersektionellt, antirasistiskt perspektiv.

Som jag nämnde ovan handlar filmen framförallt om att ungdomar ska känna sig bekväma att utforska sin egen sexualitet. Filmen har i och för sig flera medicinska inslag där sex och lust hamnar i skymundan för upplysningar om intimhygien och hur man skyddar sig mot sexuellt överförbara sjukdomar – samt mer tekniska förklaringar om hur kroppens reproduktiva organ fungerar – men generellt förmedlar filmen likväl att sex är något positivt och lustfyllt. Abdus och Melodys sexuella möte skildras exempelvis tämligen detaljerat, och Jao ägnar en bra stund åt onani. Jao framhåller att ”man onanerar för sin egen njutning och alla sätt som känns bra är rätt”, och filmen illustrerar sedan flera olika möjliga tekniker för att onanera. Jao på-

pekar i och för sig att ”det finns de som tycker att det är fel att onanera”, men denna position finns egentligen inte representerad i filmen som möjligt alternativ. Istället antyder Jao att de som tycker det är fel att onanera förmodligen är någon i ungdomens omgivning. Han understryker till exempel att det inte är skadligt, och att det är ”man själv som bestämmer”, ingen annan. Att vara icke-sexuell, eller av vilken anledning som helst *inte* vilja undersöka sin sexualitet som tonåring, finns helt enkelt inte med på kartan. Jao erkänner att det inte alltid är enkelt att veta vad den andra vill, och att det också kan vara smärtsamt med penetrerande sex. Men, säger han, när Melody undrar hur länge det dröjer innan det inte gör ont, ”om man är upphetsad och våt då är risken liten att det gör ont. Ibland kan det bli ett litet sår i slidkransen som kan skava. Och om det gör ont så får man göra något annat som känns skönt.”

Det sätt som tonårssexualitet presenterades som något positivt och självklart var också det som väckte en del debatt när filmen lanserades. Filmen polisanmäldes för barnpornografibrott för sin explicita sexscen mellan Abdu och Melody som anmälaren, beteendevetaren Daniel Tanse (2011), ansåg var både ”obehaglig” och uppenbart menad att ”underhålla vuxna”. Tanse påpekade också hur sex i *Sex på kartan* verkar vara frikopplat kärlek, relationer och samlevnad (Janson 2011). Liknande påpekanden kom också från flera kommentatorer med kristen bakgrund. Dessa opponerade sig också mot att RFSUs material sanktionerades av det svenska public service-företaget Utbildningsradion (UR) (Larson 2012). Både Utbildningsradion och RFSU besvarade kritiken och avfärdade flera kommentatorers inlägg som uttryck för prydhet och okunnighet (Lennerhed 2011; Dahlberg & Lennerhed 2011). Filmen om sexkartan, menade de, fyller ett stort behov hos både lärare och elever med hänvisning till att sex- och samlevnadsundervisningen är ett eftersatt ämne i skolan. Deras främsta argument för filmen betonade dock behovet av kunskap som grund för att ungdomarna ska kunna göra egna, välgrundade val. *Sex på kartan* har, enligt UR och RFSU, inget med moral, sexualisering eller pornografi att göra utan handlar om att ge ungdomar ”baskunskap om kropp och sexualitet”:

> Filmen betonar det egna valet och makten över den egna kroppen; att var och en bara ska göra det som den själv vill. För att ha sådan kompetens med sig in i vuxenlivet behöver man få den teoretiska kunskapen innan man sexdebuterar. Att tala om kroppen, sexualitet och relationer är inte att uppmuntra till sex eller att sexualisera ungdomar. Det är all forskning enig om. Där det finns upplysning och undervisning är samlagsdebuten senare och framför allt ser man det som en positiv upplevelse. En undervisning som framhåller att det handlar om egna val stärker unga. (Dahlberg & Lennerhed 2011)

Genom att betona ”kunskap om sex” och ”ungdomars egna val” – och inte identitet eller relationer – skriver RFSU in sig i en sexualupplysningstradition som på senare tid granskats av sex-forskare internationellt. Mary Louise Rasmusson (2012) hänvisar till exempel till Joan Scotts begrepp *sexularism* i en diskussion kring hur många sexforskare okritiskt hyllar erotisering av sexualundervisning utan att problematisera

hur även en sådan ansats kan fungera utestängande. Med begreppet sexularism menar Joan Scott ”den vanliga föreställningen att sekulära krafter uppmuntrar fri sexualitet” – i motsats till religiösa eller kulturella krafter – och hur sekulära samhällsstrukturer automatiskt anses leda till kvinnlig frigörelse eftersom ”alla människor ses som autonoma individer som har den agens som krävs för att avgöra sitt eget öde” (Scott 2009, min översättning). Rasmussen påpekar att sexularism är delvis en produkt av progressiva krafter, och att såväl sexualupplysare som forskare, feminister, queeraktivister och andra ofta bidrar till en sekulär logik om individuell autonomi och rationalitet. *Sex på kartan* kan mycket väl tolkas ur detta perspektiv. Om den sexulära ansatsen dessutom är etniskt kodad så står sex-och samlevnadsundervisningen inför en distinkt utmaning: är det överhuvudtaget möjligt att omstöpa kunskapsförmedling om sex- och samlevnad så att den på allvar omfattar alla?

Intersektionalitet, antirasism och sexualupplysning

Förra styckets avslutande fråga är givetvis retoriskt ställd och i princip omöjlig att besvara. Men ett sätt att närma sig frågan är att granska denna bakomliggande ideologi utifrån ett intersektionellt, antirasistiskt perspektiv. Att både kartan och dess försvarare fokuserar på sexuella praktiker och kunskaper – istället för identitet och relationer – kan ses som ett försök från RFSUs sida att producera ett sexualupplysningsmaterial som förhåller sig kritiskt till normer och maktstrukturer, vilket också avspeglas i lärarhandledningens omfattande intresse för genus- och sexualitetsnormer. Problemet är att en kritik av dominerande etnicitetskonstruktioner inte inkluderas i deras normkritiska ansats. Anledningen kan givetvis vara ren ignorans, en okunskap om att etnicitet och rasifierade strukturer är lika avgörande för människors sexuella relationer och erfarenheter som genus och sexuell identitet. Men det kan också handla om en betydligt med komplex situation där RFSU – liksom andra aktörer som söker utveckla en progressiv sexualpolitik – upptäcker att kritiska perspektiv på etnicitet och rasism tenderar att kollidera med deras queerfeministiska agenda. Det vill säga, när de närmar sig fältet tvingas de hantera det faktum att vi lever i en tid där både queerteoretiska och feministiska kodord – som genus, jämställdhet, HBTQ-perspektiv – inkorporerats i en rasifierad terräng där skiljelinjen mellan vi och de Andra dras med hjälp av liberala uppfattningar om tolerans och mänskliga rättigheter (Røthing & Svendsen 2011). Svenskhet, i denna diskurs, framställs som per definition *mer* tolerant och öppen, och jämställdhet och HBTQ-rättigheter som en självklar del av en framåtsträvande svensk hållning.

Oförmågan att vara kritisk till dominerande diskurser om patriarkala familjer och hederskulturer innebär således inte nödvändigtvis okunskap om eller ovilja till att fördjupa sig i antirasistiska teorier från RFUSs sida. Snarare, menar jag, är *Sex på kartan*, ett tecken på att progressiv sexualupplysning famlar i mörkret. Genom att

fokusera kunskap om sex och egna val hoppades RFSU kanske hitta en väg ut ur snårskogen. Problemet är att kartans ståndpunkter framställs som om de skulle vara frikopplade kultur, religion, moral eller normer.

Frågan återstår dock om vilka möjligheter som finns att, på allvar, kombinera en sexualpolitik som både står upp för sexuell frihet (för alla kön, identiteter och relationer) *och* är antirasistisk i sin utformning? Om ett intersektionellt perspektiv har synliggjort hur dessa två positioner skapats som sammanflätade motpoler, omöjliga att egentligen kombinera, står vi nu inför utmaningen i att utveckla en intersektionell strategi som kan omforma dess relation.

Referenser

Bolander, Eva (2009) *Risk och bejakande: sexualitet och genus i sexualupplysning och sexualundervisning i TV*, Linköping: Linköpings universitet.

Bredström, Anna (2008) *Safe sex, unsafe identities : intersections of 'race', gender and sexuality in swedish HIV/AIDS policy*, Linköping: Linköping University.

Bredström, Anna (2011) *Alkohol och sexuellt risktagande: teoretiska perspektiv och en kvalitativ studie om alkohol och sexuellt risktagande bland ungdomar och unga vuxna*, Stockholm: Smittskyddsinstitutet.

Carbin, Maria (2010) *Mellan tystnad och tal: flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*, Stockholm: Stockholms universitet.

Dahlberg, Anna Birgersson & Lena Lennerhed (2011) "UR och RFSU: Vi står för vår sexfilm", http://debatt.svt.se/2011/02/03/ur-och-rfsu-vi-star-for-var-sexfilm/, hämtad 2013-04-03.

de los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (red.) (2002) *Maktens (o)lika förklädnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas.

Fichtelius, Erik, Cecilia Bäcklander och Anna Birgersson-Dahlberg (2011) "Rasister på nätet försöker skrämma medier till tystnad", *Dagens Nyheter*, 2011-01-26.

Higgins, Jenny (2007) Sexy Feminisms & Sexual Health: Theorizing Heterosex, Pleasure, and Constraint in Public Health Research, *Atlantis*, 31(2):72–81.

Holland, Janet, Caroline Ramazanoglu, Sue Sharpe & Rachel Thomson (2004) *The male in the head: young people, heterosexuality and power*, London: Tufnell.

hooks, bell (1989) *Talking back: thinking feminist, thinking black*, Boston, Mass.: South End Press.

Janson, Karin (2011) "Han anmäler sexfilm", http://www.dt.se/brottsplats/1.3076791-han-anmaler-sexfilm/ hämtad 2013-04-03.

Larsson, Peter (2012) "Även RFSU behöver granskas", http://dagen.se/opinion/debatt/aven-rfsu-behover-granskas/ hämtad 2013-04-03.

Lennerhed, Lena (2011) ”RFSU: Kritiken mot vår sexfilm omodern och pryd”, http://debatt.svt.se/2011/01/27/rfsu-kritiken-mot-var-sexfilm-omodern-och-pryd/, hämtad 2013-04-03.

Mulinari Diana (2007) Women friendly? Understanding gendered racism in Sweden, i Kari Melby, Anna-Birte Ravn & Christina Carlsson Wetterberg (red.) *Gender equality and welfare politics in Scandinavia: the limits of political ambition?*, Bristol: Policy.

Rasmussen, Mary Louise (2012) ”Pleasure/desire, sexularism and sexuality education”, *Sex Education*, 12(4), 469-481.

RFSU (2011) *Handledning till Sex på kartan*, http://www.ur.se/mb/pdf/handledningar/169000-169999/169469-1_100959_Sex_pa_kartan.pdf. Hämtad 2013-04-03.

Røthing, Åse & Svendsen, Stine H. Bang (2011) ”Sexuality in Norwegian textbooks: constructing and controlling ethnic borders?”, *Ethnic & Racial Studies*, 34(11), 1953-1973.

Scott, Joan W. (2009) ”Sexularism”, RSCAS Distinguished Lectures, European University Institute.

Svensson, Anna (2011) ”UR:s sexfilm skapar ytterligare tabun”, http://www.newsmill.se/node/32497, hämtad 2013-04-03.

Tanse, Daniel (2011) ”Därför polisanmälde jag UR:s sexfilm”, http://debatt.svt.se/2011/01/31/darfor-polisanmalde-jag-urs-sexfilm/ hämtad 2013-04-03.

Anna Bredström arbetar som forskare och lärare vid Institutet för forskning om migration, etnicitet och samhälle (REMESO) vid Linköpings universitet. Hon disputerade 2008 på en avhandling om svensk hiv/aids-politik och hon arbetar för närvarande i tre olika forskningsprojekt som handlar om sexualundervisning; antidepressiv behandling; samt raskonstruktioner inom medicinsk genetik.

Paulina de los Reyes

Post-intersektionella utmaningar

> T är nitton år och kom till Sverige som adoptivt barn när hon var några månader gammal. Hon har en neuropsykiatrisk diagnos och har efter studenten fått sitt första jobb på en restaurang. T stortrivs med jobbet och är noga med att vara fokuserad och göra rätt. En dag får hon en ny arbetsuppgift; att ta emot en varuleverans. Medan hon kontroller lasten frågar lastbilchauffören: Var kommer du ifrån? När T berättar var hon är född svarar mannen ”Du ska vara glad att du är här och inte på ett bomullsfält i ditt hemland”. T blir ledsen och bestört, varför hade han sagt så? Hon berättade för sin chef som förstår att T kände sig kränk och ger henne sitt fulla stöd. Han kontaktar leverantören och försäkrar sig om att lastbilchauffören aldrig mer ska leverera några varor till hans restaurang. Men för T är händelsen inte över: hon blir orolig att det ska hända igen. Arbetsglädjen är borta och hon har svårt att koncentrera sig på jobbet. Till slut bestämmer hon sig för att säga upp sig. Efter ett tag får hon ett nytt jobb som timanställd på ett hotell. När hon serverar ett sällskap bestående av flera medelålders män tar en av dem ett hårt grepp om hennes rumpa samtidigt som han beställer mera sprit. T blir upprörd och kan inte förmå sig att gå in igen och servera männen. Hon är så uppriven att hon inte heller orkar säga något till sin chef eller till någon annan. När mannen klagar över att han inte har fått sin beställning blir chefen arg för att T har struntat i att servera kunden. Om man tar illa vid sig av något som kunden har sagt eller gjort, ja, då ska man be en annan personal att gå in och sköta beställningen. Kunden ska alltid få sin beställning menar chefen. T blev aldrig mer kallad att jobba på hotellet. När hon efter någon vecka ringer och frågar vad som har hänt får hon höra att hon inte är välkommen att jobba där. Hon vägrade att servera en kund som tafsade. Hon gjorde fel.[1]

Historien om T berättades för mig när hon övervägde att göra en DO-anmälan. Frågan var då vilken diskrimineringsgrund som kunde åberopas för att ge henne upprättelse. T:s situation kan ses som ett exempel för hur samverkan mellan olika relationer av förtryck formar levnadsvillkoren i dagens Sverige. Den visar också på

1 Jag fick ta del av T:s erfarenheter genom en person som jobbar med ungdomar med neuropsykiatriska diagnoser våren 2010. Dessvärre är hennes fall inte unik. Sedan dess har jag hört liknande berättelser i vitt skilda sammanhang, i synnerhet i relation till ungdomars svårigheter på arbetsmarknaden. Den höga arbetslösheten, instabila anställningar och försämrad arbetsmiljö skapar en särskilt utsatthet för unga människor som av olika anledningar betraktas som avvikande och annorlunda.

omöjligheten att analysera maktutövandet utifrån enkla antagonismer samtidigt som den exponerar de fallgropar och de begränsningar som uppstår ur en förståelse av förtryck och diskriminering baserad på fasta och åtskiljbara gruppidentiteter. Vilka maktrelationer står på spel i T:s fall? Vad händer när hennes erfarenheter av förtryck, underordning och diskriminering måste påvisas och begripliggöras i ett rättighetssammanhang?

Under de år som har gått sedan begreppet intersektionalitet introducerades i Sverige har förståelsen för maktutövandets komplexitet och dess inbäddning i såväl strukturella processer som särskiljande mekanismer fått allt större gehör i såväl politiska som akademiska kretsar.[2] Insikten om att människor är ”mer än bara kvinnor och män” – för att tala med Diana Mulinaris ord – och behovet att problematisera maktrelationer mellan kvinnor baserade på klass, nationalitet, etnisk bakgrund och sexualitet hade dock funnits länge. Därför kom idén om intersektionalitet att fylla ett teoretiskt tomrum och att öppna för nya politiska utmaningar. Samtidigt som intersektionella perspektiv får fotfäste i det feministiska fältet väcks nya frågor om begreppets politiska användbarhet och teoretiska status. Detta kapitel presenterar en kort reflektion över intersektionalitetens tillkomsthistoria i ljuset av pågående diskussioner i Sverige. Mina reflektioner är naturligtvis inte uttömmande; de avser endast att ringa in några centrala problem i spänningsfältet mellan förståelser av kategorier och rådande former för exploatering, underordning och förtryck i Sverige.

Vad är en kvinna? Intersektionella genealogier

Begreppet intersektionalitet hade en etablerad position i den feministiska idétraditionen långt innan det blev en del i det svenska akademiska samtalet med antologin *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige* (2002). Enligt Avtar Brah och Ann Phoenix (2004) blev intersektionalitetens problematik ett brännande spörsmål redan med Sojourner Thruths fråga *Ain't I a woman?* när hon talade inför Kvinnokonventet i Akron, Ohio, 1851. Frågan rymmer inte bara erfarenheter av förtryck som på ett avgörande sätt skiljer Sojourner Thruths liv från de andra kvinnorna i kongressen och ett ifrågasättande av en kvinnokamp som inte hade något att erbjuda de kvinnor som levde under slaveriets förtryck. Att ställa frågan om vem som kan benämnas som kvinna innehåller således inte bara krav att uppmärksamma multipla och interagerande former av förtryck utan riktar också sökarljuset mot en grundläggande konflikt inom feminism: vad händer när kvinnor som grupp görs till politiska subjekt? Vilka spänningar och antagonismer marginaliseras, förringas eller osynliggörs?

2 Se t exempel KVT 3-4 /05 som hade intersektionalitet som huvudtema. Tidskriften Scandia har också ägnat ett specialnummer åt intersektionalitet och historiskt forskning (Scandia 2010.1). Intersektionalitet undervisas också på flera nivåer inom universiteten och det anordnas kurser på folkhögskolor runt om i landet.

Feminismen har historiskt rymt olika ståndpunkter i frågan om vad som är samhällets viktigaste konflikt och om vad som bör vara huvudmålen för feministisk politik. Vem får vara ”kvinnan” och vad som utgör feminismens viktigaster politiska krav har aldrig varit givet. Historiskt har skapandet av en hegemonisk kvinnlighet inte skett utan motstånd. Antirasistiska feminister som Kimberle Crenshaw, bell hooks, Patricia Hill Collins för att nämna några få namn, har sedan flera decennier lyft fram betydelsen av klass, sexualitet och etnicitet i feministiska analyser. De har också sett svårigheterna att driva dessa frågor inom den feministiska rörelsen som ett problem som fordrar en analys av de olika former av marginalisering och exkludering som format rörelsens historia.

I boken *Feminist Theory. From Margins to Center* (2000) granskar bell hooks feministiska debatter i USA under 1970-talet och lyfter fram de ideologiska ställningstaganden som skilde aktivister som fokuserade på intersektionen mellan olika förtrycksrelationer från dem som hävdade könsfrågornas primat i förhållande till ras, sexualitet och klass. Även när det fanns en teoretisk förståelse för att kvinnors levnadsvillkor påverkas av klass, etnicitet och sexualitet avspeglades aldrig denna insikt i den feministiska rörelsens agerande. bell hooks baserar sin analys på egna erfarenheter som aktivist och intellektuell. Hon skriver om en rörelse där hon själv var delaktig och där hon upplevde marginalisering, rasism, klassförakt och heterosexism.

Även om den antirasistiska kritiken förpassades till feminismens marginaler under 1970-talets formativa period, är denna kritik en central komponent i feminismens historia. Trots det motstånd som antirasistiska feminister mötte inom rörelsen kan man idag konstatera att erfarenheter av rasism och slaveriet i USA har lämnat djupa spår i den feministiska teoriutvecklingen. Men till skillnad från talet om en tredje vågens feminism som berättar om en kumulativ utveckling inom feminism och ett programmatiskt intresse för kategorier som kön, klass, etnicitet och sexualitet, visar en genealogisk läsning att kampen för hegemonin inom feminism alltid varit närvarande. Om exkluderingen av rasism, klass och sexualitet från den feministiska agendan tidigare har varit i centrum för den intersektionella kritiken kan man idag, i ljuset av det ökade intresset för intersektionalitet, ställa frågan; från vilken horisont diskuteras dessa frågor i det feministiska samtalet?

Olika maktordningar och ordningarnas makt

Den antirasistiska feminismens arbete har varit en viktig inspirationskälla för forskare som intresserar sig för intersektionella analyser i Sverige. Här har Diana Mulinaris arbete om jämställdhetspolitikens nationalistiska innehåll och dess konsekvenser för kvinnor som definieras utanför nationen har haft stor betydelse (se till exempel Mulinari 2009). Det finns idag en växande insikt om att kvinnors levnadsvillkor skiljer sig åt på basis av klass, etnicitet och sexualitet, men det råder knappast kon-

sensus om hur dessa skillnader ska tolkas och förstås.[3] En av flera diskussionspunkter har handlat om hur man ska förhålla sig till de kategorier som oftast betraktas som grunden för intersektionella analyser – kön, sexualitet, klass och etnicitet – och till de maktstrukturer som ger upphov till dessa kategorier. En annan handlar om vilka kategorier som bör ingå i intersektionella analyser – varför kön, klass och etnicitet och inte sexualitet, funktionshinder och ålder? I förlängningen av denna diskussion ställs också frågan om alla kategorier är likvärdiga.[4]

Det finns knappast utrymme till att redogöra för denna debatt i detta kapitel men jag vill samtidigt här framhålla att jag ser begreppets teoretiska relevans främst inom ramen för ett konstruktivistiskt perspektiv, något som i förlängningen också har politiska implikationer. Utifrån ett konstruktivistiskt perspektiv är den sociala verkligheten som bekant inte given, den skapas i stället inom ett maktfält. Detta gäller även de kategorier som beskriver och förklarar denna verklighet; till exempel kön, etnicitet och ras, men också kategoriseringar baserade på sexualitet, funktionsförmåga, ålder och klass. Även om dessa kategorier kan användas i beskrivande syfte saknar de en fast kärna och en essentiell innebörd bortom de specifika kontexter där de skapas och reproduceras.

Kategorierna bör därför förstås inom ramen för specifika sammanhang, men också som en del av en socialt skapad ordning. Diskussioner om vilka kategorier som är grundläggande och vilka som glöms bort utgår – precis som argumentet att alla kategorier är lika viktiga och att varje försök att göra analytiska distinktioner kan betraktas som otillbörlig rangordning – från helt andra premisser, nämligen att det är möjligt att utgå från kategorier vars essentiella värde gör dem lika grundläggande i alla sammanhang.

Under de senaste åren har en rad undersökningar belyst skilda gruppers identitetsskapande i ljuset av såväl etablerade stereotyper om avvikande kvinnligheter som exkluderande processer inom olika samhällsområden.[5] Dessa undersökningar aktualiserar relevansen av intersektionella analyser i en svensk kontext. De väcker också en rad teoretiska och empiriska utmaningar, inte minst när det gäller att identifiera samhälleliga processer som gör konstruktionen av olika kategorier, identiteter och grupper till en oundviklig förutsättning för utövandet av makt. Politiskt innebär detta att formulera strategier som både tar hänsyn till människors olika utsatthet

3 Se debatten mellan Nina Lykke och Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari, *KVT* 2003/3-4. Se också Leslie Mac Call (2005) och temanumret om intersektionalitet i *The European Journal of Women's Studies* (2006). Se även antologierna *Inte bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus* red. Diana Mulinari, Eva Schömer och Kerstin Sandell (Studentlitteratur 2002) och *Vad händer med jämställdheten? Nedslag i jämställdhetens synfält* red. Paulina de los Reyes (Uppsala universitet 2011).

4 Se t ex Tina Rosenbergs kapitel i antologin *Framtidens feminismer. Intersektionella interventioner i den feministiska debatten* red. Paulina de los Reyes & Satu Gröndahl (Tankekraft, Stockholm 2007)

5 Några exempel: Catrin Lundströms avhandling "*Svenska latinas. Ras, klass och kön i svenskhetens geografi*, Hanna Wikström *(O)möjliga positioner. Familjer från Iran & postkoloniala reflektioner* och Pia Karlsson *Muslima. Islamisk väckelse och unga muslimska kvinnors förhandlingar om genus i det samtida Sverige*.

för maktutövande, exploatering och diskriminerande och samtidigt kan utgöra ett alternativ till den särskiljande ordning som gör dessa kategorier nödvändiga.

Enligt min uppfattning är ett intersektionellt perspektiv viktigt just för att problematisera situationer och sammanhang som gör vissa kategorier betydelsebärande och särskiljandet mellan o(jäm)lika grupper av människor till ett maktinstrument. Analytiskt innebär detta att ifrågasätta premisserna för skillnadsskapande i stället för att ta skillnaderna för givna. Utifrån ett sådant perspektiv är det också möjligt att utforska processer som gör att vissa kategorier uppfattas som mer centrala än andra. I detta sammanhang är skillnader i fråga om diskursivt utrymme, institutionella plattformer och politisk agens viktiga markörer för den hierarkiska ordning som etableras i och genom dessa kategorier. De frågor som kan ställas utifrån ett intersektionellt perspektiv handlar därför inte främst om hur o(jäm)lika kategorier förhåller sig till varandra utan snarare om hur dessa olikheter skapas, legitimeras och reproduceras. Följaktligen är det även relevant att ställa frågan om villkoren för maktutövande i nutida samhällen och om historiska, institutionella och politiska processer som avgör hur relationen mellan olika förtrycksformer erfars och politiseras.

Maktens kontexter; om kapitalismens flexibla förtryck

Om vi går tillbaka till T:s exempel i början av kapitlet är det uppenbart att en analys som måste välja mellan olika diskrimineringsgrunder riskerar att reducera komplexiteten i hennes erfarenhet av diskriminering.[6] Det är också möjligt att variationer i det diskursiva utrymmet för olika diskrimineringsformer gör att vissa delar av hennes erfarenheter lyfts fram på bekostnad av andra. Här är skillnader mellan olika diskrimineringsgrunder avsevärda bland annat i fråga om kunskapsnivå, institutionell förankring och politisk legitimitet. Det kan till exempel vara lättare för omgivningen att acceptera att hon blev utsatt för sexuella trakasserier än för rasism. Ett grundläggande problem är också att diskrimineringstänkandet inte förhåller sig till den utsatthet som följer av instabila arbetsvillkor och exploateringsformer som kännetecknar den platsbundna tjänsteproduktionen inom kapitalism. Klass definieras som bekant inte som diskrimineringsgrund men frågan är också om ett klassperspektiv kan fånga det förtryck som T utsattes för.

Här kan ett intersektionellt perspektiv göra skillnad. Inte i första hand för att T:s berättelse skulle kunna exponera det ultimata exemplet för ett intersektionellt förtryck utan i stället för att det öppnar för en problematisering av de specifika kontexter där de kategoriseringar som namnger T:s position kan kopplas till mekanismer av förtryck och exploatering. I detta sammanhang är den kritiska granskningen av de sammanvävda maktlogiker som i olika historiska kontexter skapar o(jäm)lika sub-

6 För en diskussion om olika diskrimineringsgrunder och multipel diskriminering se Susanne Fransson och Per Norberg *Att lagstifta om diskriminering* (SNS förlag, Stockholm 2007).

jektpositioner en oundviklig premiss. Frågan är också om T:s situation kan analyseras utan att ta hänsyn till de subjektiveringsprocesser som kännetecknar den globala kapitalismens organisering av arbete och försörjning.

I en globaliseringskontext pekar intersektionella analyser på nödvändigheten att utforska maktutövandet i ljuset av skillnadsskapande praktiker som legitimerar hierarkier och möjliggör exploatering under en kapitalistisk ordning. Historiskt sett har kategoriseringar på basis av kön, klass, etnicitet och nationalitet markerat gränser för tillhörighet i den sociala gemenskapen och definierat villkoren för berättigandet till samhällets resurser. Idag finns det skäl att rikta sökarljuset till de särskiljande mekanismer som artikuleras till nutida exploateringsformer globalt och nationellt. Den postkoloniala forskningen visar att dessa mekanismer är centrala för upprätthållandet av rådande ackumulationsmodeller. Det systematiska särskiljandet mellan olika sorters människor och produktionen av o(jäm)lika subjektspositioner har sina rötter i den koloniala ordningen samtidigt som det har varit en nödvändig förutsättning för etableringen av exploateringsrelationer i en globaliserad värld.[7]

Organiseringen av ekonomin under rådande kapitalackumulationsregimer innehåller inte bara erbjudanden om en gränslös konsumtion för de privilegierade eliterna världen över utan också nya sätt att exploatera människors livskraft, engagemang, känslor och kreativa förmåga (de los Reyes 2012). I detta sammanhang är de krav som ställs i arbetslivet inte bara en fråga om kompetens och kvalifikationer utan också om lämplig social bakgrund, ålder, kön, sexualitet och nationalitet (Thörnquist 2013; Gavanas & Calleman 2013). Detta är särskilt uppenbart inom tjänstesektorn och inom omsorgsarbetet där arbetsvillkoren ofta inbegriper en ökad kommodifiering av känslor och affekter vilket i förlängning också bidrar till att skapa nya utsatta, underordnade och splittrade subjektspositioner.

Spridningen av känsloarbete, prekära arbetsförhållanden och lönearbetets kolonisering av människors livsutrymme är faktorer som aktualiserar behovet av intersektionella analyser. De exploateringsformer som kännetecknar nuvarande ackumulationsmodeller innebär att kapitalet kan göra anspråk inte bara på de anställdas arbetskraft utan för *samtliga mänskliga förmågor* som på olika sätt engageras i lönearbetet, det vill säga tal, tankar, minnen, handlingar, etc. Filosofen Paolo Virnos (2011) hävdar att samtida exploateringsmodeller ger upphov till subjektiveringsformer genom vilka människors kreativa potential underordnas kapitalets logik. Den arbetskraft som efterfrågas inom den nya ekonomin förväntas kunna leverera en mängd olika egenskaper och erfarenheter som förvärvats utanför arbetslivet (kreativitet, insikt, engagemang, inlevelseförmåga, etc.). Samtidigt betraktas inte dessa som kompetenser eller kvalifikationer. De utgör därför med Virnos ord ”ett *icke-avlönat liv*”, något som i varierande grad har kommit att kännetecknа de underordnade subjektspositioner som den globala kapitalismen ger upphov till.

7 Se bland andra Avtar Brah, Mary J. Hickman & Máirín Mac an Ghaill (red.), *Global Futures: Migration, Environment and Globalization* se också Arturo Escobar, ”Worlds and Knowledges Otherwise”. För en diskussion från en svensk horisont se Sofie Tornhill, *Capital Visions. The politics of Transnational Production in Nicaragua*.

I en situation då arbetets organisering präglas av en ökad fragmentering och av permanent tillfällighet kan den differentierade inkluderingen av o(jäm)lika sorters *arbetskraft* relateras till en maktteknologi. Ett exempel på detta är de differentierade arbetsvillkor som gäller för irreguljära immigranter: De inkluderas i egenskap av billig arbetskraft men exkluderas från medborgerliga rättigheter och förnekas minsta möjlighet att påverka sina arbetsvillkor. Ett annat exempel är den strukturella diskriminering som drabbar kvinnor och män som av olika anledningar betraktas som avvikande, underordnade eller underlägsna.

Intersektionella utmaningar

Intersektionella analyser visar att normativa föreställningar om kön, klass, ras, sexualitet och etnicitet är centrala komponenter i de subjektiveringsprocesser som producerar såväl billig arbetskraft som underordnade och rättslösa medborgare inom ramen för rådande ackumulationsmodeller. De visar också på nödvändigheten av att teoretisera kring maktutövandets materiella villkor och inte minst om de olika exploateringsformer som knyter uppfattningar om olika sorters människor till kapitalets expansionsbehov. En viktig utmaning för framtida intersektionella studier är att utveckla analyser som bortom gängse kategoriseringar förmår att lyfta fram och problematisera på vilket sätt o(jäm)lika subjektspositioner artikuleras i rådande exploateringsprocesser. Det är också utifrån en sådan analys som det kan vara möjligt att finna politiska alternativ som kan förhindra att historien om T upprepas i framtiden.

Referenser

Brah, Avtar, Mary J. Hickman & Máirín Mac an Ghaill (red.) (1999) *Global Futures: Migration, Environment and Globalization.* London: MacMillan Press.

Brah, Avtar & Ann Phoenix (2004) "Ain't I A woman? Revisiting intersectionality" i *Journal of International Women's Studies,* Vol 3 (5).

de los Reyes. Paulina (red.) (2011) *Vad händer med jämställdheten? Nedslag i jämställdhetens synfält,* Uppsala Universitet.

de los Reyes, Paulina (2012) Globala maktrelationer, exploatering och migration i de los Reyes Paulina (red.) *Postkolonial feminism II*, Stockholm: Tankekraft.

Escobar, Arturo (2007) Worlds and Knowledges Otherwise *Cultural Studies* vol. 21, nr. 2-3.

Fransson, Susanne & Per Norberg (2007) *Att lagstifta om diskriminering,* Stockholm: SNS förlag.

Gavanas, Anna & Catharina Calleman (red.) 2013 *Rena hem på smutsiga villkor. Hushållstjänster, migration och globalisering,* Halmstad: Makadam.

hooks, bell (2000) *Feminist Theory From Margins to Centre,* London: Pluto Press.

Karlsson, Pia (2007) *Muslima. Islamisk väckelse och unga muslimska kvinnors förhandlingar om genus i det samtida Sverige*, Stockholm: Carlssons.

Lundström, Catrin (2007) *Svenska latinas. Ras, klass och kön i svenskhetens geografi,* Göteborg & Stockholm: Makadam.

McCall, Leslie (2005) *The complexity of intersectionality. Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Volume 3 (3).

Mulinari, Diana, Eva Schömer & Kerstin Sandell (red.) (2003) *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus,* Lund: Studentlitteratur.

Mulinari, Diana (2009) Women friendly? Understanding gendered racism in Sweden. i Kari Melby, Anna-Birte Ravn & Christina Carlsson Wetterberg (red) *Gender equality and Welfare politics in Scandinavia,* Bristol: Policy Press.

Rosenberg, Tiina (2007) Är alla marginaliseringar likvärdiga? i Paulina de los Reyes & Satu Gröndahl (red.) *Framtidens feminismer. Intersektionella interventioner i den feministiska debatten*, Stockholm: Tankekraft.

Thörnquist, Annette (2013) *Mångfaldens marknad och arbetets villkor, Om följder a kundval (LOV) I hemtjänsten*, Arbetsliv i Omvandling 2013:2. Work, Technology and Social Change, Lund: Lunds universitet.

Tornhill, Sofie (2010) *Capital Visions. The politics of Transnational Production in Nicaragua*, Statsvetenskapliga institutionen. Stockholms universitet.

Wikström, Hanna (2007) *(O)möjliga positioner. Familjer från Iran & postkoloniala reflektioner,* Institutionen för socialt arbete. Göteborgs universitet.

Virno, Paulo (2011) *Multitudens grammatik*, Hägersten: Tankekraft förlag.

Paulina de los Reyes är professor i ekonomisk historia vid Stockholms universitet. Hennes forskningsområde är makt, postkolonial feminism och intersektionalitet. Hon har varit redaktör för antologin *Postkolonial feminism I & II* (Tankekraft, 2011/2012) och utkommer inom kort med antologin *Inte bara jämställdhet. Intersektionella perspektiv på hinder och möjligheter i arbetslivet* (Rapport till Jämställdhetsdelegationen).

Suvi Keskinen

Vit västerländskhet, maskulinitet och krisdiskursen

Efter Anders Behring Breiviks terrorangrepp i centrala Oslo och på ön Utøya sommaren 2011 har länkarna mellan högerextremism, islamofobi och antifeminism uppmärksammats allt mer i den nordiska samhällsdebatten. För dem som följt forskningen om den europeiska radikalhögern och den roll frågor om genus, sexualitet och jämställdhet spelar i debatten om mångkulturalismens kris och (re)produktionen av antimuslimsk rasism (Pitcher 2009; Lentin & Titley 2011; Keskinen 2011, 2012), var temat och budskapet i Breiviks manifest på internet inte särskilt nya. Mycket av det har redan tidigare skrivits på islamofobiska nätsidor och upprepats i politiska tal av representanter för radikalhögern, och till och med av etablerade konservativa och liberala partier. De etablerade partierna delar förvisso inte Breiviks syn på användandet av våld i politiskt syfte, men helt fristående från dessa strömningar kan hans attack inte betraktas. Den kan snarare ses som ett led i den tradition av högerextremistiskt och rasistiskt våld som en längre tid karaktäriserat även de nordiska länderna, som Diana Mulinari och Anders Neergaard (2012) i sin analys av terrorhandlingarna i Norge påpekat. För att förstå inte bara Breiviks angrepp, utan också hela den identitetspolitik som byggs upp i namn av vita, infödda nordbor på invandringsfientliga sociala medier och i dessa sociala rörelser, krävs en genomgripande diskussion om relationen mellan de etablerade partiernas och radikalhögerns retorik/politik, samt sammanblandningen av genus, sexualitet och rasifiering i dessa rörelsers politiska budskap.

I denna text fokuserar jag den sistnämnda frågan i kontexten av den invandringsfientliga och antifeministiska rörelsen i Finland. Jag analyserar hur frågor om nation, ras, genus och heterosexualitet karaktäriserar de intellektuellas retorik, en retorik som i betydande omfattning påverkat dessa rörelsers ideologiska budskap.

Jag är speciellt intresserad av hur formerna för rasifiering ändras och anpassas till samhälleliga och globala förändringar. Vår tid har kallats den postrasiala epoken, en epok som kännetecknas av påståenden om rasismens och rastänkandets försvinnande, samt de svårigheter detta orsakar för diskussionen om rasifierade maktrelationer (Winant 2004; Goldberg 2009). Som en följd av antirasismens ökade samhälleliga

betydelse och en mer omfattande lagstiftning mot diskriminering har radikalhögern i Europa anpassat sin argumentation och sökt vägar att presentera sig som rumsren, alltså som en legitim politisk aktör. Trots att jag diskuterar frågan från finsk synvinkel, existerar det tydliga paralleller till processer som pågår även i de andra nordiska länderna.

Texterna jag hänvisar till har skrivits av fyra inflytelserika intellektuella[1]. En av dem medverkar aktivt i politiska rörelser, nämligen Jussi Halla-aho, parlamentsledamot för Sannfinländarna och kommunpolitiker i Helsingfors, medan de andra har fått stor uppmärksamhet i media genom sina publikationer. Alla citeras de ivrigt av dem som skriver på invandringsfientliga och antifeministiska nätsidor. Det handlar om en grupp utbildade medelklassmän som producerar idéer, föreställningar och visioner om det politiska. Trots att denna typ av grupper är ideologiskt viktiga, negligeras de ofta i diskussioner om hur och varför radikalhögern attraherar arbetarklassmän eller socialt utslagna vita samhällsgrupper.

Bland de fyra opinionsbildarna ingår professor Timo Vihavainen vars bok *Länsimaiden tuho* [Västländernas förintelse, 2008] fick bred mediebevakning och betraktades som tabubrytande i sin förment öppna diskussion kring invandring. Riksdagsledamoten Jussi Halla-aho är en tidigare forskare i slaviska språk som blivit frontfigur för den finska invandringsfientliga rörelsen, i synnerhet genom sin blogg *Scripta: Kirjoituksia uppoavasta Lännestä* [Skrifter om/från det sjunkande Väst]. Författaren Timo Hännikäinen behandlar i sina essäböcker *Ihmisen viheliäisyydestä ja muita esseitä* [Om människans eländighet och andra essäer, 2011] och *Ilman* [Utan, 2008] frågor om de intellektuellas roll i samhället, mångkulturalism, männens position och heterosexualitet. Sociologen Henry Laasanen har skrivit boken *Naisten seksuaalinen valta* [Kvinnors sexuella makt, 2008] och är aktiv bloggare som bland annat diskuterar invandringsfrågor.

Krisdiskursens tidsålder

Diana Mulinari och Anders Neergaard (2011) kritiserar forskningen om radikala högerpartier som *Sverigedemokraterna, Dansk Folkeparti* och *Sannfinländarna* för att använda olika krisförklaringar (välfärdstatens kris, postindustriell kris, demokratikris) för att förstå dessa partiers uppsving och rasifierande politiska retorik. En dylik förklaring leder, enligt forskarna, till en naturalisering av rasismen när den beskrivs som en respons till kriser och därmed betraktas som marginell eller obefintlig under normala tider. Att presentera radikalhögern som en produkt av ekonomiska kriser är missledande också i den meningen att flera av dessa partier har visat sig vara framgångsrika även under ekonomiskt blomstrande tider och de har i många länder blivit en permanent del av det politiska livet.

1 En mer ingående analys av texterna finns i Keskinen (2013). I de analyserade texterna ingår både de nämnda böckerna och bloggtexter.

Trots att jag ser den osäkerhet och förlust av hopp som sprids i kölvattnet av den nyliberala kapitalismen (Hage 2003) som en central del av problematiken kring det växande stödet för högerradikala partier, kan inte detta betraktas som en automatisk process eller avskilt från politisk retorik och rasifierade maktrelationer. De som formar tankesätt för den invandringsfientliga rörelsen och radikalhögern är sällan medlemmar av grupper som påverkats negativt av den nyliberala kapitalistiska utvecklingen eller konkurrerar om arbetsplatser med migranter. De av mig studerade skribenterna och deras anhängare på nätforum som *Hommaforum*[2] är till stor del utbildade, relativt välbärgade medelklassmän. De använder sig dock ivrigt av krisdiskursen och dystopiska framtidsvisioner för att argumentera för behovet av ett nationellt uppvaknande och krav om förändring.

Den kris som figurerar i de analyserade texterna handlar mindre om ekonomi än om kultur, civilisation och reproduktion av nationen. Hotbilderna som här produceras blandar islamisering med homosexualitet, en feminism som ”gått för långt” och ”splittrade” familjer. Krisdiskurser härstammar i de förändringar som skett sedan 1960-talet, när rasifierade minoriteter, kvinnor, homosexuella och antikoloniala rörelser kämpade för att förändra kunskapen och för att ta sin del av den samhälleliga och globala makten – processer som karakteriserar tiden efter befrielserörelserna (*postliberationist* på engelska) (Robinson 2006)**.** Både vithet och heterosexuell maskulinitet har förlorat sin status som självklara – och osynliga – normer. Istället har de blivit ifrågasatta och utmanade, därtill också underlag för identitetspolitik. Från att ha setts som universella normer har vithet och heterosexuell maskulinitet i allt högre grad förvandlats till partikulära identiteter som vissa grupper anser vara i behov av försvar.

Min avsikt är inte att hävda att vithet eller maskulinitet är i kris materiellt sett eller att den maktställning som förknippas med dessa positioner skulle ha försvunnit. Det är istället fråga om samhälleliga förändringar som lett till en utmaning av den dominerande position dessa normer haft och även en kamp om ideologiskt ledarskap i ett förändrat politiskt landskap. Det centrala här är de funktioner krisdiskussionen har: vad görs med talet om den vita heterosexuella maskulinitetens kris och vilka föreställningar om framtiden gestaltas i/med dessa tal. Krisdiskurser och apokalyptiska visioner har varit del av kristen, västlig tradition sedan länge (Swyngedouw 2010) och innehåller därmed en stark potential för affektiv mobilisering.

Krisdiskurser ger plats att lufta de känslor av förlust och missnöje som delar av den vita befolkningen hyser. Men till skillnad från Tobias Hübinette och Catrin Lundström (2011) vill jag inte använda begrepp som vit melankoli eller fokusera sorg och förlust i analysen. Trots att dessa begrepp väl kan beskriva de stämningar

2 *Hommaforum* etablerades som en arena för att diskutera och planera politisk aktion av efterföljare till Jussi Halla-ahos blog *Scripta.* Denna grupp har haft en betydelsefull roll i spridandet av invandringsfientlig retorik och krav på hårdare invandringslagstiftning i Finland. Flera aktivister har positioner inom *Sannfinländarna*, till exempel Matias Turkkila som är redaktör för partiets tidning. I en kartläggning av deltagarna på *Hommaforum,* genomförd av nätforumet själv, framgick det att deltagarna var oftast män och att deras utbildnings- och inkomstnivå var högre än genomsnittet.

som karaktäriserade den svenska officiella debatten efter riksdagsvalet 2010 som de två forskarna diskuterar, är melankoli eller sorg inte särskilt närvarande i de texter jag analyserat. Dessa texter domineras istället av sarkasm, verbala attacker, produktion av förment rationella argument och förlöjligande av motståndaren, även hot och aggressivitet – det vill säga (maskulint kodad) kampanda och mobilisering i stället för (feminint kodad) melankoli.

Civilisationens ”undergång”, kvinnor med makt och erotiskt kapital

Det är tre centrala teman som binder ihop de texter jag undersöker: (1) hotet av islamisering, (2) en feminism som anses ha gått för långt och (3) följdverkningarna av (vita) kvinnors makt över nationen och i heterosexuella relationer. Länkarna mellan den invandringsfientliga rörelsen och den antifeministista mansrörelsen byggs upp med hjälp av dessa teman, trots att författarna också har skilda åsikter och delvis fokuserar olika frågor.

Dessa skribenter betraktar, liksom större delen av den europeiska radikalhögern och anti-islamska intellektuella, islamisering som det centrala hotet mot västvärlden[3]. De använder sig av en transnationell diskurs som väver samman påståenden om hot om terrorism, patriarkala genusrelationer, förortskravaller och ökade välfärdskostnader (Lentin & Titley 2011) för att bevisa att ökad invandring från icke-västliga och särskilt från muslimska länder är destruktivt för den finska nationen. I diskussionen om den vita nationens framtid och de rasifierade andra kopplas den finska nationen starkt till vad som betraktas som västerländsk civilisation vilket också titlarna på texter som *Länsimaiden tuho* och *Scripta. Kirjoituksia uppoavasta Lännestä* visar.

Denna oro över den vita nationens (Hage 2000) och det civiliserade Västs framtid blandar två typer av rasifierande tankemönster. Dels handlar det om en antimuslimsk rasism som opererar med ett kulturrasistiskt språk och hänvisar till liberala värden – ett numera mycket populärt talesätt som även många europeiska center- och vänsterpolitiker, samt liberaler använder (Lentin & Titley 2011; Keskinen 2012). Å andra sidan använder författarna också rasifierande talesätt som explicit förknippar hudfärg och icke-västlig bakgrund med lägre nivåer av civilisation och kulturell evolution, alltså det som uppfattas som primitivt eller efterblivet[4]. Där använder de sig av en rasistisk tradition med djupa rötter i den europeiska historien – det vill säga tankesätt som många redan förklarat som döda och begravna (Goldberg 2009 s. 151-198). Sammanvävningen av dessa två tankesätt visar att rasifieringen som fenomen

3 Till exempel Halla-aho (2005). För en mer detaljerad analys och citat av materialet se Keskinen (2013).

4 Till exempel Vihavainen (2009, s. 47-48).

ständigt finner nya former men samtidigt kan detta skapa utrymme för tankesätt som dolt sig i skymningen under de sista årtiondena.

Oron över den snabba reproduktionen hos den muslimska och icke-västliga minoriteten i Väst får stöd av den oro som relateras till en minskande reproduktion bland den vita befolkningen. Enligt författarna orsakas det sistnämnda av ökad homosexualitet, kvinnors prioritering av karriär och av skilsmässor.

Att jämställdhet blir ett led i rasifierat skillnadsskapande som beskriver vit västerländskhet som överlägsen icke-västlig och särskilt muslimsk kultur (se till exempel de los Reyes, Molina & Mulinari 2002; Lewis 2005) inte enbart kännetecknar de analyserade texterna. Men de studerade skribenterna stannar inte här. Skribenterna argumenterar också för att kvinnors (i betydelsen vita kvinnor) ställning självklart är bättre i västländerna än i världen utanför, men att det också gått för långt. Det feministiska inflytandet har enligt dem lett till en överväldigande politisk korrekthet, mäktiga men inkompetenta kvinnor i ledarpositioner och en kvävande välfärdsstat med ett oändligt regelverk. Sverige figurerar som ett ofta använt exempel både på en feminin välfärdsstat genom vilken den mäktiga statsfeminismen dirigerar samhällsutvecklingen och på det multietniska samhällets dystra verklighet som väntar Finland om inget görs.[5]

I en sådan retorik skiftar fokus från den vita nationen och de hotfulla andra till vita kvinnors och vita mäns relationer. Den hårdaste attacken riktas mot ledande kvinnor i invandringspolitik och -administration. Den tidigare invandringsministern Astrid Thors tillhör Svenska folkpartiet och är därmed diskvalificerad från tillhörighet med nationen i den nynationalistiska retoriken. Hon och Ritva Viljanen, tidigare ansvarig för invandringsfrågor i inrikesministeriet, finns bland dem som får bära ansvaret för det som betecknas som en misslyckad invandringspolitik. Jussi Halla-aho skriver om dessa kvinnor som en ”skyddande sköld” framför de andra männen som förkroppsligar hotet mot nationens framtid. Mäktiga vita kvinnor presenteras som ett centralt hinder mot patriotiska (vita) män som vill rädda nationen. Avmaskuliniseringen av de vita männen är dubbel i den meningen att de inte bara hindras från att utföra sitt patriotiska uppdrag utan också tvingas underkasta sig mäktiga kvinnor (Keskinen 2011). Att dessa kvinnor lierar sig med de andra männen blir ett svek som är svårt att acceptera.

Även det tredje temat handlar om vita kvinnors makt. Fokus ligger här på heterosexualitet som presenteras som en kamparena där vissa är bättre och andra sämre lottade. Erotisk makt anses gynna kvinnor och genom deras val indelas män på högre, mellan- och lägre nivå på en rankinglista. Det som betecknas som sexuellt marknadsvärde anses vara speciellt skadligt för mindre lyckligt lottade män och speciellt Hännikäinen och Laasanen uttrycker oro för att dessa män kan förbli utan heterosexuella partners större delen av sitt liv. Texterna fokuserar på frågan om heterosexuella vita mäns behov och hur dessa kan tillmötesgås. Rasifierade och postkoloniala maktförhållanden får sin betydelse i denna kontext. Att icke-vita kvinnor och män flyttar till Finland beskrivs som något som förändrar förhandlingspositionerna mel-

5 Till exempel Hännikäinen (2011, s. 62) och Halla-aho (2008).

lan vita män och kvinnor.[6] Dels anser skribenterna att det öppnas nya möjligheter för vita män som kan uppnå en högre nivå på rankinglistan eftersom icke-vita kvinnor inte har samma selektiva kriterier som vita kvinnor, dels kan vita finska kvinnor bli tvungna att utöka de förmåner de erbjuder vita män för att klara sig i konkurrensen. Samtidigt argumenteras det för att vita mäns situation kan försämras genom att andra, rasifierade män anländer till slagfältet och till exempel ”polygamiska afrikanska” män reducerar möjligheterna för vita män.[7]

Gränserna mellan vita och icke-vita (eller finska och utländska som det oftast heter) män och kvinnor är tydligt dragna och centrala i den analyserade retoriken. Att stänga gränserna är dock inte alltid det som förespråkas i denna typ av retorik. Att utnyttja och reglera invandring innebär också fördelar. Prostitution är en av de fördelar som en del skribenter beskriver. Den postkoloniala maktobalansen ger möjligheter för vita män att inte bara fantisera om sexuella upplevelser som ”kolonisatör” och legitimera dem med hedonism[8] utan också att förverkliga en del av sina fantasier. Denna nyliberala retorik använder sig både av rationell kalkylering, säljbara upplevelser och hedonistiska motiveringar för att argumentera för rätten att utnyttja de globala maktskillnaderna för att skaffa sig fördelar. Även i denna form av rasifiering blandas nya och tidigare formuleringar på ett sätt som passar in i den nyliberala tidsåldern.

Vita gränsbevakarmaskuliniteter i det postkoloniala Norden

De analyserade texterna ger uttryck för det jag kallar *vita gränsbevakarmaskuliniteter*. Dessa maskuliniteter karakteriseras av en fixering vid gränser, gränskontroll och exkludering, men samtidigt en maskulint kodad vilja att försvara och beskydda det som betraktas som ens eget (kvinnor, barn, hem, nation). I den nuvarande situationen har beskyddarpositionen blivit betydligt svårare att inta i och med att kvinnor, barn och hem inte är som förr, alltså att de inte vill inta den plats de tilldelats eller inte passar in i fantasin om den vita nationen. De verkar inte behöva eller rent av vägrar att bli skyddade, de har förvandlats till något som inte motsvarar idén om det hemtrevliga och det som är värt att försvaras. Karaktäristiskt för vita gränsbevakarmaskuliniteter är att en ständig gränsdragning och -kontroll utövas i relation till både den vita nationen och de sexuella och reproduktionsmässiga relationerna som utgör grunden för nationen som hem. Gränskontrollen riktar sig mot externa föreställda hot och de rasifierade andra männen, men också gentemot dem som anses förstöra den hemtrevliga nationen och dess sexuella relationer internt.

6 Till exempel Laasanen (2008, s. 176).
7 Laasanen (2010).
8 Hännikäinen (2011, s. 158).

Uppkomsten av vita gränsbevakarmaskuliniteter bör ses i relation till föreställningar om vithet och dess anknytning till nationella självbilder. Idéer om vit västerländskhet som kännetecknande för den nationella identiteten präglar inte bara radikalhögerns och invandringsfientliga gruppers retorik, utan liknande identifikationer med ett ekonomiskt och kulturellt överlägset Väst har förankrat sig i nationalistiska diskurser i Finland och de andra nordiska länderna (Mattson 2005; Loftsdottír & Jensen 2012; Keskinen 2013). Tankarna om finskhet (eller svenskhet för den delen) bygger på ett narrativ om den nationella historien, som vanligtvis beskriver en etniskt och kulturellt homogen befolkning och positionerar nationen historiskt, kulturellt och ekonomiskt som en del av västländerna. Den självklara identifikationen med vithet och finskhet blir synlig i reaktionerna som icke-vita finländare ständigt möter: de blir betraktade som utlänningar och tillfrågade om sin härkomst, trots att de kan vara födda och uppvuxna i landet (Rastas 2005; Haikkola 2012).

Ghassan Hage (2000) skiljer mellan två typer av nationell tillhörighet – en som bygger på rätten att känna sig hemma, vara en del av den föreställda gemenskapen och dra nytta av nationella resurser, och en annan som grundar sig på tron att man har rätt att besluta över nationen och dess framtid, vad nationens föreställda hemtrevlighet betyder och hur detta kan nås. Den sistnämnda nationella tillhörigheten kallar Hage *governmental belonging*. Det är denna tillhörighet och rätten att definiera och styra nationen som är central för det politiska projekt som de vita gränsbevakarmaskuliniteterna gör anspråk på. Fantasin om den vita nationen och dess föreställda hemtrevlighet handlar dock inte enbart om rasrelationer utan också om sexualitets- och genusrelaterade relationer. Vita gränsbevakarmaskuliniteter presenterar en bild av att nationen har formats till ett icke-hemtrevligt ställe både i bemärkelsen att icke-vita börjat kräva rätten till tillhörighet och att heterosexuella relationer blivit instabila och fått ge plats åt andra sätt att organisera sexuella relationer.

Vithet har analyserats som något som formas hela tiden i specifika geografiska kontexter, som också bär på historiska rötter. Finland och de andra nordiska länderna har inte legat utanför rastänkandets och kolonialismens historia, även om de ofta presenteras som utanförstående och speciella i sin relation till dessa traditioner (Keskinen et al. 2009). Finlands delaktighet i det koloniala projektet och det kulturella arkivet (Said 1987) som även idag påverkar representationer och diskurser av väst och resten av världen har tydliggjorts i forskning om missionsarbete, skolböcker, encyklopedier, reseskildringar och flera andra samhällsarenor (till exempel Löytty 2006; Kuortti, Lehtonen & Löytty 2007; Rastas 2012). Trots att finnarna hade en ambivalent position till den vetenskapliga rasismens typologier, eftersom de först kategoriserades såsom varande av mongoliskt ursprung och därmed placerade utanför det vita västerländska, resulterade detta inte i ifrågasättande av rashierarkier, utan i stället i försök att övertyga vetenskapsmän i andra länder om att finnarna egentligen var vita européer (Rastas 2012; Keskinen 2013).

Med tanke på de hierarkier som de vita gränsbevakarmaskuliniteter jag diskuterar här gör anspråk på, är Alistair Bonnetts (2004) tankar om relationen mellan vithet

och västerländskhet intressanta. I en analys av brittiska texter från slutet av 1800-talet till 1930, visar Bonnett hur idén om västerländskhet ersatte idén om vit överlägsenhet. Detta framförallt därför att den på ett mer flexibelt sätt kunde länka tankar om civilisation, framsteg och överlägsenhet till ett geografiskt område där de flesta invånare kunde kategoriseras som vita och till värden som ansågs karakterisera dessa grupper. Således kunde problemet med hur den vita arbetsklassen skulle inkluderas i föreställningen om en civiliserad och överlägsen vit ras lösas. Samtidigt artikulerades och legitimerades rasifierad makt genom beteckningar som inte direkt hänvisade till ras. Idéer om västerländskhet och modernitet är sammanvävda även på många andra sätt (Lewis & Mills 2003). Denna flexibilitet tillsammans med introducerandet av rasifierad makt på ett indirekt sätt gör även idag västerländskhet till en betydande resurs för hierarkiserande kategoriseringar, detta trots att själva de representationer och diskurser som rör västerländskhet i viss mån förändrats sedan den period Bonnetts forskning gäller.

Vita gränsbevakarmaskuliniteter måste ses i denna historiska kontext, men också i relation till de centrala förändringar de senaste decennierna fört med sig. Genus- och sexualpolitiska frågor har lyfts allt mer på den politiska agendan och jämställdhetsdiskursen har intagit en central position i formandet av nationella identiteter i Norden. Postkolonial migration har lett till ifrågasättande av fantasier om den vita nationen och satt sökarljus på frågor om global orättvisa och krav på förändring inom det som kallas västvärlden. Inte minst får vita gränsbevakarmaskuliniteter sin styrka av de processer i västvärlden som (på engelska) kallas *securitisation* och följderna av det så kallade kriget mot terrorism som presenterar migranter, asylsökande och muslimer som säkerhetsrisker och producerar avancerade medel för att bevaka, förfölja och neutralisera vad som betraktas som hot mot samhället. I kontexten av nyliberal kapitalism och det krympande utrymmet för nationellt beslutsfattande blir nationen ett centralt objekt att kämpa för och inflytandet över och styrningen av nationen en markör för kontroll över framtiden.

Referenser

Bonnett, Alastair (2004) *The idea of the West*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (2002) *Maktens (o)lika förklädnader.* Stockholm: Atlas.

Goldberg, David T. (2009) *The threat of race,* Malden: Wiley-Blackwell.

Hage, Ghassan (2000) *White nation,* New York: Routledge.

Hage, Ghassan (2003) *Paranoid nationalism: Searching for hope in a shrinking world,* Sydney: Pluto Press.

Haikkola, Lotta (2012) *Monipaikkainen nuoruus: Toinen sukupolvi, transnationaalisuus ja identiteetit.* Helsinki: University of Helsinki.

Halla-aho, Jussi (2005) Mietteitä kansainvaelluksesta, http://www.halla-aho.com/scripta/mietteita_kansainvaelluksesta.html (läst 3.8.2012)

Halla-aho, Jussi (2008) Något att grubbla för tant Astrid, http://www.halla-aho.com/scripta/nagot_att_grubbla_pa_for_tante_Astrid.html (läst 3.8.2012)

Hübinette, Tobias & Lundström, Catrin (2011) Sweden after the recent election: the double-binding power of Swedish whiteness through the mourning of the loss of "Old Sweden" and the passing of "Good Sweden", *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 19: 1, 42-52.

Hännikäinen, Timo (2011) *Ihmisen viheliäisyydestä ja muita esseitä*, Turku: Savukeidas.

Keskinen, Suvi (2011) Borders of the Finnish nation: Media, politics and rape by 'foreign' perpetrators, i Elisabeth Eide & Kaarina Nikunen (red.) *Media in motion: Cultural complexity and migration in the Nordic region,* Farnham: Ashgate.

Keskinen, Suvi (2012) Limits to speech? The racialised politics of gendered violence in Denmark and Finland, *Journal of Intercultural Studies* 33: 3, 261-274.

Keskinen, Suvi (2013) Antifeminism and white identity politics: Political antagonisms in radical right-wing populist and anti-immigration rhetoric in Finland, *Nordic Journal of Migration Research* 3: 4, 225-232.

Keskinen, Suvi, Tuori, Salla, Irni, Sari & Mulinari, Diana (red.) (2009) *Complying with colonialism: Gender, race and ethnicity in the Nordic region,* Farnham: Ashgate.

Kuortti, Joel, Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (red.) (2007) *Kolonialismin jäljet,* Helsinki: Gaudeamus.

Laasanen, Henry (2008) *Naisten seksuaalinen valta*, Jyväskylä: Multikustannus.

Laasanen, Henry (2010) Oman sukupuolen maahanmuuttajat epätoivottuina seksuaalisina kilpailijoina, http://henrylaasanen.puheenvuoro.uusisuomi.fi/35606-oman-sukupuolen-maahanmuuttajat-epatoivottuina-seksuaalisina-kilpailijoina (läst 3.8.2012)

Lentin, Alana & Titley, Gavan (2011) *The crises of multiculturalism,* London: Zed Books.

Lewis, Reyna & Mills, Sara (2003) *Feminist postcolonial theory,* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Lewis, Gail (2005) Welcome to the margins: Diversity, tolerance and policies of exclusion, *Ethnic and Racial Studies* 28: 3, 536-558.

Loftsdottír, Kristin & Jensen, Lars (red.) (2012) *Whiteness and postcolonialism in the Nordic region,* Farnham: Ashgate.

Löytty, Olli (2006) *Ambomaamme: Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut.* Tampere: Vastapaino.

Mattson, Katarina (2005) Diskrimineringens andra ansikte: Svenskhet och 'det vita västerländska', i Paulina de los Reyes & Masoud Kamali (red.) *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering,* SOU 2005: 41, Stockholm: Edita.

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2011) Sverigedemokraterna och det teoretiska fältet, i Mats Deland, Fredrik Hertzberg & Thomas Hvitfeldt (red.) *Det vita fältet:*

Samtida forskning om högerextremism. Opuscula Historica Upsaliensis 41, Uppsala: Uppsala universitet.

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2012) Violence, racism and the political arena: a Scandinavian dilemma, *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 20: 1, 12-18.

Pitcher, Ben (2009) *The politics of multiculturalism*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Rastas, Anna (2005) Racializing categoriation among young people in Finland, *YOUNG – Nordic Journal of Youth Research* 13:2, 147-166.

Rastas, Anna (2012) Reading history through Finnish exceptionalism, i Kristin Loftsdottír & Lars Jensen (red.) *Whiteness and postcolonialism in the Nordic region,* Farnham: Ashgate.

Robinson, Sally (2006) *Marked men,* New York: Columbia University Press.

Said, Edward (1987) *Orientalism*. London: Penguin.

Swyngedouw, Erik (2010) Apocalypse forever? Post-political populism and the spectre of climate change, *Theory, Culture & Society* 27: 2-3, 213-232.

Vihavainen, Timo (2009) *Länsimaiden tuho*, Helsinki: Otava.

Winant, Howard (2004) *The new politics of race: Globalism, difference, justice,* Minnesota: University of Minnesota Press.

Suvi Keskinen är docent och universitetslektor i sociologi vid Åbo universitet i Finland. Hennes forskningsintressen inkluderar postkolonial feminism, kritisk rasforskning, rasism och antirasism, medie- och politiska diskurser, migration och generationer, könsrelaterat våld. Hon har bland annat redigerat boken *Complying with colonialism: Gender, race and ethnicity in the Nordic region* (Ashgate, 2009), tillsammans med Diana Mulinari, Sari Irni och Salla Tuori.

Carina Listerborn

Den osynliga våldsgeografin: med en intersektionell blick på våldshandlingar i offentliga rum

Med utgångspunkt i det urbana rummet som fundament för sociala relationer och demokratiska processer, problematiserade forskargruppen kring ”Att utforska urbant våld – en studie av makt, rum och socialt hållbar utveckling”[1] våldets skilda uttryck och diskursiva inramningar. Begreppet våld används i vardagliga sammanhang oftast utan oklarheter om vad som avses. Till ett förgivettagande om vad våld är finns också en mängd föreställningar om vem som är offer och vem som är förövare, vilket i sin tur också leder till processer av offergörande och förövar-görande. Ett stort allmänintresse för det spektakulära våldet gör att framställningen av specifika offer och förövare ständigt re-presenteras. Grundat i fördomar etableras svartvita föreställningar i mellanmänskliga relationer, men också på en politisk och diskursiv nivå. Med en moralisk och politiskt underliggande indignation kategoriseras därmed våld som ont, eller gott, i den samhälleliga debatten. Det goda våldet kan handla om att försvara nationen eller utgöras av samhällets insatser för att motverka just våld. Dessa föreställningar framträder inte minst i den mediala bilden, men även i den samhällsvetenskapliga forskningen reproduceras sådana positioner. De förenklade bilderna existerar trots att det i vetenskapliga sammanhang finns en mängd olika betydelser och innebörder i begreppet beroende av disciplin, perspektiv och kontext.

Våld mot kvinnor, i vardagsliv eller i krigsföring, är centrala forskningsområden för genusforskningen, där ett maktperspektiv har fördjupat förståelsen för våldets

1 Forskningsprojektet ”Att utforska urbant våld: en studie av rum, makt och social hållbarhet” genomfördes 2008 – 2010 och finansierades av FORMAS. Projektet var förlagt till Institutet för bostads- och urbanforskning, IBF, Uppsala universitet med Irene Molina som projektledare. I forskargruppen ingick Diana Mulinari, Centrum för genusvetenskap, Lunds universitet och Carina Listerborn, Institutionen för urbana studier, Malmö högskola, samt tre assistenter: Johanna Sixtensson, Tommy Berggren och Maja Lundkvist.

bakgrund, sammanhang och konsekvenser. Våld mot kvinnor beskär vardagens rörlighet både i den privata sfären och i den offentliga. Det rasifierade våldet mot, eller utfört av kvinnor, i ett västerländskt sammanhang är dock ett mindre utforskat område. På samma sätt som introducerandet av begreppet intersektionalitet väckte en insikt om hur ”olika positioner konstruerar varandra” (los Reyes, Molina och Mulinari, 2003:25) behöver våldsdiskursen problematiseras vidare i relation till kön, klass, religion och etnicitet/ras. Debatten om vikten av ett intersektionellt perspektiv inom samhällsvetenskapen väcktes i slutet av 90-talet genom att påvisa tendenser till att ignorera, exkludera eller kulturalisera de andra även inom en relativt framgångsrik svensk genusvetenskaplig och feministisk rörelse. Frånvaron av de osynliggjorda perspektiven ledde till vita fläckar inom kunskapen om makt, genus och nationalism. Våld är tätt sammanvävt med dessa maktordningar och behöver också analyseras som ett vidare samhälleligt fenomen.

En typ av frekventa våldsamma händelser är vad som Philomena Essed (2005) benämner vardagsrasism. Vardagsrasism är något som till exempel muslimska kvinnor som bär huvudduk möter när de rör sig i sin stad. Vardagsrasismen kan också vara något som uppträder symboliskt med olika markeringar i bostadsområden. Därutöver kan vardagsrasismen vara något som unga antirasistiska aktivister försöker bekämpa genom demonstrationer och protester. I dessa protester utsätts de unga aktivisterna inte sällan av våld från polisens sida. Alla dessa olika aspekter av våld, rasism och sexism, kopplat till plats, rum och nationalism, belystes i forskningsprojektet om urbant våld som genomfördes mellan 2008 – 2010. I detta kapitel kommer våldet mot synligt muslimska kvinnor i det offentliga rummet att diskuteras, som ett bidrag till att illustrera en typ av osynliggjort våld som sker i mitt ibland oss på platser vi dagligen rör oss på.

Maktordningar i det offentliga rummet

Att offentliga rum inte är tillgängliga på lika villkor, eller ideala demokratiska arenor för alla medborgare att uttrycka sig på, har kritiska urbanforskare och feministiska geografer argumenterat sedan 1980-talet (Staeheli, 1996, 2010). Utestängningsmekanismerna kan fungera på varierande sätt och riktas mot skilda grupper, men med en ökad kommersialisering av offentliga platser är individers potentiella köpkraft allt mer i fokus. Olika kommersiella rum riktas mot skilda sociala grupper och skapar på så sätt skiktningar i staden, baserat på status och symboliska värden. Bostadssegregationen, som sedan början av 1990-talet har fått en allt mer permanent form och fördjupning, är förstås en annan underliggande rumsligt strukturerande ordning till huruvida platser upplevs som, respektive exkluderande, för olika grupper i samhället. Andra utestängningsmekanismer kan vara på en mer individuell nivå som till exempel en rädsla för våld eller andra upplevelser av personlig

utsatthet, och där kriminologisk forskning har visat att de mest utsatta grupperna för både faktiskt våld och oro för våld är personer boende i de mest ekonomiskt utsatta områdena i staden (Estrada och Nilsson, 2008). Att vara kvinna och att vara utrikesfödd är de två sociala kategorier som den Nationella trygghetsundersökningen (NTU) lyfter fram som mest avgörande när det gäller grad av upplevd otrygghet i offentliga rum.[2] Vardagsrasismen kommer till uttryck i staden i en gradskala av våld, från skjutningar med rasistiskt motiv (som till exempel föranledde en utdragen rädsla i Malmö under flera år då en rasistisk våldsverkare agerade i staden), till påhopp och glåpord. Händelserna drabbar individen i ett specifikt sammanhang och skapar ett konkret hot riktat mot specifika kroppar. Men det som sker i de urbana rummen är förstås inte isolerade fenomen. Lokala maktordningar i en stad eller ett grannskap måste tolkas och sättas i dialektisk relation till existerande nationella och globala politiska och socioekonomiska relationer. De glokala uttrycken av geopolitiska situationer landar i staden och på vissa kroppar (Listerborn 2013).

Att den rumsliga dimensionen är central i en empirisk studie av rasism blir tydligt om man, som geografen Simon Springer framhärdar, önska vidga förståelsen för hur våld är situerat i platsen. Våldsamma uttryck uppfattas oftast främst som lokala och förkroppsligade, men denna lokala förståelse kan breddas genom en analys som inkluderar ett relationellt rumsbegrepp, inbegripet ett socialt och geografiskt sammanhang (Springer 2011). Det irrationella våldet behöver inramas i en kontext som ger meningssammanhang. Det är inte endast en förövare som möter ett offer och en våldsam situation uppstår. Att lyfta det spektakulära våldet ur sin geografiska plats och kontextualisera det i relation till andra platser och strukturer, är något som även Slavoj Žižek (2009) förespråkar. I Žižeks triumvirat av *subjektivt, symboliskt* och *systemiskt våld*, utgör det direkt synliga *subjektiva våldet* det fysiska våld som har en tydlig aktör men också ett tydligt offer, *symboliskt våld* finns inbäddat i språket och i meningsskapandet, och *systemiskt våld* är följderna av ett ekonomiskt och politiskt system. På liknande sätt resonerar Philippe Bourgois (2001) kring det våld som drabbar människor i fattiga bostadsområden. Han menar att detta våld kan organiseras i ett våldsmönster av politiskt, strukturellt, symboliskt och vardagsvåld. Det som är gemensamt för dessa och flera andra våldsteoretiker är just fokus på att inte bara utgå från en rent fysisk definition av våld. Inom ramen för Världshälsoorganisationens våldstypologi som återges i the *World report on violence and health* (WRVH) betonas tre undergrupper; 1) det våld som riktas mot en själv, 2) interpersonella våldshandlingar, samt 3) kollektiva våldshandlingar, som omfattar socialt, politiskt och ekonomiskt våld.[3] Även här är det alltså våldet i ett större sammanhang som betonas.

I varje samhälle finns våld. Våld ingår i olika maktordningar, men när våldsproblematik behandlas juridiskt blir avgränsningen snäv, då det vanligen avser en handling som innebär att en eller flera personer medvetet tillfogar en person eller personer

2 Nationella trygghetsundersökningen (NTU) genomförs av Brottsförebyggande rådet och kan laddas ner från deras hemsida: www.bra.se

3 Se http://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/

smärta eller kroppsskada med hjälp av fysisk beröring, det vill säga att slå någon. Inom juridiken omfattar de olika våldsbrotten i allmänhet brott som misshandel, mord, dråp, våldtäkt, rån och våld mot tjänsteman,[4] även om vad som definieras som våld förändras över tid. Men allt våld är inte synligt. Våld kan osynliggöras beroende av *var* det sker, mot *vem* det utövas eller *vad* som legitimeras juridiskt som våld. Våldet behöver alltså problematiseras, inte minst i relation till de maktordningar som utspelar sig i det offentliga rummet. På så vis kan vardagsrasismens sociala och rumsliga effekter synliggöras och aktualiseras.

Staden, våldet och rasismen

Just de offentliga rummens glokala maktrelationer illustreras i den intervjustudie som genomfördes under 2008/2009 med nitton muslimska malmökvinnor som bär slöja (hijab), där de fick berätta om erfarenheter av, och känslor kring, hur de blir bemötta i Malmö när de helt vardagligt rör sig i staden. Kvinnorna i studien hade inget gemensamt förutom att de är synliga muslimer; nationella bakgrunder, försörjning, utbildning och familjesituation varierade dem emellan. Åldersmässigt omfattade det spannet mellan 19 och 62 år. I en västerländsk diskurs är muslimer identifierade som en risk och det är inget nytt att diskriminering, hot, trakasserier och fysiska kränkningar riktas mot muslimska personer. Islamofobiska hatbrott riktas mot dem på grund av deras religion och till skillnad från andra hatbrott, riktas hatbrott med islamofobiska motiv mest mot kvinnor.[5] Mörkertalet är dock stort då få personer anmäler kränkande eller våldsamma händelser till polisen. Det finns således ingen tydlig bild av omfattningen kvantitativt sett. Det är en stor variation av situationer med hotfullt bemötande som återges i berättelserna, varav en del involverar fysiskt våld.[6] Dessa händelser som återges i citaten nedan utspelar sig inte sällan i de centrala delarna av staden och under dygnets ljusa timmar.

Det mest vanligt förekommande är de verbala kränkningarna:

> Jag gick med min son och det var en väldigt fin sommar och solen sken och, alltså det var ganska tidigt på morgonen kanske klockan tio, och hon gick hitåt och hon sa ”åk tillbaka till ditt land” och ”usch, fy” eller något sådant. Jag stannade och tänkte ”sa hon

4 Brottsförebyggande rådets våldsdefinition (2010-05-03): http://www.bra.se/extra/link/?module_instance=7&action_link_show.94.0.=1

5 Islamofobiska hatbrott kategoriseras som brott som begås på grund av rädsla för, fientlighet eller hat mot islam och muslimer och som aktiverar en antiislamsk reaktion mot islam, muslimsk egendom, dess institutioner eller den eller dem som är eller, uppfattas vara muslimer eller representanter för muslimer (BRÅ 2008:64). Ur Brottsförebyggande rådet (BRÅ) (2008) *Hatbrott 2007. En sammanställning av anmälningar med främlingsfientliga, islamofobiska, antisemitiska och homofobiska motiv*, Rapport 2008:15.

6 Följande sammanfattning bygger på kapitlet Listerborn, C. (2011) ”Den våldsamma integreringen. Muslimska kvinnor i offentliga rum.” i Listerborn, C. Molina, I. & Mulinari, D. (Red) (2011) *Våldets topografier. Betraktelser över makt och motstånd*. Stockholm: Atlas.

till mig eller" och jag tittade tillbaka och jag stannade och tänkte på vad jag skulle göra. Men det var ganska tungt och det sitter ganska djupt i mig." (Kvinna, 30 år)

Det var någon sommar, jag gick ut med mitt barn i vagnen. Det var mitt första barn, han var bara två år. Då kom en kvinna cyklande, hon kanske var 50-55 år, hon saktade ner och jag trodde att hon skulle fråga efter någon adress eller så för hon tittade på mig och jag tittade tillbaka på henne. Men hon frågade inte efter någon adress. Utan hon sa, [ber om ursäkt], "jävla muslim-fitta" så jag… (Kvinna 30 år)

Det var mycket folk. Jag satte mig på en bänk och åt en smörgås som jag hade med mig. Det kändes som folk tittade på mig. Och en gammal man han tittade så [visar med blicken] och sa fula ord och sedan spottade han på marken. Ibland blir jag trött på det. Jag sitter på soffan på Caroli city och jag äter och jag säger eller gör ingenting. Det finns människor som tittar och de har hat i blicken. Jag tror att de tror att alla muslimska människor är samma, att de inte är bra. Men alla människor är ju inte samma, inte svenskar heller och inte invandrare. (Kvinna, 49 år)

Men det förekommer också fysiska påhopp:

En händelse var på Caroli city, jag skulle handla och jag skulle hämta en korg. Och det var ganska tomt bland korgarna så jag gick in mellan långt in och det var en gammal man 75 år kanske och han började sparka sin vagn mot mig [visar, skjuter vagnen mot hennes sida]. Inte bara en gång. Om det hade varit en gång kanske det inte hade varit meningen men det var många gånger och jag sa "nej, nej, stop it, what? vad gör du, vad gör du?" (Kvinna, 30 år)

Hon lät sin hund springa efter oss: vi bara sprang. Min dotter var femton år gammal. (Kvinna, 42 år)

Alla utom en av de intervjuade kvinnorna hade egna, och oftast flera, erfarenheter från hotfulla och våldsamma händelser. I samtalen framkom händelser som knuffar, bespottning, hundar som bussas på dem eller att med våld bli utsatta för försök till att dra av slöjan. Verbala kränkningar är det mest vanligt förekommande och det sker i många skilda sociala sammanhang; på gatan, i affärer, på bussar, på arbetsplatser och skolor. Det kan vara dels hotfulla, dels nedlåtande kommentarer. Inte sällan beskrivs det oväntade som mest chockande, som i exemplet ovan med att en äldre dam vänder sig mot dem, för att som de tror fråga om vägen eller dylikt, emedan de istället häver ur sig en kränkande formulering om muslimer. Flera kvinnor är i sällskap med sina barn som blir vittnen till händelserna. Därtill finns de mer svårdefinierade, men likväl sårande, blickarna som beskrivs som hårda och fördömande. Men eftersom inget sägs rent ut, vet man egentligen inte vad bemötandet betyder och därför skapar det stor osäkerhet.

Förövaren ofta är en kvinna och medelåldern på "gärningsmännen" är hög. När de muslimska kvinnorna själva reflekterar över varför de som kvinnor utsätts för dessa hot så anger de sin synlighet som muslimer, men också att många hellre ger sig på

kvinnor än män. Några menar att de samtidigt som de kränks blir betraktade som offer, medan muslimska män endast ses som som förövare. Huruvida kön, religion, ras, etnicitet eller något annat är grunden för hoten är förstås inte helt uppenbart, men de flesta säger att de upplever att hoten är riktade mot dem därför att de är muslimer. En kvinna påpekar dock att hon är svart, kvinna, muslim och invandrare och därför inte vet vad som är vad i frågan om attityder gentemot henne. De långsiktiga känslomässiga effekterna har enligt informanterna varit att att man blir frustrerad, känner sig utanför, trött, sårad, arg och kall. Någon berättar att hon numer undviker ögonkontakt med människor hon möter och att hon inte längre är naiv och tror människor om gott.

Det är främst i de centrala delarna av staden som kvinnorna bemöts på detta sätt: i butiker, på lekplatser, parkvägar och i relation till kollektivtrafiken, men mer sällan i ytterstadsområdena. Som trygga platser återges miljonprogramsområdena och utöver dem är det de närmaste affärsdistrikten och Möllevången med sin torghandel som utgör platser de besöker. Ju längre bort från miljonprogrammet desto mindre säkra känner de sig. Minst trygga uppger de att de är i relation till villaområden och välbärgade svensk-områden. Restaurangområden som Lilla Torg och Västra Hamnen ingår inte heller i de områden de gärna besöker.

> Om jag är utanför Rosengård så åker jag bil. Men om jag är i Rosengård och jag ska till någon förening om det är träff i lokalen och det är natt eller tio-elva så går jag hem själv. Det är ingen fara. (Kvinna, 55 år)

> Alltså, jag undviker medvetet Lilla Torg. Det är ju säkert förutfattade meningar jag har. Det är ju restauranger och så men det är väldigt lätt när man går förbi, jag känner det som om folk tittar. Men kanske är det bara en känsla. Men jag undviker det, ofta om jag ska gå till lekparken nära biblioteket så går jag en annan väg. (Kvinna 42 år, Malmö)

> I Limhamn känner jag mig inte hemma. Men jag har aldrig varit där men… ja… det är så mycket i tidningarna och så om… ja, att Limhamnsborna inte tycker om invandrare och så, men jag vet inte. Men om någon skulle titta på mig bara så skulle jag tänka att hon tänker ”vad gör hon här” och så, även om hon inte gör det liksom. (Kvinna, 29 år)

Deras geografi är tydligt relaterad till en etablerad bostadssegregation och en symbolisk rasistisk geografi, som skapar platser där det känns accepterat att bära slöja, respektive där det inte känns accepterat. Miljonprogamsområdena skapar en glokal vardagsmiljö, där både lokalt liv och globala socio-kulturella uttryck interagerar. Denna förkroppsligade glokalalitet kan lätt identifieras även utanför miljonprogramsområdena, till exempel genom slöjan, och hamnar i kontrovers med det neutrala offentliga rummet och de normer som råder där. Sammantaget skapas det en exkluderingsprocess som bidrar till att förstärka de hot som de muslimska kvinnorna upplever i det offentliga genom den Andrefiering som segregationen skapar.

Den nationella kontexten

Att dessa händelser får konsekvenser på ett personligt känslomässigt plan är helt klart, men de visar också hur globala konflikter landar i den lokala vardagen och spär på vardagsrasismen. Flertalet kvinnor uppgav att de efter den 11/9 2001 upplevde en hårdare ton emot sig och att det finns en föreställning om muslimer som terrorister. En del kommentarer de möter handlar om att de (som muslimer) framstår som skrämmande och farliga. Feministisk forskning har visat hur kvinnor görs till nationella symboler i krigssituation – att beskydda eller förgripa sig på, men även i en diskursiv krigsföring blir kvinnor viktiga symboler. Med diskursiv krigsföring avses här den bild av islam och muslimer som målas upp och där kvinnorna blir de tillgängliga målpunkterna att vända sitt hat mot.

Till denna symboliska inramning är det viktigt att belysa den specifika nationella kontexten, där kvinnorna inte bara representerar ett generellt muslimskt hot mot västvärlden. Joan Scott har talat om slöjan som symbolen för den ”oacceptabla olikheten” (Scott 2007) och hur kvinnornas synlighet blir provocerande för vissa grupper i samhället. Scott argumenterar också för att det finns nationella skillnader i vilket specifikt symbolvärde slöjan får, där frågan om det sekulära samhället och relationen till före detta kolonier som Algeriet spelat en stor roll.

Utifrån intervjuerna är det tydligt att den svenska nationella kontexten är dubbel; kvinnorna är ett hot, men de blir också identifierade som offer, inom ramen av ett förgivettaget och annorlunda partriarkat som de antas ingå i och där just slöjan blir symbolen för det förtrycket. Genom integrering, som bland annat innebär att man slutar bära slöja, kan kvinnorna bli införlivade i den svenska jämställdheten och därmed frigöras från det muslimska patriarkatet. I intervjuerna ventileras just denna frustration över att, i och med bärandet av slöjan, bli fråntagen förmågan att fatta egna beslut. I mötet med med myndigheter och arbetsgivare upplever de sig ofta omyndigförklarade. Ett återkommande tema, som just illustrerar den nationella diskursens hårda hud och exkluderingsmekanismer, är att kvinnorna ofta måste framhäva att de också kan önska jämställdhet, vara feminister eller ha en profession som kräver självständighet.

> Vad är det med slöjan… vad är det den visar på… alltså hur ser man att jag är förtryckt bara för att jag har den här slöjan? Är jag förtryckt bara för att jag har den här slöjan? På vilket sätt ser det ut som att jag är förtryckt? På vilket sätt? Är det bara för att jag döljer mitt hår? På vilket sätt, alltså kan man se att en kvinna är förtryckt? Bara för slöjan? (Ur fokusgruppsintervju 2009, Malmö)[7]

Det framstår som om kvinnorna blir projektioner eller symboler för värderingar och frågor som rör vid svåra frågor i Väst; vad betyder egentligen jämställdhet, integration, mångkulturalitet, religionsfrihet och yttrandefrihet? Vem kan vara jämställd?

7 Detta citat kommer från en annan studie som genomfördes på likartat tema i Malmö.

Vad får yttras? Vem ska integreras i vad? Genom att synliggöra de muslimska kvinnornas erfarenheter i denna studie belyses en västerländsk identitet och ett privilegium. Kunskapen om bemötande vänder blicken mot våldsamma strukturerande normer och ordningar som inte utmanas av andra än ett fåtal aktivister och debattörer.

För att återknyta till det våldstriumvirat som utmejslats av Slavoj Žižek blir det tydligt att när vi lyfter blicken från de lokala och personliga trauman, som förstås är viktiga att beakta inom institutionella ramar, är det våldsamma mötet inte endast ett möte mellan två aktörer – ett offer och en förövare. Ansatsen leder också till en ny problemformulering som fokuserar relationen mellan de subjektiva, symboliska och systemiska våldsformerna. Det politiska våldet i en global kontext som riktas mot muslimer gör att kvinnorna i Malmöintervjuerna är medvetna om att de själva uppfattas som terrorister, fastän de i flera fall själva är just politiska flyktingar undan våld mot muslimer. Det systemiska våldet avspeglar sig i den rumsliga segregering som de lever genom dagligen i Malmö, samt den exkludering från arbetsmarknaden som de uppger, vilket gör att de på så vis hänvisas till vissa kontexter och en viss geografi. Det är inte av en slump miljonprogramsområdena definieras som de trygga områdena i intervjuerna. Det symboliska våldet utgörs av de verbala och visuella förnedrande och kränkande handlingarna, som gör kvinnorna medvetna om sin synlighet och utsatthet, något som också återverkar på förväntningar och möjligheter i samhället. Föreställningar om nationalitet blir den normativa ramen till vardagsrasismen. Vardagsvåldet och det subjektiva våldet är det som är lättast att återberätta, här blir förövarna tydliga, men det är inte bara vardagsvåldet som känns.

De händelser som återgetts i denna artikel sker under alla tider på dygnet och på platser som vanligtvis inte förekommer i mediala våldsskildringar. Händelserna är marginella ur en juridisk våldsdefinition och sällan uppmärksammade i medier eller i politiken. Många av de muslimska kvinnor som beskrivit dessa händelser i intervjuerna förväntar sig att vardagsrasistiska händelser ska komma att ske – de tar det nästan för givet, även om de anser dem kränkande. Ingen av de intervjuade hade anmält händelserna, vilket visar att de inte tror att något skulle ändras ifall de anmälde, och att de inte tror att det omgivande samhället tar händelserna på allvar. De ger uttryck för en bristande känsla av makt över de sociala relationerna i de offentliga rummen.

Syftet med att samla in dessa berättelser är dels att synliggöra just denna dolda sida av de offentliga rummen, dels att vända på perspektiven på vad som vardagligen uppfattas som offer och förövare och därmed bidra till att sätta ljuset på de osynliggjorda förövarna, och vad konsekvenserna av deras våldsamma handlande är. Dessa berättelser visar tydligt hur viktigt ett intersektionellt perspektiv på våld är; det är i tvärsnittet mellan genusordningar inramade i en specifik nationalism och globala geopolitiska relationer färgade av rasism och stigmatisering som detta våld utspelas i en lokal kontext.

Det våld som de muslimska kvinnorna upplevt i Malmös offentliga rum ska dock inte resultera i att kvinnorna ensidigt betraktas som offer. Själva bemötandet som de utstår är ett tecken på att de provocerar och utmanar existerande hierarkier.

Kvinnorna anpassar sig inte till de förväntningar som finns på dem, utan bemöter på olika sätt fördomar och bryter existerande ordningar i det offentliga rummet.

Referenser

Bourgois, P. (2001) The Power of Violence in War and Peace. *Ethnography,* 2:1.

Brottsförebyggande rådet (BRÅ) (2008) *Hatbrott 2007. En sammanställning av anmälningar med främlingsfientliga, islamofobiska, antisemitiska och homofobiska motiv,* Rapport 2008:15

De los Reyes, P., Molina, I. och Mulinari, D. (2003) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas.

Essed, P. (2005) "Vardagsrasism", *i* de los Reyes, P & Kamali, M (red) *Bortom vi och dom.* SOU 2005:41

Estrada, F. och Nilsson, A. (2008) Segregation and Victimization Neighbourhood Resources, Individual Risk Factors and Exposure to Property Crime, *European Journal of Criminology*, 5:2.

Listerborn, C. (2013) "Suburban women and the 'glocalisation' of the everyday lives: gender and glocalities in underprivileged areas in Sweden." *Gender, Place and Culture*, 20:3.

Listerborn, C. Molina, I. & Mulinari, D. (Red) (2011) *Våldets topografier. Betraktelser över makt och motstånd*. Stockholm: Atlas.

Scott, J.W. (2007) *The Politics of the Veil,* Princeton.

Springer, S. (2011) Violence sits in places? Cultural practice, neoliberal rationalism and virulent imaginative geographies, *Political Geography* 30(2).

Staeheli, L.A. (2010) Political Geography: democracy and the disorderly public, *Progress in Human Geography,* 34(1).

Staeheli L.A. (1996) Publicity, privacy, and women's political action, *Environment and Planning D: Society and Space* 14(5).

Žižek, S. (2009) *Violence: Six Sideways Reflections*, Profile Books.

Carina Listerborn är professor i stadsbyggnad på Institutionen för urbana studier, Malmö högskola. Listerborns forskning handlar om makt, rum och kropp i relation till frågor om stadsutveckling. Hennes senaste publication är "Suburban women and the 'glocalisation' of the everyday lives: gender and glocalities in underprivileged areas in Sweden." i *Gender, Place and Culture*, Vol. 20 (3): 290-312, 2013.

Åsa Lundqvist

Jämställdhetsideologins blinda fläckar

Inledning

I början av 1990-talet fanns ett kafé på Bergsgatan i Malmö som hette Svarta Katten. Där möttes radikala feminister för att diskutera patriarkatets beständighet och kampen för ett rättvisare samhälle. Vid ett tillfälle bjöds Diana Mulinari in för att tala om politiskt motstånd bland kvinnor.

Diana talade om det revolutionära arbetet i Nicaragua, om hur fattiga mödrar i Managuas förorter organiserade sina familjers liv för att överleva och om hur den västerländska feminismen – och sociologin – ständigt återberättade dessa kvinnors erfarenheter och kamp som något annorlunda, avvikande och obegripligt[1]. Hon talade också om hur svårt det var att analysera och förstå den politiska betydelsen av mödrarnas arbete, åtminstone med utgångspunkt i den sociologi och den feminism som vi hade lärt oss. Vi behövde andra tolkningsramar än de gängse för att förklara det organiserade, feministiska motståndet som växte fram i 1990-talets Latinamerika. Sådana, argumenterade Diana, fanns att finna i den kritiska samhällsvetenskapen som vid tiden utvecklades av bland annat svarta feminister i USA men också av den så kallade ”tredje världen feminismen”, som på olika sätt utforskade betydelsen av begreppen skillnad/mångfald (difference/diversity).

Temat för Dianas föredrag den där kvällen är något hon senare återkommit till många gånger. Förklaringarna har visserligen utvecklats och förändrats i takt med att fältet vuxit, men en central fråga, den om hur den feministiskt inspirerade politiska sociologin kan förstå och förklara – och kanske till och med bidra till – politisk handling och politiskt motstånd, är fortfarande brännande aktuell.

I den här artikeln ska jag diskutera hur denna kritik har kommit att involvera villkoren för kvinnor som lever i dagens Sverige. Ambitionen är att lyfta fram vilken betydelse den kritiska forskningen har för vår förståelse av vem som tillhör och vem som marginaliseras i diskurser om den inkluderande välfärdsstaten och den domine-

1 I sin avhandling utvecklar Diana Mulinari detta tema vidare (Mulinari 1997).

rande jämställdhestideologin. Som utgångspunkt diskuteras några av de tidiga försöken att förklara kvinnors villkor, särskilt idén om den kvinnovänliga välfärdsstaten. I ett försök att konkretisera problematiken i dessa ansatser, ges därefter en empirisk genomgång av ensamstående mödrars försämrade villkor. Avslutningsvis diskuteras hur dagens kritiska forskning förklarar och förstår skillnader och ökad ojämlikhet – och möjligen också hur den kan bidra till handling och motstånd mot rådande orättvisor.

Den kvinnovänliga välfärdsstaten

Den feministiska kritiken av statens roll i kvinnors liv tog fart i samband med 1970-talets radikalisering av socialvetenskaperna. Grundantagandet var att statens intressen, och därmed också välfärdsstatens, var inbäddad i patriarkala strukturer som per definition förtryckte kvinnor: patriarkatsteorier och universella lösningar till varför kvinnor levde i förtryck dominerade således de intellektuella debatterna (Barrett 1980), något som efterhand mötte kritik. Det fanns inget utrymme för nyanser eller historiska variationer mellan kvinnor eller för den delen mellan olika nationer. Inte heller rymde analyserna aktiva och handlande aktörer vilket alltså efterhand bidrog till en vidareutveckling av de tidiga patriarkatsteorierna (Walby 1989).

Viss nyansering i förståelsen av statens roll i kvinnors liv skedde således under 1980- talet, något som inte minst fick genomslag i den skandinaviska forskningen om statens betydelse för huruvida kvinnor deltog eller exkluderades i det offentliga livet. Bland annat argumenterade den norska statsvetaren Helga Hernes för att variationer mellan stater borde uppmärksammas betydligt mer, och det fanns systemvariationer mellan olika välfärdsstater: de skandinaviska välfärdsstaternas korporativa organisering, menade hon, gav utrymme för en potentiellt ”kvinnovänlig välfärdsstat”:

> En kvinnovänlig stat skulle underlätta för kvinnor att ha en naturlig relation till deras barn, deras arbete och offentliga liv … En kvinnovänlig stat skulle inte ställa hårdare krav på kvinnor än på män, eller tillåta orättvis behandling på grund av könstillhörighet. I en kvinnovänlig stat kan kvinnor fortsätta att föda barn, samtidigt som det också finns andra vägar till självförverkligande (Hernes 1987, s. 15, förf. översättning).

Kvinnor i Hernes analys studerades utifrån deras status som medborgare, anställda och klienter. Som medborgare upprätthöll kvinnor en viss position i samhället, och som anställda – inte minst i den växande offentliga sektorn – hade kvinnor tillgång till ett betalt arbete och därmed till det offentliga livet. Kvinnors status som klienter var däremot knuten till moderskapet och till deras roll som familjens huvudsakliga omsorgsgivare. Även om det alltså fanns faktorer i de skandinaviska länderna som bidrog till en utvidgad autonomi bland kvinnor (genom deras medborgarskap och som anställd), motverkades frigörelsepotentialen av deras roll som primär omsorgsgivare (Hernes 1987).

Sålunda argumenterade Helga Hernes att en kvinnovänlig stat bara kunde skapas om reproduktionen offentliggjordes. Den offentliga barnomsorgen och föräldraförsäkringssystemen, så som de utvecklats i de skandinaviska länderna, antogs vara ett tecken i en sådan riktning: här hade alltså välfärdsstatliga reformer möjliggjort för kvinnor att delta i det offentliga livet samtidigt som de kunde föda barn (Borchorst & Siim 2009; Leira 2002).

Familjen blev alltså tidigt en offentlig angelägenhet, i vilken individen sattes i centrum i reformarbetet snarare än (den heterosexuella) familjen som sådan. Denna omvandling har kommit att karaktäriseras som en övergång från familisering till individualisering, dvs. en utveckling från en politik som utgick från att familjen bestod av en familjeförsörjare och en omsorgsgivare till en politik som betonar varje individs rätt till betalt arbete och ett gemensamt ansvar för familjens väl och ve (Daly 2000, 2011; Leira 2006; Lewis 2001).

Mot bakgrund av just den expansiva familjepolitiken har det svenska (och nordiska) familje- och jämställdhetspolitiska projektet fått stor uppmärksamhet (se t.ex. Ellingsæter & Leira 2006; Gornick & Meyer 2009). Och för många familjer har den social- och familjepolitiska interventionen inneburit stora förändringar, främst mätt i antal kvinnor som förvärvsarbetar, användningen av föräldraförsäkringen och andel barn i den offentligt finansierade barnomsorgen.

Frågan som kritiska forskare ställt under senare år handlar emellertid om huruvida den förda politiken verkligen omfattat alla medborgare, *på samma villkor*. Även frågan om hur jämlikt det svenska samhället egentligen är, trots omfattande jämställdhetsambitioner, har rests och debatterats utifrån olika perspektiv.

Kvinnovänlig – för vem?

Att Sverige präglas av ojämlikhet och orättvisa villkor har konstaterats av många, trots en ambitiös familje- och jämställdhetspolitik. Tidiga analyser av jämställdhetspolitikens tillkortakommanden publicerades redan under 1980-talet, exempelvis i den stora maktutredningen som presenterades i slutet av årtiondet. Även den omfattande Kvinnomaktutredningen från 1998 var kritisk, och konstaterade att det jämställda Sverige var en myt, något som återkommande beläggs i SCB:s skrift *På tal om kvinnor och män*. Det är alltså inget nytt att hävda att Sverige har en bit kvar till jämställdhetens paradis. Men trots omfattande jämställdhetspolitiska insatser tycks skillnaderna bestå, och till och med utvidgas i vissa sammanhang. Allt sedan 1990-talskrisen har den ekonomiska och politiska utvecklingen bidragit till att olika grupper har fått det sämre än andra, särskilt gäller detta för ensamstående mödrar.

Utvecklingen av inkomststandarden för ensamstående föräldrar kan grovt sett delas upp i två perioder, 1990-tal och 2000-tal. Under 1990-talet försämrades den ekonomiska situationen dramatiskt, precis som för den övriga befolkningen. Emellertid

sjönk de ensamståendes inkomststandard mer och under en längre period än för den övriga befolkningen (Palme 2002). Två viktiga anledningar har anförts i litteraturen. För det första sjönk arbetsinkomsterna mer för ensamstående föräldrar än för andra grupper (fler ensamstående än sammanboende blev alltså arbetslösa), och för det andra påverkades ensamstående föräldrar mer än andra av att transfereringarnas och bidragens ersättningsnivåer sjönk samtidigt som reglerna för de behovsprövade bidragen skärptes (Socialförsäkringsrapport 2009:4, s. 4). Under 2000-talet har inkomsterna för betalt arbete bland ensamstående föräldrar ökat mer än i andra grupper, men de inkomstprövade bidragen har inte följt samma utveckling som andra inkomster. Därmed, sammanfattar Försäkringskassan, har ”inkomstskillnaderna ökat bland ensamförälderhushållen från mitten av 1990-talet. … De ökade inkomstskillnaderna bidrar också till att andelen med låg inkomststandard ökat bland ensamförälderhushållen. Från mitten av 1990-talet till 2006 mer än fördubblades andelen med låg inkomststandard, från 13 till 29 procent” (Socialförsäkringsrapport 2009:4, s. 7). De grupper som har den allra lägsta inkomststandarden har ofta många barn, är ofta unga med endast förgymnasial utbildning eller är födda utanför Sverige och EU. Även könstillhörighet utgör en skillnad. Ensamstående fäder har det generellt sett bättre ekonomiskt än ensamstående mödrar (Statistisk årsbok 2011, s. 351). Därmed utgör unga ensamstående mödrar med låg utbildning, eller födda utanför Sverige, en särskilt sårbar grupp. Det finns alltså fog för att argumentera att denna grupp riskerar marginalisering och stigmatisering.

Under de senaste krisåren (2008 fram till idag) har situationen försämrats ytterligare för gruppen. Detta har bland annat Institutet för Privatekonomi på Swedbank, som varje år redovisar hur hushållens ekonomi utvecklas, påvisat vid upprepade tillfällen. År 2010 hade ensamstående hushåll halkat efter betydligt i den ekonomiska standarden vid en jämförelse med övriga löntagarhushåll. Exempelvis hade hushåll med två vuxna och två till tre barn fått det allt bättre vid en jämförelse med ensamstående föräldrars, framförallt eftersom reallönerna efter skatt ökade på grund av sänkt inkomstskatt samt jobbskatteavdraget (vilket gynnar familjer med två inkomster). Men även de olika familjepolitiska stöden (t.ex. underhållsstödet, bostadsbidraget och barnbidraget) påverkade de ensamstående familjerna mer än andra hushåll eftersom dessa inte följde prisutvecklingen (Swedbank 2010). Bilden bekräftas av Försäkringskassan som i en studie från samma år hävdade att ”en allt större del av barnhushållen, framförallt ensamstående med barn, har en låg ekonomisk standard (Socialförsäkringsrapport 2010:10, s. 7). Utvecklingen försämrades enligt Swedbank ytterligare år 2011, då det även detta år var gruppen ensamstående föräldrar som halkade efter mest vad gäller den ekonomiska standarden (Swedbank, 2010).

Det är inte helt enkelt att förklara den här utvecklingen med de gängse feministiska välfärdspolitiska analyserna och tolkningsramarna. I dessa framhålls individualiseringsprocesser, genomförandet av reformer som underlättar för kvinnor att förvärvsarbeta, den offentligt finansierade barnomsorgens betydelse för kvinnors deltagande i det offentliga livet och de uttalade jämställdhetspolitiska ambitionerna

i exempelvis föräldraförsäkringen. Det här är alltså modeller – och delvis praktiker – som bygger på en idé om allas lika tillgång till betalt arbete. Därtill antas att familje- och jämställdhetspolitiken främjar individuella rättigheter som i sin tur skapar förutsättningar för de-familisering och ökad frihet för individen. Vissa grupper, som ensamstående mödrar, blir i dag svåra att foga in i dessa modeller och analyser, framförallt eftersom deras villkor skiljer sig från den traditionella tvåförsörjarfamiljens livssituation. I detta vakuum har den kritiska forskningen varit mycket viktig, framförallt eftersom den har bidragit till att uppmärksamma luckor i såväl analyser som i den förda politiken.

Nya analyser – nytt motstånd

Det har sedan ett antal år tillbaka förts en intensiv debatt om jämställdhetspolitikens utopiska dimensioner[2]. En viktig aspekt i denna debatt har varit den intrikata frågan om vilka institutionella sammanhang som krävs för att skapa jämlika förutsättningar för kvinnor och män, i familjen och i förvärvslivet. Shireen Hassim har i detta sammanhang ställt nödvändiga frågor: ”Vem är, eller kan vara, en del av denna utopi?”, Är visionen om jämställdhet – visionen om en familj i vilken två vuxna delar på ansvaret för såväl försörjning som för barnen – verkligen global eller universell? (Hassim 2009, s. 93). Svaret är ännu så länge nej. I ett globalt perspektiv tycks snarare jämställdhetsvisionen och jämställdhetspolitiken vara villkorad: utopiska fantasier om jämställdhet i de rika länderna kan mycket väl bygga på globala orättvisor och ett fortsatt vidmakthållande av fattigdom i redan fattiga länder. Ett omtalat exempel är den så kallade omsorgskedjan (Ehrenreich och Hochschild 2002).

Liknande kritik har utvecklats också i den skandinaviska debatten. För hur ska feminister förstå och förklara de orättvisor och ojämlika villkor som präglar vardagen för allt fler människor? Är det kanske så att det bara är en viss grupp medborgare som omfattas av visionen om ett jämställt Sverige, och i så fall varför?

Under senare år har också flera studier visat att de jämställdhetspolitiska ambitionerna i Norden är så starkt knutna till strukturella analyser av kön som en grundläggande kategori för underordning att andra sociala hierarkier helt enkelt har kommit i skymundan (Magnusson, Rönnblom och Silius 2008; de los Reyes 2006), något som bland annat Judith Squires uttryckt så här:

> Mångfaldens utmaningar kommer med stor sannolikhet att ge upphov till oro och ängslan i den nordiska statsfeminismen, framförallt eftersom jämställdhetspolitiken har en så pass priviligierad status i dessa länder samtidigt som skillnader mellan kvinnor

2 Se t.ex. den volym som handlar om jämställhet inom det av Erik Olin Wright ledda The Real Utopias Project (Janet C. Gornick & Marica K. Meyers (red.) (2009) *Gender Equality. Transforming Family Divisions of Labor*. London: Verso).

> inte har givits någon särskild uppmärksamhet, vilket i sig har bidragit till att migranta kvinnors erfarenheter höljts i dunkel (Squires 2007, s. 161, författarens översättning).

Konsekvenserna av denna politik har förklarats på olika sätt. Diana Mulinari har uppmärksammat och problematiserat begreppet ”kvinnovänlig”, och vidareutvecklat en kritik mot bakgrund av den kritiska och postkoloniala välfärdsforskningen. Med hjälp av begreppen nation och rasifiering har hon bland annat utifrån studier av den svenska sjukvården visat att gruppen kvinnor med en annan nationstillhörighet än den svenska marginaliseras i olika sammanhang:

> Den svenska/nordiska modellen har betecknats som kvinnovänlig, en benämning som syftar till att belysa statens ansvar för reproduktionsarbete och statens aktiva närvaro vad gäller jämställdhet mellan könen. Jag har argumenterat för att den svenska välfärdsstatens kvinnovänlighet historiskt har riktats till specifika grupper av kvinnor som uppfattas tillhöra nationen. Kvinnor och män som rasifieras intar en helt annan position inom ramen för välfärdsstaten och det svenska nationella projektet (Mulinari 2009, s. 222).

De postkoloniala analyserna framhåller sålunda den västerländska välfärdsstatens inneboende kraft att reglera olika grupper genom att kategorisera människor utifrån föreställningar om nationstillhörighet och ”ras”/etnicitet. Den som antas tillhöra nationen ges också tillgång till vissa privilegier samtidigt som andra grupper upplever att villkorat medborgarskap (de los Reyes 2006): universella anspråk i de välfärdsstatliga arrangemangen fördelas sålunda selektivt mot bakgrund av bland annat etnisk tillhörighet.

Vidare har forskare pekat på att den jämställdhetspolitiska retoriken emellanåt omsluts av tanken att jämställdhet som ideologi och praktik i själva verket är ett nordiskt påfund. I offentliga dokument och i politiska debatter framställs jämställdheten sålunda både som en fråga om moral och kunskap. I en analys av den svenska debatten skriver Mulinari, med hänvisning till Annika Rabo, att: “… generellt sett är svenskar övertygade om att invandrare, speciellt de som kommer från platser utanför Europa, behöver utbildas i svenska ideal så som jämställdhet” (Mulinari 2008, s. 169). Hon menar vidare att det finns ett gap mellan en officiell jämställdhetsideologi och skilda kvinnors och mödrars liv, som i sig bidrar till att bibehålla ojämlika relationer.

Analysen kan sammanfattas så här: utgångspunkten i politiken är att det finns ett slags spänningsförhållande mellan kategorin kvinna och kategorin man (som innefattar ett starkt heteronormativt inslag). Det är i detta spänningsfält som ojämlikhet antas skapas och det är detta spänningsfält som är tänkt åtgärdas. Här ryms sålunda inga andra kategorier eller former för ojämlikhet, vilket i sin tur bidrar till ett osynliggörande av vissa kvinnors erfarenheter, t.ex. de från andra delar av världen än Europa eller ensamstående mödrar.

Jämställdhetsideologin kan med andra ord inte bearbeta och inkludera olika former av erfarenheter – kvinnor som erfar ojämlikhet på grund av att de inte lever i

en heterosexuell kärnfamilj, eller på grund av att de inte är födda i Sverige blir alltså ointressanta i statsfeminismens jämställdhetsideologi.

Dessa och liknande analyser av den svenska välfärdens (o)förmåga att skapa jämlika villkor för gruppen kvinnor – med alla deras inneboende olikheter – har spelat en mycket stor roll i hur vi idag förstår vem som tillhör och vem som marginaliseras i diskurser om den inkluderande välfärdsstaten. Dessa analyser har därmed bidragit till att vidga och vidareutveckla tidigare förklaringar till varför ojämlikhet består – trots politiska ambitioner.

Några avslutande rader

Vem eller vilka omsluts då av den svenska visionen om jämlikhet och jämställdhet? Uppenbarligen inte alla. Det är uppenbart att vissa grupper får det allt sämre, och på så sätt hamnar allt längre bort från dem som får det allt bättre, en utveckling som i allra högsta grad påverkar kvinnor och män med olika erfarenheter på skilda sätt. Politiken förmår alltså inte att omsluta alla grupper: snarare är det så att den tycks bidra till polarisering och ökad ojämlikhet. Hur ska vi då förstå dessa olikheter och skillnader?

Ett svar får vi alltså om vi vänder oss till den kritiska forskningens interventioner, där Diana Mulinari varit och är så viktig. Dessa har på väsentliga sätt bidragit till viktiga insikter och också inneburit att vi idag både erkänner och bättre förstår ojämlikhetens komplexa existens, och dess bakomliggande drivkrafter. Om analyserna för några decennier sedan var relativt okänsliga för kvinnors olika ekonomiska och sociala villkor är dagens studier betydligt mer uppmärksamma på skilda erfarenheter. Och med hjälp av dessa analyser kan vi också bidra till att förändra samhället.

Referenser

Barrett, Michéle (1980) *Women's Oppression Today: Problems in Marxist Feminist Analysis,* London: Verso.

Barrett, Michéle och Mary McIntosh (1982) *The Anti-Social Family*, London: Verso.

Borchorst, Anette och Birte Siim (2009) ”Women friendly policies and state feminism: Theorizing Scandinavian Gender Equality”, *Feminist Theory*, 9:2, s. 207-224.

Daly, Mary (2011) ‘What Adult Worker Model? A Critical Look at Recent Social Policy Reform in Europe from a Gender and Family perspective’, *Social Politics*, 21:1, s. 1-23.

Daly, Mary (2000) *The Gender Division of Welfare: The Impact of the British and German Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ehrenreich, Barbara & Arlie Russell Hochschild (red.) (2002) *Global Women. Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*, New York: Metropolitan Books.

Ellingsæter, Anne Lise och Leira, Arnlaug (red.) (2006) *Politicising Parenthood in Scandinavia. Gender Relations in Welfare States*, Bristol: Policy Press.

Gornick, Janet C. & Marcia K. Meyers (2009) "Institutions that Support Gender Equality in Parenthood and Employment" i Janet C. Gornick & Marcia K. Meyers (red.) *The Real Utopias Project: Gender Equality. Transforming Family Divisions of Labor*. London: Verso.

Hassim, Shireen (2009) "Whose Utopia?", i Janet C. Gornick & Marica K. Meyers (red.) (2009) *Gender Equality. Transforming Family Divisions of Labor*. London: Verso.

Hernes, Helga (1988) *Welfare State and Women Power. Essays in State feminism*. Oslo: Norwegian University Press.

Leira, Arnlaug (2002) *Working Parents and the Welfare State: Family Change and Policy Reform in Scandinavia*, Cambridge: Cambridge University Press.

Leira, Arnlaug (2006) 'Parenthood change and policy reform in Scandinavia, 1970s-2000s', i Ellingsæter, Anne Lise och Arnlaug Leira (red.) *Politicising Parenthood in Scandinavia. Gender Relations in Welfare States*, Bristol: Policy Press.

Lewis, Jane (2001) *The End of Marriage? Individualism and Intimate Relations*. Cheltenham: Edward Elgar.

Magnusson, Eva, Malin Rönnblom & Harriet Silius (2008) *Critical Studies of Gender Equality. Nordic dislocation, dilemmas and contradictions*. Makadam förlag: Göteborg.

Mulinari, Diana (1997) *Motherwork and Politics in Revolutionary Nicaragua*. Malmö: Bokbox Publication.

Mulinari, Diana (2008) " Women friendly? Understanding gendered racism in Sweden", i Kari Melby, Anna-Birte Ravn & Christina Carlsson Wetterberg (red.): *Gender Equality and Welfare Politics in Scandinavia: The Limits of Political Ambition*? Bristol: Policy Press.

Mulinari, Diana (2009) "Den andra" familjen, genus, nation och migration", i Åsa Lundqvist & Janet Fink (red.) *Välfärd, genus och familj*. Malmö: Liber.

Palme, Joakim. (2002) *Welfare in Sweden. The Balance Sheet for the 1990s*. Ds 2002:32. Stockholm: Socialdepartmentet.

SCB, *Statistisk årsbok för Sverige 2011.*

Swedbank, *Institutet för privatekonomi*. Rapporter nedladdade från: http://www.swedbank.se/om-swedbank/analyser/institutet-for-privatekonomi/index.htm

Socialförsäkringsrapport (2009:4) *Ensamstående föräldrars ekonomiska situation*. Stockholm: Försäkringskassan.

Socialförsäkringsrapport (2010:10) *Resultat indikatorer för den ekonomiska familjepolitiken.* Stockholm: Försäkringskassan.

Squires, Judith (2007) *The New Politics of Gender Equality*. Basinstoke: Palgrave Macmillan.

de los Reyes, Paulina (2006) *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. Stockholm: Atlas.

Walby, Sylvia (1989) ”Theorizing Patriarchy”, *Sociology,* 23:2, s. 213-234.

Åsa Lundqvist är professor i sociologi vid Sociologiska institutionen i Lund. Hon forskar om framväxten av olika välfärdspolitiska områden med särskild tonvikt på den politiska regleringen av familjen. Lundqvist har bland mycket annat publicerat boken *Family policy paradoxes: gender equality and labour market regulation in Sweden, 1930-2010* (Policy, 2011).

Catrin Lundström

Den vita kvinnans olika positioner[1]

I en av slutscenerna av filmen *Play* av Ruben Östlund iscensätts ett drama mellan tre aktörer som av en slump möts på ett torg: en vit man, ett svart barn och en gravid vit kvinna. Den vite mannen är i färd med att läxa upp det svarta barnet som har lurat vita pojkar, bland annat den vite mannens son, på deras mobiltelefoner. Mannen tar ett rejält tag i den svarta pojkens arm. När den svarta pojken skriker rakt ut säger mannen: ”Jag vill dig väl. Jag vill att du ska sluta med det här! Sadla om! Stick härifrån!”

Den vita gravida kvinnan ställer sig emellan dem, med händerna i sidan och frågar vad som pågår. ”Lägg dig inte i det här”, svarar den vite mannen och knuffar bort henne. ”Du förstår ändå inte”.

”Nej, du” insisterar den vita kvinnan. ”Alltså det här ser inte bra ut”. ”Jag tänker inte gå härifrån förrän du slutar upp och lämnar honom ifred.” ”Han befinner sig ju i ett dubbelt underläge. Han är både barn och invandrare!”

”Du klumpar ihop alla invandrare. Det är omvänd rasism”, svarar den vite mannen indignerat.

Filmen *Play* från 2011 bygger på en verklig händelse där en grupp svarta pojkar lurar vita medelklasspojkar på deras mobiltelefoner genom det så kallade brorsantricket. Mot slutet av filmen ser pappan till en av de vita pojkarna en av de svarta pojkarna och konfronterar honom, men avbryts av en vit kvinna. I denna scen står alltså tre centrala positioner i relation till varandra: den vite europeiske mannen, som står för det möjliga förnuftet och skipandet av rättvisa. Här finns det svarta barnet, som symboliserar samtidens och kanske det framtida mångkulturella Sverige och Europa, vithetens förlorade födelsetal, och givetvis kriminaliteten (Jonsson, 2011). Här finns den gravida vita kvinnan, som i egenskap av sin reproduktiva förmåga väljer att reproducera rasens gränser – eller inte – samtidigt som hon iscensätter feminismens landvinningar och det ”politiskt korrekta” förhållningssättet gentemot det västerländska samhällets mångfald. Som symboler för en större samhällsförändring

1 Denna text är en omarbetning av ett föredrag på temat Vägen till Utöya, anordnat av Umeå Centrum för Genusstudier, 15 mars, 2012.

menar jag att dessa tre roller inte enbart behandlas i Östlunds film *Play* utan också kan fungera som en plattform för att läsa av andra tankeströmningar som berör specifikt den vita kvinnans olika positioner.

Intressant nog är det också på denna sistnämnda figur som en stor del av det västerländska samhällets undergång kan skyllas, enligt den norske terroristen Anders Behring Breivik. Det är genom sitt daltande med det mångkulturella samhället som den vita kvinnan hindrar den vite mannen i hans viktigaste uppgift: att kämpa mot det västerländska samhällets förfall. Sanningen är den, skriver Breivik, att europeiska män har behandlat kvinnor med större respekt än någon annan större civilisation (s. 343). Ändå är det de som demoniseras, medan icke-vita män behandlas med största respekt av de vita kvinnorna, hävdar han. När de vita männens maskulinitet, vilja och förmåga att försvara sig själva och sina familjer bryts ned, raseras också nationen, menar Breivik. Detta är exakt vad västerländska kvinnor har ägnat sig åt de senaste 40 åren: ”Den europeiska civilisationens öde vilar därför ytterst på de europeiska männens handfasta motstånd mot den politiskt korrekta feminismen”, skriver Breivik (s. 31). Denna feminism är den främsta orsaken till att västvärlden idag försvagas både kulturellt och demografiskt. Ironiskt nog, menar Breivik, leder jämställdhet som det förhärskande idealet också till att de västerländska männen idag söker kvinnor från andra kontinenter, särskilt från Asien, för att gifta sig med. Detta som ett sätt att befria sig från jämställdhetspolitikens tvångströja och den västerländska kvinnan, konstaterar Breivik.

Anders Behring Breivik gav rasismen och antifeminismen sitt kanske tydligaste (nordiska) ansikte den 22 juli 2011. I den här texten återvänder jag till den samling av texter som utgör grunden för ”manifestet” *2083: A European Declaration of Independence* från 2011 på cirka 1 500 sidor, i vilket Behring Breivik förklarade sin världsbild och sina ståndpunkter. Skälet till detta är att jag under min läsning av manifestet förvånades över de beröringspunkter jag fann mellan Breiviks tankegods och generella tendenser i samhällets och populärkulturens mittfåra i förhållande till kön och vithet. Jag instämmer därför i journalisten Magnus Lintons beskrivning att det slående med manifestet inte är ”dess monomana galenskap utan dess mainstreama omvärldsanalys” (Linton, s. 109). I denna beskrivning tycks den vita kvinnan få en allt mer avgörande position som symbol för framtidens faror och dilemman, i filmen *Play* liksom i Breiviks manifest. Trots det uppenbara avståndet till Breiviks fruktansvärda handlingar, frågar jag i denna text om, och i så fall hur, det extrema tankegodset kan länka till det normala, och vice versa.

Med hjälp av Diana Mulinaris kritiska tänkande kring tematiker rörande kön, rasism, jämställdhet och politik vill jag i denna text göra några analyser som rör specifikt *den vita kvinnans olika positioner* i en svensk samtida politik och populärkultur. Därigenom hoppas jag kunna peka på några av de ”processer som gör det möjligt att binda vitheten till en hegemonisk kvinnlighet” (de los Reyes och Mulinari 2005, s 83).

När Norden upphörde att vara vitt

För att förstå vithetens betydelse i Norden är det nödvändigt att se hur den strukturerar vår uppfattning om nationell tillhörighet. En central del av den svenska, liksom norska, självbilden grundar sig i det faktum att det i Sverige liksom övriga Norden i princip är omöjligt att vara icke-vit och svensk på samma gång (Lundström 2007; Hübinette & Tigervall 2008; Hübinette & Lundström 2011; Mattsson 2005; Sawyer 2000; Schmauch 2006). Den nordiska vithetens gränser är hårt bevakade och det finns fog för att hävda att de som kan upptas i den svenska vitheten är de grupper som lyckas passera som vita, snarare än att de som inte passerar kan ”inkluderas” i svenskheten. Det är också denna oförmåga att omförhandla svenskheten som gör att Ruben Östlund själv förvånas över att en ”två meter lång och svart” manlig medpassagerare som han träffar i en taxibåt i Venedig faktiskt kan komma från Norge – vilket han senare angav som en omständighet som framhävde relevansen med filmen Play:

”Jag sätter mig bredvid honom och förklarar på engelska hur mycket jag tycker om regissören som gjort filmen han medverkat i. Vi pratar en stund och han frågar vad jag gjort på festivalen. Jag säger att vi har med en film. Jaha, vilken då? ”Play”, säger jag. ”Var kommer den ifrån då?” frågar han. ”Sverige”, svarar jag. ”Jeg kommer fra Norge så du kan godt snakke svensk!” svarar skådespelaren på klingande norska.” (DN, 2011-11-29)

Oförmågan att omförhandla svenskheten (eller norskheten) gäller således inte enbart rasister. Sociologerna Diana Mulinari och Anders Neergaard (2012) menar att ett av de största hoten mot vad som har kallats det öppna samhället är den kulturrasism som den liberala demokratin idag vilar på, en ideologi som härstammar från den våldsamma sociala uppdelningen mellan dem som tillhör och dem som inte tillhör.

Det är denna världsbild, menar Mulinari och Neergaard, som legitimerar att det är de ”äkta” danskarna, finnarna, norrmännen och svenskarna som ser sig diskriminerade och förtryckta av mångkulturella partier, och som bidrar till bilden av människor som är ansvariga för detta och som är de som ska stoppas och exkluderas och, i extrema fall, utraderas. Denna rasism vilar inte enbart på föreställningar om kulturskillnader, utan på rasifierade gränsdragningar mellan vad som uppfattas som svenskt och icke-svenskt, nordiskt och icke-nordiskt, det vill säga, vitt och icke-vitt. Samtidens oåterkalleliga förändringar har medfört att Sverige – liksom övriga Norden – idag tycks präglas av en känsla av förlust av en svunnen tid och en föreställd homogenitet, framför allt förorsakat av de senaste decenniernas invandring från utomeuropeiska länder.

För att peka på några könade dimensioner av detta tillstånd vill jag här ställa delar av Breiviks manifest mot en bredare samtida kontext och skissera några aktuella spänningar och konfliktområden knutna till den vita kvinnans möjliga positioner och till hennes roll i Breiviks föreställningsvärld, där hon både fungerar som symbol

för västvärldens förfall och som dess biologiska gränsvakt. Jag skönjer åtminstone tre olika positioner i vilka en specifik nordisk vithet knyts till samtida konstruktioner av hegemonisk kvinnlighet: den jämställda kvinnan, hemmafrun och den nationalistiska kvinnan.

Den jämställda kvinnan

En viktig aspekt av konstruktionen av de skandinaviska länderna är kopplad till den generösa välfärdsstaten och till de feministiska framgångarna vad gäller jämställdhetspolitiken. De skandinaviska länderna anses som exceptionellt ”kvinnovänliga” eller ”jämställdhetssträvande”. Sverige, liksom Norge, har under de senaste decennierna rankats som ett av världens mest jämställda länder i internationella jämförelser. Denna bild har även exporterats till länder i Tredje världen genom den internationella biståndspolitiken.

För Breivik finns förklaringen till dagens ”faderslösa nation” i just denna västerländska feminism. Såväl den sexualiserade kvinnan som den infantiliserade mannen – och inte minst hans oförmåga att försvara dem båda mot islams fördärv, är ett resultat av den institutionaliserade feminismen, särskilt påtaglig inom genusvetenskapen. Här refereras bland annat till ”politiskt korrekta feminister” som exemplifieras av Gayatri Spivak och andra representanter för ”kulturmarxismen”.

I Sverige har postkoloniala feministiska forskare å andra sidan pekat på hur jämställdhet gärna kopplas till en svensk och nordisk identitet. Mulinari och andra forskare har påpekat att det med denna institutionaliserade jämställdhetspolitik följer ett slags nationell identitet, intimt förknippad med vithetsnormer, en identitetsposition som konstruerar utomeuropeiska migranter som motpoler och i många fall motståndare i förhållande till själva idén om jämställdhet.

I boken *Complying with Colonialism* använder Diana Mulinari et al. (2009) termen *välfärdsstatsnationalism* för att beskriva den slags nationalism som är typisk för de nordiska länderna, där goda värden som jämställdhet och jämlikhet står i centrum för den nationella identiteten. För att upprätthålla idén om den unika svenska (och skandinaviska) jämställdheten tenderar icke-vita att beskrivas som icke-jämställda, en idé som är tätt sammanvävd med en kulturrasistisk och stark islamofobisk diskurs om muslimers exklusivitet som förtryckande förövare. För att jämställdheten ska kunna existera som ett svenskt eller nordiskt projekt måste Andra uteslutande representeras som icke-jämställda och icke-svenska/nordiska.

Genom att jämställdhet i dess idylliska skepnad representeras genom den vita heterosexuella kärnfamiljen, hänger värnandet om den jämställda heterosexuella kärnfamiljen också samman med värnandet av nationen, vitheten och i förlängningen svenskheten. Som ett resultat av intersektionerna mellan familj, ras, kön och nation kunde till exempel RUT-avdraget för hushållsnära tjänster framhävas som en jäm-

ställdhetsreform i Sverige utformad för att avlasta dubbelarbetande medelklasskvinnor i deras karriär.

Jämställdhet var ett nyckelord i den svenska RUT-debatten, till skillnad från andra länder (Kvist och Peterson 2010). De företagare som agerar på den här marknaden framhäver också RUT som ett jämställdhetsprojekt och menar att de som arbetar inom sektorn ser sig som räddare av den karriärmedvetna familjen. Samtidigt tyder både samtida och historisk forskning på att det främst är kvinnor med utländsk bakgrund som arbetar inom RUT-sektorn (Gavanas och Calleman 2013; Strollo 2013). Och, liksom Evelyn Nakano Glenn (1992, s. 26) konstaterar, "as long as white women support the racial division of labor, they will have less impetus to struggle to change the gender division of labor".

I sin forskning om rasism i de skandinaviska länderna identifierar Mulinari och Neergaard (2012) två slags rasismer som samverkar i det liberaldemokratiska samhället: en *exkluderande* rasism, som förknippas med extremhögerns och tillika Breiviks retorik och en *exploaterande* rasism, som utgör en väsentlig del av den nyliberala agendan. Denna *exploaterande rasism* har idag fått en särskild plats i jämställdhetens Sverige, menar jag, där rasifierade kvinnor – som är "naturligt" kopplade till hem och hemarbete genom historiska rasifierade diskurser – integreras i samhället genom underordnande praktiker för att upprätthålla idén om jämställdhet i det svenska hushållet. Med stöd av RUT-reformen kan så andra kvinnor bära upp jämställdheten mellan vita kvinnor och män, som då kan hinna med både arbete och barn, samtidigt som dessa kvinnor kan introduceras i arbetslivet och styras bort från eventuella välfärdskostnader för samhället. Genom en rasifierad integrering kan underprivilegierade arbeterskor avlasta relativt välbärgade, ofta vita, familjer från livspusslets stress.

Det finns med andra ord skäl att förhålla sig skeptisk till den positiva svenska självbilden av den jämställda heterosexuella kärnfamiljen, eftersom den ofta bygger på och reproducerar Andra kvinnors plats både socialt, diskursivt och geografiskt, genom en underordnande rasifierad integration. I en tid av rasistisk antifeminism är det särskilt viktigt att navigera i förhållande till olika samverkande former av förtryck. I en text som reflekterar över betydelser av ras och etnicitet i det "svenska gränslandet" frågar sig Diana Mulinari (2001, s. 14) om svensk feminism är passivt etnocentrisk eller arbetar svensk feminism aktivt för att privilegiera vita kvinnor? Frågan riktar sig till alla oss som arbetar med att bidra till en feministisk kunskapsproduktion i och om den svenska berättelsen, och den måste, som Ulrika Dahl (2011, s. 22) påpekar, ställas kontinuerligt. Tio år senare är frågan inte bara lika aktuell, utan kanske än svårare att besvara.

Hemmafrun

För Breivik har den vita kvinnan en viktig uppgift i samhället: att ta hand om familjen. Den goda vita kvinnorollen har, enligt Breivik, dock gått förlorad till förmån för feministen. Breivik skriver om 1950-talets Norge som en plats där: ”De flesta män behandlade kvinnor som damer och de flesta damer ägnade sin tid åt att sköta hemmet, uppfostra barnen och bistå samhället genom välgörenhetsarbete. Barnen växte upp i tvåföräldershushåll och modern fanns där för att möta barnet när han [sic] kom från skolan” (s. 12). Detta var också tiden före andra vågens feminism, noterar Breivik, och menar att i samma veva som feminismen slog igenom på bred front gick kvinnorna från att vara trygga och omhändertagna till att möta – och omfamna – förtrycket från islam.

Breivik tycks inte vara ensam om att nära detta ideal. Inte bara Sverigedemokraterna tycks längta tillbaka till en tid då kvinnor var kvinnor och män var män. I Sverige har vi under den senaste tiden sett ett uppsving för traditionella familjevärden – det som hushållsarbetaren uppbär – vilket på ett visuellt kulturellt plan tydligast manifesteras i den ömsom lekfulla, ömsom allvarliga, mytologiseringen av och vurmandet för hemmafrun, som sammanfaller med en längtan efter det förlorade folkhemmet och bygget av ett nytt borgerligt hem.

Denna konservativa familjetrend med ett nytt hemmafruideal – eller än så länge kanske snarare fantasin om ett sådant – är förmodligen en effekt av ökade klassklyftor och en alltmer nedmonterad välfärdsstat, men tycks i stora stycken sammanfalla med en vilja och en tendens att söka sig tillbaka till 1950- och 60-talens vita och homogena Sverige. Detta märks också i mode och design, i filmer och teveserier, i den visuella kulturen och i andra estetiskt präglade livsstilsuttryck. Bilden av den samtida hemmafrun avspeglar Norden anno 1950, då dessa länder föreställdes vara rashomogena – trots ett idogt arbete med skillnadsskapande och sterilisering. Denna längtan tillbaka till 1950-talets familjeideal och västvärldens ekonomiska välstånd representeras av vita medel- och överklasskvinnor som väljer bort karriären för hemmet och det goda moderskapet.

Parallellt med Breiviks manifest finner vi med andra ord en rad exempel där olika tankeströmningar tycks överlappa varandra. Samtidigt som Breivik längtar tillbaka till det trygga 50-talet översköljs vi samtidigt i Sverige av reality-serier om hemmafruars glamourösa tillvaro. Den moderna hemmafrun som presenteras i utbudet av olika realityserier, företrädelsevis i amerikanska städer, är dock inte enbart mamma och fru, utan bär även upp rollen som arbetsgivare. Den mest kända representationen av den nya hemmafrun är kanske den av kvinnorna i *Svenska Hollywoodfruar* som nu är inne på sin sjätte säsong. Här är det tydligt att den nya hemmafrun inte är en traditionell kvinna, utan en modern traditionell kvinna.

I TV3:s storsatsning *Svenska Hollywoodfruar* som startade hösten 2009 utgör kvinnor både en del av de naturaliserade rollerna i familjen, men också moderna och affärsmässiga kvinnor, som arbetsgivare till städare och hembiträden – liksom de

jämställda kvinnorna i RUT-avdragets Sverige. På så sätt frikopplas det konservativa arvet från hemmafrun och hon kan i stället framstå som *både* flärdfull och modern. Som 2000-talets hemmafruar 2.0 har de svenska Hollywoodfruarna en annorlunda roll än 1950-talet eller 1970-talets bakande och städande kvinna som gjorde det nödvändiga, men tråkiga, osynliga och obetalda arbetet i Sverige.

Att hemmafrun som ideal handlar om ett heterosexuellt vithetsideal är tydligt. Poängen med hemmafrun är ju kapaciteten att bära upp familjen och i förlängningen reproducera andra storheter som nationen och vitheten. Familjen är den självklara plats där nationen reproduceras och där kvinnor förväntas känna sig hemma, och moderskapet blir därmed en uppgift som står i såväl kärnfamiljens som nationens tjänst. Därför är den omöjliga sits som kvinnorna själva försatt sig genom sin vilja att kombinera arbete – och familj och hem – ett samhällsproblem, menar Breivik. Det är detta livspussel som hindrar henne i hennes viktigaste arbete: reproduktionen. Samma kritik mot livspusslet kan skönjas i filmen *Play*, där den karriärorienterade (vita) kvinnan överger barnet – det vita barnet – om än i mildare tappning. När en av de vita pojkarna som rånats ringer sin mamma för att be om hjälp möts han av sin arbetande mammas telefonsvarare, en scen som senare utgjorde underlag för en diskussion om hur de vuxna överger barnen i samhället. Pojken ringer inte till sin pappa.

I bilden av hemmafrun återspeglas en grundläggande skillnad mellan den vita kvinnan som valt att ställa sig utanför arbetsmarknaden och en förmodad karriär och den icke-vita kvinnan som kanske också har valt att avstå från ett förmodat låglönearbete. Medan den vita kvinnan visar sin lojalitet gentemot nationens bästa genom att reproducera nationens framtida fortlevnad, framställs den icke-vita hemmafrun som en svensk ”välfärdsdrottning”, oförmögen och ovillig att acceptera sin plats i en exploaterande samhällsordning. Den icke-vita hemmafrun som avstår från sitt tilltänkta låglönearbete avstår också från att upprätthålla det vita familjeidealet. Det är ju hon som är tänkt att sköta de uppgifter som dagens vita hemmafruar har befriats från. Genom att svika sina plikter visar hon istället sin illojalitet mot både familjen och nationen (jfr Lundström och Sohl, 2011).

Den nationalistiska kvinnan

En tredje kvinnoposition kan beskrivas som den som aktivt samarbetar med vita nationalistiska män i en gemensam kritik mot det mångkulturella samhället och den så kallade massinvandringen. Dessa kvinnor, som i egenskap av sin vithet har förmågan att reproducera den nordiska rasens föreställda gränser, har en viktig uppgift. Men de är än så länge i minoritet i förhållande till de förhärskande feministerna, noterar Breivik. Detta dilemma är kanske det största hotet mot västvärlden, argumenterar han. Den alarmerande situationen idag är att västerländska länder inte längre re-

producerar sin vita befolkning i tillräckligt stor utsträckning för att bevara den vita rasen. Och vid sidan av en krympande vit befolkning, är rasismen mot vita ett av de största samhällsproblemen idag, menar Breivik, ett resonemang som ligger nära Sverigedemokraternas oro för hoten mot den ”äkta” svenskheten.

Mulinari och Neergaard (2012) har studerat kvinnors specifika roll som politiskt aktiva i Sverigedemokraterna. De finner i sin forskning om SD-kvinnor att de betonar aspekter av omhändertagande och ”caring” som en viktig del i deras politiska gärning. ”Det handlar om invandrarnas eget bästa”, säger de kvinnor som agerar för att återflytta migranter. ”De kommer hit och deras kulturer är förstörda. Det är inte bra för dem att bo i Sverige. Därför vill vi hjälpa dem att återvända” (Mulinari och Neergaard 2011, min översättning).

Denna kvinnligt kodade omsorgsrasism lyckas på så vis omformulera den exkluderande rasismen till ett välgörenhetsprojekt som kännetecknas av ”vårt” engagemang för ”deras” bästa. Liksom den vite mannen i filmen *Play* tar de hand om dem som inte vet sitt eget bästa. Men istället för att hindra den vite mannen i sin gärning, som den ”politiskt korrekta” kvinnan i slutscenen av filmen *Play*, och likt feministerna som Breivik rasar mot, sluter den vita kvinnan här upp kring det maskulina västerländska projektet.

Breiviks fiende är på så vis inte nödvändigtvis den vita kvinnan, utan den ”mångfaldskramande”, anti-rasistiska feminismen. Den vita kvinnan som symbol har snarare en central position i Breiviks värld även om hon i allt väsentligt utgör en svekfull figur.

Kvinnor och hegemonisk vithet

Det finns goda skäl att rikta blicken mot hur den hegemoniska vitheten knyts till vita kvinnors olika positioner i den samtida politiska och kulturella utvecklingen. I september 2013 återfick de borgerliga partierna makten i Norge, och det står klart att Høyres partiledare Erna Solberg bildar minoritetsregering tillsammans med Siv Jensen, ledare för Fremskrittspartiet, där Breivik var medlem mellan 1997 och 2007. Bilden av den nordiska jämställdheten både förkroppsligas och ”försvaras” här av vita kvinnor – som i egenskap av landets nya ledare inledde med att lansera politiska förslag om åtstramning av invandringspolitik, större möjligheter att låsa in asylsökande och språkkrav för medborgarskap. I denna berättelse hotas det norska jämställda samhället av närvaron av icke-västerländska ”invandrare” inom Nordens och Europas gränser som av rasmässiga, religiösa eller etniskt-kulturella skäl inte anses passa in i denna på grund av att de inte är vita, inte kristna, inte jämlika, inte moderna och inte jämställda. Men vad Breivik visar oss är att hotet mot jämställdhet och feminism har gott om plats inom den hegemoniska vitheten.

Referenser

Collins, Patricia Hill (2001) "Like one of the family: Race, ethnicity, and the paradox of US national identity", *Ethnic and Racial Studies*, 24(1): 3–28.

Dahl, Ulrika (2012) Att läsa (med) Sara Ahmed, *Vithetens hegemoni*. Hägersten: Tankekraft, s. 17-32.

de los Reyes, Paulina & Diana Mulinari (2005) *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlikhetens landskap.* Stockholm: Liber.

Gavanas, Anna (2010) *Who cleans the welfare state? Migration, informalization, social exclusion and domestic services in Stockholm* Stockholm: Institute for futures studies.

Gavanas, Anna & Calleman, Catharina (red) (2013) *Rena hem på smutsiga villkor?* Stockholm/Göteborg: Makadam.

Glenn, Evelyn Nakano 1992, 'From servitude to service work: historical continuities in the racial division of paid reproductive labor', *Signs*, vol. 18(1), s. 1–43.

Habel, Ylva (2012) "Rörelser och schatteringar inom kritiska vithetsstudier" i Hübinette, Tobias, Helena Hörnfeldt, Fataneh Farahani & René Rosales (red) *Om ras och vithet i det samtida Sverige*. Tumba: Mångkulturellt centrum, s. 45-82.

Hübinette, Tobias & Catrin Lundström (2011) Sweden after the recent election: The double-binding power of Swedish whiteness through the mourning of the loss of "old Sweden" and the passing of "good Sweden"'. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 19(1), s. 42-52.

Kvist, Elin & Pettersson, Elin (2010) 'What has gender equality got to do with it?: an analysis of policy debates surrounding domestic services in the welfare states of Spain and Sweden', *NORA: Nordic Journal of Women's Studies*, vol. 18(3), s. 185–203.

Liinason, Mia (2010) Institutionalized knowledge: Notes on the processes of inclusion and exclusion in gender studies in Sweden, *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 18(1), s. 38-47.

Linton, Magnus (2012) *De hatade; om radikalhögerns måltavlor*. Stockholm: Atlas.

Lundström, Catrin & Sohl, Lena (2011) Hemmafrun är det nya gamla. *Arena*, nr 1.

Mattsson, Katarina (2005) "Diskrimineringens andra ansikte. Svenskhet och det vita västerlandska" i de los Reyes, Paulina & Masoud Kamali (red.) *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner kring makt, integration och strukturell diskriminering*, s. 139–157. SOU 2005:41. Stockholm: Fritzes.

Mattsson, Katarina & Katarina Pettersson (2006) "Fröken Sverige i folkhemmet – ideal svensk kvinnlighet på 1950-talet" i Sandell, Kerstin & Diana Mulinari (red.) *Feministiska interventioner. Berättelser om och från en annan värld*, s. 270–303. Stockholm: Atlas.

Mohanty, Chandra Talpade (1988) Under Western Eyes. Feminist Scholarship and Colonial Discourses. *Feminist Review*, no 30: 61-88.

Diana Mulinari (2001) '"Race'/Ethnicity in a 'Nordic' Context: A Reflection From The Swedish Borderlands", i Anna Johansson (red) *Svensk Genusforskning i Världen.*

Globala Perspektiv i svensk Genusforskning och svensk Genusforskning i ett Globalt Perspektiv, Nationella Sekretariatet för Genusforskning, s. 6-24.

Mulinari, Diana, Keskinen, S, Irni, S & Touri, S 2009, 'Introduction: postcolonialism and the Nordic models of welfare and gender', i S Keskinen, S Touri, S Irni & D Mulinari (red.) *Complying with colonialism: gender, race and ethnicity in the Nordic region*, Ashgate, Aldershot, s. 1–16.

Diana Mulinari & Anders Neergaard (2012): Violence, Racism, and the Political Arena: A Scandinavian Dilemma, *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research,* 20:1, s. 12-18.

Palmer, Phyllis (1989) *Domesticity and dirt. Housewives and domestic servants in the United States, 1920–1945*, Temple University Press, Philadelphia.

Sawyer, Lena (2002) Routings: Race, African diasporas, and Swedish belonging, *Transforming Anthropology*, 11(1), s. 13-35.

Schough, Katarina (2008) *Hyberboré. Föreställningen om Sveriges plats i världen.* Stockholm: Carlsson.

Strollo, Emma (2013) *Det städade folkhemmet*. Stockholm: Makadam.

Stephen J. Walton (2012): Anti-feminism and Misogyny in Breivik's "Manifesto", *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 20:1, s. 4-11.

Östlund, Ruben, "Vänd inte bort blicken", *DN*, 2011-11-29.

Catrin Lundström är docent i sociologi och LiU Research Fellow på Tema Q, Linköpings universitet. Hennes forskningsintressen inkluderar kritiska vithetsstudier, feministisk sociologi samt migrationsstudier. Hennes senaste bok är *White migrations: Gender, Whiteness and Privilege in Transnational Migration* (Palgrave, 2014).

Ulrika Schmauch

Att sälja den progressiva staden: fallet Umeå

I den globala ekonomin är det inte bara företag som konkurrerar med varandra för marknadsandelar eller arbetare som konkurrerar för anställning. Även städer konkurrerar med varandra för att attrahera besökare, investerare och invånare som kan bidra till stadens tillväxt. Städer har således blivit ekonomiska aktörer i sig själva och drivs i allt högre utsträckning utifrån en ekonomisk logik (Harvey 2008). Många forskare pekar på att städer i ökad utsträckning blir platser för konsumtion och det gäller därför för dem att skapa ett starkt varumärke och en stark berättelse om vad staden har att erbjuda olika för att på så sätt attrahera invånare och besökare (Koller 2008; Brenner och Theodore 2002; Lash och Urry 1994). Det staden säljer är således inte bara fysisk tillgång till platser eller de varor som finns där, utan även upplevelser, känslor och livsstilsmarkörer. I konstruerandet av dessa berättelser måste städerna förhålla sig till tidigare uppfattningar som städerna förknippas med. Forskning kring städers villkor och strategier har länge fokuserat stora städer medan man i mindre utsträckning har studerat mindre städers egna ekonomiska, materiella och kulturella villkor och i än lägre utsträckning städer som ligger långt ifrån storstäder (Robinson 2002). Jag kommer i den här texten att diskutera hur Umeå – en stad som ofta beskrivits som politiskt progressiv (Sandberg 2011) – använder sig av neoliberala diskurser kring kreativitet och kultur som ett sätt att dra till sig en viss typ av nya invånare och nytt kapital. Jag kommer också att visa hur detta kan kopplas till den kommersialisering av stadsrummet som Umeå idag genomgår.

Umeå ligger i Norrland, och det påverkar dess möjligheter att stå sig i konkurrensen mellan städer. Stora delar av Norrlandsregionen har problem med avfolkning och en åldrande befolkning. Förutom att befinna sig i den svenska periferin geografiskt och ekonomiskt är Norrland också en region som framställs på ett stereotypt sätt som omodernt och traditionellt till skillnad från det urbana och moderna Sverige i söder (Eriksson 2008). Som en av de större städerna i Norrland behöver Umeå i sin marknadsföring hitta sätt att å ena sidan behålla sin ställning som regionalt centrum, och å den andra hitta sätt att konkurrera med andra städer nationellt och i viss mån internationellt. Kommunen har som mål att öka sin befolkning till 200 000 invånare

till år 2050 (Umeå Kommun 2013a). Ett viktigt delmål i detta arbete har varit att bli utnämnd till Europas kulturhuvudstad år 2014 för att på så sätt dra till sig fler invånare, besökare och investerare.

I denna text kommer jag att titta närmare på det varumärke Umeå har konstruerat utifrån sin specifika position i den nationella geografiska hierarkin. Jag är intresserad av på vilket sätt centrala aktörer väljer att framställa Umeå och hur de i detta förhåller sig till diskurser kring Norrland å ena sidan, och kring en urban livsstil som eftersträvansvärd och modern å den andra. Konstruktionen av varumärket handlar om att framställa staden på ett sätt som lyfter fram dess främsta och unika egenskaper för att på så sätt övertyga folk att det lönar sig att köpa varan i fråga (Koller 2008). Samtidigt är det dock viktigt att inte skrämma bort de grupper som har pengar att tillföra staden med alltför underliga egenheter. Utrymmet för det unika är därför begränsat efter den smak som är dominerande hos kapitalstarka grupper (Philo och Kearns 1993). En stor del av städers marknadsföring sker på nätet och jag kommer därför att analysera portalen ”Umeå. Vill mer.” som är skapad av Umeå kommun, Umeå Universitet och det lokala näringslivet (Umeå Kommun 2013b). Ett av syftena med portalen är att skapa ett unikt varumärke och jag kommer att kritiskt granska hur detta ser ut och vilken berättelse om Umeå som konstrueras.

Att framställa Umeå i en norrländsk kontext

Framväxten av städer bygger på en överskottsproduktion på landsbygden och är tätt förknippat med utvecklingen av det moderna samhället (Harvey 2008; Lefebvre 1991). Borgerlighetens dominans av stadsrummet har kommit att sätta sin prägel på den byggda staden men också att sätta gränser för vilka beteenden som uppfattas som legitima, samt vilka grupper som har tillgång till olika typer av stadsrum (Philo och Kearns 1993). Eriksson (2010) menar att det sätt Norrland framställs på i nationell media är kopplat till ekonomiska och politiska maktförhållanden lokalt och nationellt. De berättelser som konstrueras sker ur ett utifrånperspektiv där man tar fasta på sådant som uppfattas som exotiskt och/eller förkastligt och framställer det som grundläggande för platsen. På detta sätt bär framställningen stora likheter med hur fjärran länder uppfattas inom en kolonial diskurs. Genom Scheins (1997) begrepp ”intern orientalism” visar hon att det inom Sverige sker en uppdelning av de platser som anses vara moderna, utvecklade, urbana och därmed svenska och de platser, som till exempel Norrland, som uppfattas som traditionella, underutvecklade och framför allt rurala. Norrland blir på detta sätt ett undantagsrum som inte riktigt lever upp till den vedertagna svenskheten:

> Norrland blir i den populära geografiska föreställningen ett område med utflyttning och arbetslöshet. Norrlänningarna blir genom samma logik de ‘interna andra‘, de som

> inte flyttar fastän alla andra gör det och de som bor kvar trots arbetslöshet och därmed kan stämplas som bidragstagare. (Eriksson 2008, s. 147)

Samtidigt som Umeå befinner sig i periferin och i en region som ofta stereotypiseras, är den en av de största städerna i Norrland. För att marknadsföra en plats behöver hänsyn tas till hur platsen ifråga uppfattas av omvärlden för att på bästa sätt kunna dra fördel av det som uppfattas som positivt och samtidigt omdefiniera det som uppfattas som en brist. Hur städer väljer att marknadsföra sig är alltså kopplat till bredare samhälleliga diskurser och maktordningar såväl lokalt som globalt (Nyseth 2009). Umeå behöver därför förhålla sig till normer om modernitet, utveckling och urbanitet i sitt försök att rekrytera nya invånare, besökare och investerare.

På kommuners webbsidor, menar Paganoni (2012), marknadsförs inte bara staden utåt utan man tilltalar även medborgarna genom att ge insyn i hur staden styrs och tillgång till service av olika slag. Dessa båda syften innebär att man behöver balansera de ofta motstridiga bilderna man förmedlar till de olika grupper som tilltalas. I min analys använder jag mig av Goffmans (2009) dramaturgiska perspektiv som liknar det sociala livet vid en teater där aktörer försöker presentera sig på ett så fördelaktigt sätt som möjligt genom att spela olika roller inför en publik. För detta behöver de dels välja/bygga upp ett lämpligt scenrum/inramning och dels anpassa sitt framträdande till sin specifika publik. Genom att analysera hur Umeå väljer att presentera sig för olika grupper kan jag alltså få syn på vilka typer av scenrum man bygger upp, vilka typer av berättelser (”pjäser”) som lyfts fram och vilka underförstådda ideal och normer dessa ger uttryck för.

I sina framträdanden sätter sociala aktörer gränser för vilka sociala interaktioner, perspektiv och samtal som kan äga rum och vilka roller som kan spelas. Genom att titta på hur Umeå marknadsför sig vill jag studera vilka representationer av staden som produceras. Vilka människor visar man upp och i vilka sammanhang? På vilket sätt är detta kopplat till rasifiering och klass? Hur förhåller man sig till diskurser om ruralitet och urbanitet? Vilka grupper av människor försöker man locka till sig?

Umeå är en plats som vill. Mer

Den webbportal jag utgår ifrån är den sida man hamnar på om man skriver in bokstäverna ”umea.se” i sökfältet, det vill säga en portal flertalet intresserade av generell information om Umeå hamnar på (se även Koller 2008). Portalen är uppdelad på fem flikar: ”Umeå kommun”, som framför allt inriktar sig på kommunens redan bosatta samt ”Inflyttare”, ”Besökare”, ”Näringsliv” och ”Studenter” som vänder sig till människor utanför kommunen.

Högst upp i portalens vänstra hörn står titeln ”Umeå. Vill mer.” med stora svarta bokstäver. Att Umeå är en politiskt progressiv stad med engagemang och vilja är en

berättelse med stort genomslag hos många Umeåbor och är också något som lyfts fram i portalen. Ett exempel är intervjun med smyckesdesignern Johanna Nilsson som bland annat pratar om sitt engagemang för rättvisemärkt och den specifika Umeå-andan och menar att hon gillar ”stilen här. Både musiken och staden i sig är progressiv”. Även i den engelskspråkiga ansökan om att få bli Europeisk kulturhuvudstad skriver man att staden inte borde betraktas som en plats ”utan som en kraft” (Umeå Kommun 2006a):

> We have a spirit of adventure, exploration and of wanting to do good. We are idealistic and value driven and want to make the world a better place. We aim to be a model of how things can be and how we can balance the needs of nature with a culture of care and creativity. (Umeå Kommun 2006b:11)

Det man lyfter fram som specifikt med Umeå är alltså en anda som i många fall tar avstånd från en dominerande diskurs av intressen som suger ut miljö och människor i sin jakt efter vinst och tillväxt.

Utåtriktad marknadsföring

Under fliken ”Besökare” finns information för presumtiva turister. Bilden av ett autentiskt och ruralt Norrland där man till exempel åker hundspann och äter ”lokalt, ekologiskt, högklassigt” på stadens restauranger, samsas här med information om Umeås urbana kulturliv så som pop- och rockfestivalen Umeå Open och Norrlandsoperans föreställningar. Man blandar på detta sätt det tillräckligt exotiska, för att få stora mängder av besökare att resa till staden, med det urbana och coola, för en lokal och regional kundkrets (se även Förde 2009). Under fliken ”Näringsliv” ligger fokus mindre på det autentiska och rurala utan mer på Umeå som stad och dess roll som tillväxtmotor i regionen. Även här lyfter man fram den kreativa Umeå-andan men poängterar främst hur den bidrar till ett gott företagsklimat: ”Tillväxtens livsluft är ett kreativt klimat” (Umeå Kommun 2013b).

Under fliken som vänder sig till presumtiva inflyttare pekar man på att staden visserligen ligger nära skog- och landsbygd men ändå har en urban atmosfär:

> Varför ska du flytta till Umeå? Om du söker ett ställe där tiden står stilla, där inget händer och där alla tycker att det var bättre förr – då är Umeå inget för dig. Men söker du efter en öppen stad där medborgarna bejakar förändringar och upplevelser; där människorna gillar mångfald och gärna tänker nytt – då kommer du att gilla Umeå. Att Umeå dessutom har bra skolor, bra barnomsorg, livfull musikskola, intensivt idrottsliv, massor av cykelvägar, livligt kulturutbud – gör allt mycket lättare, och roligare, för dig som flyttar hit. (Umeå Kommun 2013b)

> Tänk dig att ha några minuters cykelväg till jobbet. Till barnens skola. Till riktig skog och till ett centrum med ett kulturutbud av storstadsklass. Samtidigt. Och att du dessutom får allt detta till ett rimligt pris. Så är det här. Vill du ha få granner (sic.), frisk luft och vildmark så finns möjlighet till det, utan att pendlingen tar för stor del av din dag. Hos oss har du möjligheten att välja! (Umeå Kommun 2013b)

I citaten ser man tydligt hur Umeå konstrueras som en urban miljö som ställs emot en föreställd och dubbeltydig rural miljö. Å ena sidan blir det rurala till en stagnerad miljö där människor inte själva löser sina problem. Denna ruralitet tar man avstånd från genom att omdefiniera bilden av kommunen som del av den Norrländska obygden där inget händer till en dynamisk och miljömedveten stad där det är roligare och lättare att leva. Å andra sidan är det just det rurala man lyfter fram som positivt genom att sätta det emot en negativ urbanitet med förorenad luft och långa pendlingsavstånd. Umeå befinner sig alltså i gränslandet mellan det urbana och rurala – en ruralitet med urban touch eller en urban form av ruralitet. Den person man vill rekrytera är en kulturintresserad friluftsmänniska i reproduktiv ålder som dessutom är tolerant och öppen, vilket bör förstås utifrån den gängse uppfattningen om det rurala och norrländska som per definition intolerant, rasistiskt och sexistiskt (Eriksson 2010). Man vänder sig till den stressade storstadsbon som vill ha ett lättare liv utan att för den skull behöva göra avkall på det urbana livets fördelar – någon som vill ha möjligheten att välja.

Förutom att rekryteringen av invånare i sig är en del av Umeås framtidsversion är just den så kallat kreativa klassen särskilt central i konstruktionen av Umeå-andan. I sitt visionsdokument för år 2020 lyfter man fram ekonomen Richard Floridas teorier om vikten av att rekrytera den kreativa klassen för att få till stånd ekonomisk tillväxt (Umeå Näringsliv u.å.). Den kreativa klassen består, tänker sig Florida, av tre grupper – den ”superkreativa” kärnan som försörjer sig genom att vara innovativa (dataingenjörer, forskare, konstnärer), kreativa professionella som använder kunskap för att hitta kreativa lösningar på problem (läkare, jurister, företagsledare) och bohemer (Florida 2003). Den kreativa klassen kan därför också förstås som en medelklass med högt kulturellt kapital (Bourdieu 1984; McGuigan 2009). Förutom att en stor kreativ klass leder till tillväxt genom nytänkande och entreprenörskap leder den också till en tolerant kultur, tänker sig Florida (2003). Till skillnad från lägre samhällsklasser är det en klass som inte bara uppskattar konsumtionen av kultur, utan som också har ekonomiska möjligheter att inom ramen för den etablerade ordningen exempelvis handla ekologiskt och lokalproducerat. På de sidor som syftar till att marknadsföra Umeå utåt blir gränsdragningarna mellan det urbana och rurala, i förlängningen, en gränsdragning mellan olika typer av klasspositioner. En gränsdragning där ruraliten förknippas med stagnation, passivitet och arbetarklass som genom den kreativa medelklassens entreprenörskap och tolerans omförhandlas till urbanitet.

Om man förutom texterna i portalen också studerar vilken typ av kroppar som framställs på fotografierna ser man att den kreativa medelklassen, med ett fåtal undantag, har en vit kropp. Det rurala ses ofta som etniskt (vitt) homogent medan

staden får stå för en kosmopolitism där saker som etnicitet, religion och sexuell läggning antingen helt saknar betydelse eller får symbolisera tolerans och progressivitet (Eriksson 2008; Wilson och Keil 2008; Johansen 2008; Gibson och Klocker 2005). Att vitheten inte är absolut ger Umeå en air av kosmopolitism och tenderar att förstärka bilden av den moderna och toleranta staden som gillar mångfald. Konstruktionen av den urbana vitheten blir, till skillnad från den rurala, mer underförstådd och flytande. De olika typerna av vithet som här konstrueras är alltså även klassmärkta (Nash 2003). Detta är naturligtvis inte något unikt för Umeå utan snarare något som är en grundläggande del i framväxten av den moderna mångkulturella staden (Philo och Kearns 1993). Det blir dock tydligt att det framför allt är personer som antingen tillhör denna vita medelklass som man är intresserade av att rekrytera som besökare, studenter och inflyttare, även om icke-vita personer som kan leva upp till den urbana, toleranta och moderna Umeå-andan också är av intresse. Gränsdragningarna mellan de mest önskvärda och de grupper man vill avskilja sig ifrån är således både klassmärkta och rasifierade.

För den redan bosatta

Den del av portalen som vänder sig till kommunens invånare skiljer sig inte nämnvärt från andra kommunsidor i Sverige. Här finns den vanliga kommuninformationen om skolmatsedeln, badhusens öppettider, socialtjänsten, bilder från ungdomsidrottsevenemang, hur man kan ansöka om byggnadslov osv. Tilltalet på dessa sidor är sakligt och neutralt i kontrast till övriga flikars mer säljande språk. Det centrala här är inte att sälja in staden utan snarare att ge invånarna en känsla av god service och social inkludering. De personer man vänder sig till är inte heller i samma utsträckning den urbana kreativa medelklassen utan en heterogen bofast befolkning som av olika anledningar behöver hjälp och service. Här görs inte på samma sätt någon skillnad mellan dem som ”söker ett ställe där tiden står stilla, där inget händer och där alla tycker att det var bättre förr” och dem som ”bejakar förändringar och upplevelser”.

Fler grupper av människor finns representerade på bild än på de övriga sidorna. Det finns flera sidor med bilder från den picknick som årligen organiseras av kommunen för stadens seniorer, överviktiga personer förekommer på bilderna, liksom barn och ungdomar till skillnad från bilderna under de andra flikarna. Även bilderna på icke-vita människor ser annorlunda och är överlag mindre tillrättalagda. Dessa sidor är, med andra ord, mindre ”säljande” och mer administrativa i sitt tilltal. Detta visar, menar jag, hur man tänker sig att den efterfrågade umebon skiljer sig från de människor som redan bor i kommunen. Den existerande sociala mångfalden är inte något som lyfts fram i marknadsföringen gentemot den kreativa klassen. Det visar också att stora grupper av dem som bor i kommunen inte anses vara lika centrala för Umeås tillväxt som de personer man hoppas kunna locka till sig.

Kosmopolitisk ruralitet för vit medelklass

Goffman (2009) tänker sig att det sociala livets teater utspelar sig i olika typer av regioner. Han tänker sig att människor i de bakre regionerna (bakom kulisserna) kan släppa lite på sin gard och i högre utsträckning slippa spela en roll, t ex när de är hemma för sig själva, eller umgås med nära vänner. I de främre regionerna (på scenen) där människor är som synligast försöker de dels att vara så förberedda som möjligt inför sina framträdanden men är också extra noga med att spela sin roll väl. Det intryck de vill ge går här att i högre grad styra medan det i den bakre regionen är svårare. Detta kan även kopplas till den rumsliga uppdelningen mellan det privata och offentliga och vilka typer av framträdanden som ses som legitima i olika rum (Philo och Kearns 1993).

Skillnaderna mellan de båda typerna av websidor som jag har diskuterat ovan förstår jag som grader av offentlighet, snarare än som en uppdelning mellan privat och offentligt. På de sidor som riktar sig till personer som inte (ännu) befinner sig i staden har marknadsföringen större möjligheter att kontrollera förståelsen av Umeå som plats eftersom den tilltänkta publiken kan förväntas ha en relativt fragmenterad bild av staden. Här förhåller man sig till stereotypa uppfattningar om stadens norrländska omnejd och lyfter fram Umeå-andan. Man lyfter också, i dessa främre regioner, fram vita, framgångsrika, medelålders kroppar med tillgång till ekonomiskt och kulturellt kapital. De sidor som riktar sig till redan bosatta, å andra sidan, handlar framför allt om att skapa en känsla av samhörighet och en förståelse för vilken service kommunen erbjuder. Det är med andra ord olika roller som avsändaren spelar i dessa olika scenrum och olika grupper av publik det spelas för. Det diskursiva producerandet av rummet handlar på så vis också om vilka grupper man är intresserad av att producera framträdanden för.

Dessa gränser dras samtidigt som Umeå-andan uppfattas som progressiv, jordnära och mångfaldsbejakande. Som jag har visat ovan är ideal som hållbarhet, kreativitet och idealism centrala i marknadsföringen av Umeå. Trots att dessa ideal i viss mån kan förstås som kopplade till det rurala, snarare än det urbana, menar jag alltså att de framför allt bör förstås som tätt kopplade till ett görande av den kosmopolitiska medelklassen och till en distinktion från samhällsklasser med lägre tillgång till kulturellt och ekonomiskt kapital.

Konstruktionen av varumärket Umeå som en plats som vill mer, som är progressivt och kreativt sker samtidigt med fysiska förändringar av staden för att tillgodose inflyttare och invånare. Man kan t ex se en omfattande kommersialisering av staden. Inför Kulturhuvudstadsåret 2014 byggs stora delar av stadskärnan om för att rymma ett nytt shoppingcentra med 60 butiker och restauranger på en yta på 20 000 kvadratmeter. I samma kvarter planeras även hotell, ett gym och radhus (på höjden). Samtidigt etableras också ett nytt kulturhus som syftar till att skapa korsvägar mellan ”konstarterna, andra samhällsområden och kommersiella ytor”. I utkanten av staden planeras ett IKEA-varuhus och ett shoppingcentra. I webportalen marknadsförs

shoppingresor för konsumenter i Umeå-regionen (Umeå Kommun 2013a). Även det fysiska formandet av staden anpassas alltså efter de invånare och inresande som kan bidra till stadens tillväxt genom sina redan befintliga tillgångar på kapital.

De delar av befolkningen som har begränsade möjligheter till konsumtion får en mindre central plats i den stad som växer fram. Den gränsdragning som finns mellan beskrivningar av staden för redan bosatta och för personer utanför regionen kan således kopplas till konkreta materiella och ekonomiska praktiker i kommunens stadsplanering. Berättelsen om det progressiva Umeå blir på så vis en berättelse om vissa individers möjligheter att välja att konsumera hållbart, kreativt, lokalproducerat och idealistiskt snarare än om en stad som strävar efter exempelvis generell jämlikhet, eller efter att bli en stad för alla. Även om berättelsen om Umeå idag har drag som ger sken av en alternativ och mer progressiv berättelse är det dock drag som tydligt införlivats i en neoliberal diskurs om att det är (vita) kosmopolitiska medelklassindivider som genom personliga val och förhållningssätt leder till ett tolerant och dynamiskt samhälle. Liksom på andra håll innehåller denna diskurs i fallet Umeå en kompakt tystnad kring de samhällsgrupper som gör denna påstått toleranta kreativa klassens position möjlig. Genom att förpassa stora delar av befolkningen till framställningens bakre regioner, såväl i marknadsföring som i stadsplanering, osynliggörs den mångfald man säger sig inte bara tolerera utan till och med bejaka.

Referenser

Bourdieu, P. (1984) *Distinction: a Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Brenner, N., & N. Theodore (2002) "Cities and the Geographies of 'Actually Existing Neoliberalism'." *Antipode* 34 (3) (June): 349–379.

Eriksson, M. (2008) "(RE)PRODUCING A 'PERIPHERAL' REGION – NORTHERN SWEDEN IN THE NEWS." *Geografiska Annaler Series B: Human Geography* 90 (4) (December): 369–388.

Eriksson, M. (2010) "'People in Stockholm Are Smarter Than Countryside Folks' – Reproducing Urban and Rural Imaginaries in Film and Life." *Journal of Rural Studies* 26 (2) (April 1): 95–104.

Florida, R. (2003) "Cities and the Creative Class." *City & Community* 2 (1) (March): 3–19.

Förde, A. (2009) "Creating 'the Land of the Big Fish': A Study on Rural Tourism Innovation." I Torill Nyseth & Arvid Viken (red.) *Place Reinvention: Northern Perspectives*. Surrey: Ashgate.

Gibson, C. & N. Klocker (2005) "The 'Cultural Turn' in Australian Regional Economic Development Discourse: Neoliberalising Creativity?" *Geographical Research* 43 (1) (March): 93–102.

Goffman, E. (2009) *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm: Norstedts.

Harvey, D. (2008) "The Right to the City." *New Left Review* (53) (September): 23–40.

Johansen, Emily. 2008. "Imagining the Global and the Rural: Rural Cosmopolitanism in Sharon Butala's The Garden of Eden and Amitav Ghosh's The Hungry Tide." *Postcolonial Text* 4 (3).

Koller, V. (2008) "'The World in One City': Semiotic and Cognitive Aspects of City Branding." *Journal of Language & Politics* 7 (3) (December): 431–450.

Lash, S. & J. Urry (1994) *Economies of Signs and Space*. London; Thousand Oaks, Calif: Sage.

Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*. Cambridge: Blackwell.

McGuigan, J. (2009) "Doing a Florida Thing: The Creative Class Thesis and Cultural Policy." *International Journal of Cultural Policy* 15 (3) (August): 291–300.

Nash, C. (2003) "Cultural Geography: Anti-racist Geographies." *Progress in Human Geography* 27 (5) (October): 637.

Nyseth, T. (2009) "Place Reinvetion at the Northern Rim." I Torill Nyseth & Arvid Viken (red.) *Place Reinvention: Northern Perspectives*. Surrey: Ashgate.

Paganoni, M.C. (2012) "City Branding and Social Inclusion in the Glocal City." *Mobilities* 7 (1) (February): 13–31.

Philo, C. & G. Kearns (1993) "Culture, History, Capital: A Critical Introduction to the Selling of Places." I Gerry Kearns & Chris Philo (red.) *Selling Places: The City as Cultural Capital, Past and Present*. Oxford: Pergamon.

Robinson, J. (2002) "Global and World Cities: a View from Off the Map." *International Journal of Urban & Regional Research* 26 (3) (September): 531–554.

Sandberg, L. (2011) *Fear of Violence and Gendered Power Relations: Responses to Threat in Public Space in Sweden*. GERUM 2011:3. Umeå: Department of Social and Economic Geography, Umeå University.

Schein, L. (1997) "Gender and Internal Orientalism in China." *Modern China* 23 (1) (January): 69.

Umeå Kommun. 2006a. "Nyfikenhet Och Passion – Medskapandets Konst". Umeå Kommun.

2006b. "Curiosity and Passion – the Art of Co-Creation". Umeå Kommun.

2013a. "Kommunens Mål Och Verksamhetsdirektiv". Umeå Kommun.

2013b. "Umeå. Vill Mer." Umeå Kommun. www.umea.se.

Umeå Näringsliv. u.å. "2020 Vision – I Den Attraktiva Staden Umeå Förenas Kompetens, Kommunikation Och Entreprenörskap till Global Konkurrenskraft Och Hållbar Tillväxt". Visionsdokument 2020. Umeå Näringslivs.

Wilson, D. & R. Keil (2008) "The Real Creative Class." *Social & Cultural Geography* 9 (8) (December): 841–847.

Ulrika Schmauch är lektor i sociologi vid Umeå Universitet. Hon disputerade 2006 på avhandlingen *Den osynliga vardagsrasismens realitet* (Umeå universitet, 2006). I sin forskning använder hon sig av visuella metoder för att besvara frågor kring hur genus, klass och ras/etnicitet görs i relation till platser i staden.

Det politiska, teoretiska och personliga

Cynthia Cockburn

Vilken slags feminism framkallas av krig?[1]

De senaste femton åren har jag ägnat mig på heltid åt att forska om kvinnors skiftande former av antikrigsrörelser i en hel hög länder och regioner. Det är tack vare dessa resor, och de många samtal jag har haft med kvinnor i en mängd grupper, organisationer och nätverk som jag mött och studerat längs vägen, som jag drar slutsatsen att jag med gott samvete kan använda mig av orden ”feministisk fredsaktivism”, ”feministisk antimilitarism” eller ”en feministisk analys av krig”. Men vilken sorts feminism talar vi om här?

De som håller skeptisk distans till feminism och till kvinnorörelsen gör ofta ett särskilt slags dubbelt antagande om kvinnors förhållande till fredsrörelser. De antar att kvinnor dras till fredsrörelser i oproportionerliga mängder, och att det måste bero på något slags primitiv instinkt. Kvinnor är ”naturligt disponerade” till att vara mödrar, närande och omvårdande. De är ”naturliga fredsskipare”. Några hyllar idén: ”Kvinnor är bättre än män. De kan rädda världen.” Men ännu oftare är tanken om att ”kvinnor är emot krig på grund av kvinnors livgivande roll” del av en kritisk antiessentialistisk diskurs: biologi avgör ingenting.

Erfarenhet har visat mig att detta ältande hit och dit om ”kvinnors fredliga natur” är inget annat än ett lättpunkterat argument helt utan kontakt med fakta på fältet. Det är ofta – på bägge sidor – inspirerat av antifeminism. För det första överdriver argumentet kvinnors närvaro i fredsrörelser. Där finns många kvinnor, det är sant, men det är sällan kvinnorna är fler än männen. För det andra har jag stött på väldigt få kvinnor som åberopar kvinnors livgivande natur när de kampanjar utanför en militärbas, lobbar politiker eller demonstrerar för fred. Vissa kvinnor – det är sant – har berikats med en personlig historia som har socialiserat dem i närande och omvårdande kunskaper. Men de flesta har (tyvärr) sett alltför många kvinnliga soldater, våldsamma mödrar och stridslystna kvinnliga politiska ledare för att tro att vare sig natur eller närande kan garantera en antikrigsimpuls hos kvinnor. Dessutom: att tro det bästa om kvinnor är detsamma som att tro det värsta om män: att de är

1 Texten har tidigare publicerats på Open Democracy: http://www.opendemocracy.net/5050/cynthia-cockburn/what-kind-of-feminism-does-war-provoke (140223)

obotligt våldsbenägna. Om kvinnor trodde att människor var dikotomt fixerade till sin natur skulle det inte finnas någon mening i att driva kampanjer för förändring. Antikrigsaktivister är ovillkorligen socialkonstruktivister.

Jag har alltså kommit fram till att det är mer produktivt att lägga argumentet om att kvinnor påverkas av barnafödande åt sidan och istället närma mig kvinnors organisering mot krig med en annan uppsättning frågor. Jag frågar istället kvinnliga aktivister: vilken är din analys av våld och krig? Varför väljer du att organisera dig som kvinna? Vad har genus att göra med saken? Vilken är din aktivistiska strategi? Och svaren jag får höra bygger tillsammans upp en slags feminism – alltså inte en uppsättning gener utan en uppsättning idéer, en politisk ideologi.

Men här måste vi vara försiktiga igen, för feminism tar sig många olika uttryck, och praktiken att dela upp och etikettera dessa har inte hjälpt utan snarare skadat rörelsen förr. Särskilt i den så kallade andra vågens feministiska rörelse under slutet av sextiotalet och sjuttiotalet. Då etiketterades tre varianter av feminism: ”radikal”, ”socialistisk” och ”liberal” feminism, och dessa tre förutsattes vara ömsesidigt uteslutande. I mitt försök att identifiera vilken sorts feminism som tagit form som svar på militarisering och väpnade konflikter hittade jag spår av alla dessa tre traditioner samtidigt, inte i konflikt med varandra utan sammanlänkade.

Till att börja med, när vi erfar krig, direkt eller via teveskärmen, kan vi knappast ignorera hur kvinnor förtrycks och exploateras genom våra kroppar, vår sexualitet och vår reproduktiva förmåga. Mäns auktoritet ökar dramatiskt genom krig. Det förvärrar det sexuella våld kvinnor erfar från män i tider av så kallad fred. Prostitution och trafficking är vanligt förekommande sidoeffekter av militarisering. Så antimilitaristisk feminism måste vara ”radikalfeminism” på så sätt att denna feminism ser män och (socialt formade) maskuliniteter som källor till förtryck av kvinnor.

Men dessutom har antimilitaristisk feminism och antikrigsfeminism ett bredare spektrum av problemformuleringar än genussystemet ensamt. Kapitalism, ekonomisk exploatering och kampen om globala resurser och marknader är påtagliga orsaker till krig. Likaså orsakas krig ofta av, eller utnyttjar, politiserade skillnader, nationell identitet, religion och etnicitet. När det kommer till klass och ras, dessa två centrala fält för mänskliga relationer, så noterar antikrigsfeminismen betydelsen av genusrelationer och är uppmärksam på hur dessa fält korsar och samspelar med varandra. Vi är av nödvändighet ”socialistiska” och ”anti-rasistiska” feminister.

Okej – så antikrigsfeminism är ovillkorligen en stark kombination av radikal och socialistisk feminism. Men säkerligen kan den väl inte vara ”liberalfeministisk”? Fel igen. Om konceptet “kvinnors rättigheter” inte hade uppfunnits, så hade antikrigsfeminister säkerligen uppfunnit det. I arbetet mot militarism och krig så har vi behövt driva kampanjer för att ”kvinnors rättigheter är mänskliga rättigheter”, för att utveckla ett system för internationell rättskipning, för att våldtäkt ska definieras som krigsbrott. Vi har behövt kampanja för sådana liberala principer som likabehandling av kvinnor och rättvis representation i politiska system. Hur ska vi annars beskriva vår kamp för att uppnå FN:s säkerhetsråds resolution 1325 om kvinnor, fred och sä-

kerhet med dess uppmaning till verklig inkludering av kvinnor i fredsförhandlingar och fredsbevarande operationer?

Antikrigsfeminismen, så som jag har lärt känna den, har ytterligare karaktäristika som på ett användbart vis kan överföras på andra aspektar av våra individuella liv och i vår kulturella och sociala kamp för genustransformation. Den innehåller en kritik av betydelsen och operationaliseringen av makten själv – kvinnor väljer ofta att organisera sig i prefigurativa former som innebär ett skifte från ”makt över” (dominans) till ”makt att” (förmåga). Den är ovillkorligen en transnationell feminism, eftersom våra rörelser står i kontakt med varandra över många gränser. Och den har en hälsosam gammaldags uppmärksamhet på den verkliga betydelsen av strukturer och maktstystem – många antikrigsfeminister vägrar att kasta begreppet ”patriarkat” överbord. De säger: Manlig makt lever. Det är inget skämt - vi har förstahandserfarenhet av det.

Som jag ser det är det en ganska holistisk feminism som tar form i krigets smältdegel.

Översättning Maja Sager

Cynthia Cockburn är en feministisk forskare och författare, bosatt i London. Hon är gästprofessor vid Department of Sociology, City University, London, samt hedersprofessor vid Centre for the Study of Women and Gender, University of Warwick. Hennes forskning är aktionsorienterad och utformad för att bidra till sociala rörelser, särskilt freds- och rättviserörelser. Cockburn är bland annat aktiv i organisationen *Women in Black against War*. Hennes senaste bok är *Antimilitarism: Political and Gender Dynamics of Peace Movements* (Palgrave Macmillan, 2012). Tidigare har hon bland mycket annat publicerat boken *From Where We Stand: War, Women's Activism and Feminist Analysis* (Zed Books, 2007).

Gail Lewis

I sanningens frånvaro, åtminstone inte lögnen: resor mot själv, annan och relaterande[1]

Inledning

Ett resultat av debatterna bland feminister om synen på subjektet; dess ontologiska status, konstituerande processer, och vad som utmärker dess levda erfarenhet, är att forskningen om det moderliga har växt fram. I vissa delar av denna forskning[2] har det moderliga uppfattats som en i allra högsta grad etisk och relationell praktik, som potentiellt gemensam för både dem som verkligen modrar och dem som inte gör det. Polona Curk skriver till exempel utifrån en diskurs influerad av psykoanalys att

> Maternal studies could be described beyond the study of actual mothering of a child, as the study of the way we relate and separate, and, in our adult life, the way we negotiate and re-enact our selves through the puzzling unconscious and fantasy roles of mother, child, self and other, as well as the third terms that intervene between them (2010 s. 1-2)

Redan 1995 när Diana Mulinari bedrev fältarbete i Nicaragua och skrev inom en feministisk post-kolonial diskurs, hade hon pekat på förhållandet mellan etik, politik och moderskapspraktik. Sammanfattat i hennes term modersarbete (motherwork) konceptualiseras det moderliga som ett arbetssätt som organiseras kring relaterande och omsorg (snarare än genom att producera mervärde) och moderskapspraktiken erbjuder ”a space for a critical praxis” (1995 s. 177). Vidare: “the construction of

1 Detta är en mycket förkortad och något ändrad version av artikeln ”In the absence of truth at least not the lie: travels toward self, other and relatedness”, som publicerades i the *British Psychological Society, Psychology of Women Section Review*, vol.14(1), 2012

2 Se till exempel tidskriften *Studies in the Maternal.*

the maternal has developed in the borderland between biological procreation and [situated] social institution" (1995, s. 174) och har givit upphov till ett intresse för förkroppsligande. Den uppmärksamhet som ägnats förkroppsligandet är i sin tur "a reaction to the focus on text and social constructivism..." (1995 s. 175) och sätter återigen en rad angelägna frågor på agendan, inklusive "...the landscape of emotions as lived through the body" (1995 s. 175).

Hennes påpekande att feminister behöver ta hänsyn till denna typ av frågor är givetvis en central del av det vi numera känner igen som typiskt för Dianas analys: behovet av att seriöst och noggrant uppmärksamma de sätt på vilka materiella och ideologiska ojämlikheter placerar olika kvinnor i en hierarkisk ordning, och att hon insisterat på att detta endast till fullo kan förstås med hjälp av ett intersektionellt ramverk.

I detta bidrag vill jag hylla Dianas analytiska förmåga, och hennes bestående och föredömliga kamratskap, genom att betona behovet av att bygga vidare på och gå utöver textanalys genom att fokusera på frågan om emotionell erfarenhet skapad av ojämlikheten och smärtan i rasifierad, generationsmässig och genusbestämd skillnad.

Min huvudsakliga tes är enkel. Jag godtar de bidrag från poststrukturalistiskt inspirerad feministisk, raskritisk, postkolonial och queer forskning, som varit avgörande för det politiska projektet att utmana de förståelsenormer genom vilka hierarkiskt ordnade grupper av människor – och de sociala själv och relationer de har befäst – konstituerats och konstitueras. Genom att arbeta med en stor mängd källor, från policydokument, institutionella texter och praktiker, till intervjuer och deltagande observationer från vardagslivet, har dessa forskningssätt varit livsviktiga i dubbel bemärkelse: i bemärkelsen avgörande för liv och i bemärkelsen livgivande. De har visat på det vardagliga, men ändå djupgående, epistemologiska våld och moraliska förakt som finns inom normativiteterna i en rasifierad, könad, genus- och klassmässig diskurs. Att bli föremål för sådana normer av begriplighet är att bli utsatt för strukturellt hat som rasism, homo- och/eller transfobi, misogyni eller hat och rädsla på grund av klass eller funktionshinder. Det är att bli positionerad i ett nät av sociala relationer som organiseras kring normativiteterna som kategoriserar och strukturerar människor hierarkiskt och gör dem till folk(grupper) med till synes urskiljbara essenser. Det är också att vara placerad och 'förstådd' genom subjektspositioner och att bli gjord till en särskild 'typ' av person. I extrema fall blir dessa sunda förnuftets begriplighetsnormer till skade- och våldshandlingar (snarare än påståenden), och vi ser hur hatbrotten ökar runtom i Europa.

Men vad uppstår på den emotionella erfarenhetens nivå när vi konfronteras med och/eller präglas av den hierarkiska uppdelningen av skillnad? Vad är det som känns så hotfullt eller hemskt att det måste attackeras, skadas eller till och med omintetgöras? Hur kommer det sig att normerna för begriplighet som ligger bakom epistemologiskt, kategoriserande och ibland fysiskt våld kan få sådant fäste på det erfarande subjektets nivå? Är det något med detta som förutsätter ett annat sätt att tänka kring

konstellationen 'subjektivitet – erfarenhet – sanning' så att andra typer av förståelser mellan själv och annan kan uppstå?

Jag skulle vilja hävda 'ja' – och utifrån Klein och psykoanalytiskt tänkande som influerats av henne – hålla fast vid uppfattningen om ett inre liv av självupplevande, en inre subjektivitet och en erfarenhetens sanning som är psykisk och emotionell. Jag vill göra det eftersom jag tror att utan det kommer giftiga och destruktiva normativiteter att bestå och det arbete som förebådar nya typer av socialiteter, som Mulinaris förståelse av motherwork, att vara utan hopp (Lewis, 2009).

Åtminstone inte lögn: benämning, förnekande, erfarenhet

Ett avgörande skäl till att jag inte uteslutande förlitar mig på poststrukturalistiska läsningar för analysen av mänsklig interaktion, subjektskapande och levd erfarenhet, är deras egna sanningsanspråk rörande vad som ofta beskrivs som 'essentialistiska' synsätt, bland vilka tolkningar som grundar sig i psykoanalytiskt tänkande inkluderas. När till exempel Benwell och Stokoe (2006) än en gång beskriver några av de kännetecken som skiljer vad de kallar essentialister från konstruktivister, är det att de "... locate identity 'inside' persons as a product of minds, cognition, the psyche, or socialisation practices. From this perspective identity is a taken-for-granted category and a feature of a person that is absolute and knowable" (2006 s. 9, mina kursiveringar).

Är detta påstående om det absoluta och vetbara sant? Om jag nu är en essentialist eftersom jag faktiskt tror på en inre värld, på psykisk sanning; på vilka sätt, om några, tror jag att subjekt är absoluta och möjliga att känna? Jag vill tillbakavisa detta påstående och utforska det vidare genom att utgå från delar av Wilfred Bions verk. Bion är en psykoanalytiker i den kleinianska traditionen som i hög grad utvecklade och i viss mån omformulerade Kleins (1975) teoretiska (och kliniska) bidrag. Jag vill särskilt beakta vad han hade att säga om frågan om att benämna och lögner och hur dessa kan hänga samman.

Men jag ska börja med lite teoretiskt klargörande genom att ge en kort skiss av Bions idéer om det han kallade härbärgerande och drömtänkande (reverie). Som Bion (1962) såg det var den svåra gåtan som människor ställs inför hur man konstruerar en sammanhängande inre värld utifrån den oändliga rad av möjliga betydelser som det mänskliga medvetandet förmår producera. För att skapa något slags ordning behövs en apparat som gör det möjligt att träda in i en process där tankar, sprungna ur den ändlösa strömmen och överflödet av sinnesintryck, inklusive emotionella upplevelser, förvandlas för att sedan användas i tänkandets tjänst. För Bion erbjöd förmågan till och processen av drömtänkande en grund för denna apparat. Men trots allt är detta en förmåga att uppnå, samtidigt som det finns starka psykiska försvar som stretar emot. Det finns två skäl till detta. För det första uppstår detta motstånd just eftersom utvecklingen av förmågan till drömtänkande involverar beroende av

en annan och all den sårbarhet detta beroende för med sig. För det andra kräver drömtänkandet och de förvandlingar av psykiska och emotionella upplevelser som det möjliggör, en förmåga att arbeta med det okända och i viss mån ovetbara.

I den utsträckning detta uppnås kan emotionella erfarenheter begripliggöras, och en förmåga att ha en tillräckligt god relation till den levda erfarenheten och yttervärldens realiteter kan utvecklas. Detta beror på en process – eller mer precist en härbärgerandets dynamik. Härbärgerande är en relationell dynamik mellan ett subjekt och ett annat – ett som innehar rollen som härbärgerande och ett som härbärgerad. Detta manifesteras för första gången mellan spädbarnet och modersobjektet, genom en process av moderligt drömtänkande. Det moderliga drömtänkandet ger spädbarnet en erfarenhet av att vara fysiskt och mentalt hållen och i dess mest omedelbara och enkla betydelse syftar drömtänkande på moderns förmåga att omedvetet ta in spädbarnets projektioner, begripliggöra, försvaga, och hålla dem – det vill säga bearbeta dem, till dess att spädbarnet förmår återfå dem i modifierad form och därigenom uthärda dem (Grotstein 1993). I detta fortgående utbyte av omedveten kommunikation mellan spädbarnet och modern, introjicerar spädbarnet den mottagande och förstående modern – hennes förmåga till drömtänkande där obearbetade och överväldigande sinnesupplevelser förvandlas till uthärdliga upplevelser. Bion (1962) hänvisar till denna förvandlingsprocess som en alfafunktion. För spädbarnet leder detta till ett gradvis förvärvande av förmågan att reflektera och att bearbeta erfarenheter själv. Spädbarnet utvecklar en förmåga att utföra alfafunktionen och är i stigande grad kapabel att förstå emotionella erfarenheter och att lära av dem.

Detta får en mängd följder. För det första kommer spädbarnet gradvis erkänna att modersobjektet är en egen person; alltså det tidigaste erkännandet av en relation mellan själv och annan. För det andra: när insikten om självständighet börjar komma måste en förmåga att utstå frånvarons frustrationer (det Bion kallar ingen-ting) finnas, och stärkas alltmer. För det tredje: utan detta hotar omnipotensfantasin, det vill säga föreställningen om att allt är under självets kontroll och att självet inte behöver någon, att bli det dominerande sättet att förhålla sig till yttervärlden på. För det fjärde är, som det föregående implicerar, ömsesidigt beroende utmärkande för den mänskliga subjektiviteten, vilket för med sig en sårbarhet inför andras handlingar och tankar. Som ett villkor för mänsklig subjektivitet väcker detta ångest och en pendelrörelse mellan omnipotens och fungerande ömsesidigt beroende. Man behöver emellertid acceptera och leva med sårbarheten inför den andre om socialitet på mikro- och makronivå ska kunna äga rum på ett ömsesidigt och kreativt snarare än på ett skadligt och destruktivt sätt. Slutligen innebär detta att förmågan att 'uthärda' smärta, som Bion skilde från att 'känna' smärta, utvecklas. Att kunna uthärda smärta är målet och utfallet av att börja förstå och bli förstådd (Bion 1970; Armstrong 2005; Layton 2010) och det strukturella förhållandet mellan förståelse, som utmärker subjektet, och att bli förstådd, som utmärker objektet (den andre), frammanar eller artikulerar ganska exakt relationen mellan själv och annan. I likhet med drömtänkandet

(som det är nära besläktat med) vittnar det om ett ömsesidigt beroende och den ångest och emotionella smärta (och glädje) som detta potentiellt frambringar:

> "the individual's capacity to *suffer* experience is a dyadic, intersubjective process, which requires the participation of an object, whose role is to help the individual ....to deal with the 'too muchness' of their particular experience by intuiting aspects of the experience that the subject cannot stand to know, making sense of them and responding to that sense in a facilitating manner" (Levine 2011, s.189, emphasis in original).

En hälsosam dynamik mellan härbärgerande och härbärgerad möjliggör "disordered and painful thought" (Meltzer 1998 s. 363) att modifieras och uthärdas genom det nya sättet att se på den levda erfarenheten.

Det ömsesidiga beroende mellan själv och annan som denna process innebär sammanfattas i begreppet härbärgerande, och vi kan notera att detta begrepp i grund och botten är relationellt – en relation formad mellan dess två ömsesidigt konstituerande beståndsdelar: den härbergerande och den härbärgerade. Härbärgerande och härbärgerad är också levande processer (Ogden 2004) där båda förändras (alltså inte bara den härbärgerade), vilket under hälsosamma förutsättningar ger utvidgning och växande, och under ohälsosamma mental begränsning och skada. Det placerar känslolivet och kontakten mellan själv och annan (ursprungligen spädbarnet och modersobjektet) i utvecklingens kärna. I begreppet drömtänkande finns därför ett mikrokosmos av alla relationer mellan härbärgerande och härbärgerad, och även potentiellt sett inom alla de interpersonella rum som var och en av oss genomkorsar under livets gång. Utan detta som en inre förmåga och/eller en underlättande miljö (Winnicott 1982) som åtminstone tidvis finns tillgänglig i yttervärlden, lämnas vi med skadans och attackens obearbetade fasa. Denna fasa kan upplevas som en ständigt återkommande liten "död", som uppstår i ett flertal vardagliga interaktioner. Detta måste hanteras på något sätt och inom denna teoretiska ram sker det genom omedvetna processer som klyvning, förnekande, projektion, omnipotens, eller avståndstagande, men trots att de kan skydda psyket för stunden så leder de till psykisk och relationell försvagning.

Implicit i denna skiss av drömtänkande finns Bions intresse för hur levd erfarenhet bearbetas, vad som möjliggör sådan mental bearbetning, hur vi tänker och vilka konsekvenserna blir av en oförmåga att psykiskt, och även relationellt, bearbeta den levda erfarenheten.

Från en psykosocial synvinkel skulle vi kunna tillägga vilka de samhälleliga och/eller mikrosociala konsekvenserna av en oförmåga att bearbeta levd erfarenhet är (och hur våra omhuldade teorier och metoder hjälper eller stjälper detta). En av konsekvenserna, som jag ser det, är oförmågan att på ett mer grundläggande och fullständigt sätt utmana de normer för begriplighet som skapar könad, rasifierad och rasistisk innebörd, eftersom vi stannar på nivån av det sagda, sägbara och språkligt uttryckbara, hur komplext och motsägelsefullt det sagda än må vara (Lewis 2009). För att nå (relationen mellan självet och) den andre på ett mer fullständigt sätt behö-

ver man försöka lyssna till, höra och erkänna det som finns bortom språket men som kommuniceras och upplevs av både den andre och självet.

Det är Bions förståelse av mänsklig subjektivitet, med dess idé om drömtänkande för att kommunicera och omvandla erfarenheter, genom att bearbeta det som känns men ännu inte är känt eller uttytt, det vill säga emotionella erfarenheter, som erbjuder denna möjlighet.

Låt oss med detta i åtanke lyssna först på Marsha:[3] Marsha är en afroamerikansk kvinna som innehar en befattning som högre chef och har ett rykte om sig att vara både effektiv och extremt krävande och svår. Hon kan vara ganska fientlig och hon beskriver sig själv i detta sammanhang som en ”typical nigger bitch”. Den som lyssnar på henne blir angripen och förvirrad av orden och känner sig för ett ögonblick tillintetgjord. Marsha däremot använder en sådan rasistisk terminologi utan märkbar tvekan inför dess verkan eller sanning. Hon vill ta reda på varför hon tycker att det är svårt att upprätthålla relationer. Hon vill ha en engagerad sexuell relation och tror att det sätt hon är svår på, som hon beskriver, hänger ihop med sitt misslyckande i detta avseende och i relationer generellt. Efter ett tag börjar hon fundera över sin barndom och sina tonår och kommer ihåg när hon först fick reda på att hennes mamma – en vit kvinna – faktiskt inte hade dött när hon var ett spädbarn, vilket hon alltid trott. Istället får hon reda på att modern en dag hade tagit Marsha till parken där hon, mamman, hade utsatts för rasistiska smädelser. Till följd av detta hade hon helt enkelt lämnat dottern i sin vagn och gått därifrån, för att åter träda in i Marshas liv först när hon, Marsha, sedan länge var vuxen. Marsha fick höra att hon var otröstlig när hon upphittades, och att hon fortsatte vara det under en stor del av sin barndom. Det var ett sinnestillstånd och ett självupplevande med vilket hon skulle komma att bli djupt förtrogen och som, i takt med att hennes karriär tog fart, hon uttryckte som fientlighet, särskilt mot personer hon upplevde som svaga, eftersom de var mer sårbara i organisationen.

Eller fundera över Iyamade: Iyamade är en svart kvinna från England, som också har en vit mor, och en far från Mali. Hon talar ofta om Afrika och afrikaner i extremt nedsättande termer – beskriver afrikanska folk som ”bush”, som bakåtsträvande och primitiva, vars traditioner och traditionella synsätt är motbjudande och förtryckande, till och med våldsamma. Hon älskar samtidigt Afrika och är i färd med att gifta sig med en man från ett annat afrikanskt land, även om hon tenderar att beskriva honom som annorlunda jämfört med (mer civiliserad än) sina ”bush people parents”. Hon jämför ibland denna man med en tidigare pojkvän (en vit tysk man) och pekar på det ömma och omsorgsfulla sätt som fästmannen visar, till skillnad från hur våldsam och verbalt misshandlande den tidigare mannen var. Hon beskriver ett besök hos sin älskade (vita) mormor, då hon berättade för mormodern att hon ska gifta sig. ”Not to that nigger man” svarar hennes mormor med en saklig röst, samtidigt som hon bjuder dotterdottern på te och visar henne fotografier. Då hon återberättar detta

3 Detta och alla andra namn som används här är pseudonymer. Exemplen är tagna från Pogue White (2002); opublicerat kliniskt material; respektive Davids, odaterat.

säger hon att hon inte kände någonting när hon hörde mormodern tala på detta sätt och hennes egen röst är entonig, som bedövad, men hennes lyssnare ryggade tillbaka och lade märke till att det rann tårar nerför Iyamades ansikte då hon talade.

Och tillbringa slutligen en stund med Sunil, en treårig pojke som går i förskola och har en stark anknytning till en av sina lärare. Sunil har brun hud, läraren vit hud. Det närmar sig slutet av skolåret och Sunil kommer lämna lärarens klass och han är djupt upprörd över detta men kan inte hitta ett sätt att begripa varför han måste sluta. Varje kväll då hans mamma badar honom ber han henne tvätta sin ”gråa” hud ren. Hon lägger märke till att han har slutat använda ordet brun – vilket för honom har blivit förknippat med något dåligt, som smuts, och han skrubbar och skrubbar och skrubbar på huden som om för att rena sig själv från någon inre förorening. Genom att skrubba så hårt att han gråter, jämrar han sig över förlusten av sin lärare, som om det vore huden som orsakade våndan och den förestående övergivenheten. Smärtan i den känslomässiga våndan i en kommande förlust har lagrats (projicerats) på hans hud – och måste undvikas. Hans mor och far erfar och känner detta i sitt innersta, eftersom de vet att det är psykiskt och känslomässigt sant.

I vart och ett av dessa fall – även om de är tagna från det särskilda sammanhang som det psykoterapeutiska samtalsrummet utgör – skulle det vara möjligt att stanna på den diskursiva textnivån (tal, kroppsspråk, kläder) och snickra ihop en ganska övertygande analys av sätten på vilka varje person är involverad i meningsskapande av något slag och därigenom i att skapa ett själv i ett situerat sammanhang. Vi kan se hur tillgängliga diskursiva resurser – eller tolkande repertoarer (Potter och Wetherell 1987) – används och hur dessa strukturerar den intersubjektiva stunden samtidigt som de placerar parterna i förhållande till interaktionen (den närvarande och den icke närvarande) inom de rådande normerna för rasifierad, generationsmässig och könad begriplighet.

Men att stanna på denna analysnivå – som om allt vore känt och vetbart genom de diskursiva register vi ser användas allena – är att missa de andra dimensionerna av erfarenhet och relaterande som kommuniceras och registreras av både den talande och den lyssnande samtalspartnern. Denna erfarenhetsdimension finns inuti/utanför, både olik och sammanblandad med den diskursiva kommunikationen – något som förmedlas genom våldet och smärtan i lyssnarens osagda och ändå kraftfullt kända reaktioner. För Marsha är det det otröstliga spädbarnet och dess fasa hon varje vecka tar med och införlivar i terapeuten (en annan svart kvinna) och även hos dem på hennes arbetsplats som står lägre i statushierarkin. För Iyamade är det tårarna som fläckar hennes ansikte men ändå inte kan bringas i samklang med röstens tonfall eller uttryckas alls, men vars smärta än en gång känns av hennes (svarta kvinnliga) terapeut, som får den magsmärta Iyamade ofta hänvisar till när hon återberättar andra rasistiska händelser. För Sunil är det den annalkande förlusten av sin lärare – en förlust han inte kan tala direkt om eller begripa som treåring på väg in i den organisatoriska punktering av det interpersonella rummet, som läsårsbyten innebär.

I vart och ett av dessa exempel är det som sker på den diskursiva nivån, där hud tillskrivs mening i en könad och rasifierad, misogyn och rasistisk värld, en viktig sida av det som förmedlas. Ändå ligger det inom varje hudelement en annan, djupare, inre erfarenhetsnivå som förmedlas utanför diskursens register. Det är elementet av ren sinnesupplevelse som behöver omvandlas, med hjälp av en annan eller en annan del av självet, innan det kan bearbetas. Att bearbeta detta innebär att förbli vid dess okända egenskaper trots att det i så hög grad präglar den intersubjektiva stunden. Att undvika denna aspekt av kommunikationen skulle vara att gå i maskopi med lögnen – den lögn som förnekar att det finns något bortom diskursen – ett bortom som existerar som erfarenhetens psykiska sanning och som förmedlas intersubjektivt (och intrapsykiskt).

Att undvika sådan kommunikation är att medverka i en lögn genom att försöka, måhända omedvetet eller oavsiktligt, att stänga ner den ovissa och okända sidan av den erfarenheten. Det är att sätta en gräns runt den och att fortsätta som om den vore känd före bearbetningsprocessen som inbegriper erfarenhetens parter – den härbärgerande och härbärgerade – och på så sätt förkasta det som skulle kunna bli känt och förstått.

Det som står på spel

Vad som är paradoxalt med detta är att ett sådant förkastande sker i namn av en lovvärd misstänksamhet, så central för poststrukturalistisk analys – det vill säga den mot sanningsanspråken. Inte desto mindre, och hur komplex analysen än är, så är försöket att reducera allt till och göra det vetbart genom den diskursiva praktikens sociala handlingar en omnipotent gest, inte olik de tvingande epistemologiska praktiker som närde misstänksamheten, och som poststrukturalismen så framgångsrikt kritiserade.

Att fortsätta som om allt som kan vetas enbart kan förstås diskursivt – eller kanske är det riktigare att säga att allt som kan vetas är diskursivt – är i förlängningen att förkasta genom benämning, och att skära av en frågande nyfikenhet och ett undrande samvete. I likhet med poststrukturalismen är Bions psykoanalytiska teori misstänksam mot de förkastanden som benämningen kan medföra. Bion såg helt enkelt benämning som ett alldagligt men ändå betydelsefullt sätt att gå i maskopi med lögnen (Bion 1970). Utifrån fallet med Marsha, till exempel, skulle ett tänkbart gensvar på hennes berättelse och den smärta den förmedlar och skapar kunna vara att benämna de diskursiva processerna som ”i Marshas exempel verkar rasism på följande sätt och vi ser att hon använder sig av tillgänglig rasistiska diskursiva resurser som ett sätt att begripa och förklara sitt beteende – i sig oförskämt – på ett sätt som åtminstone urskuldar, om än inte rättfärdigar, hennes beteende. Hon brottas med ideologiska di-

lemman och använder tillgängliga tolkningsramar för att framstå på det minst dåliga sättet…..”

Detta skulle vara att göra ett värdefullt analytiskt arbete och samtidigt medverka i en lögn. Kontakt genom och med den skrämmande och skadliga upplevelsen förkastas, liksom smärtan och utsattheten hos den otröstliga Marsha, som spädbarn och som vuxen. Så både talare och lyssnare – Marsha och hennes samtalspartner (inklusive hennes inre samtalspartner) – lämnas ensamma, än en gång övergivna i parken, strandsatta och oförmögna att signalera till varandra för att nå längre, till det övergrepp som den känslomässiga upplevelsen i ”typical nigger bitch” frammanar och signalerar. Grunden för den potentiella kontakten, alltså den känslomässiga upplevelsen och psykiska sanningen hos talare och åhörare, förnekas i lögnens process, och psykisk och känslomässig utveckling samt ömsesidigt relaterande dödas. Men samtidigt frammanar hon, då hon kallar sig själv en ”typical nigger bitch” och förkastar kontakt, den skrämmande och skadliga erfarenheten av hur det är att bli kallad det, genom att förlägga den utanför, på den andre, som åtminstone kommer få veta att hon är i en sådan persons närvaro. Om detta kan uppmärksammas och bemötas på ett sätt som är flexibelt nog att upprätthålla öppenhet inför det okända i oss själva, i andra och i fältet mellan oss, då kan nya interaktionssätt framträda. Detta är inte en prestation som sker en gång för alla, utan ett sätt som signalerar möjligheten till förändrad kontakt mellan själv och annan som trotsar de förståelsenormer som grundlägger och instiftar skillnads- och värdehierarkier. Det är att hålla kvar vid idén om att en idé, tanke eller känsla inte tillhör ’mig/oss’ eller ’dig/dem’, utan finns mellan oss – snarare än att uppstå från någon av oss får de oss att bli till (Ogden 1999).

Inget av detta handlar om ett absolut subjekt som är känt a priori (Collins 2011). Inget av detta handlar om en snabb teknisk lösning. Snarare handlar det om att hjälpa till att kultivera och vårda modet och förmågan att utstå smärtan och/eller den andre i smärta. Modet och förmågan att leva med och att direkt involvera den ångest och till och med den skräck som osäkerhet, ovisshet och beroende frambringar. Om detta kan erkännas och arbetas med, då är förmågan att koppla samman möjlig, alltså att utforska relationen mellan element som uppstår i olika konstellationer genom beteendeförlopp, idéer, ord, förkroppsligade erfarenheter som kommer fram i det intersubjektiva mötet eller den sociala matrisen.

Det som står på spel är en djupare kontakt mellan människor – själv och annan – tvärs över olikheter och de ständigt nya innebörderna av olikhet, i den yttre världens framställningar och i den inre världens symboliseringar och psykiska erfarenheter. Detta är något att ständigt sträva efter, och i denna process är det psykologiska och det sociologiska tätt sammanslingrade. Det är beroende av den sortens möte och kontakt som kan finnas i det kliniska sammanhanget men som också finns i en miljon möten i det vardagliga livet. Eller för att tänka med Diana: det är att ta fasta på den politiska och sociala potentialen i modersarbete (motherwork).

Översättning Hanna Bornäs

Referenser

Armstrong, D. (2005) *Organisation in the Mind*, London: Karnac Books

Benwell, B. And Stokoe, E. (2006) *Discourse and Identity*, Edinburgh: Edinburgh University Press

Bion, W.R. (1962) *Learning From Experience*, London: Karnac Books

Bion, W.R. (1970) *Attention and Interpretation*, London: Karnac Books

Collins, S. (2011) 'On Authenticity: The question of truth in construction and autobiography', International Journal of Psychoanalysis, 92(6):1391-1409

Curk, P. (2010) 'Maternal Studies: Beyond the Mother and the Child', Studies in the Maternal, vol.2

Davids, M. Fakhry. (undated paper) The Internal Racist

Grotstein, J.S. (1993) *Splitting and Projective Identification*, New Jersey and London: James Aaron

Harré, R. (1998) *The Singular self: Introduction to the Psychology of Personhood*, London: Sage

Klein, M. (1975) *The Writings of Melanie Klein*, vols 1 & 2, London: Hogarth Press

Layton, L. (2010) 'Resistance to Resistance', I A. Harris and S. Botticelli (red.) First Do No Harm: The paradoxical encounters of psychoanalysis, war-making and resistance, London and New York: Routledge, 359-376

Lewis, G. (2000) *'Race', Gender and Social Welfare: encounters in a postcolonial society*, Cambridge: Polity

Lewis, G. (2002) 'Categories of Exclusion: 'Race'. Gender and the Micro-social in Social Service Departments, I E. Breitenbach, A. Brown, F. Mackay and J. Webb (red.) The Changing Politics of Gender Equality in Britain, Basingstoke: Palgrave, 143-163

Lewis, G. (2005) 'Welcome to the Margins: Diversity, tolerance, and policies of exclusion', Ethnic and Racial Studies, 28 (3):536-558

Lewis, G. (2007) 'Racialising Culture is Ordinary', Cultural Studies, 26(6):866-86

Lewis, G. (2009) 'Animating Hatreds: research encounters, organisational secrets, emotional truths', I R. Ryan-Flood and R. Gill (red.) Secrecy and Silence in the Research Process, London and New York: Routledge, 211-227

Ogden, T. H. (1999) 'The Analytic Third: Working with Intersubjective Clinical Facts', I S.A. Mitchell and A. Lewis (red.) Relational Psychoanalysis: the emergence of a tradition, London: Analytic Press

Ogden, T. H. (2004) 'On Holding and Containing, Being and Dreaming', International Journal of Psychoanalysis 85: 1349-64

Potter, J. and Wetherell, M. (1987) *Discourse and Social Psychology*, London: Sage

Psychoanalysis, Culture and Society (2008) 13. Special Issue on Psychosocial Studies

White, K. Pogue. (2002) 'Surviving Hating and being Hated', Contemporary Psychoanalysis 38(3):401-422

Winnicott, D. (1982) *The Maturational Process and the Facilitating Environment*, London: Hogarth Press

Gail Lewis är professor vid Department of psychosocial studies vid Birkbeck, University of London. Hon har en bakgrund i antropologi, socialt arbete och genusvetenskap, och är även utbildad psykodynamisk terapeut. Hennes centrala forskningsintressen är hur subjekt konstitueras som rasifierade och könade, psykoanalys, svart feminism, erfarenhet som bas för kunskapsproduktion, socialpolitik och praktik inom ramen för välfärdsstaten samt hur nationell tillhörighet skapas. Hon har bland mycket annat publicerat boken *'Race', Gender, Social Welfare: Encounters in a postcolonial society* (Polity Press, 2000).

Mia Liinason

Vad är feminism?

Med utgångspunkt i samtida feministiska svar på vad feminismen vill förändra och hur detta förändringsarbete ska gå till undersöker jag här vad feminism ”är” och vad det innebär för feminism som politiskt förändringsprojekt. Baserat på analyser av texter och fältanteckningar från deltagande observationer vid två feministiska evenemang – en jämställdhetspolitisk konferens och ett feministiskt aktivistiskt forum – diskuterar jag i det här kapitlet förståelser av feminism, kön och makt utifrån olika feministiska gruppers svar på hur vi, enligt dem, ska komma tillrätta med kvinnors ojämlikhet. Mot bakgrund av dessa resonemang undersöker jag också vad feminism är i en ambition att förstå kopplingen mellan feministisk politik och feministiska subjekt.

Startpunkten för de frågor som jag ställer i den här texten var ett tillfälle för drygt ett år sedan då jag upplevde en slags personlig feministisk kris och på allvar började fundera på vad feminism egentligen är. Kan det rent av vara så, undrade jag då, att feminism *determineras* av olika, dominanta politiska projekt – och att feministisk politik inte är något annat än en narcissistisk projektion av våra subjektiva begär, i sin tur präglade av samma dominanta formationer? Om det var så, resonerade jag vidare, skulle det innebära att feminism endast var ett verktyg i andra politiska projekt och att förändring från en feministisk ståndpunkt skulle vara omöjlig, eftersom feminism då vore en beståndsdel av den situation som den vill förändra. I ”Spaces of power” sätter Janet Newman ord på mitt krisande resonemang, i relation till de synsätt på nyliberalism och kapitalism som enligt henne ofta uttrycks inom feminism idag:

> Kapitalismens eller nyliberalismens agentskap ifrågasätts inte (…) de ses som [stabila] enheter inom vilka sociala rörelser assimileras (…) Nyliberalism i sig själv hanteras som givet; ett självklart fenomen som inte behöver diskuteras. Det pekas ut som ett globalt och globaliserande fenomen (…) inom vilket ’lokala’ och ’specifika’ kamper inkorporeras. (2013 s. 204)

Oroad över att dessa diskussioner sällan uppmärksammar frågor om ”politiskt agentskap” eller ”hur motsägelser levs, hanteras och producerar potentiella fraktioner” (2013 s. 204), lyfter Newman i sin text fram de problematiska konsekvenserna av sådana monolitiska förståelser. Hos mig utvecklade sig dessa funderingar sedermera

till de frågor som jag ställer i det här kapitlet, där jag undersöker feministisk politik mot bakgrund av förståelser av vad som är den viktigaste feministiska frågan just nu. Analyserna kommer att röra sig runt ekonomi som konfliktpunkt utifrån diskussioner om liberalism, socialism, kapitalism och nyliberalism.

Vilken är den viktigaste feministiska frågan idag?

Nyliberalismen och dess marknadstänkande har kommit att omvandla samhället radikalt genom förändringar som i stor utsträckning påverkar den situation som kvinnor lever under, transnationellt såväl som i olika nationella kontexter (Newman 2013; Eisenstein 2010; Brown 2005; Grewal 2005; Mohanty 2003). I sina analyser av vad dessa förändringar betyder för feministisk politik har feministiska forskare diskuterat olika möjliga alternativ. Några, som Nancy Fraser (2009; 2013) och Angela McRobbie (2009), har betonat sambandet mellan feminism (kvinnors empowerment) och kapitalism. Fraser (2009) har också fört fram argumentet att feminism måste återvända till sin socialistiska politik och ägna sig åt frågor om ekonomi och fördelningspolitik. Andra, såsom Hester Eisenstein (2010), har föreslagit att den postmoderna vändningen inom feminism under 1980-talet ledde till en försvagning av feministiska kritiska analyser av kapitalism som system. Ytterligare andra har föreslagit att det har skett ett skifte från statsfeminism till marknadsfeminism, vilket resulterar i att jämställdhetsarbetet allt mer inkorporeras i nyliberala marknadsreformer (Kantola och Squires, 2012). Även om jag i stort sett håller med om dessa utgångspunkter – det vill säga, behovet idag av att fokusera på kapitalism och fördelningspolitik, att det skett en förskjutning från stat till marknad, och att nyliberalismen har skapat nya feministiska subjekt – delar jag inte dess slutsatser som diskuterar nyliberalismens totala dominans och som argumenterar för att den bästa lösningen på denna situation är (ett nostalgiskt) återvändande till socialism eller ett avståndstagande från postmodernism. Med inspiration från Johanna Oksala (2013) och Janet Newman (2013) vill jag istället argumentera för analytiska modeller som låter oss ställa frågor om nyliberalismens effekter på oss och på vår politik – och omvänt: Hur påverkar det politiska och ekonomiska klimatet feministisk politik? Vad betyder det för oss som feministiska subjekt, och vad betyder feminismens projekt för det politiska och ekonomiska klimatet?

I november för ett år sedan gjorde jag fältarbete vid en två-dagars jämställdhetspolitisk konferens arrangerad av regeringskansliet. På konferensen medverkade cirka 200 personer verksamma inom framför allt kommuner, landsting eller statlig verksamhet, som handläggare, politiker eller beslutsfattare. På konferensen diskuterades svensk jämställdhetspolitik i perspektivet trettio år bakåt och trettio år framåt. Deltagarna fick genom mentometerknappar ge direkt feedback till paneler och ämnen som diskuterats. De fick även besvara olika frågor. Mot slutet av konferensen uppmanades

de att besvara frågan: ”Vilka är de mest angelägna jämställdhetspolitiska frågorna just nu?” Här fanns flera alternativ att rösta på och genom mentometerknapparna tryckte var och en fram sitt svar. Följande tre frågor kom i topp:

1. Lika lön
2. Delad föräldraledighet
3. Vad kvinnorörelsen i Sverige och i Norden kan göra för att bidra till att stärka kvinnors mänskliga rättigheter.

Några månader tidigare hade jag gjort fältarbete på ett feministiskt forum arrangerat av en feministisk aktivistisk grupp. På forumet medverkade ungefär 300 personer, politiska aktivister, studenter, och allmänintresserade. Vid en av panelerna på forumet diskuterades feministiskt nätverkande på lokal nivå. Panelen bestod av representanter från tre olika aktivistgrupper, verksamma i samma stad. De diskuterade behovet av att sätta upp ett gemensamt mål: *”Hur skulle vi praktiskt organisera oss omkring en gemensam fråga?”* Efter en kort diskussion specificerades frågan till: *”Vilken är den viktigaste feministiska frågan i [vår stad] idag?”* De tre paneldeltagarna lät det gå en runda, och svarade på frågan:

- Den viktigaste frågan idag har med vår välfärd att göra. Nedrustningen av vården, välfärden.
- Den ekonomiska biten och välfärden…. Något som alla ska få del av.
- Vi … måste dyka in i hur ekonomin funkar. Att förstå ekonomiska strukturer. … Den neoliberala ideologin – vad den gör med ensamstående kvinnor, liksom rasifierade kvinnor.

Dessa båda evenemang var väldigt olika, vilket inte minst gick att märka på de deltagare som medverkade – där det första evenemanget drog till sig yrkespersoner på inflytelserika poster, drog det andra till sig en majoritet personer i egenskap av att vara politiskt engagerade individer. Många vid detta forum var inte etablerade på arbetsmarknaden – de studerade, sökte arbete och/eller hade en eller flera parallella tillfälliga anställningar. Trots deras olikhet hamnar dock hos båda grupperna ekonomi i topp av vilka frågor som är viktigast för feminister idag. Samtidigt kommer olika förståelser av feminism, kön och makt till uttryck.

Om de två första förslagen i det första exemplet betonade reformistiska feministiska målsättningar[1], förnekade nyliberalismens effekter och fokuserade på att kvinnor och män ska behandlas lika lyfte alla förslag i det andra exemplet behoven av att ställa mer strukturella frågor, av att granska hur kapitalistiska, patriarkala och rasistiska strukturer samverkar i livssituationen hos (marginaliserade) subjekt. Svaren från

1 Deltagarna vid denna konferens fick förhålla sig till på förhand formulerade svar. Det var dock ingen som opponerade sig mot svaren, genom kommentarer eller genom att avstå från att rösta – vilket deltagare gjorde i samband med andra frågeställningar. Därför tolkar jag det som att dessa på förhand givna svarsalternativ trots allt accepterades av en majoritet av deltagarna.

mentometer-knapptryckningarna på den jämställdhetspolitiska konferensen presenterade sedan på tredje plats att svenska och nordiska kvinnorörelser vill bidra till att *”stärka kvinnors mänskliga rättigheter”*. Uttalandet vilade (möjligen) på ett antagande om svenska kvinnor/nordbor som priviligierade, och att den brist på jämställdhet som kvinnor i icke-norden/icke-väst upplever är ett problem som de skulle vilja engagera sig mer i. Det tredje förslaget från det aktivistiska forumet betonade istället förekomsten av flerfaldiga förtryck *inom* vårt land, genom att lyfta fram de subjekt som exploateras av nyliberalismen och marginaliseras av dagens ekonomiska politik: *”ensamstående kvinnor; rasifierade kvinnor”*.

Vid dessa olika evenemang ledde den feministiska analysen av vad som är problemet och hur vi ska komma tillrätta med det till olika svar. Vilken slags feminism konstrueras i dessa olika förståelser av kön och makt? Krav på lika lön – som kom till uttryck på den jämställdhetspolitiska konferensen – är krav på kvinnors jämlikhet med män. I *Feministiskt Perspektiv* utvecklar Ulla Wikander (2013) denna feministiska ståndpunkt och skriver att

> Feminister har ställt krav på jämlikhet mellan män och kvinnor. De har ansett att staten och samhället: lagar, utbildning, förväntningar, uppgifter, yrken, ansvar, allt det, bör vara tillgängliga för alla oavsett kön. Olika behandling på grund av traditioner och uppfattningar ska inte förekomma. Ingen ska uppfostras till att acceptera förtryck och/eller underordning.

Olikheter erkänns, men alla ska behandlas lika – kön har/bör inte ha någon relevans. En inkludering av kvinnor i befintliga system löser problemet, det vill säga, problemet att kvinnor behandlas annorlunda på grund av att de är kvinnor.

Det andra exemplet fokuserar istället på en vilja att granska hur olika maktstrukturer samverkar i kvinnors liv. Svaren på forumet utgår här från idén att kapitalism, rasism och patriarkat hänger ihop och ger olika effekter i människors konkreta livssituationer. Som Irene Molina (2012) uttrycker det i en replikväxling om feminism med Ulla Wikander ovan, mobiliserar denna grupp feminister krafter utifrån insikten att

> sexismen och heteronormativiteten, tillsammans med rasismen utgör ett av de hegemoniska ideologiska system som håller upp den globala nyliberala kapitalismen.

Detta leder fram till en feminism som, enligt Molina,

> har slutat räkna manliga och kvinnliga kroppar och istället vill förstå makten i hela sin komplexitet för att kunna åstadkomma en strukturell samhällsförändring.

Det räcker inte, för dessa feminister, att inkludera kvinnor i befintliga system eftersom det fortfarande kommer att finnas kvinnor som lider under olika former av makt och utnyttjas i sitt (oavlönade eller avlönade) arbete – som i exemplet, rasifierade eller ensamstående kvinnor.

Feminismens begär

När jag började fundera på den fråga som blev startpunkten för denna text – vad är feminism? – var jag rädd att komma fram till att feminism inte finns; att det enda som existerar är olika dominanta diskurser (jämför Foucault 1980) och att dessa har format oss så djupt att de avspeglas i våra feministiska begär (jämför Butler 1997 och Scott 2011) vilket i så fall skulle innebära att subversiv förändring egentligen inte är möjlig. Men feminismens ”historiska specificitet”, som Joan W Scott skriver, är att feminism alltid arbetar ”igenom och emot rådande och grundläggande antaganden i sin tid” (2011 s. 35). Det sker, fortsätter hon, eftersom det feministiska begäret *drivs av kritik*. Begär, i Scotts läsning av Jaques Lacan, väcks till liv av brist och otillfredsställelse, och är omöjligt att slutligen tillfredsställa eftersom det alltid vill *mer*. Våra begär skapas genom fantasier om att det kan vara annorlunda, genom att vi föreställer oss en annan verklighet än den som tycks omedelbart tillgänglig. Clare Hemmings (2012) beskriver att det feministiska begäret att förändra bottnar i känslor av ”affektiv dissonans”: något känns fel, och jag vill ändra på det. Den process som leder fram till insikten om att det kan vara annorlunda och som kan leda till politisk handling startar, enligt Hemmings, i subjektiva upplevelser av obehag, ilska, sorg eller lidande. Kopplingen mellan feministiska begär och kollektiv feministisk politik innebär att vår kunskap om världen och vår vilja att förändra alltid samspelar med vilka vi är och vilka erfarenheter vi gör. Eller som Hemmings formulerar det: ”För att veta annorlunda, behöver vi känna annorlunda” (2012 s. 150).

Att förstå feminism som begär – och det feministiska begäret som kritik – frikopplar enligt Scott feminismen från dess ursprung i upplysningstänkandet och dess utopiska idéer om frigörelse som bygger på en motsättning mellan förtryck och en frigörelse från förtryck. Det innebär inte, understryker Scott, att begär existerar ”utanför tiden” (2011 s. 35) eftersom, och som även Saba Mahmood (2012) skriver, alla former av begär är diskursivt och kontextuellt formade. För att förstå dessa begär, liksom de subjekt, de relationer och den politik som skapas av och interagerar med dessa begär, är det enligt Mahmood viktigt att undersöka de praktiska och begreppsliga villkor som dessa olika former av begär växer fram under.

Feministiska förhandlingar

Att den mest angelägna feministiska frågan vid båda dessa feministiska evenemang är ekonomi, synliggör hur betydelsefull ekonomin är i vår tid – som symbol och konkret realitet inom ramen för nyliberalismen som politiskt och ekonomiskt system. Olikheterna i svaren lyfter fram de ideologiska skillnader som finns mellan dessa feministiska grupper. Detta är skillnader som spänner mellan (ny)liberala feministiska idéer om människors individuella frihet, och (post)socialistiska feminis-

tiska, kollektiva rättviseprojekt som bottnar i att samhällets organisering bygger på maktstrukturer. Feministiska (post)socialister lyfter fram de motsättningar i samhället som ekonomisk orättvisa skapar, med målet att skapa jämlikhet mellan individer och grupper, medan (ny)liberala feminister betonar universalism och allmängiltighet i sina krav på kvinnors jämlikhet med män – frågan om vilket kön man tillhör ska inte begränsa individens frihet och självbestämmande.

I den feministiska visionen om ”*lika lön*” är alltså målet att kön inte ska ha någon betydelse för lönesättningen. För dessa feminister blir de olika uttrycken för när kvinnor särbehandlas *på grund av* sitt kön de mest akuta frågorna att engagera sig i. Löneskillnader mellan kvinnor som grupp och män som grupp är ett konkret exempel på att kön fortfarande har betydelse i vårt samhälle idag och ett bevis, enligt denna grupp, på att kvinnor inte har samma ”makt [som män] att forma samhället och sina egna liv” (Regeringen 2013). I vårt samhälle finns det idag många individer som utnyttjas i sitt arbete som en följd av den ekonomiskt styrda politik som bedrivs. Dessa, liksom andra, konsekvenser av dagens nyliberala politik erkänns ofta som ett allvarligt problem, men denna grupp feminister anser att *feminismens* uppdrag är att kvinnor inte ska behandlas annorlunda än män. Vad kvinnor sedan gör med sin frihet är resultatet av kvinnors egna val. Därför bortser denna grupp feminister från att driva andra(s) frågor i sin feministiska politik. Här placeras kön – och endast kön – i centrum för den feministiska analysen om *vad* som bör göras och *hur* det bör göras. Målet, enligt dessa feminister, är att ta bort betydelsen av kön. För den grupp feminister som anser att samhällets organisation är uppbyggd av flerfaldiga maktrelationer, handlar det istället om att förstå den ojämlikhet som kvinnor lever under *i hela dess spektrum*. Därför blir det en viktig fråga för denna grupp feminister att undersöka vad den nyliberala ekonomin gör med ”*ensamstående kvinnor, liksom rasifierade kvinnor*”.

Det finns flera feminister som kämpar mot den (ny)liberala feminismens antaganden om det autonoma subjektet, mot dess endimensionella förståelse av kvinnors förtryck och frigörelse, och mot att en sådan feminism tenderar att göra sina egna ideal om kvinnors jämlikhet med män till norm för alla kvinnor (Eduards 2012; Grewal 2005; Borchorst och Siim 2008). Motståndare mot dessa feministiska analyser menar dock att de – i sin kritik av flerfaldiga maktstrukturer och genom att uppmuntra separatistisk organisering – medverkar till en ännu skarpare organisering av samhället enligt kön än den vi har idag och till en fragmentering av den feministiska rörelsen. Samtidigt missar motståndarna den poäng som den feministiska kritiken av (ny)liberalismen lyfter fram: att en exploatering av kvinnor, och en misstänksamhet mot alternativa genuspraktiker liksom mot marginaliserade subjekt (Tyler 2013) rättfärdigas inom ramen för nyliberalismen *genom argument om just jämställdhet*. Flera feministiska forskare har betonat hur en politisk diskurs omkring jämställdhet idag konstrueras som en universell markör för västerländsk modernitet, relaterad till föreställningar om det fria valet och kapitalism, utan hänsyn till maktordningars strukturella och situationsbestämda komplexitet (Hemmings 2011; Scott

2007). Detta är en politisk diskurs som bland annat innebär att krav på kvinnors fulla deltagande i samhället leder till förslag om införandet av system där *andra* kvinnor ska utföra priviligierade (kvinnors) hushållsarbete (Gavanas 2010). I Sverige har det också införts ekonomiska incitament för att få brett genomslag för just en sådan förändring genom skattereduktionen på hushållsnära tjänster, som några år efter dess genomförande av jämställdhetsministern beskrevs som ”en succé” för jämställt deltagande i arbetslivet (Regeringen 2013).

Feministisk kamp: politik och effekter

Som jag tidigare har nämnt beskriver Joan W Scott feminismens specificitet som dess förmåga att arbeta emot grundläggande antaganden i sin tid. Feministisk kritik bottnar därmed i en analys av det antagande som lägger grunden för den ojämlikhet som kvinnor upplever idag. Det är dock en analys som kräver en specificering: *vilka kvinnor*?

Vi upplever just nu i Sverige en drastisk ökning av klyftor mellan sociala grupper. Som Nancy Fraser (2009) diskuterar i ”Feminism, capitalism and the cunning of history” är dessa förändringar ett resultat av de senaste decenniernas förskjutning från en stats-organiserad kapitalism till nyliberalism. Inom en nyliberal diskurs har, enligt Fraser, feminismens krav kidnappats och omformulerats: feministiska, queerpolitiska och antirasistiska krav på erkännande har resulterat i en slätstruken identitetspolitik och ett hyllande av mångfald, utan någon kritik av homofoba och rasistiska strukturer, och utan krav på en förändring av den politiska ekonomin. Istället har den liberala breddningen av feminism, som Tiina Rosenberg (2010 s. 57) skriver, gett kvinnor från priviligierade sociala grupper möjlighet att uppnå ”relativ frihet utan att ta till våld”. Feminismen idag, skriver Nancy Fraser i *The Guardian* (2013), har kommit att bli kapitalismens tjänare då våra feministiska krav om en mer jämlik, rättvis och fri värld stödjer nya former av ojämlikhet och utnyttjande. ”I backspegeln”, fortsätter hon:

> kan vi se att kvinnorörelsen pekade ut två olika möjliga framtider. I ett första scenario, föreställdes en värld där kvinnors emancipation gick hand i hand med deltagande demokrati och social solidaritet; i ett andra, gavs det löften om en ny form av liberalism, som kunde erbjuda kvinnor såväl som män det goda med individuell autonomi, ökad valfrihet och meritokratisk befordran. (Min översättning)

Nu, menar Fraser, står det klart att den liberal-individualistiska feminismen har vunnit framsteg – inte därför att feminister passivt har blivit offer för nyliberalismen utan tvärtom – därför att feminister själva aktivt har bidragit till denna utveckling. Ett av de exempel som Fraser nämner är kvinnors krav på rätt till egen inkomst – ett krav som inom ramen för nyliberalismens privatiseringar fungerar som en legiti-

mering av ”flexibel kapitalism”. Talet om kvinnors empowerment, fortsätter hon, rättfärdigar numera en exploatering av kvinnor, i en kapitalistisk värld där ”drömmen om kvinnors emancipation utnyttjas för ackumuleringen av kapital” (2013). Nyliberalismens dominans som politiskt och ekonomiskt system ställer onekligen, som Johanna Oksala (2013 s. 33) betonar, feminismen inför en ”helt ny politisk situation” – en situation i vilken förändrade maktordningar producerar nya typer av marginaliserade och dominerande subjekt.

Feministiska subjekt – feministisk politik

Eftersom feminism existerar på grund av och genom de specifika villkor och olika historiska projekt som den växer fram i kan frågan om vad feminism är bara upptäckas genom en uppmärksamhet på de förhandlingar som pågår i olika kontexter omkring vad feminism är (Mahmood 2012). Som de olika exemplen i den här texten visar pågår förhandlingar omkring huruvida feminismens målsättningar uppnås genom ett (ny)liberalt projekt om rätten till (val)frihet, kapitalism och självbestämmande, eller om feminism bör ställa mer grundläggande, radikala och komplexa frågor om makt, subjektivitet och politik. De olika feministiska synsätt som existerar i Sverige, och de konflikter som dessa olika synsätt resulterar i, innebär förhandlingar omkring maktrelationer i samhället och i den feministiska rörelsen. Det faktum att en sorts feminism i dagens Sverige har blivit institutionaliserad genom lagar om jämställdhet och jämställdhetsintegrering (Borchorst och Siim 2008) innebär troligtvis också att även dessa förståelser måste vägas in i den feministiska analysen av grundläggande antaganden i vår tid, som Scott beskriver feminismens specificitet.

Vid de evenemang som jag har refererat till i den här artikeln deltog olika grupper av människor. Vid det jämställdhetspolitiska evenemanget där lika lön hamnade i topp av feminismens viktigaste frågor just nu deltog i huvudsak vita medelklasskvinnor. Många var jämställdhetsarbetare och anställda i kommun och landsting. Andra hade inflytelserika positioner som chefer eller arbetsledare och ytterligare andra var politiska beslutsfattare eller tjänstemän. Vid det andra evenemanget deltog också mest kvinnor men dessa kvinnor var av blandade etniciteter, klassbakgrunder och sexualiteter. Många var nya på arbetsmarknaden eller studerade, vissa sökte jobb, och ytterligare andra hade tillfälliga anställningar. Då inflytelserika, priviligierade feminister med tillgång till reell beslutande makt bygger sitt politiska engagemang på idén om en universell kvinnlig underordning baserad endast på att *kön* inte ska ha någon betydelse i samhället, innebär det att de erfarenheter av orättvisor som marginaliserade kvinnor upplever när de utnyttjas i sitt arbete eller när de tvingas ha två-tre parallella och osäkra anställningar, inte bara är underordnade frågor i kampen för kvinnors jämlikhet – utan att de helt enkelt inte är aktuella för denna grupp

feminister som bär upp positioner vid inflytelserika institutioner inom riksdag och regering, kommuner, landsting, universitet och näringsliv.

Det finns en koppling mellan feministiska subjekt, mellan den historiska och politiska kontext som dessa subjekt är verksamma i, och feministisk kamp. Det betyder dock inte att feminismen, som jag oroade mig över inledningsvis, bara är ett verktyg i dominanta politiska projekt. Det betyder inte heller att feminismen endast är en narcissistisk projektion av våra subjektiva begär. Feminism kan – ja, till och med bör – vara ett solidariskt projekt, där vi utgår från våra egna erfarenheter, men där vi också ser och erkänner andras erfarenheter. Frågan är bara vilka erfarenheter feminister anser vara värdefulla att erkänna som viktiga i den feministiska kampen och hur vår förståelse av kvinnliga subjekt förändras inom ramen för en nyliberal regim?

"'Kvinnor,' 'feminism,' och 'feministisk politik'", skriver Johanna Oksala (2013 s. 39), "är inte naturliga, opolitiska enheter (…). De skapas och konstitueras av dessa [nyliberala] förändringar, liksom av våra föreställningar och bakgrundsidéer om den sociala världen." Hon fortsätter, provokativt:

> Jag föreslår att spridningen och intensifieringen av en nyliberal governmentalitet har lett till att kvinnor alltmer uppfattas, och uppfattar sig själva, som nyliberala subjekt – egoistiska subjekt som vill göra fria val baserade på rationella ekonomiska kalkyler. Kvinnor vill inte bara vara lyckliga hemma längre, de vill också ha pengar, makt och framgång.

Det är en drastisk beskrivning, som dock överensstämmer bra med generella tendenser i samhället. Det är också en ganska träffsäker beskrivning av de kvinnliga subjekt som produceras då lika lön görs till den viktigaste feministiska frågan just nu. Å andra sidan är det också hårddraget. Med inblick i de grupper och aktioner som samlar gräsrotsfeminister – bland annat det aktivistiska forum som jag hänvisar till i den här texten – är det tydligt att det *också finns* de feminister som organiserar sig kollektivt och i solidaritet protesterar och agerar för att skapa förändring. För att kunna utveckla feministiska former av motstånd mot nyliberalismen, föreslår emellertid Oksala att vi behöver ställa nya frågor om solidaritet och subjektivitet:

> Vi behöver en bredare och mer radikal vision om feministisk politik. Feminismen måste återvända till en kritisk analys av kapitalism, men vi behöver inte bara förändra våra politiska eller ekonomiska institutioner, utan mer grundläggande, vårt sätt att leva och även oss själva. Vi behöver utveckla en politik om oss själva som erkänner att det är genom oss, genom vår subjektivitet som den nyliberala governmentaliteten kan fungera (2013 s. 44).

Jag håller med om vikten av att erkänna och ta ansvar för vår feministiska politik – i synnerhet i en tid då marknaden expanderar över alla bräddar och den kapitalistiska ekonomin tar sig in i alla delar av våra liv, i våra kroppar, relationer, idéer och begär. Men om det stämmer att nyliberalismen sker i och genom oss, innebär det också att

det är i och genom oss som nyliberalismen kan bli föremål för ifrågasättande och förhandling.

I början av den här texten undrade jag hur det politiska och ekonomiska klimatet påverkar feministisk politik och feministiska subjekt, och omvänt. Som jag har diskuterat, pågår det förhandlingar mellan olika feministiska förståelser omkring hur vi ska komma tillrätta med kvinnors ojämlikhet: å ena sidan (fortsätter) en feministisk grupp att argumentera för liberalism, autonomi och frihet (i en kapitalistisk värld), å andra sidan artikulerar radikala feministiska grupperingar en politik där nyliberalismens och kapitalismens dominans och motsägelser identifieras och utmanas. Här är det inte meningen att ersätta en ”pessimistisk bild av nyliberalismens triumf med en optimistisk bild av feministiskt agentskap” (Newman, 2013 s. 214), eftersom det bara skulle ersätta ett enhetligt narrativ med ett annat. Istället vill jag lyfta fram en förståelse där det finns utrymme för ”fortsatta konfliktpunkter, uppbrott och antagonism”, som Newman uttrycker det (2013 s. 214). Ett uppmärksammande av de förhandlingar och fraktioner som existerar mellan olika feministiska projekt innebär också ett uppmärksammande av feminism som politiskt förändringsprojekt.

De allianser och sammanhang som feminister ingår i är komplexa och motsägelsefulla. Feminismen blir en del av dominanta projekt endast om feminister anser att dessa projekt tjänar feminismens intressen. Det kan dock innebära oerhört problematiska konsekvenser för kvinnor. När liberala och normativa antaganden om kvinnors jämställdhet används för att motivera exploatering av kvinnor och för att rättfärdiga misstänksamhet mot marginaliserade subjekt leder det till nya former av lidande och utanförskap. Då kan vi inte nöja oss med att fantisera om lika lön, utan borde istället formulera mer radikala fantasier och kräva, med Nancy Fraser (2013), att den feministiska kampen gynnar våra egna mål.

Referenser

Borchorst, Anette och Birte Siim (2008) Women-friendly policies and state feminism: Theorizing Scandinavian gender equality, *Feminist Theory*, 9: 2, 207-224.

Butler, Judith (1997) *The psychic life of power: theories in subjection*, Stanford: Stanford UP.

Brown, Wendy (2005) *Edgework. Critical essays on knowledge and politics*, Princeton New Jersey: Princeton UP.

Eisenstein, Hester (2010) Feminism seduced. Globalisation and the Uses of Gender, *Australian Feminist Studies*, 25: 66, 413-431.

Foucault, Michel (1980) *Power/knowledge. Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, New York: Pantheon.

Fraser, Nancy (2009) Feminism, capitalism and the cunning of history, *New Left Review* 56, 97-117.

Fraser, Nancy (2013) How feminism became capitalism's handmaiden – and how to reclaim it, *The Guardian* 2013-10-23.

Gavanas, Anna (2010) *Who cleans the welfare state?* Stockholm: Institute for future studies, http://www.iffs.se/wp-content/uploads/2011/06/who-cleans-the-welfare-state.pdf.

Grewal, Inderpal (2005) *Transnational America: Feminisms, diasporas, neoliberalisms*, Durham: Duke UP.

Kantola, Johanna och Judith Squires (2012) From state feminism to market feminism? *International Political Science Review*, 33: 4, 382-400.

Mahmood, Saba ([2005] 2012) *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*, New Jersey: Princeton UP.

McRobbie, Angela (2009) *The Aftermath of Feminism*, London: Sage.

Mohanty, Chandra (2003) *Feminism without borders: Decolonizing theory, practicing solidarity*, Durham: Duke UP.

Molina, Irene (2012) Varför arrogans som vapen Wikander**,** *Feministiskt Perspektiv* 2012-12-20*,* http://feministisktperspektiv.se/**.**

Oksala, Johanna (2013) Feminism and neoliberal governmentality, *Focuault Studies* 16, 32-53.

Newman, Janet (2013) Spaces of power. Feminism, neoliberalism and gendered labor, *Social politics. International studies in gender, state and society*, 20:2, 200-221.

Regeringen (2013) http://www.regeringen.se/sb/d/2593/a/14257 (Mål och budget för jämställdhetspolitiken 2014), nedladdad 2013-11-20.

Regeringen (2013) http://www.regeringen.se/sb/d/7617/a/187975 (Regeringen satsar på ökad jämställdhet, 8 mars 2012), nedladdad 2013-11-20.

Rosenberg, Tiina (2010) Är könet kallare än kapitalet? *Tidskrift för genusvetenskap* 3, 53-58.

Scott, Joan (2007) *The politics of the veil*, Princeton: Princeton UP.

Scott, Joan (2011) *The fantasy of feminist history*, Durham: Duke UP.

Tyler, Imogen (2013) *Revolting subjects. Social abjection and resistance in neoliberal Britain*, London & New York: Zed books.

Wikander, Ulla (2013) "Så tystas gamm-feminister", *Feministiskt perspektiv* 2013-01-11, http://feministisktperspektiv.se/

Mia Liinason, FD. Mia är postdoktor vid Institutionen för genusvetenskap, Lunds universitet. Hon forskar om feminism som kunskapsprojekt och social rörelse och är intresserad av frågor om makt, etik, politik och subjektivitet. Mia har nyligen publicerat "Young Blood: The Social Politics of Research Collaboration from the Perspective of a Young Scholar", i *The Social Politics of Research Collaboration* (red. Gabriele Griffin, Katarina Hamberg och Britta Lundgren, Routledge, 2013).

Chandra Talpade Mohanty

Passionerade ställningstaganden: vänner, kamrater, systrar

Diana Mulinari och jag träffades för fem år sen, år 2008, men våra liv, vårt engagemang och våra drömmar har korsats på ett så intimt sätt sedan dess att hon nu är en sann systervän och kamrat i kampen. Jag har alltid trott att varje generation har sin uppgift och Diana och jag delar ett politiskt och intellektuellt ställningstagande förankrat i våra motsträviga geopolitiska historier i Argentina och Indien – historier som har lett till våra respektive intellektuella/politiska arbeten kring fascistiska/postkoloniala stater, kapitalistiska rasifierade landskap i Europa och USA och, viktigast av allt, till vårt delade ställningstagande för transnationell feministisk solidaritet. Under fem korta år har jag lärt mig mycket om vänskap, systerskap och om orubbligt, passionerat engagemang för ekonomisk och social rättvisa av Diana Mulinari. Denna korta personliga hyllning kan inte göra allt det jag har henne att tacka för rättvisa.

I den feministiska solidaritetens anda och med en djup tilltro till våra sammanflätade politiska genealogier av intellektuella projekt, ger jag denna reflektion utifrån min egen, må vara ofullständiga, genealogi. Diana Mulinari och Nora Räthzel (2007) inspirerar mig att skapa min egen version av en ”alternativ normalitet” som en invandrad färgad kvinna[1] (*an outsider-inside*) bosatt i USA. Jag växte upp i Mumbai som en del av den första generationen efter självständigheten, när det var omöjligt att inte vara medveten om det koloniala arvet, avkoloniseringsrörelser och nationella befrielserörelser runt om i världen (*an insider-outside*). Jag minns hur jag sög i mig den entusiasm som Bandungkonferensen (Indonesien, 1955) gav upphov till – skapandet av en ”tredje världen-allians” av nyligen självständiga stater med en ambition att vara demokratiska-socialistiska, autonoma nationalstater. För min post-självständighetsgeneration av intellektuella var uppgiften att ta det teoretiska problemet med avkolonisering på stort allvar. Denna medvetenhet om koloniserade rum och deras effekter (till exempel en gymnasieutbildning som lärde mig det brit-

1 Woman of color (översättarens anmärkning)

tiska styrets historia i Indien och nästan ingenting om mitt eget samhälles lokala och regionala historia) har levt kvar hos mig och har varit avgörande för att förstå hur makt fungerar – vad den döljer, vad den synliggör och framställer som naturligt och normativt. Jag menar att avkolonisering är en djupt kollektiv process som är förankrad i en lokal/inhemsk kamphistoria. Som student i Indien, och senare som gymnasielärare i Lagos, Nigeria, och ännu senare som doktorand i USA i slutet av 1970-talet, vände jag mig till antikoloniala, marxistiska och feministiska tänkare för att förstå vad det innebär att avkolonisera och utmana maktstrukturer. Mitt engagemang i studentrörelser mot Indiria Gandhis fascistiska undantagstillstånd i början av 1970-talet, och i antikapitalisiska vänsterrörelser generellt, gjorde att jag insåg hur centralt klass/kast och religiös fundamentalism var i utövandet av statsmakt i Indien. Människor som känner till Dianas bana i den radikala vänsterrörelsen i 1960- och 70-talens Argentina och hennes påföljande exil i Europa kommer här att se vissa paralleller.

Mitt arbete i Nigeria synliggjorde ännu en skiljelinje, nämligen ”ras” och färg. Jag undervisade i engelsk litteratur på en flickskolan Auntie Ayo’s Girls School i Lagos. Skolan vände sig till en urban, arbetarklass-/fattig grupp flickor varav många gick till fots i två till tre timmar för att ta sig till skolan. Min uppgift var att förbereda dem för den brittiska studentexamen – ännu ett exempel på absurditeten i den postkoloniala undervisningen. Här stod jag och försökte undervisa om Keats, Shelly och Shakespeare för gymnasieflickor som var utmattade efter att ha gått i två-tre timmar till skolan. Det var en otrolig upplevelse – både hjärtskärande och inspirerande! Jag lärde mig mycket om mina egna privilegier – och arbetade hårt för att inte bli delaktig i den indiska *compadre*klassen i Nigeria på 1970-talet. Men det var inte förrän jag kom till Illinois, USA under 1977 som jag på riktigt började förstå de politiska kopplingarna mellan” ras”, färg, klass och nation – särskilt i relation till genus och sexualitet. Det var under denna tid jag ”blev” en färgad invandrarkvinna från tredje världen med rötter i den globala södern. Under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet erfor jag vad det innebar att vara en färgad kvinna från tredje världen bosatt i USA.

Jag är den första i släkten som disputerat och blivit professor. Ingen i min närmaste eller bredare släkt uppmuntrade eller förväntade sig detta val. Jag kommer från en urban yrkesutbildad medelklassfamilj. Vi pratade om idéer men inte om att leva ett liv som intellektuell och detta var kanske det svåraste hindret att överkomma som en ung feministisk forskare – att se mig själv som intellektuell och erkänna min egen entusiasm och önskan att arbeta med idéer som förklarade motsägelserna i den sociala värld jag levde i. Den enda intellektuella jag kan komma ihåg från min barndom var en gammelfaster som reste sig över de flesta män (hon var 180 cm lång) och var respekterad (och fruktad) eftersom hon valt att inte gifta sig och att tjäna sitt eget uppehälle som lärare och gymnasierektor. Men i likhet med henne var/är kvinnorna i min släkt smarta, tåliga och självständiga – min mamma gick till exempel i skola på kvällarna och arbetade under dagen för att betala min morbrors collegeutbild-

ning efter att deras far dött. Jag är övertygad om att jag har tillägnat mig den kraft och tålighet som kvinnorna i min familj har – det har säkerligen hjälpt mig att vara trogen mina radikala ställningstaganden för rättvisa mellan könen i det neoliberala akademiska och politiska rummet i amerikansk högre utbildning. En anledning till att jag tycker Dianas teoretiska arbete är så övertygande är att det behandlar just de frågor kring hem, tillhörighet och medborgarskap som har hemsökt mig under åren. Hennes arbete om könad rasism och tillhörighet i Sverige väcker frågor kring normativt medborgarskap, invandrares liv och betydelser av ”demokrati” i en kontext där den nationella berättelsen om Sverige som det mest stabila, demokratiska – kort sagt ”det bästa landet” att leva i, är tongivande. Jag mötte denna nationella berättelse om Sverige när jag träffade Diana Mulinari för första gången 2008.

Jag var vid Lunds universitet för att ta emot min hedersdoktorstitel vid den samhällsvetenskapliga fakulteten. Det var tydligt att den feministiska gruppen i Lund (inklusive Diana) hade argumenterat väl för att jag skulle få denna stora ära – och både Diana och jag var rörda över händelsen. Här fick jag, en färgad kvinna från den globala södern, ett pris för min forskning om antikolonial, antirasistisk och feministisk teori! Den enda kollega i Lund vars genealogi (och kropp) liknande min var Diana – och, trots sin djupa kritik mot elitistiska akademiska praktiker, var hon fast besluten att närvara (i kropp, tanke och hjärta) vid alla ceremonier jag skulle delta i. Det var tydligt för oss båda att de välmenande tjänstemännen i Lund tänkte fortsätta som vanligt – det var ju, trots allt, verkligen en stor ära att få bli hedersdoktor vid ett av de mest prestigefulla universiteten i Sverige. Och visst, det var en stor ära, men som Diana och jag snart upptäckte är det omöjligt för en antirasistisk, feministisk (brun) kvinna från den globala södern att utan vidare ”passa in” eftersom hennes närvaro har en tendens att störa (på grund av hennes vägran att vara tyst, hennes hypersynliga kroppsliga närvaro) de normativa europeiska ceremoniella praktikerna som skapades till elitens vita, manliga medborgarsubjekts avbild för århundraden sedan. Som vi vet förkroppsligar normativa praktiker (ceremonier) och *business as usual*- attityder universitetens (och nationernas) koloniala/kapitalistiska arv, och denna erfarenhet var inte annorlunda. Dianas indignation över universitetets koloniala praktiker (från att förkorta mitt namn i officiella dokument för att det var ”det svenska sättet” till det ”afrikanska” musikframträdandet vid banketten som påannonserades av en vit, kolonial antropolog) bar upp mig och gav mig välbehövliga sorglösa ögonblick som alla marginaliserade människor behöver för att behålla sin mentala hälsa i mötet med den banala kolonialismen! Och detta var början till min vänskap med Diana Mulinari – en systerkamrat som jag delar en politisk och intellektuell genealogi i antikolonial- och vänsterrörelser med, liksom en passion för rättvisa mellan könen och en lustig humor! När vi skojade om min text ”Under Western Eyes” (Mohanty 1988) föreslog Diana att jag skulle skriva om de erfarenheter jag gjort ”Under svenska ögon”. Och det verkar passande att skriva om det nu, i en kontext som hyllar henne och hennes otroliga, livslånga, intellektuella insats.

Ett av de mest betydelsefulla bidragen i Diana Mulinaris arbete är hennes teoretiskt övertygande och innovativa forskning kring hur könad rasism fungerar i en rad olika kontexter – Sverige, Mexiko, Nicaragua, särskilt i relation till områden som medicin, utbildning, arbete och invandring. Diana vill visa hur genus och ”ras” samverkar för att forma människors liv – både systematiskt/strukturellt och deras subjektivitet/medvetande. Hon skriver om genus och utveckling i en Latinamerikansk kontext och om ”ras”, rasism och genus i den svenska välfärdsstaten. Hon skriver välformulerat om frågor kring delaktighet i koloniala och neoliberala kontexter och om det diskursiva utövandet av makt i nationalstaters strukturerande av föreställningar om hem och tillhörighet. I likhet med mig samarbetar hon med flera andra forskare och aktivister, och hennes metodologiska innovation kommer tydligast fram i texten om ”politisk biografi” som hon skrev tillsammans med Nora Räthzel och som inspirerat denna text.

Mulinari och Räthzel (2007) slår fast att ”Rörelser för en alternativ globalisering underifrån bygger delvis på en historiesyn där det redan existerade en möjlighet för solidaritetskulturer som bröt mot gränsdragningar kring klass, kön, etnisk identitet och nationell tillhörighet” (Mulinari & Räthzel 2007 s. 110). Jag blir stärkt av just denna historiesyn och den gränsöverskridande solidaritetskultur som feminister har lyckats skapa. Den indiska författaren/aktivisten Arundhati Roys tal på World Social Forum 2003 fångar den anda som genomsyrar denna hyllning av Diana Mulinari och pekar ut den riktning vi reser tillsammans som systerkamrater:

> Vår strategi borde inte vara att konfrontera imperiet, utan att belägra det. Beröva det på syre. Få det att skämmas. Göra det till åtlöje. Med vår konst, vår musik, vår litteratur, vår envishet, vår glädje, vår briljans, vår totala obeveklighet – och vår förmåga att berätta våra egna historier. Historier som skiljer sig från dem man hjärnvättas att tro på. Företagens revolution kommer att kollapsa om vi vägrar att köpa det de säljer – deras idéer, deras version av historien, deras krig, deras vapen, deras föreställning om oundviklighet. Kom ihåg detta: vi är många och de är få. De behöver oss mer än vi behöver dem. En annan värld är inte bara möjlig, hon är på väg. Under stilla dagar kan jag höra henne andas (Roy 2003).

Översättning Ulrika Schmauch

Referenser

Mohanty, CT 1988) “Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses” *Feminist Review*. 30: 61-88.

Mulinari, D & Räthzel, N (2007) ”Politicizing Biographies: The Forming of Transnational Subjectivities as Insiders Outside *Feminist Review*. 86: 89-112.

Roy, Arundhati (2003) ”Confronting Empire” vid World Social Forum I Porto Alegre, Brasilien, 27 januari 2003.

Chandra Talpade Mohanty är professor i Women's and Gender Studies vid Syracuse University. Hennes forskning och undervisning fokuserar olikhetens och solidaritetens politik, relationen mellan feministisk kunskap och forskning å ena sidan och feministisk organisering och sociala rörelser å andra sidan. Hon är även engagerad i att förstå mobilisering av feministisk transnationell antikapitalistisk kritik, avkolonisering av kunskap och teoretisering av aktörskap, identitet och motstånd i kontexten av feministisk solidaritet över gränser. Henne pågående arbete undersöker nyliberalismens politik i akademin och i sociala rörelser. Mohanty har bland mycket annat publicerat *Feminism without borders: decolonizing theory, practicing solidarity* (Duke Univ. Press, 2003). Sedan 2008 är Mohanty hedersdoktor vid Lunds universitet.

Irene Molina

Flexibel rasism och de nödvändiga feministiska strategierna

Inledning

Jag vill inleda denna text med att blicka tillbaka på Dianas och mitt första arbete tillsammans, antologin ”Maktens (o)lika förklädnader – kön, ras och etnicitet i det postkoloniala Sverige” som vi redigerade tillsammans med Paulina de los Reyes (de los Reyes, Molina & Mulinari 2002). I den samlade vi redaktörer dryga tiotalet författare från olika akademiska institutioner som sysslade med postkolonial feminism. Boken var en vänbok till pionjären Wuokko Knocke, som inspirerat många människor med sin tidiga insats inom forskning om rasismen i Sverige ur ett genusperspektiv. En del av vår motivation var konstaterandet att trots en viktig, relevant och högkvalitativ vetenskaplig produktion, hade Knockes arbeten inte uppmärksammats av den svenska feministiska akademiska världen. Vi delade en frustration över hur denna som vi kallade svenska mainstreamfeminismen sällan förmådde inkludera andra kvinnor än vita svenska medelklass heterosexuella författare och aktivister i sin kamp för ett jämställt samhälle. Det fanns ett behov av att göra andra röster hörda i den offentliga debatten och boken möttes med stort intresse av många kollegor i Norden.

Drygt ett decennium senare kan man säga att mycket har hänt i svenska postkoloniala feministiska studier. Många unga forskare har intagit scenen och flyttat fram positionerna både innanför och utanför akademin. Fältet har vidare låtit sig inspireras av viktiga röster från övriga världen som Audrey Lord, Gayatry Spivak, bell hooks, Patricia Hill Collins, Kimberley Crenshew, Gloria Anzaldúa, Sara Ahmed för att nämna bara några namn från en betydligt längre lista. Antologier, doktorsavhandlingar och den populärvetenskapliga produktionen som publicerats sedan dess ger en optimistisk bild av fältets tillväxt. Det postkoloniala feministiska kollektivet har ingått en viktig allians med det queerfeministiska och möts framför allt inom

aktivismen. De nya generationerna tar över, ställer krav och ockuperar glädjande nog nya rum. Men vi får inte glömma att det dessvärre är i en tid av växande rasism som den antirasistiska rörelsen också växer. Trots att motståndet i seminarierummen och i massmedierna har avtagit har den inte försvunnit; långt ifrån, om man lyssnar till de nya rösterna i debatten.

I denna text vill jag beskriva den svenska politiska kontexten som utvecklingen av fältet postkolonial feminism skett inom. Jag ger först en tillbakablick som sträcker sig till mitten av 1990-talet, ungefär när fältet började ta form i landet. Jag argumenterar därefter för att det behövs en skärpning i definitionen av den postkoloniala feministiska politiska agendan och en uppslutning kring det överordnade målet om social rättvisa. Jag efterlyser, liksom en rad andra forskare tidigare gjort (se till exempel Brown 1988, Davis 1981, Wallby 2011) ett kollektivt feministiskt projekt som är socialistiskt och antirasistiskt.

Politiskt läge – prekariat, rasifiering och militarisering

Den nyliberala svenska vändningen annonserades idémässigt under 80-talet med ett ändrat språk som ersatte slagord som solidaritet och rättvisa med individ, frihet, effektivitet och rationalisering (Boréus 1994). Ett försök hade gjorts redan under 1970-talet men tiden för en nyliberal transformation var inte mogen. Fackföreningarna var starka och accepterade inte de nya villkoren. Dessutom var liberalismens vänliga opinion inte tillräckligt utbredd. En ideologisk förändring var nödvändig (Harvey 2007). I den nya retoriken under 1980-talet blev tonerna mer och mer aggressiva mot välfärden, och statens inblandning i ekonomin gjordes till syndabock för den påstådda ekonomiska stagnationen i landet. Den nyliberala ordningen började märkas tydligt i och med de avreglerande reformerna mellan 1991 och 1994, och den konsoliderades 1995 med Sveriges inträde i EU. Välfärden har inte försvunnit utan den har förändrats från en statligt reglerad till en marknadsreglerad sådan. Inbyggd i den samtida svenska modellen är en blandad form av nyliberalism, vilket speglar sig i en partiell nedmontering av välfärdssystemet. Modellen bygger på en subventionerad privatisering, det vill säga ett system som fortsätter att finansieras av det gemensamma (skatter) men med en klar försämring i kvalitén på tjänsterna. Därför kan man benämna den svenska versionen av nyliberalismen som en ”begränsad nyliberalism” (Harvey 2007, s. 122). Sverige pekas ut som det land i världen som har genomgått den snabbaste privatiseringen inom en rad samhällsområden (SvD 120324).

Den etablerade nyliberala ordningen har resulterat i ökade sociala klyftor, samt ökad arbetslöshet och marginalisering av de arbetslösa (Salonen 2012). Modellen har fulländats under andra hälften av 2000-talet och dess negativa effekter har fördelats föga överraskande ojämnt och selektivt mellan människor och platser; medan de rika har blivit rikare har de fattiga fått det allt sämre (Salonen 2012). Man kan

med Standing (2011) prata om prekariatet (se även Sohl & Molina 2012) som ett nytt fenomen inom den rasifierade arbetarklassen (Mulinari & Neergaard 2005). Denna sociala polarisering speglas dessutom geografiskt i den ojämna fördelningen av nedläggningar och besparingar mellan stadsdelar och områden i varje stad. Bostadssegregationen och processen av rasifiering av staden, det vill säga en uppdelning som följer den övriga strukturella rasdiskrimineringen i samhället, har ökat systematiskt sedan 1970-talet. Men utvecklingen har intensifierats ännu mer som resultat av den chockartade avregleringen av bostadssektorn som startade 1991. Privatiseringen av bostadsmarknaden har format en stad där klasskillnader syns allt tydligare i rummet. Rasifieringen har också livnärt sig på en kontinuerlig och systematisk stigmatisering av de förorter som förvandlat både platser och dess befolkning till ”problem”, ”brottsliga” och ”annorlunda” (Ericsson m.fl. 2002). Privatiseringen och marknadsanpassningen av välfärden har slagit hårdast i just dessa rasifierade och stigmatiserade stadsdelarna, där en snabb försämring av välfärdstjänsterna har skett vid sidan av en ökad arbetslöshet.

Vid ett besök i Rinkeby i nordvästra Stockholm uttryckte sig en ung man illustrativt när han reflekterade över den rad av nedläggningar som han och hans grannar hade bevittnat under de senaste 10 åren: ”den svenska staten har övergett oss”. Sedan berättade han om de stängda fritidsgårdarna, de nedlagda arbetsförmedlings- och försäkringskassekontoren och den borttagna bankomaten; om 2000 försvunna arbetstillfällen, en utebliven renovering av centrumbyggnaden och av bostadshusen, som drabbats av mögel och ohyra. Vid ett annat tillfälle, i ett samtal med en ung kvinna från en lokal aktivistorganisation i Göteborg, resonerade hon också om den förändrade synen på lokal välfärd: ”de skickar bara poliser som ska förebygga brott, men är inte det staten och välfärden som ska förebygga brott? Ska inte polisen ta fast brottslingar?” Dessa två konstateranden stämmer med den generella bild som forskningen ger om de rasifierade och stigmatiserade förorterna i stora och mellanstora städer, som vid sidan av nedskärningar och försämringar på alla välfärdsområdena har upplevt en ökad polisnärvaro och ett mer våldsamt agerande från polisens sida. Som i den ekonomiska metaforen om att välja att producera ”kanoner istället för smör”, väljer staten helt enkelt att byta social välfärd mot polis. Många är de berättelser om provokationer från polisen innan protester uppstår. Detta fenomen som jag något provocerande har kallat militariseringen av förorten, kan läsas som ett lokalt uttryck för den globala tendensen mot militarisering, vapenhandel och krigföring som Sverige ingår i. Normaliseringen av övervakning och våld sker i det globala och i det lokala, såväl bland svenska trupper som skickas till Afghanistan som bland svenska vapenexportörer vars vinster det inte talas om offentligt. Men också i den ökande närvaron av poliser och vakter som använder sig av rasprofilering för att stoppa människor i det offentliga rummet i tunnelbanestationer och i förorterna inom ramen för REVA.[1]

1 REVA (*rättssäkert och effektivt verkställighetsarbete*) är ett projekt som polisen, på uppdrag av regeringen och i samarbete med Migrationsverket och Kriminalvården påbörjade redan 2009.

Den nyliberala globala ordningen behöver övervakning, militarism och våld; den använder sig av rasismen för att stänga och öppna gränser, för att legitimera polisvåld och bevakning, men också för att kontrollera och bromsa en kollektiv medvetenhet om förtryck. För att förstå nutiden menar jag att vi, vid sidan av den nyliberala kapitalismens ekonomiska produktion och politik (Harvey 2007) och dess flexibla sexism (Massey 1991), bör analysera kapitalismens *flexibla rasism*. Den flexibla rasismen framträder till exempel i samband med det som i populära termer ibland kallas att spela ut raskortet ('playing the race card') i syfte att vinna röster från rasistiska grupper eller för att legitimera utvisningspolitiken; en rasism som passar att ta fram när det behövs syndabockar för annan förd politik. I samma anda använder Liz Fekete uttrycket "a suitable enemy" för att illustrera hur EU:s migrationspolitik hänger samman med den icke färgbaserade islamofobiska rasismen. Säkerhetspolitiken har livnärt sig på en konstruerad fiende: den muslimska terroristen, en fiende som görs till objekt och avhumaniseras (Fekete 2009). Kapitalismen utnyttjar de rasifierade kropparna som syndabockar för att åberopa nödvändigheten att minska invandringen, för att kräva mer bevakning eller behov av fler och mer kostsamma polisiära insatser, för att ställa krav till arbetslösa, att utvisa papperslösa flyktingar samtidigt som deras arbetskraft utnyttjas, med mera. Rasismen är med andra ord funktionell till den nyliberala kapitalismen.

Antirasismen – en lång och krokig väg

Detta perspektiv på rasismen som funktionell till kapitalismen menar jag är nödvändigt för att kunna förstå varför den envist reproduceras trots tillgång till en omfattande produktion av forskningsarbeten inom det postkoloniala fältet och en del framgångar i kampen mot rasismen. Närvaron av postkolonial teori i svensk forskning har en kort men intensiv historia. Från de första översättningarna till svenska, till forskningsarbeten som producerats i Sverige har vägen varit allt annat än lätt och smidig. Introducerandet av intersektionella studier om rasistisk sexism och rasifierat klassförtryck möttes under 1990-talet av ett kompakt motstånd inom och utanför akademin. I seminarier där ämnet togs upp blev det ofta upprörda känslor och forskarna anklagades för att påstå att svenskar var rasister. Vanliga argument för att avfärda idén om rasismen var att Sverige vare sig hade haft kolonier eller slavhandel; landet hade hållit sig borta från krig i flera hundra år och hade dessutom hållit en neutral ställning under andra världskriget; nazismen och fascismen påstods ha varit marginella företeelser i Sverige. Att rasismens ideologi och pseudovetenskapliga kunskaper producerades med statliga medel vid Uppsalas rasbiologiska institut pratades det inte särskilt mycket om. Inte heller diskuterades den biologiskt rasistiska befolk-

http://www.polisen.se/Aktuellt/Nyheter/Stockholm/jan-mars/Arbetet-med-REVA-paborjat-inom-granspolisavdelningen-Stockholm/

ningspolitiken i vars namn tusentals steriliseringar på Andra kvinnors (även några mäns) kroppar ända in på 1970-talet. Men de företeelserna uppfattades inte som uttryck för en svensk rasism. Rasismen definierades i många av de samtal som jag deltog i under 1990-talet i relation till den tyska förintelsen och andra världskriget; ”svenska rasister” var enbart de som tagit ställning för nazi-Tyskland, eller de som rakade sitt huvud och agerade våldsamt på gatorna.

Den första generationens svenska postkoloniala forskare associerade redan på 1990-talet strukturell diskriminering på arbetsmarknaden, på bostadsmarknaden, i politiken och i kulturlivet till rasismen som en institutionaliserad ideologi. Forskningen har sedan dess visat att rasismen fanns i de svenska statliga institutionerna samtidigt som den paradoxallt nog förnekades överallt. Rasbiologin lärdes ut i skolor och vid svenska universitet fortfarande under 1970-talet. Icke desto mindre förnekades rasismen i Sverige fortfarande under 1990-talet. En grupp av postkoloniala forskare har senare tagit upp just frågan om förnekelsen av rasismen i de nordiska länderna. Ett relevant spörsmål har varit varför det har varit så svårt för de nordiska länderna att erkänna att själva nationsbygget och i synnerhet den nordiska exceptionalismen har präglats av rasism. Föreställningar om en kultur karakteriserad av godhet och humanism har varit en viktig ingrediens för den moderna nationalstatens formering medan rasismen har förlagts till andra länder utanför Norden (Loftsdóttir & Jensen 2012; Keskinen et al. 2009).

I takt med att forskningen om rasismen och den antirasistiska aktivismen har intensifierats har rösterna från den antirasistiska rörelsen gladeligen multiplicerats; ”vi är många vi är starka” skulle man kunna hävda idag jämfört med början på 2000-talet. Antirasister finns inom akademin i mycket större utsträckning idag än då, men också i kulturlivet, i politiken och i förortsaktivismen. Ett nätverk av röster mellan alla som hörs från dessa olika platser håller på att växa sig starkt. Men samtidigt som rörelsen har vuxit, har en polarisering inträffat. I kölvattnet av den nyliberala vändningen som pågått i mer än tjugo år har rasismen blivit mer påtaglig. Rasistiskt profilerade politiska partier har uppstått och det största av dem, Sverigedemokraterna, lyckades 2010 ta sig in i riksdagen. Även om rasism som ideologi på ett eller annat sätt alltid har varit en del av det politiska etablissemanget och därmed varit närvarande i offentligheten, håller den nu på att institutionaliseras på ett sätt som tänder varningslampor och påminner om rasbiologins hegemoniska tid.

Aktivismen och forskningen går enligt många antirasistiska forskare hand i hand. Detta är något som många andra antirasistiska feministisa forskare har erfarit och skrivit om, som till exempel Gayatri Chakravorty Spivak och Chandra Talpade Mohanty. I sin senaste bok förklarar sociologen Patricia Hill Collins (2102) att hon ser det som en nödvändighet att kommunicera forskning utanför akademin. Det är viktigt att delta i en öppen dialog med de som arbetar med antirasismen i de lokala sammahangen, i bostadsområdena, på arbetsplatserna, i fackföreningarna, etc. Jag håller med, men en viktig fråga för mig är huruvida en antirasistisk kamp kan artikuleras isolerad från klasskampen och kampen mot patriarkatet. År 1998 skrev

Paulina de los Reyes den historiskt viktiga artikeln ”Det problematiska systerskapet”. Efter det har den svenska feminismen gått igenom en intensiv rannsakan, vilken gång på gång visat sig vara både aktuell och nödvändig. de los Reyes menar inte att systerskapet inte är möjligt utan hon pekar på de svårigheter som den bemöter när denna relation mellan kvinnor inte sätts i en kritisk kontext i vilken man klargör de maktförhållanden som omger den samt de ideologiska maktsystem som dessa relationer finns inbyggda i. Krisen inom Feministiskt initiativ år 2005 är ett exempel på den problematiska och könessentialistiska föreställningen om att alla kvinnor kan enas i kampen mot patriarkat och maskulinism. Föreställningen varade inte länge och de ideologiska och politiska skillnaderna mellan partimedlemmarna satte käppar i hjulet för ett fortsatt samarbete över de ideologiska gränserna.

Samma sak gäller för den antirasistiska kampen. Om vi utgår från att sexism och rasism är inbyggda delar av den kapitalistiska maktlogiken, och är integrerade beståndsdelar av en rasistisk och sexistisk exploatering av arbetskraften, vilket det har samlats ansenliga mängder empiriska belägg för,[2] kan vi förstå att en politisk grupp som försvarar den fria marknaden, den globala nyliberala ordningen och dess fundament i våld och militarisering, inte helt ärligt kan ställa sig bakom ett jämlikhetsbaserat feministiskt samhällsprojekt. De ideologiska ställningstagandena är viktiga såväl för artikuleringen av den feministiska kampen som för en artikulering av den antirasistiska kampen. Det är både trovärdigt och fruktbart att artikulera kampen mot rasism runt ett nätverk av progressiva organisationer som står emot det normsystem som kapitalismen skapat genom århundraden av exploatering och av ideologisk legitimering för denna exploatering.

Avslutning

Den svenska postkoloniala feminismen kämpade för att etablera debatten om rasism inom men även utanför akademin. Forskarna har från början deltagit i antirasistiska närverk och organisationer.[3] För den postkoloniala feminismen har aktivismen varit både en självklarhet och en nödvändighet. Den satte fingret på såret för den typ av rasrelationer som präglat Sverige i och med invandringen efter andra världskriget. Då blev Sverige genom importeringen av industriarbetare ett postkolonialt samhälle. Den satte heta frågor om rasism och strukturell diskriminering, om den växande nationalismen, om rasifieringen av staden och arbetslivet, om den massmediala rasistiska representationen av den Andre, om den nya arbetarklassen och om intersektionella relationer av makt och förtryck på landets politiska agenda. Under tiden har de

2 En omfattande bild om den samlade forskningen kan hittas i de 13 volymer av delbetänkanden plus slutbetänkandet Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering (2004-2006) ledd av sociologen Masoud Kamali. De allra flesta etablerade forskare inom fältet i Sverige plus några internationellt namnkunniga forskare deltog i denna unika forskningsinsats.

3 Ett exempel är antirasistiska akademin, ArA, som startade 2006.

unga postkoloniala feministerna, många fler i antal, tagit plats i alla sfärer i samhället. Det handlar om en ny generation, unga kvinnor och män uppväxta eller födda i Sverige, eller senare anlända som nu intar en tydligare plats. Den unga generationen tar över, och det är riktigt goda nyheter! Samtidigt kan man när man känner igen sig i deras krav och berättelser så många år senare få en känsla av uppgivenhet. Man kan tänka på hur mycket som egentligen har förändrats sedan 1990-talet och hur mycket som vi har kvar att vandra. En sak är dock säker: kollektiviseringen av erfarenheterna av diskriminering och exkludering visade sig då såväl som nu vara nödvändig i kampen mot rasismen. Uppgivenheten måste omvandlas till aktion. För det är så att tillsammans är vi många och tillsammans är vi starka!

Denna artikel tillägnar jag vännen Diana Mulinari; vi har pratat så mycket om de frågor som jag har berört här att jag inte längre vet om det sagda är mina egna eller hennes idéer och tankar.

Referenser

Boréus, Kristina (1994) *Högervåg. Nyliberalismen och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969-1989*. Stockholm: Tiden.

Brown, Wendy (1988) *Manhood and Politics: A Feminist Reading in Political Theory*. New York: Rowman & Littlefield.

Davis, Angela (1981) *Women, Race and Class*. London: The Women's Press.

de los Reyes, Paulina (1998) "*Det problematiska systerskapet",* i Historisk tidskrift 1998:3, s.335-356.

de los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Diana Mulinari (red.) (2002) *Maktens olika förklädnader – kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas bokförlag.

Ericsson, Urban, Irene Molina & Per Markku Riistilami (2002) *Miljonprogram och media – föreställningar om människor och förorter*. Integrationsverket och Riksantikvarieämbet.

Fekete, Liz (2009) *A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamophobia in Europe*. London: Pluto Press.

Harvey, David (2007) *Brief History* of. *Neoliberalism*. Oxford: Oxford. University. Press.

Hill Collins, Patricia (2012) *On Intellectual Activism*. Temple University Press, 2012.

Keskinen, Suvi, Tuori, Salla, Irni, Sari & Diana Mulinari (red.) (2009) *Complying with Colonialism – Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region.* London: Ashgate.

Loftsdóttir, Kristin & Lars Jensen (red.) (2012) *Whiteness and Postcolonialism in the Nordic Region – Exceptionalism, Migrant Others and National Identities.* London: Ashgate.

Massey, Doreen 1991, "*Flexible sexism*" Environment and Planning D: Society and Space 9(1) 31 – 57.

Molina, Irene (1997) ”Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet”. *Geografiska regionstudier Nr 32*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.

Mulinari, Diana & Anders Neergaard (2004) *Den nya svenska arbetarklassen: rasifierade arbetares kamp inom facket*. Umeå: Boréa.

Salonen, Tapio (2012) ”Barns ekonomiska utsatthet i Sverige”. *Rädda Barnens årsrapport* 2012.

Sohl, Lena & Irene Molina (2012) ”Möjligheten som blivit nödvändighet. Den uppåtgående klassresans ideologiska funktion”. I *Fronesis* Nr. 40 – 41. Klass.

Standing, Guy (2011) *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic.

Wallby, Sylvia (2011) *The future of Feminism*. Cambridge: Polity Press.

Artiklar i tidningar

SvD 2012-03-24 ”Liberaliseringen snabbast i Sverige”, SvD Näringsliv.

Irene Molina är professor i kulturgeografi vid Uppsala universitet. Hon sysslar med intersektionell feministisk, antirasistisk och klasskritisk urban forskning. Molina är medlem i föreningen Antirasistiska akademin. Hon har bland annat skrivit *Intersektionernas förflutna: sexismens och rasismens gemensamma spår* i antologin *Vad händer med jämställdheten?: nedslag i jämställdhetens synfält* (2011, redaktör Paulina de los Reyes).

Tiina Rosenberg

Don't be quiet, start a riot! Tankar kring feministisk konstaktivism, Pussy Riot och Femen

Det är den 21 februari 2012. En grupp kvinnor som kallar sig Pussy Riot genomför en performance i Kristi Frälsares katedral i Moskva. Det rör sig om en guerilla-aktion som är en del i den ryska demokratirörelsen med fokus på yttrandefrihet och mänskliga rättigheter. En månad efter aktionen sitter Pussy Riot-medlemmarna inför en fullsatt domstol i Moskva och nekar till de brott de åtalas för: huliganism och anstiftan till religiöst hat efter att ha framfört låten ”Gud bevare oss för Putin”.

Året efter Pussy Riots punkbön dyker den barbröstade ukrainska aktivistgruppen Femen upp på en industrimässa i Tyskland. Vladimir Putin står helt handfallen bredvid Angela Merkel. Framför sig har han barbröstade unga kvinnor med slogans som ”Fuck Putin dictator!” skrivna direkt på kroppen. För Putin och Merkel var överraskningen total, medan Femen njöt för fullt av det enorma medieuppbåd som hade till uppgift att bevaka dessa två statsöverhuvud. Nu blev det Femen i stället för Putin och Merkel som fångade världens uppmärksamhet, åtminstone för stunden.

I detta kapitel diskuteras två feministiska aktivistgrupper, Pussy Riot och Femen, och deras koppling till den feministiska konstaktivismen, klassisk avantgardism och anarkism. Det är ingen slump att Pussy Riots och Femens aktioner är teatralt utformade och ageras ut som performativa händelser. Båda grupper knyter an till klassiska avantgardistiska och aktivistiska metoder i en högteknologisk medievärld där allting sprids med en enorm hastighet. Det som för ett par decennier hade varit enstaka happenings är idag på ett helt annat sätt närvarande i våra liv på grund av (eller tack vare) sociala medier.

Pussy Riot

Nyhetsmaterialet om Ryssland domineras i västerländska medier av korruption, bristen på demokrati, Putinregimens tilltagande auktoritära metoder och förtryck av HBTQ-personer. Det civila samhället är förvisso ansatt, men växer likväl fram genom olika former av vardaglig solidaritet. Den som vill få syn på det nya civilsamhället i Moskva måste leta upp nya caféer, små bokförlag, konstnärsgrupper och andra alternativa sammanslutningar där de nya idéerna frodas. Pussy Riot är ett sådant exempel.

Pussy Riot är ett ryskt feministiskt konstnärskollektiv som grundades i augusti 2011 i Moskva. Deras framträdanden syftar till att ge röst åt feministiska frågor och rikta uppmärksamheten mot den alltmer hotade yttrandefriheten i Ryssland. Medlemmarna har varit anonyma, men deras anonymitet bröts genom fängslandet av de tre medlemmarna Marija Aljochina, Nadezhda Tolokonnikova och Jekaterina Samutsevitj. Samutsevitj blev villkorligt frigiven, medan de andra två fick två års fängelse och avtjänade sina straff i två olika straffkolonier fram till Putins amnesti i december 2013. Tolonnikova var placerad i straffkoloni nummer 14 i Mordvinien där hon sydde skjortor åt fängelsevakter medan Marija Aljochina tillverkade vantar åt ryska armén i straffkoloni nummer 28 i Ural (Nevéus 2013).

Tolonnikova blev världskänd vid rättegången i Moskva då hon höll sin numera legendariska slutplädering där hon punkt för punkt nedmonterade Vladimir Putins odemokratiska styre. Tolonnikova avslutade sitt framförande med följande ord:

> Och slutligen skulle jag vilja citera en av Pussy Riots låtar. Hur underligt det nu kan vara verkar det ju som om alla våra låtar är profetiska. Däribland vår text om att ”chefen för KGB och chefshelgonet forslar tillsammans de protesterande till häktet” den gäller oss. Och så vill jag citera de rader som följer: ”Öppna alla dörrar, slit av epåletterna, känn frihetens doft tillsammans med oss!” Det var allt.
>
> (Applåder)
>
> Domaren (irriterat): Ärade åhörare, vi befinner oss inte på en teater![1]

Domarens irriterade kommentar syftade till att återinföra ordningen i rättssalen. Han ville inte vara på en teater, en plats som är på låtsas och inte på riktigt på samma sätt som en rättegång, låt vara att rättegångar är teatralt utformade. Tanken på världen

1 Nadezjda Tolokonnikova (2012), *Slutplädering. Pussy Riot*, Stockholm: Norstedts, s. 31-32; se vidare: *Pussy Riot! A Punk Prayer for Freedom. Letters from Prison, Songs, Poems, and Courtroom Statements, Plus Tributes to the Punk Band that Shook the World,* New York City: The Feminist Press at the University of New York, 2013. Det är viktigt att här påminna om att denna bok är utgiven i Pussy Riots namn, men inte av gruppen. The Feminist Press förhandlade om rättigheterna med Pussy Riots advokater Mark Felgin, Nikolaj Plozovin och Violetta Volkova, som senare fick sparken. Boken innehåller bland annat korrespondens mellan Pussy Riot och advokaterna som aldrig var avsedd för publicering.

som en scen är en flitigt använd metafor och har William Shakespeares ofta citerade mening ”hela världen är en scen” som en källa. Denna *theatrum mundi*-tanke har en förförisk förmåga att låta verkligheten framstå som teater och därmed som ett slags lek. Att vardagslivet och dess olika ritualiserade situationer kan förstås med hjälp av teatralitet innebär inte att de kan förklaras som teater. Hade det varit fallit hade Pussy Riot aldrig fängslats. Den uppretade domaren ville återföra ordningen i rättssalen där det nu skulle statueras exempel genom att visa för alla vad som sker med feministiska upprorsmakare. De skickas till straffkolonier för att där lära sig att veta hut.

Femen

Medan medlemmar i Pussy Riot håller till i Moskva (när de inte sitter fängslade någon annanstans) har en annan postsovjetisk feministisk organisation, Femen, hela världen som arbetsfält. Femen grundades 2008 av Anna Hutsol och Viktor Sviatskij, båda studenter som protesterade mot kvinnoförtryck, undermålig mödravård, sexturism, trafficking, sexuella trakasserier på arbetsplatser och andra former av kvinnoförtryck. Femen hade från början som syfte att bygga upp det civila samhället i Ukraina, men genom trubbel med myndigheter och tack vare den omfattande mediala uppmärksamheten har gruppen numera sin bas både i Kiev och Paris.

Femen har blivit berömd för sina bara-bröst-aktioner och gruppen har under åren spridit sig till flera länder där medlemmar griper in i olika sammanhang de upplever som orättvisa och kvinnofientliga. Femen har från början medvetet använt sig av teater och performance för att få ut sitt budskap. Med en medveten teatralisering av sin politiska mission har Femen från början visat upp nakna eller halvnakna kvinnor och män i sina protester (Wass 2013, www.femen.org).

Genom att använda sina kroppar som både käll- och arbetsmaterial visar feministiska konstnärer och populärkulturella artister att det finns tusentals sätt för kvinnor att presentera sina egna bilder. Vem är jag och vad vill jag? Konstaktivister gör kroppar explicita och de explicita kropparna iscensätts med konstens enastående möjlighet till kommunikation. Även när publiken inte förstår de erfarenheter konstnärer förmedlar, kan dessa presenteras på ett sådant sätt att de blir begripliga och väcker både empati och förståelse.

Topless Jihad Day

Femen har i likhet med Pussy Riot blivit ett medialt fenomen inom feministisk aktivism. Att kasta av sig kläderna har visat sig vara tacksamt även i lägen då det lett fel. Ett tveksamt exempel var Femens utlysning av en Topless Jihad Day i solidaritet med

den tunisiska aktivisten Amina Sboui, som i mars 2013 lade upp toplessbilder på sig själv med texten ”Min kropp tillhör mig” på Facebook (Axelsson 2013, Muslim Women Against Femen, www.facebook.com).

Tanken med Topless Jihad Day var att få igång en internationell solidaritetskampanj och barbröstade kvinnor demonstrerade på gatorna i flera europeiska storstäder. Femens initiativ fick mothugg av Facebooksidan ”Muslim Women Against Femen” där det presenterades bilder på påklädda muslimska kvinnor med slogans som ”För cool för att vara förtryckt” och ”Jag behöver inte räddas”. Sofia Ahmed, muslimsk feminist och student i Manchester menade att Femens kampanj var kontraproduktiv och att gruppen använde stereotyper och hade en islamofobisk syn på muslimska kvinnor. Femen kontrade med att ”ni kan använda hur många sjalar ni vill, om ni har friheten att ta av dem i morgon och ta på dem igen nästa dag” (Axelsson 2013).

Femen har fått en del anhängare i Sverige och Elin Lindman skriver att Femen är ”en del av den feministiska våg som är mer handling än ord och deras nakna protester skapar rubriker världen över. De kallar sig för de nya amasonerna och är ute efter att undergräva det patriarkala systemet. De säger att vara Femen är att känna världens problem och möta dem med naken sanning och nerv. Vi tar tillbaka definitionen av våra egna kroppar och använder dem som politiska verktyg” (Mahmood 2013). Det är samtidigt svårt att undvika känslan av en civiliserande mission, där de vita kvinnorna ska rädda de bruna kvinnorna från det bruna patriarkatet (Spivak 2002, s. 123). ”Topless Jihad Day” träffade rakt i den politiska nerv, som definierar rasismen i vår tid – islamofobin – som odlar bilden av muslimska kvinnor som oförmögna att tala i egen sak.

Dessa kritiska röster manifesterades under sommaren 2013 då hijabupproret genomfördes. Aktionen syftade till att alla som till vardags inte bär hijab skulle göra det. Såväl kvinnor som män deltog i hijabupproret, men även här uppstod en livlig debatt huruvida ett feministiskt försvar av hijab var möjligt medan andra var kritiska för att vita medelklassmänniskor lekte muslimer för en dag för att sedan återvända till sina egna liv. Debatten om tolkningsföreträde var i full gång, något som författaren Qaisar Mahmood sammanfattade med orden att i ett mångfaldssamhälle kommer en del människor vilja sätta på sig vissa kläder medan andra vill ta av sig dessa. Det är något vi får leva med (Mahmood 2013).

Politisk konst

Frågan har ställts huruvida Pussy Riots ”bön” var en konstnärlig aktion med politiskt syfte eller en politisk aktion med konstnärliga medel? Frågan om förhållandet mellan konst och politik aktualiseras ständigt (Jonson 2012). Konsten är alltid politisk och det gäller inte endast den konst som öppet tar ställning. All konst och alla offentliga framträdanden är i någon mening politiska och uttrycker medvetet eller omedvetet

någonting politiskt. Detta gäller även evenemang och händelser som hävdar att de inte gör det.

Konsten är inte något som bara händer därför att konstnärer har makt att bestämma vilka frågor som tas upp eller lyfts fram. På så sätt kan evenemang politiseras även om det inte varit avsikten från början. Den politiska konsten som genre är däremot något annat. Då är utgångspunkten explicit politisk och öppet ställningstagande. Politisk konst kan vara propagandistisk och agitatorisk (agitprop), men oftast framträder den snarare som ifrågasättande genom att utmana normativa tankemönster och kategorier.

Den politiska konsten är i likhet med den politiska handlingen riktad mot det offentliga rummet och inbegriper en medveten tanke om sitt syfte (Sjöholm 2011). Den politiska konstens uppgift är att öppna publikens ögon och att få människor att tänka och agera. Det går att ha olika åsikter om Pussy Riot och Femen, men deras aktioner har onekligen fått igång de feministiska diskussionerna världen över. Både Pussy Riot och Femen bör förstås i en postsovjetisk kontext som unga, välutbildade konstnärer och journalister som vill förändra nu och inte nöjer sig med att göra det på sikt.

Anarkism och avantgardism

Det som kanske haft störst inverkan på dagens aktivistiska konstnärer är den tidiga modernismens olika avantgarderörelser från det tidiga nittonhundratalet. Pussy Riots historiska rötter kan bäst sökas i denna tradition. Genom att ställa ut de mest märkliga ting de kallade konstverk i dadaistiska, tidiga surrealistiska, situationistiska och sovjetiska avantgarde-sammanhang lyfte de fram klassiska sociologiska frågeställningar som vem definierar gränsen mellan konst och verklighet. Litteraturvetaren Nina Gurianova skriver om ontologisk anarkism i den ryska avantgardiska traditionen. Den ontologiska anarkismen gör uppror mot förtryckande system för att skapa utrymme för kreativt skapande (Gurianova 2012).

De senaste årens revolutioner i olika delar av världen, upplopp och occupyrörelser i storstäder har vitaliserat protestkulturen där den anarkistiska misstänksamheten mot kapital och stat kommit väl till pass. Genusvetaren J. Jack Halberstam går till storms mot såväl traditionell feminism som kapitalism, men söker tröst varken hos Karl Marx eller hos Valerie Solanas utan formulerar en anarkistisk vision om gagafeminism där mamma vill ha en anarkistisk revolution i stället för en ny och dyr handväska (Halberstam 2013, s. 133).

Halberstam betonar de performativa strategier som används i samband med manifestationer: sånger, shower, poesi, skanderade slogans och annat som hör demonstrationskulturen till. Inspirerad av artisten Lady Gaga formuleras ett gagamanifest i vilket ett gagapocalypse formuleras med orden: ”I ett krisläge ska du inte bevara

lugnet utan bli upprörd och bidra till kaoset" (Halberstam 2013, s. 132). Halberstam vill inte ha reformer utan en anarkistisk revolution och helst på momangen. Hen menar att den populärkultur som ofta kritiseras för ytlighet och kommersialism i själva verket är nyckeln till frigörelse och förståelsen av samhället som det ter sig idag.

De tidiga avantgardisterna hade som syfte att förstöra den borgerliga konstinstitutionen som i stort sett riktade in sig på att antingen sälja konst eller hitta de konstverk som var bäst lämpade för att ställas ut på konstmuseer. De tidiga avantgardisterna ville ersätta den varucentrerade estetiken och konstkommersen. De ville ersätta den varucentrerade konstinstitutionen med aktivt handlande som hade direkt kontakt med samhället och vardagslivet. Kort sagt ville de tidiga avantgardisterna rikta sitt konstnärliga fokus på vardagslivets maktstrukturer och skapa en helt ny sorts vardagsestetik (Rosenberg 2012, s. 75-78).

Dessa tankar har sedermera varit inspirerande för flera generationer av feministiska konstnärer. När dessa idéer sedan återaktualiserades i den feministiska konsten under 1960-talet riktades blicken mot genusordningen och sociala orättvisor. Det historiska avantgardet stod på den "orena" konstens sida och ställde i sina manifest och konstinterventioner frågor om konstens sociala kontexter och ideologier.

Det historiska avantgardets förtjusning i groteska, okonventionella och vardagliga fenomen var ett slags uttryck för en oren estetik som producerade "fula", fragmentariska och kaotiska verk. Dessa frågor lyftes åter under 1960-talet, när samhället i västvärlden var på väg in i en ny radikal period. Ur dessa frågor utvecklade sig ett feministiskt avantgarde (Rosenberg 2012, s. 75-78). Centrala områden för det framväxande feministiska avantgardet och de teorier som nu började utvecklas var frågor kring representation, makt, genus, blickens politik, samt relationen mellan konst och vardagsliv. Den feministiska revolutionen är vardagsnära och feministiska motståndsstrategier innebär skiftande politiska kamper och utmaningar som handlar om att pröva och utmana "normala" sätt att representera, se, tolka och känna. Revolutionen tolkas inte som en tydlig överflyttning från ett tillstånd till ett annat utan betraktas snarare som ett instabilt läge där förändringen pågår medan vi sysslar med allt som hör livet till.

Den explicita kroppen

Under 1970-talet skulle den feministiska kroppen vara naturlig och befriad från allt som förknippades med patriarkatet. 1980-talets feministiska kropp blev i takt med feminismens teoretisering allt mindre naturlig och alltmer socialt konstruerad. Samtidigt som kroppen fokuserades som en social och kulturell företeelse, började feminister också analysera kunskap, makt och subjektivitet som kroppsliga fenomen. Under 1990- och 2000-talet politiserades diskussionen om kroppslighet genom debatter om sex, våld, övergrepp, queer, rasism, konsumtion, utseendefixering och ät-

störningar, samtidigt som konstformerna ville hålla jämna steg med den moderna teknologins utveckling.

Teatervetaren Rebecca Schneider, som myntat begreppet explicit kropp (*explicit body*), menar att den feministiska performancekonsten framhäver kroppen i feministiskt syfte (Schneider 1997). Det finns en poäng med att uppträda barbröstad som Femen eftersom gruppen använder sina kroppar som scener på vilka protester bokstavligen utspelar sig. Femen-medlemmar skriver sina slogans direkt på den nakna huden för att på så sätt göra den politiska poängen tydlig. Teatervetaren Peggy Phelan varnar dock för att synligheten kan vara en fälla som provocerar fram ”voyeurism, fetischism och ett kolonialt/imperialistiskt hungrande efter att äga. Ändå behåller synligheten en säregen politisk lockelse” (Phelan 1993, s. 21).

Det offentliga rummet

Feminister har utvecklat subversiva kroppsliga strategier inom olika konstformer, men tolkningen och resultatet av dessa verk är i hög grad kontextberoende. Kontexten för Pussy Riots aktion utgörs av den proteströrelse som utformades i Ryssland i samband med det ryska parlamentsvalet 2011. Då framfördes krav på fria val och demokratiska rättigheter. Femen har mer agerat på egen hand och tagit uttryckligen avstånd från Julia Timosjenko och hennes anhängare, vilka de uppfattar som reaktionära antifeminister.

När Pussy Riot valde frälsarkatedralen som scen för sin bön till Jungfru Maria och när Femen genomför sina barbröstade aktioner väljer de ”gatan” där den aktivistiska konsten utspelar sig. ”Gatan” är kodordet för det offentliga rummet i både aktivism och aktivistisk konst. Sociala rörelser har alla haft sin specifika estetik i form av demonstrationer, protester, gerillateater, musik, poesi, visuell kultur och medieevenemang som äger rum på ”gatan”.

Den aktivistiska konsten utspelar sig därmed inte inomhus utan främst i form av aktioner i det offentliga rummet. Att använda begrepp som det offentliga rummet innebär att en gräns dras mellan det offentliga och icke-offentliga, men också mellan konstverk företrädesvis inomhus och utomhus. Konstvetaren Rosalyn Deutsche skriver att den offentliga sfären lokaliserar demokratin i samhället, vilket den statliga auktoriteten bär ansvaret för. ”När det offentliga rummet kopplats samman med det politiska beslutsfattandet och med rättigheter och social legitimitet är det mindre enkelt för konstadministratörer att ignorera hur sociala grupper omlokaliseras från de offentliga urbana rummen och samtidigt fortsätta att beskriva dessa platser som ’tillgängliga’” (Deutsche 2007, s. 37). Idag kontrolleras de offentliga platserna antingen av stat eller företag. Dessa avgör vad som får göras där och de har rätten att avhysa misshagliga individer och grupper. Diskussionen om vad allmänna och offentliga

platser innebär och vem de tillhör är en angelägen diskussionsfråga som ställs av såväl Pussy Riot som Femen.

Manifest som revolutionens poesi

Det historiska avantgardets huvudgenre var manifest. Valerie Solanas SCUM-manifest är en av 1960-talets kulttexter med de inledande orden ”Livet i det här samhället är – i bästa fall – skittråkigt, och ingen aspekt av det här är överhuvudtaget relevant för kvinnor” (Solanas 2003, s. 33). Manifestet angriper det patriarkala samhället ur tre perspektiv: biologiskt, socialt och psykologiskt, och fungerar med Solanas egna ord som en ishacka i patriarkatets arsle.

Pussy Riots och Femens aktioner är i likhet med SCUM-manifestet sprungna ur vrede och på så sätt exempel på en kreativ gestaltning av ilskan. SCUM-manifestet är en utopi om frihet från ledare, en text som vill störta regeringar, avskaffa pengar och arbete. I manifestet uppmanas kvinnor att ockupera sina arbetsplatser där de sedan kan ägna sig åt icke-arbete. Allt som återstår, enligt SCUM-manifestet, ”för civiliserade, ansvarstagande, spänningssökande kvinnor är att störta regeringen, eliminera det ekonomiska systemet, införa total automatisering, och förstöra det manliga könet” (Solanas 2003, s. 33).

Om den revolutionära utopin

Teatervetarna Jill Dolan och José Estaban Muñoz har båda skrivit om scenkonst och utopi, båda inspirerade av den marxistiske teoretikern Ernst Bloch. Utopi betyder ordagrant ”ingen plats”. Varken Dolan eller Muñoz beskriver en exakt plats eller ett preciserat utseende för den framtida utopin. De utgår från Blochs tanke om konsten som en arena där alternativa världar skapas och där alternativa erfarenheter kan kommuniceras (Dolan 2005, Muñoz 2009).

Det är konstens uppgift att föra in en militant optimism i det offentliga rummet, framhåller Dolan (Dolan 2005, s. 11). Hon talar om begripliga utopier som är förenliga med de sociala och politiska kamper som förs utanför teaterlokalerna. Svårigheten för de flesta rörelser med utopiska mål är inte att formulera alltför bestämda bilder av framtiden utan utmaningen är hålla sig till utopier som processer, öppna möjligheter snarare än färdiga modeller.

Konsten är en del av det offentliga rummet där gemensamma frågor kan diskuteras i den temporära form av gemenskap som publiken utformar. Den gemenskap konsten erbjuder kan utvidgas till en bredare förståelse av den sociala interaktionen människor emellan. Dolans utopiska performativer är dessa små men betydelsefulla

ögonblick då människor lyfts en bit utöver det vardagliga in i en hoppfull känsla om hur världen skulle te sig om vi oftare hade sådana upplevelser. Det handlar kanske inte om hur utopin är utan hur den *känns*. Konstaktivismens kroppsliga närvaro och simultanitet har en unik förmåga att verkställa denna typ av utopiska processer. Medan många teoretiker uppfattar utopin som en sluten plats erbjuder konstaktivismen en möjlighet att uppfatta utopin som en temporal process, en ”tänk om”-upplevelse. Tänk om den feministiska revolutionen ändå var på väg.

Referenser

Deutsche, Rosalyn (2007) ”Agorafobi”, i: *Konst, makt och politik*, Skriftserien Kairos nr. 12, Stockholm: Raster förlag, s. 29-114.

Gurianova, Nina (2012) *The Aesthetics of Anarchy. Art and Ideology in the Early Russian Avant-Garde*, Berkeley: University of California Press.

Halberstam, J. Jack (2013) *Gaga Feminism: Sex, Gender, and the End of Normal*, Queer Action/ Queer Ideas.

Muñoz, José Estaban (2009) *Cruising Utopia: The Then and There of Queer Futurity*, New York: New York University Press.

Phelan, Peggy (1993) *Unmarked, The Politics of Performance*, London: Routledge.

Pussy Riot (2013) *Pussy Riot! A Punk Prayer for Freedom. Letters from Prison, Songs, Poems, and Courtroom Statements, Plus Tributes to the Punk Band that Shook the World,* New York City: The Feminist Press at the University of New York.

Rosenberg, Tiina (2012) *Ilska, hopp och solidaritet: Med feministisk konst in i framtiden*, Stockholm: Atlas.

Schneider, Rebecca (1997) *The Explicit Body in Performance*, London & New York: Routledge.

Sjöholm, Cecilia (2011) ”Ansikten som talar: Arendts estetiska vändning”, i: Björk, Ulrika & Burman, Anders, *Konsten att handla, konsten att tänka: Hanna Arendt och det politiska*, Stockholm: Excerpt.

Solanas, Valerie (2003) *SCUM Manifest*, översättning och förord av Sara Stridsberg, Stockholm: Modernista. För en engelsk version se: Valerie Solanas (2001), *SCUM Manifesto*, Oakland, CA.: AK Press.

Spivak, Gayatri Chakravorty (2002) ”Kan den subalterna tala?”, *Postkoloniala texter,* Stockholm: Raster förlag, s. 73-146.

Tolokonnikova, Nadezjda (2012) *Slutplädering. Pussy Riot*, Stockholm: Norstedts.

Tidningsartiklar

Jonson, Lena ”Pussy Riots metoder har gamla anor”, *Svenska Dagbladet*, 2012-08-17.

Lindman, Elin, ”Feministisk chocktrupp: Adjö till artigheten”, *Magasinet Arena*, nr. 3/2013, 25.

Mahmood, Qaisar, ”Viktigt upprop – men för fel symbol”, *Svenska Dagbladet*, 2013-08-22.

Nevéus, Ingmar, ”Pussy Riot kan friges inom kort”, *Dagens Nyheter*, 2013-01-25.

Wass, Janne, ”Hjälper eller stjälper brösten?”, *Ny Tid* (den finlandssvenska vänstertidningen), nr. 37, s. 10.

Hemsidor

www.femen.org, senast besökt 2013-09-29.

www.freepussyriot.org, senast besökt 2013-09-29.

”Muslim Women Against Femen”, www.facwbook.com, senast besökt 2013-09-

Tiina Rosenberg är professor i teatervetenskap vid Stockholms universitet och rektor för Konstuniversitetet i Helsingfors. Hon har tidigare varit verksam som professor i genusvetenskap vid Stockholms och Lunds universitet. Rosenbergs senaste bok, *Ilska, hopp och solidaritet: Med feministisk scenkonst in i framtiden* (Atlas, 2012), handlar om den feministiska scenkonstens historia i Sverige. I höst kommer boken *Arvot mekin ansaitsemme. Kansakunta, demokratia ja tasa-arvo* (Vi har de värderingar vi förtjänar. Nation, demokrati och jämställdhet).

Kerstin Sandell

Att veta som den jag är: reflektioner över ett misslyckat fältarbete

Detta är reflektioner över ett fältarbete där Diana och jag blev utkastade och över ett projekt som aldrig blev färdigt – i alla fall för min del. Det var ett fältarbete som lämnade mig med vetskap men inte med vad jag kände var tillräckligt med data för att säga något vetenskapligt. Detta trots att vi till slut ändå hade ett rikt, varierat och omfattande empiriskt material.

Vårt projekt handlade om förlossningsrädsla och skulle främst bygga på intervjuer med kvinnor som deltagit i en förlossningsrädslegrupp. Dessa grupper finns vid i princip alla förlossningskliniker och har kvinnonamn som Aurora, Amanda, Matilda, Anima, Nora, Klara. Deras uppgift är att ta emot förlossningsrädda kvinnor och försöka minska deras rädsla i syfte att få dem att sikta på en vaginal förlossning. Så förlossningssätt var en central kategorisering; det var det som diskuterades och praktiserades, både för patienterna och som ett sätt att samtala socialt med oss. Vi började med att följa barnmorskor som jobbade i en sådan grupp och vi var med på deras handledning med en psykiatriker. Därefter gjorde vi ett kort fältarbete på förlossningen och följde med några av barnmorskorna i deras vardag samt gjorde några intervjuer med barnmorskor och med unga kvinnor som nyligen fött barn. Detta var 2002-2003. Idén till projektet kom från chefsöverläkaren. Han kontaktade Diana som tog med mig, och vi träffade honom. Han uttryckte det som att han ville att vi som sociologer skulle hjälpa dem/läkarna att förstå de rädda kvinnorna. Kvinnor som för dem framstod som obegripliga eftersom de inte ville föda vaginalt fast det, enligt honom, var bäst rent medicinskt. Han undrade om inte faktorer utanför den obstetriska praktiken, som media, kanske kunde spela en roll? Vi ansökte om och fick pengar från VR och påbörjade fältarbetet.

Diana har skrivit om projektet, bland annat om hur omöjligt det är att föda normalt eftersom gränserna för det normala är så snäva och eftersom den obstetriska praktiken allt mer fokuserar på risk. Hon skriver också om nation och rasifiering

i förlossningsrummet och i välfärdsstaten samt om synen på och behandlingen av smärta (Mulinari 2010, 2011, 2012).

Kroppar i fältet

Några utgångspunkter. Etnografi är för mig att samla många berättelser och analytiskt väva samman dem till ett narrativ. Det som jag skriver här är ganska mycket bara min egen berättelse men också delvis Dianas. Jag har alltid vänt mig mot att skriva långa reflektioner kring mig själv i de metodavsnitt jag genom åren har skrivit i mina texter. Situerad kunskap har för mig istället varit den mediering som händer genom mig där de olika berättelserna från fältet och från texter, teorier och annat material möts och blir till en analytisk berättelse. Mina teoretiska perspektiv och epistemologiska utgångspunkter, ja de är viktiga – men jag som mig? Nej. För mig har alltid Haraway, när hon skriver att man inte är genomskinlig för sig själv, låtit sann och hennes kritik mot självreflektion har talat till mig (Haraway 1991). Ett citat som jag länge älskat lyder:

> Identity, including self-identity, does not produce science; critical positioning does, that is objectivity. (Haraway 1991, s. 193)

Men i denna text ska jag försöka skriva om att veta utifrån mig själv med alla de obehagliga implikationer som detta har för min självförståelse i och med att det tvingar mig att inte blunda för mina privilegier. Jag skriver om en vetskap som inte lämnar mig och som fortfarande skaver inombords.

Fältarbete är en kroppslig erfarenhet: man måste röra sig i och med sin kropp i fältet. Etnografen är ontologiskt inte hemma, 'out of place', och måste hitta sätt att kunna vara i fältet för att relatera till dem som hör hemma där. Det sker alltid en kontextuell kodning av människor, en tolkning av vilka vi är, där hur kroppen är/ses är central. Det jag försöker fånga här ligger nära Toril Mois begreppsliggörande av kroppen som en situation (Moi 1997) inte minst i att jag försöker peka på helheten mellan kropp, jaget och erfarenhet i en väv av relationer, kunskaper och sedimenteringar. Det fungerar egentligen inte så bra att då tala om kroppen: det är som benämningen "kroppen" oundvikligen innebär en glidning mot den biologiska kroppen. Samtidigt är det svårt att inte skriva kropp trots att den då nästan blir utan jaget. Jag har lekt med begrepp som kroppssubjekt eller subjektkroppar men det blir språkligt klumpigt. Så detta handlar om kroppar i fältet.

Barnmorskevärlden

Fältet var förlossningsvården och/med barnmorskorna. En kontext som bar en tydlig vit/svensk, medelklass, hetero-femininitet. En väldigt lagom femininitet; diskret makeup, håret är fixat, men inte för mycket, inte för feminin, inte för exklusiv. Tonen sätts av barnmorskorna som är gifta med läkare och deras kafferumsdiskussioner om efterrätter, semestrar och golf och så barn naturligtvis.

Samtidigt pågick en rasifiering av vissa födande kvinnor genom vad jag uppfattade som koloniala diskurser när man försökte förstå och kategorisera: vissa icke-svenska kvinnor ansågs helt enkelt kunna föda barn, de hade ett mer naturligt förhållningssätt till förlossning och behövde och begärde mindre smärtlindring. Detta var en kategorisering som överensstämmer med rasifieringen i Sverige på det sätt som Katarina Mattsson (2001) har visat – långt borta, annan kultur, olika oss. En kulturell rasifiering som samspelar med rasifierade klasspraktiker (Acker 2006) där de som anses kunna föda barn tillhör de mest ekonomiskt marginaliserade grupperna i det svenska samhället och de som är mest utsatta för den (allt mer repressiva) välfärdsstaten och därmed är medgörliga. Somaliska och romska kvinnor i första rummet, tätt följt av kvinnor från Mellanöstern. Å andra sidan fanns det kvinnor som var *för* moderna, så moderna att de inte ansågs kunna föda ordentligt. Detta var de svenska medelklasskvinnorna, de som levde efter sin filofax, inte tog det lugnt innan förlossningen och som levde i villfarelsen att allt kan planeras. Det var de som sas skrika efter smärtlindring så fort de kom över tröskeln till förlossningen och som inte kroppsligt kunde jobba tillsammans med barnmorskan under förlossningen.

Förlossningssätt – om och hur vi hade fött barn – var något som i sammanhanget var ett enkelt sätt att börja prata och knyta an socialt. Vi började själva också snabbt reflektera över hur vi hade kategoriserats om vi varit födande kvinnor och kände dessa kategoriseringar in på våra kroppar. När samtalen gled in på detta så blev vi också, säkerligen, begripliggjorda av oss själva genom de kategorier som barnmorskorna rörde sig med i vardagen. Jag skulle definitivt varit den alltför moderna men också för gamla. Med mina då 40 år hade jag varit en inte så ovanlig förstföderska som satsat för mycket på karriären och som därmed föder barn för sent i barnmorskornas tycke. I mina och Dianas samtal föreställde vi oss att Diana skulle kunna uppfattas som något av en paradox. Hon hade ju fött flera barn, men inte genom kejsarsnitt, en praktik som barnmorskorna associerade med Latinamerika – en barnmorska påpekade exempelvis att i vissa länder i Latinamerika är kejsarsnittsfrekvensen över 50 procent. Invandrade från Latinamerika är också en grupp som delvis de-rasifierats och uppfattas som möjlig att placera i medelklassen. I och med att hon avvek från det derasifierade latinamerikanska är det möjligt att hon i barnmorskornas ögon blev lite mer invandrare än hon hade behövt vara.

Vad det gällde heteronormativiteten så var det synen på faderns obligatoriska närvaro vid förlossningen, den stund då familjen ansågs skapas, som fick mig att känna mig avvikande. Alla i personalen uttryckte en tolerans mot i princip vad som helst

när de gällde vilka som kunde vara med vid förlossningen, vad man vill ha för teer och vilken musik och ritualer man föredrog, förutom att man inte accepterade alltför många personer i förlossningsrummet. Kravet var också att alla önskemål om hur förlossningen skulle gå till och vem som skulle vara med i rummet skulle överges om det blev kris (läs kejsarsnitt), för då tog de medicinska rutinerna över. Men inget var riktigt bra om inte den blivande pappan var med. Han fick till och med vara med om det blev kris. Helst skulle det också vara en rimligt (svensk) jämlik man, något som inte ens alla svenskar nådde upp till och som en del de-rasifierade invandrare ansågs klara, inte minst de från forna Jugoslavien. Här föreställde jag mig själv i rollen som den födande kvinnan: vem skulle jag ta med mig? En kvinnlig partner som de skulle uppfattat som en vän? No questions asked verkade vara sättet att förhålla sig till en annan kvinna i förlossningsrummet som de inte tydligt kunde identifiera som mamma eller syster till den födande. Även här uttrycktes tolerans: vi accepterar lesbiska. Men så kom ett *men* – men vi har inte haft några på vår klinik.

Jag hade en påtaglig känsla av att vi hade felaktiga, skavande, svårplacerade kroppar under fältarbetet. Det kanske lättast tillgängliga sättet att förstå detta är genom att prata om olika märkta och omärkta femininiteter. Diana har en latinamerikansk kropp i termer av tal och utseende och en kropp som fött flera barn. Jag har en lesbisk eller kanske bara en icke-heterosexuell kropp i termer av frisyr och (ingen) makeup, en kropp som inte fött eller burit barn. Hur och om våra kroppar fött var ett givet samtalsämne under fältarbetet och detta överensstämde på ett stereotypt sätt med våra kroppar (detta var innan den nuvarande lesbiska babyboomen). Denna tolkning är baserad på vad jag uppfattade att barnmorskorna såg, hörde och ville veta på förlossningen– något som är länkat till vardagliga, snabba och självklara sätt att koda födande kvinnor. Min tolkning är säkert också grundad i den mångfald av erfarenheter som är inristade i mig, oupplösligt förenat med vilka vi är i världen.

Det lättaste verkade vara att ta fasta på våra omärkta positioner. Diana som heteromamma och medelklassakademiker; jag som svensk medelklassakademiker. I relation till det märkta var detta en försiktig balansakt. Det fanns inga samtal som avstannade så snabbt som de som fördes med mig och inleddes med ”har du barn?” – som var den obligatoriska frågan, och mitt svar som var – nej, i alla fall inga som jag själv fött/inte biologiska. Det var inte heller så att jag inbjöd till dessa samtal. Att betona den professionella sidan, att jag var forskare, var ett sätt att avleda personliga frågor innan de ens blev ställda. Det var ett sätt att undvika att komma ut, något som jag upplevde hade varit för personligt och störande i fältrelationerna. Att vara kvalitativ sociolog var också ett sätt att relatera till barnmorskorna som var forskningsintresserade; flera hade skrivit masteruppsatser eller på andra sätt kommit i kontakt med kvalitativa metoder.

När vi kom tillsammans blev det dock besvärligt att balansera. Att interpellera Diana som heterosexuell gjorde min tystnad om familj och partner hörbar. Att interpellera mig som vit/professionell skapade Diana än mer som invandrare och därmed omöjligen forskare. Genom att ta fasta på den enas omärkta position belystes den

andras märkta. Och på något sätt slutade detta med att ingen av oss riktigt kunde vara forskare när vi var tillsammans. Vi var också rätt på vissa sätt men som i kombinationer med det märkta blev fel eller obekvämt. Vi var seniora forskare, Diana var docent då, jag hade en doktorsgrad. Också genom ålder; vi var inte unga, 40 respektive 50. I detta var vi i paritet inte med barnmorskorna utan snarare med psykiatrikern/handledaren och läkarna. Inte minst läkarna talade till oss som rätt så jämlika men som annorlunda vetenskapare.

En ytterligare dimension var våra vetenskapliga/politiska identifikationer. Jag tror inte att det var så svårt att läsa oss som det vi var – vänster. Latinamerikaner bär fortfarande en migrationshistoria av motstånd mot militärdiktaturer med Sverige som solidariskt mottagarland. Vi var väl kända som feministiska/antirasistiska/queera sociologer/genusvetare, och förekom i sammanhang som offentligt intellektuella. Hur mycket av detta som var känt på sjukhuset är svårt att säga; det var få av dem vi träffade i fältet som rörde sig i de politiska och sociala kretsar vi rörde oss i utanför jobbet. Men vi alla; sjukhuset, kliniken, Diana och jag, vi rörde oss i en i svenska mått stor stad med både aktiva högerpopulistiska/xenofobiska partier och artikulerade vänster-, antirasistiska, queera rörelser. Det är en av städerna i Sverige med högst andel första och andra generationens invandrare samt med tydliga skiktningar av staden utefter rasifierade klasslinjer. Sjukhuset försökte i någon mån vara invandrarvänligt, något som dock mest omtalades i termer av att ”lära oss om deras kultur”, kulturmöten och tolerans. Här kanske det var så att vi förkroppsligade andra perspektiv genom att vi kom tillsammans och kom överens, vilket skapade en oroande allians i relief till de skillnader som var centrala i de klassificeringar som man på kliniken använde för att förstå patienterna, och som i en reflektion, även sig själva.

Observationer av handledningen

Med några veckors mellanrum hade förlossningsrädslegruppen handledning med en psykiatriker. Läkarna som var knutna till gruppen kom sällan, men någon kurator och sjukgymnast var där tillsammans med barnmorskorna. Det gick till på så sätt att barnmorskorna gjorde en kort sammanfattning av ett fall och därefter talade psykiatrikern och gav mycket starka tolkningar presenterade som ”så här är det” (utan att ha mött patienterna). I mina fältanteckningar skrev jag ”självsäker på gränsen till arrogant”. I efterhand har jag associerat till Bruno Latours ”Give me a laboratory and I will raise the world” (1983) – ge mig ett ord från patienten och jag kommer att ge dig patientens värld. Jag är fortfarande osäker på hur jag ska beskriva dessa sessioner. De var fruktansvärda, för oss, samtidigt som de verkade vara vanliga, ingå i det normala, för deltagarna.

Ett exempel utskrivet från mina (icke transkriberade och stödordsaktiga) fältanteckningar: En adopterad kvinna. Barnmorskan berättar att kvinnan först tänkte att

hennes mamma skulle vara med på förlossningen. Mannen är aggressiv och dricker. Hon berättar vidare att nu har kvinnan ändrat sig och stannar hos mannen, som också var med på mötet med barnmorskan. Mitt intryck är att alla i handledningsgruppen är nöjda och glada över detta. Barnmorskan fortsätter med att referera till att kvinnan sagt att hennes mamma ville vara med på förlossningen för att hon själv inte fött barn. Psykiatrikern säger att det är bra att mamman inte är där (barnmorskan inflikar att det tycker mannen också!) därför att patienten vill ge ett barn till modern som inte har något. Psykiatrikern förutspår också att modern skulle ha tagit över förlossningen på ett negativt sätt och fortsätter med att påstå att kvinnan idealiserade sin mamma innan mannen kom tillbaka. Tidigare hade barnmorskan sagt att patienten inte anknöt till fostret i magen; hon kände avsky när barnet sparkade. Nu känner patienten något positivt inför barnet och i gruppen ses detta som ett framsteg. Barnmorskan kallar det också för en fantasi när patienten säger att hon är rädd för att hon kommer att överge barnet hos (den drickande och hotfulla) mannen.

Situationen fångar inte minst den problematiska liminala position som kvinnor utan en tydlig etnisk tillhörighet fick. Det var ett ständigt återkommande fokus på gott moderskap och den obligatoriska heterosexualiteten – alltid och trots allt. I denna kraftfulla blandning av konsensus, common sense och auktoritär psykologi var vår närvaro oroande. Jag kände det som om att våra kroppar var som stora utropstecken som hängde mitt i rummet. Som om vi var rosa elefanter som ingen låtsades om, även om vi naturligtvis inte sa något. Jag vågade knappt andas. Jag kunde inte, titta på Diana. Det kändes som att minsta ryckning i ögonvrån hade avslöjat oss. Som om ifall vi öppnade våra munnar så skulle det som kom ut endast vara djupt kritiskt mot själva fundamenten i praktiken, till deras självbild, till förståelsen av patienterna.

Detta var upprivande för mig i rollen som etnograf. Det var svårt att skriva fältanteckningar – även när vi var tillåtna att skriva. Vid några tillfällen sa psykiatrikern nämligen explicit till oss att vi inte fick. Jag kunde inte, som jag borde som en god etnograf, sätta mig framför datorn när jag kom hem och transkribera fältanteckningarna. Mycket är helt enkelt förlorat. Ord och situationer är för evigt förvisade från mitt minne. Som berättelsen om den svarta våldsamma mannen, en av de situationer där psykiatrikern sa att vi inte fick anteckna. Nedan följer ett fragment av fältanteckningar från en av de preliminära texter Diana skrev om detta:

> Afterwards the psychiatrist inspired by the non-white background of the pregnant woman tells as a story, a pregnant woman has a dream where the aggressor is a black man. The psychiatrist says that the midwives should look for when something happens and for triangular conflicts. The woman seeing a video with black men provokes this triangular conflict and the conflict is linked to her sister's children hanging out with black men.

Diana skrev till mig som en kommentar i texten – *again I believe we where there [in the field] together and maybe we can "remember" more?* Men det kunde vi inte, i alla fall inte jag. Vissa sekvenser av fältarbetet var nästan som en dröm kan vara: när man

precis vaknar upp är intrycken så starka att man tror att de för alltid kommer att vara inristade i ens minne, men några timmar senare är det mesta borta. Jag tror jag fortfarande är i någon slags chock. Förvirrad, förlorad. Det kändes som vi ägnat oss åt någon form av förbjudet tjuvlyssnande: detta var inte menat för våra öron. Men det åt sig in i våra märkta kroppar. Jag försöker fortfarande intala mig själv att detta inte är privat; min roll är inte att hålla tyst, detta är den svenska offentliga sjukvården där kritisk granskning måste få finnas, ska finnas.

I rummet där handledningen ägde rum, med oss som iakttagare, hade jag våra icke-normativa familjer och gemenskaper ständigt närvarande. Jag bar dessa erfarenheter på min kropp. Jag har känt statens blickar på våra barn, tänkt att det finns en risk att socialen ska komma. Vi bar sedimenterade minnen av konfrontationer med föreställningar om riktiga familjer som de icke-riktiga föräldrar vi uppfattades vara. Vad skulle de ha sagt om oss om vi var patienter? Två personer med olika icke-traditionella familjekonstellationer som utmanar föreställningar om den heteronormativa och vita, svenska kärnfamiljen. Men vi kunde inte yppa något av detta eller yppade inte något av detta till dem, och ibland inte ens för oss själva eller till varandra. Inpräntat fanns förställningen om att det inte är etnografens roll att säga något och jag hade med all säkerhet inte kunnat omvandla mina intryck och reaktioner till etnografiska frågor.

Rätt så snart var vi utkastade ur fältet. Diana kom ensam till en handledningssession och blev inte insläppt av psykiatrikern. Vi beslutade oss för att inte följa upp detta utan istället koncentrera oss på intervjuerna med de förlossningsrädda kvinnorna. Paradoxalt nog var det kvinnorna vi inte fick tillgång till då sjukvården som institution kunde agera gränsvakt. Trots upprepade löften om namn och adresser och en godkänd etikansökan fick vi aldrig några kontaktuppgifter. Vi höll på i månader. E-mails, telefonsamtal, möten.

Var lämnade detta oss? Utan intervjuer som projektet skulle baseras på – och mig utan förmåga att skriva. Jag förväntade mig inte detta, jag var oförberedd. Men om jag kände att materialet var för svagt för att säga något om förlossningsrädsla så kändes det helt otillräckligt för att säga något om rasismen och heteronormativiteten i fältet. Det var på många sätt så överväldigande. I metodkapitlet i sin avhandling om den nicaraguanska revolutionen skriver Diana, utifrån fältarbete i en barrio i Managua, "fieldwork in the neighborhood destroyed my own myths on revolutions" (1995, s. 44). Detta var ytterligare en förödd myt – denna gång om den goda kvinnoidentifierade barnmorskan. Inom ramen för en relativt generös och solidarisk välfärdsstat ska tilläggas. Istället fann vi en praktik där professionsgränser och kategoriseringar av de födande kvinnorna frakturerade gruppen kvinnor på obehagliga sätt.

Spöken, kroppar och skam

Några avslutande reflektioner. Projektet har spöken – de för oss onåbara och för den obstetriska praktiken obegripliga förlossningsrädda kvinnorna. Det finns en stark känsla av identifikation med föreställda patienter i mina upplevelser av fältet; tanken på att det som personalen gör nu, det de diskuterar nu, det kunde varit mig det gällde, det kunde varit personer jag känner, människor jag identifierar mig med. Men i och med att dessa röster inte finns i materialet så kan jag inte låta dem tala genom sina erfarenheter. Dessa frånvarande röster gör att jag får en känsla av att fastna i mig själv. Jag tror resurser och förmåga till identifikation, dialog, samtal och delande av perspektiv är viktigt i skrivande av etnografier. Detta innebär att använda mig själv, andras texter och andras röster. Men här kan jag inte göra något etnografiskt av min identifikation med dem som inte gavs någon röst.

Varför detta starka motstånd mot att sätt oss i kontakt med patienterna? Vad var det för fantasi om vad kvinnorna skulle berätta för oss och om vilken kunskap vi skulle kunna skapa utifrån dessa berättelser? Att de kanske ville ha kvinnorna som studieobjekt för sig själva – förlossningsrädsla är ett ämne som obstetriker, barnmorskor och psykiatriker/psykologer forskar om – är en otillräcklig förklaring till det aktiva undanhållandet av det som de hade lovat oss gång efter annan. Var det då vår blick på deras praktik som skapade motståndet? Var de verkligen så omedvetna och sedan delvis medvetna om att det var, också, dem vi studerade? Kanske. De kan för det mesta studera patienter utan att problematisera sin egen praktik.

Jag känner mig intvingad i en kropp i mitt vetenskapande. Detta handlar om mig, min kropp, min familj, min historia. Jag står på spel, jag är exponerad. Jag känner mig sårbar. Jag påstår saker som som inte är möjliga utan att de går genom och via min kropp som har levt som lesbisk, svensk/vit, medelklass, styvmamma, forskare. Gränsen mot att vara för personlig går inte att dra. Men ändå är jag en dotter till efterföljarvetenskapen: jag vill hävda passionerat och övertygat. Men efter detta fallerade fältarbete så vet jag väldigt lite, i alla fall på det sättet som jag är van att veta som etnograf. Jag har inte tillräckligt många, eller inga, bra citat. Jag har inte fångat etnografiskt tillräckligt mycket av det som jag hävdar. Samtidigt så vill jag starkt hävda att jag vet, och har förkroppsligat, men inom ramen för en etnografi för mycket länkad till mig själv och därmed lätt att avfärda som spekulation eller känslor. Något det också är.

Den starkast kvarvarande känslan är dock skam. Det blev obehagligt tydligt att ett bra sätt att etablera relationer på fältet var att gå genom mina omärkta positioner. Det är svårt att erkänna hur obehagliga dessa erfarenheter var och hur mycket jag svek den jag är och vill vara för att vara forskare i fältet och för att få data. Och hur rädd jag var och hur jag skämdes för att jag då var säker i min medelklassposition, mycket säkrare än jag varit bara 5-10 år tidigare som student, nyutkommen lesbisk och nybliven styvmamma till ett minderårigt barn. När vi gjorde fältarbetet var barnen i princip vuxna och de har klarat sig OK. Vi var etablerade akademiker med

externa forskningsmedel. Kanske skadades också min yrkesstolthet av detta misslyckade fältarbete. Som etnografer ska vi kunna förhandla access, skapa bra fältrelationer, få folk att lita på oss, ta med oss hem tjockt med data – sida upp och sida ner av fältanteckningar och transkriberade intervjuer.

Oförmåga att skriva är skamfullt i akademin. Den döljs, den pratas det inte öppet om. Den görs individuell och uttalas bakom ryggen – hen kan inte skriva! Det är genom att skriva saker som kan publiceras som vi existerar, som vi blir sedda, framgångsrika, räknade. Det finns enligt mig en analytisk tystnad kring varför det är svårt att skriva, eller varför det är svårare ibland, så svårt att det inte blir något även om de flesta av oss har ett antal ofärdiga utkast och fragment utspridda på diverse dokument på datorn. Om misslyckade fältarbeten finns det inte mycket skrivet även om jag tror att alla etnografer har varit med om det delvis eller helt. När jag skriver detta förstår jag trots allt lite bättre varför det har varit så svårt att skriva; att hitta en röst, att hitta ett förhållningssätt, någon plats att skriva ifrån. Detta är en text som inte kunde bli en analys av ett material som redovisar fynd. Jag har tidigare försökt göra det till en metod(ologisk) text men det har inte heller fungerat. Det har varit en text 'out of place'. Men det känns som om denna korta text nu har fått något slags hem i denna vänbok, en hemhörighet som också ställer frågor om vilka texter som har en plats i akademiska publiceringspraktiker.

Naturligtvis vävs forskningsmässiga och analytiska tystnader ihop med personliga, som i sin tur vävs ihop med samhälleliga och kulturella. Fältarbetet konfronterade mig med att stå utanför det biologiska moderskapet, något som jag än i dag inte riktigt vet hur jag ska artikulera eller förstå i de produktiva och belysande glidningar som feministisk forskning ofta har mellan det personliga och det politiska, mellan den individuella biografin och samhälleliga skeenden.

Referenser

Acker, J. (2006). *Class Questions: Feminist Answers.* Lanham Rowman & Littlefield.

Haraway, D. J. (1991). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspectives. I D. Haraway (red.), *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature* (s. 183-201). New York: Routledge.

Latour, B. (1983). Give me a Laboratory and I will Raise the World. I K. Knorr Cetina & M. Mulkay (red.), *Science Observed: Perspectives on the Social Studies of Science* (pp. 141-170). London: Sage.

Mattsson, K. (2001). *(O)likhetens geografier: marknaden, forskningen och de Andra*. Uppsala: Uppsala universitet.

Moi, T. (1997). Vad är en kvinna? Kön och genus i feminstisk teori. *Res Publica* (35/36), 71-158.

Mulinari, D. (1995). *Motherwork and Politics in Revolutionary Nicaragua*. Lund: Bokbox förlag.

Mulinari, D. (2010). Postcolonial Encounters: Migrant Women and Swedish Midwives. I J. Fink & Å. Lundqvist (red.), *Changing Relations of Welfare: Family, Gender and Migration in Britain and Scandinavia* (s. 155-177). Farnham: Ashgate.

Mulinari, D. (2011). Impossible Demands in Search for a Normal Birth. I S. Fahlgren, A. Johansson & D. Mulinari (red.), *Normalization And "Outsiderhood": Feminist Readings of a Neoliberal Welfare State* (s. 17-27): Bentham Science Publishers.

Mulinari, D. (2012). Birth Work : Suffering Rituals in Late Modernity. A Case Study from a Swedish Birth-Clinic. I L. F. Käll (red.), *Dimensions of Pain: Humanities and Social Science Perspectives* (s. 117-132): Routledge.

Kerstin Sandell är docent vid Genusvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Hon rör sig inom fältet feministiska teknovetenskapliga studier och har främst forskat om medicinsk praktik och i detta utforskat gränserna mellan det normala och det patologiska. Hon är intresserad av feministiska vetenskapsteoretiska resonemang och av att förstå (re)produktion av orättvisa.

Chia-Ling Yang

Från att möta skillnad till andragörandeprocesser: forskarens position och forskningsprocessen

Med inspiration från feministiska metodologiska diskussioner om kunskapsproduktionens politik och om relationen mellan forskare och de/n/t beforskade, syftar detta kapitel till att diskutera hur forskarens positionering påverkar forskningsprocessen och forskningsresultaten. Kapitlet baseras på min doktorsavhandling (Yang 2000) och materialet samlades in mellan 2004 och 2005 på en feministisk institution för vuxenutbildning i Sverige, det så kallade Kvinnorummet.[1]

Feministiska forskare har granskat hur forskares egna positioneringar inverkar på kunskapsproduktionen. Till exempel har Diana Mulinari (1995; 2005), genom att skriva fram en forskningsbiografi, reflekterat över sin relation till forskningssubjekten. I ett forskningsprojekt med kvinnor i den latinamerikanska diasporan i Sverige, reflekterar Mulinari över spänningen mellan närhet och distans mellan henne och forskningssubjekten, samt över vad som sägs i intervjusituationen och vad som tystats. På ett liknande sätt som Mulinari, kände också jag en närhet med forskningssubjekten i min studie. När jag genomförde fältarbetet på Kvinnorummet var jag en forskare som studerade svenska som utländsk student från ett icke-europeiskt land. Erfarenheten som icke-vit kvinna som lärde sig svenska på en institution för vuxenutbildning gjorde mig å ena sidan lik de studenter med invandrarbakgrund som jag studerade med. Men erfarenheterna från mitt deltagande i Taiwans kvinnorörelser och som feminist med fokus på jämställdhetsutbildning gjorde mig å andra sidan mer lik lärarna och de studenter som identifierade sig själva som feminister. En sådan

1 Vissa lärare beskrev skolan med orden “ett eget rum, inte ett extra rum” (Rönnblom 2002). Inspirerad av den beskrivningen valde jag att kalla skolan ”Kvinnorummet”. Jag uppger inte skolans riktiga namn och hänvisar inte heller till Kvinnorummets hemsida, framförallt för att behålla ett visst mått av anonymitet. Men det är givetvis svårt att säkra full anonymitet då skolan är en av få institutioner för vuxenutbildning i Sverige som endast är öppen för kvinnor.

närhet mellan mig som forskare och forskningssubjekten påverkade både vår interaktion i fältet och de forskningsresultat jag producerade längre fram i processen.

Med utgångspunkt i diskussionerna om forskares positioneringar och situerad kunskapsproduktion ska jag här utforska hur en forskares förändrade position och förändrade världsbild påverkar forskningsfrågorna och det teoretiska ramverket under själva forskningsprocessen.

Första mötet mellan "olika" kvinnor

Jag deltog i Kvinnorummets första stormöte under höstterminen 2004. På en whiteboard skrev en lärare, Harriet,[2] "Välkomna alla kvinnor" och bjöd därefter in studenterna att gå fram och skriva samma mening på sina modersmål. Jag blev rörd av stämningen på skolan, och det verkade som att de flesta av studenterna delade min förtjusning när våra många språk lovprisade skillnaderna bland oss. En annan lärare, Birgitta, beskrev senare skolan genom att använda Audre Lordes ord "It was a while before we came to realize that our place was the very house of difference, rather than the security of any one particular difference" (Lorde 1984, citerad av lärare).

Mitt forskningssubjekt – Kvinnorummet – är en institution för vuxenutbildning i Sverige. Den är feministiskt orienterad och endast öppen för kvinnor. Skolans grundare bestämde från början att mer än hälften av skolans studenter skulle ha migrantbakgrund. En anledning till detta beslut var, enligt en av skolans feministiska lärare, "för att möta skillnader mellan kvinnor". "Att möta skillnader" var också titeln på det forskningsförslag som jag presenterade för hela skolans personalgrupp innan de tillät mig att genomföra mitt forskningsprojekt på skolan.

Icke desto mindre blev min förståelse av skillnad som variationer mellan fixa enhetliga kulturella eller etniska grupper senare utmanad. Därmed kom mitt forskningsfokus också att skifta från "hur olika kvinnor möts" och "hur studenter och lärare på skolan hanterar skillnader mellan kvinnor" till "hur skillnad förhandlas, utmanas och/eller (re)produceras i vardaglig interaktion, särskilt i den feministiska undervisningens diskurser och praktiker". I det följande ska jag koppla förändringen i forskningfrågorna till min egen förändrade position.

Förändrade positioner, nya teoretiska insikter

> The privilege of the dominant group is the privilege of the absence of difference (Mulinari 1995 s. 37).

2 Alla namn på studenter och lärare är anonymiserade.

I feministiska debatter i Väst, har "kvinna" som kategori och fokus på ett delat kvinnoförtryck i ett patriarkalt samhälle kritiserats som uttryck för ett vitt, medelklass och heterocentrerat perspektiv. På ett liknande sätt har feminister tillhörande Taiwans ursprungsbefolkningar utmanat kvinnorörelsens Han-centrism (Han är den dominerande etniska gruppen i Taiwan) samt medelklass- och storstadscentrerade agenda. Som heterosexuell feminist från den etniska majoriteten i Taiwan, har jag alltså erfarenhet av det privilegium det innebär att inte vara bärare av skillnad – och av att kunna hantera kritik från feminister i andra positioner som ett "problem" som ligger utanför mig och som jag inte vetat hur jag ska hantera.

Privilegiet av "frånvaron av skillnad" försvann när jag åkte utomlands för att studera. Att bo i Storbritannien och Sverige gjorde mig mer uppmärksam på min "ickevithet" och jag fick uppleva känslan av att placeras i en marginaliserad position. Jag blev medveten om de obalanserade maktrelationerna i feministisk kunskap. Medan jag förväntades känna till Västs historia och teori kunde forskare i Väst tryggt förbli okunniga om kvinnors villkor i Tredje världen och om Tredje världen-feminismer. Än värre, i lektionssalen på Women Studies i Storbritannien, hamnade studenter från Asien i fokus när praktiken kring fotbindning särskilt pekades ut under diskussionen om kvinnoförtryck. Plötsligt förstod jag fullt ut kritiken från Svarta och postkoloniala feminister[3] då deras kritik av rasismen inom feminismen direkt relaterade till min erfarenhet av att konstrueras som den Andra med "barbariska patriarkala traditioner" i det feministiska undervisningsrummet. Jag blev medlem i den grupp som dömdes ut som bärare av "skillnad", och därmed var skillnad inte längre något som befann sig utanför mig. "Skillnad" var inte längre något jag distanserat kunde förhålla mig till som "komplicerat".

Dessa förkroppsligade erfarenheter tillät mig att få syn på och reflektera över luckor och tystnader i vissa feministiska diskussioner och forskningsprojekt, som uteslöt feminismer med utgångspunkt i marginalen och intersektionerna av ras/etnicitet, genus och sexualitet. Dessa erfarenheter hjälpte mig också att återigen läsa de postkoloniala bidragen, som slutligen kom att utgöra den teoretiska utgångspunkten för mitt projekt (att undersöka hur skillnad konstrueras i mångfacetterade och överlappande sociala relationer). I det följande ska jag visa hur den ständigt pågående dialogen mellan teori och erfarenheter från fältarbetet utmanade min världsbild och mina teoretiska perspektiv.

Förändrad världsbild i och efter fältarbetet

Det skifte jag genomgick vad gäller perspektiv och världsbilder började under fältarbetet men fortsatte även efter detta avslutats. Jag reste till Sverige 2003 med en frivil-

3 Så som Alexander och Mohanty (1997/2001); Carby (1982); Collins (1990/2000); Narayan (1997).

ligorganisation som hette *Taiwan Gender Equity Education Association*. Vår studieresa gick till *Myndigheten för skolutveckling* som presenterade ett utbildningsprojekt utformat för att ”stödja utsatta flickor från patriarkala familjer”, som ett svar på mordet på Fadime Sahindal 2002 (för diskussioner kring denna policy se även Keskinen 2009, s. 260). När vi sedan besökte Kvinnorummet ställde vi frågor ”om migrantstudenter hamnade i konflikter med sina familjer efter att ha gått på den feministiska skolan”. Jag uppfattade inget problem med att sådana policies eller våra frågor offerförklarade kvinnor med invandrarbakgrund och förutsatte att migrantfamiljer var ”patriarkala” och ”konservativa”. Det var genom en närläsning av svensk feministisk debatt som jag förstod hur vissa genusfrågor, såsom vissa typer av våld mot kvinnor, har rasifierats och att jämställdhet mellan könen blivit en skillnadsskapande markör (Bredström 2003; de los Reyes et al. 2002; de los Reyes, Molina och Mulinari 2003).

Dessutom, när några lärare distanserade sig själva från konstruktioner av ett överlägset ”vi svenskar”, och en del studenter argumenterade emot (”*talked back*”) stigmatiseringen av migranter i den breda samhällsdebatten, blev jag medveten om hur dessa kvinnor agerade emot de binära uppdelningarna mellan tradition/modernitet och vi/dem. Ett exempel kan hämtas från en diskussion mellan elever och Nadia, som var lärare i svenska som andraspråk. Nadia hade nyligen lärt eleverna det nya ordet ”arrangerat äktenskap” efter att de tittat på tv-serien *Fru Marianne*:

> Nancy: I det svenska samhället kan föräldrar inte tvinga sina döttrar att gifta sig med någon.
>
> Muna: Media använder detta för att illustrera hur migrantflickor tvingas gifta sig av sina föräldrar, och jag gillar inte sådana illustrationer.
>
> Rahma: Fanns det arrangerade äktenskap i det svenska samhället förr?
>
> Nadia: Ja.
>
> Rahma: Varför blir då svenskar så chockade när de hör om arrangerade äktenskap bland muslimer eller i andra länder?
>
> Nadia: Kanske är de okunniga om sin egen historia och tänker “vi svenskar är mer ‘moderna.’”

Valet av undervisningsmaterial visar Nadias intention att utmana hur begreppen arrangerat äktenskap och tvångsäktenskap länkas till migranter. Det gör hon genom att undersöka vilka former dessa fenomen uttryckts i Sverige tidigare i historien.[4] På så sätt dekonstruerar Nadia bilden av en överlägsen ”svenskhet” och polariseringen mellan ”oss” och ”dem”.

4 Även om detta skapar en risk att dessa fenomen ses som enbart tillhörande en feodal och avslutad historia, så som i den norska debatten (se Razack 2008, s. 115).

En del av lärarnas klassrumspraktiker på Kvinnorummet ger studenterna möjlighet att gå in i dialoger inom studentgruppen. I den processen, blir inte läraren den enda som för in en kritisk förståelse för hur genusfrågor diskuteras i det svenska samhället. En del studenter kan också argumentera emot (”*talk back*”) den bild av den Andra som samhället lägger på dem och börjar avfärda internaliseringen av sådana diskurser bland dem själva.

Vid andra tillfällen krockade innehållet i intervjuerna med lärare och migrantstudenter med mina förutfattande meningar om ”generationsproblem i migrantfamiljer när barnen blir ’svenska’” eller ”homofobi bland migrantstudenter”.

Till exempel i intervjun med Nadia så nämnde jag en smågruppsdiskussion i klassrummet efter vi sett på *Fucking Åmål*, en svensk film om ett par unga kvinnor i en småstad som förälskar sig i varandra.

> Chialing: När olika kulturer möts, finns det några konflikter? Till exempel när vi diskuterade *Fucking Åmål*, så diskuterade vi om de två lesbiska tjejerna. Men det fanns några som tror mycket på Koranen och de accepterade inte lesbiska. Det fanns någon som sa att om hennes son är bög, dödar hon honom. Vad tycker du om sådana konflikter?
>
> Nadia: Konflikten är kanske bara mer extrem, mer uttalad, men det finns svenskar som tycker så också. [...] Som lärare får man inte vara rädd för de situationer som uppstår, utan man måste våga ta de jobbiga sakerna. Sedan kan det bli stora problem när folk inte respekterar andra som personer med ett grundläggande värde. Om någon tappat respekt för andra och säger att det är ok att människor dör eller dödas så kan det vara väldigt svårt. Men…och det kan bli extremt och risken finns att det skapas rasism eller att det förstärker fördomar om invandrare. Men det är precis det som är min uppgift, att visa att invandrare inte är en kategori, att invandrare har en massa olika kulturer, är en massa olika individer, precis som svenskar. Så egentligen ser jag det inte som ett särskilt problem i den här studentgruppen, det är bara det att de är mer uttalade. Och kanske en svensk vet vad man får tycka eller inte får tycka och kanske inte säger det. Så en svensk känner på sig att idag kan man inte säga att de homosexuella förtjänar att dö. Men en invandrare vet inte att det inte går att säga. Då blir det en snabbare process.

I den här intervjun deltog jag som forskare på ett problematiskt sätt i att konstruera religiösa migranter som homofoba. I motsats till de ”kulturella konflikter” som jag förutsatte, illustrerade Nadia tydligt att motsvarande homfoba attityder återfinns bland ”oss” och hos ”dem”. Enligt Nadia är den enda skillnaden mellan de två grupperna att svenskar vet vad man kan säga inom ramarna för ”politisk korrekthet”, medan migranterna kanske inte känner till dessa ramar för vad som är accepterat i samtalet. Hon ville lägga fokus på skillnader inom ”grupperna” och försökte dekonstruera kategorierna ”invandrare” och ”svenskar” i undervisningsprocessen.

I de två olika exemplen ovan kritiserar kvinnorna, i enlighet med svenska postkoloniala forskare (Knocke 1991; Ålund and Schierup 1991) den “felaktiga problemformulering” som placerar olika samhällsproblem som orsakade av eller tillhörande den Andra i det svenska samhället. Dessa erfarenheter från fältet fick mig att ytter-

ligare fundera över min ingång till Sverige som ”ett jämställt land” och över hur en sådan bild har knutits till idéer om svenskhet och svensk identitet.

Några sammanfattande ord

Den förändrade världsbild och de förändrade teoretiska perspektiv jag genomgick under forskningsprocessen grundade sig inte i min på förhand givna identitet som forskare från Tredje Världen, utan i mina reflektioner över samverkan mellan denna Tredje Världen-identitet och mina erfarenheter från länder i Väst. Jag tror inte att rollen som forskare från Tredje Världen ger mig en privilegierad position, eller automatiskt räddar mig från etnocentrism. Därför måste jag aktivt förhålla mig till antropologins och andra discipliners rasistiska och etnocentriska arv och reflektera över problematiken i vissa etnocentriska antaganden som tenderar vara antropologiska utgångspunkter (Moore 1988, s. 5-10).

Precis som Mulinari gjort i sina reflektioner över forskarens biografi och position i forskningsprocessen, försöker jag reflektera över hur den förändring jag genomgick i min syn på skillnad, som något utanför mig, avspeglades i min studie i form av förändrade forskningsfrågor och förändrade teoretiska perspektiv. Som jag beskriver ovan kom mina vardagliga erfarenheter av att studera utomlands att konfronteras med en form av diskriminering som jag inte hade utsatts för som tillhörande den etniska majoritetsgruppen i mitt eget land. Erfarenheterna av diskriminering möjliggjorde en omläsning av feministiska postkoloniala teorier och fick mig att ompröva mina tidigare antaganden kring skillnad som något statiskt.

Med andra ord, jag skulle vilja betona vikten av pågående dialog mellan forskningsfrågor, forskningsmaterial och litteraturen i forskningsprocessen. Jag kom att omformulera forskningsfrågorna kring skillnad under sampelet i fältet och min läsning av svensk postkolonial teori.

Att reflektera över rasism i feministisk forskning är en svår uppgift och en ständigt pågående aspekt av forskningsprocessen. Jag påbörjade en process av ”av-lärande” (på engelska: *unlearning*, ö.a.) i förhållande till min egen skolning i väst-feminism och utvecklade en ny vinkel för att ompröva de i feministisk teori centrala begreppen patriarkat och familj, och jag tittade på konstruktionen av skillnad i Kvinnorummet. Collins (1991) föreslår att svarta kvinnliga intellektuella kan använda sig av sin marginaliserade position som ”outsider within” för att skriva fram en svart feministisk ståndpunkt kring självet, familjen och samhället. Om jag kopplar detta till min roll som forskare från Tredje Världen, så innebar den att jag hamnade i en position som ”outsider” inom akademin i väst som gjorde och gör det möjligt för mig att reflektera över vad som saknas i den första världens feministiska forskning.

Icke desto mindre är det ovanligt att forskare synliggör denna ständiga dialog mellan forskningsfokus, teoretiskt ramverk, kritisk läsning och samspel och relationer i

fältet. Forskarens känslor och förändrade ståndpunkter redovisas möjligtvis i separata texter (till exempel Barley 1983; Malinowski 1967) men förblir oftast outtalade i kunskapsproduktionen. I motsats till en sådan antropologisk tradition (och, skulle jag vilja tillägga, även i andra discipliners traditioner) försöker jag analysera mig själv *i* texten, reflektera över min roll som icke-vit forskare men med en ibland ”kolonial syn” på kvinnor från Tredje Världen (Narayan 1997) och se hur min forskarroll bidrar till produktionen av vissa representationer av migranter genom annangörandeprocesser. Detta betyder att närheten mellan mig och forskningssubjekten inte i sig är en garanti för en bättre förståelse av migranters situation i Sverige eller feministisk undervisning på Kvinnorummet.

Det finns alltid en spänning mellan närhet och avstånd i feministisk forskning, då forskarna försöker skapa en “egalitarian research process characterized by authenticity, reciprocity, and intersubjectivity between the researcher and her ‘subjects’” (Stacey 1991, s. 112). Trots mina feministiska mål, kommer min analys oundvikligen att objektifiera de beforskade subjekten, oavsett hur mycket jag erkänner deras egna aktörskap.

I den här artikeln har jag fokuserat den självskapade distansering som jag tagit på mig, forskarens roll i hela forskningsprocessen. Med andra ord, inte bara de beforskade subjekten är under luppen, utan också jag själv, forskaren har blivit studiens objekt under skrivprocessen. Jag tar en närmare titt på mig själv och undersöker den roll jag spelar i andragörandeprocesser så väl som hur min förändrade syn på skillnad påverkar kunskapsproduktionen om hur skillnad kan förstås.

Jag inser att jag som forskare har en privilegierad position – vilket betyder att jag kan överskrida gränser i den meningen att jag kan inta olika positioner i förhållande till de samtal jag har med forskningspersonerna. Ibland intar jag en position att lära mig av den kunskap som forskningssubjekten delar med sig av medan jag vid andra tillfällen tar ett steg bakåt och analyserar deras kunskap inom ramarna för en bredare social och diskursiv kontext. Andra gånger intar jag ytterligare en annan position i förhållande till samtalet, och analyserar samspelet dem emellan eller mellan mig och dem. Medan jag har denna form av rörlighet och möjlighet att inta olika positioner och förskjuta mina perspektiv, är forskningssubjekten fixerade i sin position. Den obalansen i maktrelationen mellan den beforskade och forskare behöver teoretiseras för att ytterligare bidra till feministiska metodologiska diskussioner.

Översättning Maja Sager

Referenser

Alexander, M. Jacqui & Chandra Talpade Mohanty (1997/2001) Genealogies, legacies, movements, i Kum-Kum Bhavnani (red.) *Feminism and "race"*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Barley, Nigel (1983) *The innocent anthropologist: notes from a mud hut*, Long Grove: Waveland Press.

Bredström, Anna (2003) Gendered racism and the production of cultural difference: media representations and identity work among "immigrant youth" in contemporary Sweden, *Nordic Journal of Women's Studies, 2*(11): 78-88.

Carby, Hazel. V. (1982) White women listen! Black feminism and the boundaries of sisterhood, i Centre for Contemporary Cultural Studies (red.) *The empire strikes back: race and racism in 70s Britain*, Birmingham: University of Birmingham.

Collins, Patricia Hill (1991) Learning from the outsider within: the sociological significance of black feminist thought, i Margaret Fonow & Judith A. Cook (red.) *Beyond methodology: feminist scholarship as lived research*, Indiana: Indiana University Press.

Collins, Patricia Hill (1990/2000) *Black feminist thought*, New York: Routledge.

de los Reyes, Paulina, Susanne Johansson, Wuokko Knocke, Irene Molina & Diana Mulinari (2002). Våldet mot kvinnor är problemet. *Aftonbladet*, 2003-3-15.

de los Reyes, Paulina, Irene Molina & Diana Mulinari (red.) (2003) *Maktens (o)lika förkädnader*, Stockholm: Atlas.

Keskinen, Suvi (2009) "Honour-related violence" and Nordic nation-building, i Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sari Irni & Diana Mulinari (red.) *Complying with colonialism. Gender, race and ethnicity in the Nordic region*, Surrey & Burlington: Ashgate.

Knocke, Wuokko (1991) Women immigrants: what is the "problem"? *Economic and Industrial Democracy, 12*(4): 469-486.

Lorde, Audre (1984) *Sister outsider: essays and speeches*, New York: Crossing Press.

Malinowski, Bronislaw (1967) *A diary in the strict sense of the term,* London: Routledge.

Moore, Henrietta L. (1988) *Feminism and anthropology*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Mulinari, Diana (1995) *Motherwork and politics in revolutionary Nicaragua*, Malmö: Bokbox Förlag.

Mulinari, Diana (2005) Forskarens biografi och situerad kunskapsproduktion, i Åsa Lundqvist, Karen Davies & Diana Mulinari (red.) *Att utmana vetandets gränser*, Malmö: Liber.

Narayan, Uma (1997) *Dislocating cultures: identities, traditions and Third World feminism*, New York and London: Routledge.

Razack, Sherene H. (2008) *Casting out: the eviction of Muslims from Western law and politics*, Toronto: University of Toronto Press.

Rönnblom, Malin (2002) *Ett eget rum? Kvinnors organisering möter etablerad politik,* Umeå: Statsvetenskap Institutionen, Umeå Universitet.

Stacey, Judith (1991) Can there be a feminist ethnography? i Sherna Berger Gluck & Daphne Patai (red.), *Women's words: the feminist practice of oral history*, New York: Routledge.

Yang, Chia-Ling (2010) *Othering processes in feminist teaching*, Lund: Department of Sociology, Lund University.

Ålund, Alexandra & Carl-Ulrik Schierup (1991) *Paradoxes of multiculturalism: essays on Swedish society*, Aldershot: Avebury.

Chia-Ling Yang är forskarassistent vid Graduate Institute of Gender Equity Education, National Kaohsiung Normal University, Taiwan. Hon disputerade 2010 vid Lunds universitet med avhandlingen *Othering processes in feminist teaching: a case study of an adult educational institution* (Lunds Universitet, 2010). Hennes huvudsakliga forskningsintressen är genus och välfärdspolitik, intersektioner av genus och etnicitet, postkolonial feminism, feministisk etnografi, genus och utbildning.

Publikationer
Diana Mulinari

Böcker

Mulinari, Diana (1995). *Motherwork and politics in revolutionary Nicaragua: "Huellas de Dolor y Esperanza"*. Lund: Bokbox förlag.

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2004). *Den nya svenska arbetarklassen: rasifierade arbetares kamp inom facket*. Umeå: Borea.

De los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005). *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlikhetens landskap.* Malmö: Liber.

Nora Räthzel, Diana Mulinari & Aina Tollefsen (UP) *Transnational Corporations from the standpoint of workers*. Palgrave/Macmillan

Antologier: redaktörskap

Lundqvist, Åsa, Mulinari, Diana & Davies, Karen (red.) (1997). *Sociologisk kvinnoforskning*. Lund: Studentlitteratur

Goodman, Sara & Mulinari, Diana (red.) (1999). *Feminist interventions in discourses on gender and development: some Swedish contributions*. Lund: Department of Sociology, Lund University

De los Reyes, Paulina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (red.) (2002). *Maktens (o)lika förklädnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*. Stockholm: Atlas (flera upplagor)

Mulinari, Diana, Sandell, Kerstin & Schömer, Eva (red.) (2003). *Mer än bara kvinnor och män: feministiska perspektiv på genus*. Lund: Studentlitteratur

Lundqvist, Åsa, Davies, Karen & Mulinari, Diana (red.) (2005). *Att utmana vetandets gränser*. Malmö: Liber

Mulinari, Diana & Räthzel, Nora (red.) (2006). *Bortom etnicitet: festskrift till Aleksandra Ålund*. Umeå: Borea

Sandell, Kerstin & Mulinari, Diana (red.) (2006). *Feministiska interventioner: berättelser om och från en annan värld*. Stockholm: Atlas akademi

Mulinari, Diana, Touri, Salla, Keskinen, Suvi & Irni, Sari (2009) *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region* Aldershot: Ashgate

Fahlgren, Siv, Johansson, Anders & Mulinari, Diana (red.) (2011). *Normalization and "outsiderhood": feminist readings of a neoliberal welfare state*. Hilversum: Bentham Science

Listerborn, Carina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (red.) (2011). *Våldets topografier: betraktelser över makt och motstånd*. Stockholm: Atlas

Artiklar

Mulinari, Diana (1991). Tredje världens kvinnor: det andra ”andra könet”. Häften för kritiska studier. 24:4, s. 51-59

Mulinari, Diana (1992). Politikens förkönsligande: kvinnor och revolution i Nicaragua. *Zenit (Lund)*. 1992:1, s. 24-35

Mulinari, Diana (1995). Maria en motsägelsefull symbol för Latinamerikas feminister. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. 16:1, s. 48-58

Mulinari, Diana & Sandell, Kerstin (1999). Exploring the notion of experience in feminist thought. *Acta sociologica*. 42:4, s. 287-297

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (1996). Att rehabiliteras till arbetslöshet. *Zenit,* 132-133 (2-3), s. 52-64.

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2005). ’Black skull’ consciousness: the new Swedish working class, *Race & Class*, 46 (3), s. 55,

Mulinari, Diana & Räthzel, Nora (2007). Politicizing biographies: the forming of transnational subjectivities as insiders outside. *Feminist review*. 86 (1), s. 89-112

Mulinari, Diana (2008). Gendered Spaces: Women of Latin American Origin in Sweden, *Finnish Journal Of Ethnicity & Migration*, 3 (3), s. 4-12,

Rätzhel, Nora, Mulinari, Diana, Tollefsen, Aina & Molina, Irene (2008). Unvollendete Transformationen: Widerstreitende Zugehörigkeiten, aufbrechende Geschlechterverhältnisse, Stadt-Land-Beziehungen. Arbeitsalltag in einem europäischen transnationalen Unternehmen in Mexiko. *Forum Kritische Psychologie.* 52, s. 29-51

Mulinari, Diana & Sandell, Kerstin (2009). A Feminist Re-reading of Theories of Late Modernity: Beck, Giddens and the Location of Gender. *Critical Sociology.* 35 (4), s. 494-507.

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2010). The ”others” in Sweden. Neoliberal policies and the politics of ”race” in education. *The Journal of Critical Education Policy* 8 (2) s. 130-164

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2010) Racismo, clase social y género en el espacio urbano. *Nomadías*, 12, s. 57-85

Mulinari, Diana, Räthzel, Nora & Tollefsen, Aina (2011). Everyday Working Lives in a Transnational Corporation in Mexico: The Contradictory Cooptation of Trade Unionists. *Economic And Industrial Democracy*, 32 (3), s. 379-399

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2012). Violence, Racism, and the Political Arena: A Scandinavian Dilemma. *NORA: Nordic Journal of Women’s Studies*, 20 (1), s. 12-18

Kapitel

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (1994). Democracy Revisited: Social Movements and Democracy in Latin America. I Fiona Wilson & Finn Stepputat (red.) *People in Politics*: *Debating democracy in Latin America* (s. 67-82). Copenhagen: Centre for Development Research.

Mulinari, Diana (1995). Third World women and discourses of domination. I Signe Arnfred (red.) *Issues of methodology and epistemology in postcolonial studies* (s. 31-55). Roskilde: Roskilde university.

Mulinari, Diana (1997). Att tänka feministisk teori och bedriva feministisk forskning. I Åsa Lundqvist & Diana Mulinari (red.) *Sociologisk kvinnoforskning* (s. 128-145). Lund: Studentlitteratur.

Mulinari, Diana (1997). Könsrevolutionernas metaforer: den nicaraguanska erfarenheten. I Britt-Marie Thurén & Kerstin Sundman (red.) *Kvinnor, män och andra sorter: genusantropologiska frågor* (s. 141-168). Stockholm: Carlsson.

Mulinari, Diana (1999). Invandrarkvinnans medborgarskap. I Statens offentliga utredningar 1999:8 *Invandrarskap och medborgarskap: dokumentation från ett seminarium* (s. 49-74). Stockholm.

Mulinari, Diana (1999). Learning to teach feminism(s). I Eva Lundgren (red.) *Undervisning i kvinno- och könsforskning i Norden* (s. 37-48). Stockholm: Centrum för kvinnoforskning vid Stockholms universitet.

Mulinari, Diana (1999). Vi tar väl kvalitativ metod – det är så lätt. I Katarina Sjöberg (red.) *Mer än kalla fakta: kvalitativ forskning i praktiken* (s. 36-57). Lund: Studentlitteratur.

Mulinari, Diana (2000). Uno hace cualquier cosa por los hijos: motherwork and politics in Sandinista Nicaragua. I Helena Ragone & France Winddance Twine (red.) *Ideologies and technologies of motherhood* (s. 233-262). NY: Routledge.

Mulinari, Diana (2001). ”Race”/ethnicity in a ”Nordic” context: a reflection from the Swedish borderlands. I Anna Johansson (red.) *Svensk genusforskning i världen: globala perspektiv i svensk genusforskning och svensk genusforskning i ett globalt perspektiv* (s. 6-24). Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.

Mulinari, Diana (2001). Så här gör vi i Sverige: några reflektioner om den svenska fackföreningsrörelsen och framtiden. I Gunnar Augustsson & Anna Holmgren (red.) *Klassamhället – förändring, splittring och facklig vanmakt* (s. 10-30). Stockholm: LO.

Mulinari, Diana (2002). ”Det är inte rasism-”: om facket och invandrarna. I Samir Amin, Magnus Dahlstedt & Ingmar Lindberg (red.) *Det slutna folkhemmet: om etniska klyftor och blågul självbild* (s. 42-60). Stockholm: Agora.

Mulinari, Diana (2002). Om det behövs blir vi uppkäftiga... I Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)lika förklädnader* (s. 93-120). Stockholm: Atlas.

Mulinari, Diana (2003). Teorier för en antirasistisk feminism – dialoger. I Diana Mulinari, Kerstin Sandell & Eva Schömer (red.), *Mer än bara kvinnor och män: Feministiska perspektiv på genus* (s. 21-60). Lund: Studentlitteratur.

Mulinari, Diana (2004). Det postkoloniala skiftet. När ”de” inte skrattar när «vi» skrattar. I Oscar Pripp (red.) *Mångfald i kulturlivet.* Tumba: Mångkulturellt centrum.

Mulinari, Diana & Neergaard Anders (2004). Syster, du är ju annorlunda: migration, institutionell förändring och kön. I Christina Florin & Christina Bergqvist (red.) *Framtiden i samtiden: könsrelationer i förändring i Sverige och omvärlden* (s. 204-231). Stockholm: Institutet för framtidsstudier.

Mulinari, Diana (2004). Out of Africa: gender, medicine and postcolonial discourse. I *Medicinsk genusforskning: teori och begreppsutveckling* Vetenskapsrådets rapportserie 2004:2 (s. 184-192). Stockholm: Vetenskapsrådet.

Mulinari, Diana (2004). Hon dog för att hon ville bli svensk . I Stieg Larsson & Cecilia Englund (red.) *Debatten om hedersmord: feminism eller rasism*. Stockholm: Svartvitt.

Mulinari, Diana (2004). Medicinsk praktik i det postkoloniala Sverige: några (feministiska) reflektioner. I Birgitta Hovelius & Eva E. Johansson (red.), *Kropp och genus i medicinen* (s. 459-467). Lund: Studentlitteratur.

Mulinari, Diana (2005). Forskarens biografi och situerad kunskapsproduktion. I Åsa Lundqvist, Karen Davies & Diana Mulinari (red.), *Att utmana vetandets gränser* (s. 113-133). Malmö: Liber.

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2005). ”Du kan plocka svampar hela ditt jävla liv... de kommer ändå att hävda att du inte tycker om skogen”: facket och ”de Andra”. I Magnus Dahlstedt & Fredrik Hertzberg (red.) *Demokrati på svenska: om strukturell diskriminering och politiskt deltagande* (s. 153-189). Stockholm: Fritze.

Sandell, Kerstin & Mulinari, Diana (2006). Feministiska reflektioner över kön som kategori. I Kerstin Sandell & Diana Mulinari (red.), *Feministiska interventioner – berättelser om och från en annan värld* (s. 128-149). Stockholm: Atlas.

Sandell, Kerstin & Mulinari, Diana (2006). Teorier om senmodernitet och det besvärliga könet. I Kerstin Sandell & Diana Mulinari (red.), *Feministiska interventioner: berättelser om och från en annan värld* (s. 359-393). Stockholm: Atlas.

Mulinari, Diana (2007). Familjer över gränser. I Mikael Hjerm och Abby Peterson (red.) *Etnicitet: perspektiv på samhället* (s.194-217). Lund: Gleerups.

Mulinari, Diana & Sandell, Kerstin (2007). Black cultural studies och postkolonial (feministisk) forskning. I Johan Fornäs & Bodil Axelsson (red.), *Kulturstudier i Sverige* (s. 327-345). Lund: Studentlitteratur.

Mulinari, Diana (2007). Kalla mig vad fan du vill men inte invandrarförälder! En skola för alla eller? I Magnus Dahlstedt (red.) *Utbildning, arbete, medborgarskap: strategier för social inkludering i den mångetniska staden* (s.189-213). Umeå: Boréa.

Mulinari, Diana (2008). Women friendly? Understanding gendered racism in Sweden. In Kari Melby, Anna-Birte Ravn & Christina Carlsson Wetterberg (red.), *Gender Equality and Welfare Politics in Scandinavia: The Limits of Political Ambition?* (s. 167-182). Bristol: Policy.

Mulinari, Diana & Rätzhel, Nora (2008). The Promise of the ‘Nordic’ and its Reality in the South: The Experiences of Mexican Workers as Members of the ‘Volvo Family’. I Diana Mulinari, Salla Touri, Suvi Keskinen & Sari Irni (2009) *Complying with*

Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region (s. 67-85). Aldershot: Ashgate.

Mulinari, Diana (2009). Drinking (feminist) mates. I Mia Liinason (red.) *Friendship in feminist conversation: festschrift for Ulla M Holm* (s. 131-151). Göteborg: Göteborgs universitet.

Mulinari, Diana (2009). ”Den andra” familjen: genus, nation och migration. I Janet Fink & Åsa Lundqvist (red.) *Välfärd, genus och familj* (s. 201-224). Malmö: Liber.

Mulinari, Diana (2009). IMER: Fältet som ingen (som jag känner) vill tillhöra men som alla som jag känner är arga på I *Vem älskar imerforskning. En Jubileumsskrift för CEIFO* (s. 33-37). Stockholm: Stockholms Universitet.

Mulinari, Diana (2010). Kvinnor, genus och det nationella hemmet. I Maria Jansson, Maria Wendt & Cecilia Åse (red.) *Den nationella väven: feministiska analyser* (s. 115-139). Lund: Studentlitteratur.

Mulinari, D. (2010). Postcolonial Encounters: Migrant Women and Swedish Midwives. I Janet Fink & Åsa Lundqvist (red.), *Changing Relations of Welfare: Family, Gender and Migration in Britain and Scandinavia* (s. 155-177). Farnham: Ashgate.

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2010). Sverigedemokraterna och det teoretiska fältet. I Mats Deland, Fredrik Hertzberg & Thomas Hvitfeldt (red.) *Det vita fältet: Samtida forskning om högerextremism* (s. 45-73). Uppsala: Uppsala universitet.

Listerborn, Carina, Molina, Irene & Mulinari, Diana (2011). Våldets topografier: det goda och det onda våldet i kolonialismens kölvatten. I Carina Listerborn, Irene Molina & Diana Mulinari (red.) *Våldets topografier: betraktelser över makt och motstånd*. (s. 9-23). Stockholm: Atlas.

Mulinari, Diana (2011) Antirasister. I Carina Listerborn, Irene Molina & Diana Mulinari (red.) *Våldets topografier: betraktelser över makt och motstånd*. Stockholm: Atlas.

Mulinari, D. (2011). Impossible Demands in Search for a Normal Birth. I Siv Fahlgren, Anna Johansson & Diana Mulinari (red.), *Normalization And ”Outsiderhood”: Feminist Readings of a Neoliberal Welfare State* (s. 17-27). Hilversum: Bentham Science.

Mulinari, Diana (2012). Ersätt A-ekonomi med F.R.U. I Maud Eduards, Maria Jansson, Maria Wendt & Cecilia Åse (red.) *Det heter feminism! 20 anspråksfulla förslag för att förändra världen*. Stockholm: Hallongrottan och Feministisk Perspektiv.

Mulinari, Diana (2012). Birth Work: Suffering Rituals in Late Modernity. A Case Study from a Swedish Birth-Clinic. I Lisa F. Käll (red.), *Dimensions of Pain: Humanities and Social Science Perspectives* (s. 117-132): Routledge.

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2012) The Sweden Democrats, Racisms and the Construction of the Muslim Threat. I George Morgan & Scott Poynting (red.) *Global Islamophobia: Muslims and Moral Panic in the West* (s.67-82). Farnhamn: Ashgate.

Molina, Irene & Mulinari, Diana (2013). Från hemmet till en arbetsplats, från krav på intimitet till arbetskontrakt. I Ingemar Lindberg & Anders Neergaard (red.) *Bortom horisonten: fackets vägval i globaliseringens tid* (s. 229-255). Stockholm: Premiss.

Mulinari, Diana (2013) Ett postkolonialt feministiskt samtal. I Hanna Stenström (red.) *Religionens offentlighet: om religionens plats i samhället* (s. 205-216). Skellefteå: Artos.

Övriga publikationer i urval

Frete, Alicia & Mulinari, Diana (1989). *One-dimensional woman: the problem of universalism in feminist theory* . Lund: Department of sociology, University of Lund

Mulinari, Diana (1995). Rethinking difference. *Aktuellt om kvinnoforskning*. 1995:1, s. 6-9

Mulinari, Diana (1996). 'Broken dreams', *Peace Review*, 8, 3, s. 391,

Mulinari, Diana (1996). Feminismen och det dubbla förtrycket. *Tvärtanten*. 1996:3, s. 5-8

Johansson, Anna & Mulinari, Diana (1996). En dialog om skuld. *Bang*. 1996:4, s. 8-10

Mulinari, Diana (1998). *Reflektioner kring projektet KvinnoKrami/MOA: slutrapport* . Lund: Univ., Department of Sociology

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (1998). *Utvärdering av projektet "Steg till arbete": slutrapport* . Lund: Univ., Department of Sociology

Mulinari, Diana (2004). Inte den sortens piga, inte här. *Bang*. 2004:1, s. 18-21

Mulinari, Diana (2006). Leva i diaspora: om rasifierade kvinnor i den svenska välfärdsstaten. *Socialistisk debatt*. 2006:1, s. 119-129

Mulinari, Diana (2011). Majoritet. *Bang*. 2011:1, s. 36-39

Mulinari, Diana (2011). Psykoanalys och det politiska fältet. *Tidskriften Arena* nr 1.

Mulinari, Diana & Neergaard, Anders (2012). Assange är en utmaning för global feminism. *Dagens arena*

Mulinari, Diana & Molina, Irene (2011) *Explorando la hegemonia del feminismo. Igualdad de genero y racismo en los paises Nordicos*. FLACSO. Facultad Latinoamericana de Estudios Sociales, Buenos Aires

Mulinari, Diana (2012). För KVINNORS sexuella rättigheter. *Feministiskt perspektiv* nr 37

Mulinari, Diana (2013). Omsorg för den "lilla människan". *Bang*. 2013:4, s. 52-56

Mulinari, Diana, Matthis Irene & Auestad, Lene (2013).Vad ska vi med psykoanalysen till? *Fronesis.*

Mulinari, Diana (2014) Alltid politisk, oerhört mänsklig, Stuart Hall. *Flamman*

Printed by Media-Tryck | Lund University 2014

Antologin *Kritiska gemenskaper* är en vänbok till professor Diana Mulinari vid Lunds universitet. Medverkande i antologin är:

Malinda Andersson, Signe Arnfred, Anna Bredström, Cynthia Cockburn, Paulina de los Reyes, Maud Eduards, Suvi Keskinen, Wuokko Knocke, Gail Lewis, Mia Liinason, Carina Listerborn, Åsa Lundqvist, Catrin Lundström, Chandra Talpade Mohanty, Irene Molina, Anders Neergaard, Tiina Rosenberg, Maja Sager, Kerstin Sandell, Ulrika Schmauch, Rebecca Selberg, Aina Tollefsen, Chia-Ling Yang, Alexandra Ålund

LUND UNIVERSITY

Genusvetenskapliga institutionen
ISBN 978-91-7473-900-8